A tatárjárás emlékezete

VÁLOGATTA, SZERKESZTETTE
ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA
KATONA TAMÁS
SZAKMAI SZEMPONTBÓL
GYÖRFFY GYÖRGY ÉS SZŰCS JENŐ NÉZTE ÁT
A BEVEZETŐ TANULMÁNYT GYÖRFFY GYÖRGY ÍRTA

A tatárjárás emlékezete

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST 1987

Az eurázsiai steppék országútján az i. e. 8. századtól az i. sz. 13. századig mintegy két évezreden át lovas népek nyomultak nyugat felé, időnként betörve az útjuktól dél felé elterülő, művelt, gazdag országokba. E harcos nomád törzsek sora az iráni nyelvű kimmerekkel, szkítákkal és alánokkal kezdődött; ezek a távolabbi Belső-Ázsiából érkező török és mongol népeknek s más, a sztyepp pereméről velük sodródott törzseknek adták át helyüket; a hunokat avarok, szabirok, türkök, bolgárok, illetve „onogurok", besenyők, úzok, kunok és jászok követték, hogy végül a mongolok zárják le a sort.

A világtörténelem egyik rejtélye, milyen erők késztették a füves puszták népeit, hogy időnként felkerekedve, egymást kergetve, nyomva, nyugat felé vonuljanak. A kérdést vizsgáló szakemberek közül többen az időjárás változásában keresték a népvándorlások okát; eszerint Belső-Ázsia füves pusztáinak kiszáradása, illetve egy-egy szárazabb periódus és legelőhiány kényszerítette nomád lakóit a hazájukból való időnkénti kiköltözésre. Kétségtelen, hogy a nomádok állatállománya kedvező időjárási viszonyok között igen gyorsan felszaporodik, s ehhez képest a legelő szűknek bizonyulhat, a legelőkért vívott harc pedig azt eredményezi, hogy a vesztes fél, jószágait hátrahagyva, menekülni kényszerül. Mivel pedig a Himalája, a kínai fal, a Csendes-óceán és a fagyos Szibéria által bezárt térségből egyetlen irányba vezet ki sztyeppi út,

nyugat felé, ez lett a túltelített medence időnkénti levezetője.

Gazdasági okok mellett a steppei társadalmak szerveződése is kedvezett egyes törzsek elvándorlásának. A nomád társadalom sejtje az együtt lakó és legeltető nagycsalád volt. A rokon nagycsaládokat a nemzetségi alcsoport s ezeket a nemzetség fogta össze. Egy erőskezű vezető nemzetsége élén más nemzetségeket törzsben egyesített, uralma alatt a törzsek törzsszövetséggé s ezek olykor birodalommá állhattak össze. Az élre került nemzetség vagy törzs nevét átruházta a birodalomra. Egy ázsiai birodalom összekovácsolása mindig azt jelentette, hogy törzsek és népek sora vált földönfutóvá, s menekült, amerre út nyílt, vagyis többnyire nyugat felé. De amilyen gyorsan álltak össze nomád nemzetségek és törzsek birodalommá, oly gyorsan hullhatott ez szét összetevőire a népeket hódoltató vezér halála után, ami újból vándorlást, mozgást indíthatott el.

A szüntelenül ható természeti, gazdasági és társadalmi tényezők mellett váratlan események is szerepet játszottak a népek sorozatos elmozdulásában. Ennek elindulását a korábbi népvándorlások esetében forrásanyag híján nehezebben tudjuk megvilágítani; a mongolok birodalommá szerveződését azonban jól ismerjük, mert az érintett kultúrnépek irodalma – kínai, perzsa, örmény, orosz, latin és egyéb nyelven írt források – mellett a 13. század derekán egy mongol udvari ember *A Mongolok Titkos Történeté*-ben írásba foglalta Dzsingisz kán történetét, ősein elkezdve a halála után bekövetkezett eseményekig.

A 12–13. század fordulóján a Belső-Ázsiában egymás mellett élő mongol népek viszonyában döntő változás következett be. Mindaddig a Góbi-sivatag északi peremvidékének ura a mongol nyelvű kereitek keresztény fejedelme, Togrul, más néven Ong kán volt.

A kereitektől keletre lakó mongol törzs egyik nemzetségfőjének fia, Temüdzsin kezdetben a kereit uralkodó szolgálatában állt. A merkit mongolok elleni győzelem után azonban a mongol törzs kánjává választotta, s Temüdzsin ekkor felvette a Dzsingisz (Csingisz) kán nevet. 1198-ban az elűzött kereit fejedelmet trónjára segítette, majd vele együtt a kínaiak hívására leverte a tatárokat. Tatár és mongol ugyanis eredetileg két különböző, sőt egymással ellenséges viszonyban álló mongol nyelvű törzs volt. A tatárok leverése után Dzsingisz a kereit fejedelemmel együtt a többi mongol nyelvű törzs ellen fordult. 1199-ben megverte a najmanokat, 1201-ben a merkit fejedelem vezette mongol koalíciót, 1202-ben ismét a tatárokat, 1203-ban ellene forduló szövetségesét, Ong kán kereit fejedelmet, végül 1204-ben véglegesen a najman és merkit mongolokat, mire az 1206-ban tartott kuriltáj (nagygyűlés) az összes mongolok kánjává választotta. Még ez évben behódoltak neki a fejlett kultúrájú ujgurok is, akiknek írását utóbb a mongolok is elsajátították. Dzsingisz a katonailag szervezett mongolokkal és a csatlakozott népekkel két évtized alatt olyan világbirodalmat épített ki, amely csak a hajdani hun és türk birodalomhoz hasonlítható. 1207-ben fia, Dzsocsi egy északi hadjáratban hódoltatta a szibériai népeket, köztük az ojratokat és kirgizeket. Maga Dzsingisz 1209-ben a rokon öngütökkel szövetségben megtámadta a tangutok országát a Sárga-folyó mellett, majd 1212-ben Kína ellen támadt, s egy évtizedes hadjáratban fokról fokra uralma alá kerítette Kína északi harmadát, mely a dzsürcsi (tunguz) eredetű Kin-dinasztia uralma alatt állott.

Belső-Ázsia nyugati részén az itt lakó fejedelmek egymás közötti harcai tették könnyűvé a beavatkozást.

A hatalmas kara-kitaj birodalom vesztét látszólag egy menekült herceg okozta. Gücsülük országa vesz-

tett najman trónkövetelőt befogadta Je-lü Cse-lu-ku kara-kitaj uralkodó (gür-kán), sőt leányát is hozzáadta feleségül. A méltatlan vő titokban szövetkezett Mohammed hvárezmi szultánnal apósa ellen, s 1211-ben megdöntötték és felosztották a kara-kitaj államot. Gücsülük a neki jutott kara-kitaj államban rémuralmat gyakorolt, és sokakat megölt Dzsingisz hívei közül is. Ez elegendő ok volt arra, hogy a kán sereget küldjön ellene, mely 1218-ban Dzsebe vezetésével véget vetett a kara-kitaj államnak.

Mohammed hvárezmi szultán, aki nemrég szabadult fel a kara-kitaj függésből, és újonnan létrehozott birodalma Transzoxiniát, Afganisztánt és Iránt is magában foglalta, olyan okok miatt vonta magára a kán haragját, amely eszünkbe kell juttassa IV. Béla történetét. Dzsingisz kereskedelmi kapcsolatok felvételére Hvárezmbe küldött egy karavánt, s vele ment Dzsingisz követe is. Mohammed otrari kormányzója megölte a mongol kereskedőket és a követet, maga Mohammed pedig nem volt hajlandó elégtételt szolgáltatni a követség megöléséért. Ezért Dzsingisz 1219-ben olyan bosszuló hadjáratot indított a hvárezmi birodalom ellen, amelynek során minden elfoglalt várost és falut földig romboltak, és a lakosságot kiirtották. A kán a menekülő szultán üldözésére küldte Dzsebe és Szübeetej vezéreket. Mohammed szultán lóhalálában Észak-Iránba, a Kaszpi-tó egyik szigetére menekült, s ott a kimerültségtől szörnyethalt; fiát, Dzselál ad-Dínt pedig Dzsingisz egészen az Indus folyóig üldözte, s a trónörökös csak úgy menekült meg, hogy a folyamot lóháton átúsztatta.

A hadjárattal örökre eltörölték a föld színéről Hvárezmet, e magas kultúrájú mohamedán államot.

A szultánt üldöző Szübeetej és Dzsebe Transzkaukázia feldúlása után az Európában élő kunok országa, Kipcsak ellen fordult.

A kunok, kik magukat komånnak vagy kumånnak nevezték, s akiket a legtöbb nép „halvány, fakó" jelentésű névvel illetett (így például az oroszok polovecnek, a németek falbnak nevezték őket), 1055-ben nyomultak be a délorosz sztyeppre, kiűzve onnan a korábban ott lakó besenyőket és úzokat. A kunok rövid idő alatt birtokba vették a Volgától az Al-Dunáig terjedő sztyeppet, s bár az oroszokkal folytatott harcaik során időnként vissza kellett húzódniuk, a 13. század elején is birtokolták a Fekete-tenger egész északi partvidékét. A kun törzsek nomád állattenyésztést folytattak, bár nem volt ismeretlen előttük a földművelés, a gyorsan beérő növények, például a köles termesztése sem. A kun társadalom rétegződését szemlélteti, hogy a nemzetségfők katonai kísérettel vették magukat körül; e kísérő katonák mongol kori kun neve nöger, magyar neve nyögér volt. A törzsfők közül kiemelkedett egy dinasztia, amely a kunok feletti kánságot viselte, s összeházasodott az orosz fejedelmekkel.

1222 őszén Szübeetej a Kaukázus keleti peremén, Derbend városon át benyomult a Volga és Don között fekvő térségbe, és az ott lakó jászok (az ókori alánok utódai, a mai oszétek elődei) ellen fordult. A jászok szövetkeztek egy kun sereggel, de amikor a mongolok követeket küldtek a kunokhoz, arra hivatkozva, hogy ők és a kunok egyazon fajtájúak, s ne harcoljanak egymás ellen, sikerült a kunokat leválasztani és hazavonulásra bírni. A kunok elvonulása után a jászokat könnyűszerrel verték le; utána tüstént a kunok ellen fordultak, s a magukat biztonságban vélő keleti kun törzseket tönkreverték, és szállásterületüket elfoglalták. Itt vesztette életét a kunok két megkeresztelkedett fejedelme, Köncsög fia György és Köbek fia Dániel. A mongolok feldúlták a Volga melletti Szakszin városát, majd benyomultak Krímbe, ahol Szudakot, a gazdag kereskedővárost vették birtokba és fosztották ki.

A menekülő kunok a Dnyeper vonaláig húzódtak vissza Kötöny (Küten) nevű fejedelmük vezetésével, aki ekkor sógorához, Msztyiszláv halicsi fejedelemhez fordult segítségért. Msztyiszláv a veszély láttán a dél-orosz fejedelmeket szövetségbe fogta össze. A mongolok ellen vonult orosz-kun sereg azonban 1223. május 31-én a Kalka folyó mellett, az Azovi-tenger közelében döntő vereséget szenvedett.

Szübeetej visszavonuló útján a Volga mentén felkanyarodott, és a volgai bolgárok ellen vonult. A bolgárok és a velük együtt harcoló keleti magyarok azonban a mongol sereget egy erdős helyen tőrbe csalták, bekerítették és megverték, úgyhogy – Ibn al-Athír szerint – a mongolok közül alig négyezer ember menekült meg a csatából.

A bosszuló hadjáratot megakadályozták a közbejött események. 1227-ben meghalt a mongol birodalom trónjának örököse, a nyugati részeket kormányzó Dzsocsi, röviddel utána pedig maga Dzsingisz kán is. Az új kán, Ögödej, Batut nevezte ki a nyugati részek urává, és az 1229. évi kuriltáj Szübeetejt küldte ki a kunok, a volgai bolgárok és Szakszin város ellen. A mongolok az Ural folyónál megverték az ellenük vonuló kun sereget, de a Fekete-tenger vidékén vereség érte őket, mire a Volga–Urál vonaláig visszavonultak. Újból felvonultak a mongolok Bolgárország ellen 1232-ben, és téli szállásra rendezkedtek be, de Bolgari várost nem érték el.

Milyen hatást váltott ki a mongolok megjelenése Európában?

Mint két emberöltővel korábban, most is a mohamedánokkal hadakozó keresztesek szereztek tudomást az ismeretlen keleti hatalom támadásáról. 1216-ban a pápa Pelagius albanói püspököt, legátusát és az akkoni püspökké kinevezett Vitryi Jakabot bízta meg azzal, hogy hirdesse meg a keresztet. Az új keresztes hadjá-

raton a II. Endre után felvonuló németek Egyiptomban próbálták a mohamedán erőkkel felvenni a harcot, s 1219-ben sikerült is Damietta városát elfoglalniuk. A mohamedán túlerővel folytatott reménytelen harc során, az 1221. év elején röppent fel a reményt adó hír, hogy János papkirály utódja, Dávid király – aki nem volt más, mint Temüdzsin, azaz Dzsingisz kán – keletről megtámadta a mohamedánokat, tönkreverte őket, és közeleg a Szentföld felszabadítására. E hír birtokában lelkesítette Jakab prédikációiban a kereszteseket, egyszersmind Pelagius, Jakab és más résztvevők III. Honorius pápához, Lipót osztrák herceghez, a párizsi egyetemhez és egyházakhoz írt levelei nyomán gyorsan elterjedt Dávid király legendája Európában. A legenda terjedésére jellemző, hogy III. Honorius az „örömhírt" – Pelagius és Jakab leveleinek kivonatát – körlevelek formájában tüstént tudatta a franciaországi érsekekkel és a külföldi egyházakkal. Feljegyezte azt Trois-fontaines-i Albericus is évkönyvében az 1221. évnél, s megerősítette a hírt a jeruzsálemi templomosok hasonló tartalmú levele birtokában.

Albericus évkönyvéből tudjuk meg, hogy az első kiábrándító hírek az 1223. évi Kalka menti csata után Magyarországról érkeztek Franciaországba. Elmondja a krónikás, hogy Dávid király fia a Magyarországon túl fekvő Kunországot és Oroszország végeit lerombolta, öt hétig tartó győzelmes csatája után sok szörnyűséget művelt; s többek szerint nem is keresztény, nem is mohamedán. Megjegyzi azt is, hogy Dávid király népét a magyarok és kunok tatároknak (Tartaros) nevezik, s ezek Damietta eleste után visszatértek hazájukba, s a róluk táplált remények szertefoszlottak.

Kiábrándító hír máshonnan is érkezett. 1224-ben Ruszudani grúz királynő írt levelet a pápának, amelyben mentegette magát amiatt, hogy nem tudott segítséget nyújtani a Damiettánál harcoló kereszteseknek.

Országát feldúlták a tatárok, kihasználva azt a tévhitet, hogy keresztényeknek tartják őket. A tatárok a támadást megelőzően keresztet vitettek maguk előtt, a megtévesztett grúzok pedig nem féltek tőlük, hanem mint keresztényeket fogadták őket. A csalódás hírét Albericus azzal erősíti meg, hogy a tatárok Nagy-Örményországban sok egyéb gonosztettük mellett negyvenkét püspököt is megöltek.

Az természetes, hogy Európában az oroszok értesültek legjobban a tatárok valódi arcáról. A Kalka menti csatát, amelyben az orosz fejedelmek közös erővel vették fel a harcot, s amely ennek ellenére a megsemmisítő vereségükkel végződött, a novgorodi évkönyvíró részletesen írásba foglalta. A tatárok valódi kilétét és eredetét illetően azonban a historikus szerzetes bámulatos tájékozatlanságot tanúsít. Ezt írja: „A 6732. évben bűneink miatt ismeretlen népek érkeztek, akikről senki sem tudja világosan, hogy kik, és hogy honnan jöttek, milyen a nyelvük, milyen törzshöz tartoznak, és mi a hitük. Tatároknak nevezik őket, egyesek taurmennek (türkmennek), mások besenyőnek mondják őket. Ismét mások azt állítják, hogy ezek azok, akikről Methód patarai püspök azt állítja, hogy az Efrov-sivatagból költöztek ki." Methód kinyilatkoztatásaiban ugyanis az izmaelitákról mondja, hogy ezek az Ethrib-sivatagból származtak.

Ez, amit az évkönyvíró a veszély éveiben megtudott – kevés volt ahhoz, hogy tanulságot lehessen meríteni belőle. A közvetlen veszély elmúltával pedig a feudális széttagoltságban élő Oroszország részfejedelmei alig törődtek a határaikon túl lappangó veszedelemmel, hanem egymás közötti torzsalkodásban vesztegették erejüket.

Oroszország mellett a legérdekeltebb Magyarország volt.

Magyarországon Kelet megismertetői a keleti téri-

tést elindító domonkosok voltak. A Bolognában kánonjogot tanuló magyar Paulus Ungarus, belépvén a domonkos rendbe, 1221-ben Szent Domonkos utasítására Magyarországon elindította a rend szervezését. A gyors sikerek után Paulus fráter szerzeteseket küldött a Szörénységbe, majd a kunok földjére; a kunok azonban visszaűzték őket. A második kunországi kísérlet eredményeképpen nagy nélkülözések árán eljutottak a Dnyeperig, ahol néhányat közülük megöltek, másokat fogságra vetettek, egy csoportjuknak azonban sikerült eredményt elérnie.

A siker elsősorban annak volt köszönhető, hogy az 1222–1223. évi mongol támadás következtében a kunok egy része nyugatabbra húzódott, és a magyar király oltalmát kereste. 1227-ben megkeresztelkedett Bejbarsz (Barc) kun fejedelem népével együtt, és elismerte a magyar király főségét. A lépés következményeként Róbert esztergomi érsek 1229-ben felállította a kun püspökséget a dél-moldvai Milkó központtal, IV. Béla pedig még herceg korában, 1233-ban felvette címei közé a „primogenitus regis Hungarie... et Cumanie", azaz „Magyarország... és Kunország királyának elsőszülötte" címet. Megjegyzendő, hogy Magyarország keleti tartományai és a hódolt Kunország már kimutathatóan 1228 óta Béla herceg kormányzása alatt állottak.

Béla herceg azáltal, hogy a Dnyepertől nyugatra lakó megkeresztelkedett kunok ura lett, méltán gondolt a Dnyeperen túl lakó kunoknak és a kun terület szomszédságában élő népeknek a megkeresztelésére is. Ha pedig az esztergomi érsek az általa felállított kun püspökséget egész Kunországra kiterjeszti, ez nemcsak a római kereszténységnek a Volga vidékéig való előnyomulását eredményezte volna, hanem a magyar királyság politikai súlyának megnövekedését is.

Egy ilyenféle nagyvonalú, bár irreális tervben ko-

moly szerepet lehetett juttatni az őshazában élő magyaroknak is, akiknek létéről tudtak, csak nem tudták pontosabban, hogy hol találhatók.

Elővették hát a magyarok történeteit, hogy megállapítsák az őshazában maradt magyarok lakhelyét. A ködös Szkítia-képbe burkolt őshaza helye azonban nem világlott ki tisztán a szövegekből. A legrégibb történetben azt olvasták, hogy a Maeotis (az Azovi-tenger) mellett volt „Nagyobb-Magyarország", az őshaza. Ugyanott vagy egy másik történetben azt is olvashatták, hogy Hunor és Magyar egyik testvére, Zuárd a perzsa részek felé költözött, s az ő utódainak nyelve annyira különbözik a magyarokétól, mint a szászoké a türingiaiakétól. Végül Anonymus történetében homályos utalást találtak arra, hogy az őshazában élő dentümogyerek a szuszdali Oroszországon és az Etil (Volga) folyón túl laknak.

Ezekből az egymásnak is ellentmondó adatokból legnagyobb súlya a legrégibb történetnek, az úgynevezett ősgesztának volt. Ennek nyomán határozta el Béla, hogy a keleti magyarok felkeresésére domonkos szerzeteseket küld ki, akik már Kunországban bebizonyították, hogy minden fáradságot elviselnek, és a kitűzött célért életüket is hajlandók feláldozni.

1232 táján indult útnak Ottó barát három társával. Közel három évig tartó út után egyedül a magát kereskedőnek álcázó Ottó tért vissza, de hazaérkezését csak egy héttel élte túl. Halálos ágyán elmondta, hogy talált néhány magyarul beszélő embert egy pogány országban, akik közölték vele, hogy merre laknak. Ezek nyomán Ottó elmagyarázta az odavezető utat. Ottó, domonkos elődei nyomdokán haladva, valószínűleg Kunországon át indult, abból a körülményből viszont, hogy Julianus barát az ő útmutatását követve a Kaukázus felé utazott, biztosra vehetjük, hogy Ottó a Kaukázus felett elterülő térségben kereste a magyarokat. Ju-

lianus és társai féléves alániai kutatásából pedig arra következtethetünk, hogy Ottó nem is a Volga–Káma vidékén lakó magyarokkal találkozott, hanem az alánok mellett délre, a Kaukázus déli oldalán lakó szavárd magyarokkal. Ha ugyanis Ottó a volgai bolgárok mellett lakó magyarokkal találkozott volna, nem a Kaukázus felé irányítja a nyomdokába indulókat, hanem arra az Oroszországon át vezető útra, amelyet a volgai bolgár kereskedők már régen kitapostak, s amelyet Anonymus is leír történetében.

Ottó hazaérkezését követően újabb négy domonkos vállalkozott a nagy útra, Julianus, Gerhardus és kettő, akinek nevét nem ismerjük.

1235 tavaszán indultak el Béla herceg költségén s az általa adott kísérettel Konstantinápolyig, ott pedig hajóra szállva, a Fekete-tengeren át a Krím keleti végével szemközt fekvő Matrikáig, a mai Tamanyig utaztak. Innen a Kaukázus nyugati végénél fekvő Zikiába, majd a kaukázusi jászok országába, Alániába mentek. Ezen a vidéken kereshették Ottó barát útmutatása nyomán a magyarokat, de nem akadtak rájuk, mert nem keltek át a Kaukázus hágóin. Félévi nélkülözés után Alániából két szerzetes hazatért, Julianus és Gerhardus pedig irányt változtatva észak felé indult, az Anonymus által jelzett Dentümogyer ország felé. Mohamedán kereskedőkhöz csatlakozva, egy hónapig tartó gyaloglással keltek át a Kaukázus felett elterülő száraz pusztán, valahol a Jergeni-halmok vonalán haladva. A mintegy hatszáz kilométeres út megtétele után elérkeztek a Don-könyök tájára, oda, ahol a Volga medre megközelíti a Dont. Gerhardus már a sivatagi átkelés során elgyengült, és csak Julianus önfeláldozó támogatásával tudott eljutni a harminchetedik napon Burdász városába. Burdász, a Volga mellett lakó mohamedán burdászok fővárosa az arab geográfusok szerint mecsetekkel ékeskedő jelentékeny kereskedővá-

ros volt. Innen egy másik mohamedán városba gyalogoltak, és ott a beteg Gerhardus egy jólelkű mollah házában meghalt. E városból a magára maradt Julianus egy mohamedán pap szolgálatába szegődve ment Volgai Bolgárországba, a Volga és Káma összefolyása alatt elterülő mohamedán országba. Egy nagy bolgár városban összetalálkozott egy magyar asszonnyal, akinek útmutatása nyomán kétnapi járóföldre a Volga mellett rábukkant az őshazában maradt magyarokra.

A Julianus utazását elbeszélő Riccardus leírta, hogy a keleti magyarok tisztán érthető magyar nyelven beszéltek; vázlatosan ismertette szokásaikat is, de nem jelölte meg közelebbről lakhelyüket. Ezt a mulasztás a Julianus nyomán elinduló ferences utazók pótolták

Plano Carpini 1245–1247. évi utazásának leírásában háromszor említi, hogy Baskíria azonos Nagy-Magyarországgal. Benedictus Polonus, Plano Carpini útitársa a baskírokról azt mondja, hogy ezek a „régi" magyarok. E kétféle szóhasználatból látszik, hogy a keleti Magyarország „Nagy" jelzője tulajdonképpen „régi", „ó" jelentésű. Rubruk 1253. évi utazásának leírásában hasonlóképpen nyilatkozik. A Jajik (Urál) folyón való átkelés kapcsán megjegyzi, hogy ez a folyó Baskírföldről ered, s az ott lakók és a magyarok nyelve azonos, életmódjukról pedig elmondja, hogy pásztorkodásból élnek, és nincsenek városaik. Hozzáfűzi azt is, hogy mindazt, amit Baskírföldről tud, domonkos barátoktól tudja, akik ott jártak a tatárjárás előtt.

Julianus beutazta a Volga bal partján elterülő Baskíriát, figyelmét azonban a keleti magyarok életmódjánál is jobban lekötötte az egész Európát fenyegető mongol veszély, melynek nagyságát elsőnek ismerte fel. Ottléte alatt derült ki, hogy a mongolok nem vonultak vissza Belső-Ázsiába, hanem ott tanyáznak Ázsia határos részein, készen Európa megtámadására. A keleti magyarok több ízben sikerrel vették fel a har-

tot a mongolokkal, de végül is rákényszerültek a mongolok főségének elismerésére, ami azt jelentette, hogy segédcsapatokat kellett adniuk a mongolok hadjárataihoz. E viszonyból következett, hogy Magna Hungariában tatár kiküldöttek is tartózkodtak, s Julianus maga is találkozott egy tatár (vagy tatárrá vált) követtel, aki beszélt magyar, orosz, kun, német, perzsa és mongol nyelven. Ettől tudta meg, hogy a mongol sereg Baskíriától ötnapi járóföldre állomásozik, bizonyára Magna Hungaria mellett délre, az Urál folyó vidékén, az ázsiai sztyepp kapujában. Magna Hungaria földrajzi helyzetéből szükségszerűen következik a tatár függés; erre a viszonyra még nem kényszerültek rá sem a távolabb, északnyugatra fekvő volgai bolgárok, sem a Volga menti Szakszin, sem a Volgától nyugatra lakó népek: burdászok és mordvinok, akiket Julianus felkeresett.

Julianus a tatár követtől azt hallotta, hogy a tatárok Németországot szándékozzák megtámadni, de előbb bevárják azt a sereget, amelyet Perzsia ellen küldtek. Hírt adott arról is, hogy a mongolok mögött lakik egy még hatalmasabb nép, amely földjéről kitörni készül.

E fontos hír birtokában Julianus a magyarok marasztalása ellenére sem időzött tovább, hanem sietett haza, hogy Béla királyt és a legátuson keresztül a pápát tudósítsa a készülő veszedelemről.

1236. június 21-én indult haza, és a mordvinok földjén át, tizenöt napig hajózva, majd Oroszországon és Lengyelországon át részint hajón, részint lóháton, százkilencven napi út után, 1236. december 27-én Magyarország északi kapujába érkezett.

Julianus hazavezető útvonala pontosan nem ismeretes. Kiemeli, hogy folyón kelt át a mordvinok földjén, amely a Nagy Vlagyimir-i fejedelemséggel szomszédos. Kétségtelen, hogy itt moksa-mordvinokról van szó, akik a 13. században a Volga két jobb oldali

(déli) mellékfolyója, az Oka és a Szura között laktak. A Mordvinföldön átvezető folyón valószínűleg a Moksa folyót kell értenünk, mely Penza vidékétől az Okába való torkollásáig északnyugatra, nagyjából Julianus útirányával egyezően folyik, s az Okánál a szuszdal-vlagyimiri nagyfejedelemség határához ért. Innen lovon vagy váltogatva lovon és vízen haladt tovább az orosz fejedelemségeken át. Lengyelország említése arra mutat, hogy további útja nem Kijeven és a Vereckei-hágón át vezetett, hanem – úgy látszik – Szmolenszkon, Minszken és Grodnón át, s így a Szepességben volt az a magyarországi kapu, amelyen december 27-én belépett.

Julianus küldetésének fő célja a kunokon túl lakó népeknek a római egyház számára való megnyerése volt. Ezért a Riccardus-féle jelentés főként azt emeli ki, hogy milyen reményekkel kecsegtet az ottani térítés, és megírja, hogy e népek – még a vlagyimiri oroszok is – számolnak azzal, hogy rövidesen a római egyház kebelébe kell térniük. Ha ez ilyen formában hihetetlennek tetszik is, ne feledkezzünk meg róla, hogy a mongol támadástól való félelem kiválthatott a Kelet-Európában lakó népekben olyan hiú elképzelést, hogy a római egyházhoz való csatlakozással segítséget kapnak a tatárokkal szemben – ugyanúgy, amint a Bizáncot fenyegető szeldzsuk és oszmán török támadások idején Bizáncban mindig felvetődött az egyházunió gondolata.

Julianus az 1237. év első napjaiban számolhatott be kiküldőinek utazása eredményeiről; ekkor lett tehát publikussá az Európát fenyegető vész híre. A fontos hírt Julianus rendtársa s főnöke, Riccardus domonkos fráter foglalta írásba, s a jelentést tüstént elküldték a pápai kúria számára. Hogy a jelentésnek milyen fontosságot tulajdonítottak Rómában, mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a jelentést bevezették a Liber

Censuumba, a legfontosabb pápai akták gyűjteményébe, s egyidejűleg Julianust Rómába rendelték részletes jelentéstételre. Julianus legkorábban 1237 telének végén érkezett Rómába. Ott-tartózkodása idején, a kedvező idő beálltakor indították útnak Magyarországról a harmadik expedíciót Magna Hungariába.

Újból négy domonkos barát indult útnak; most már a Julianus által megadott úton, Szuszdalon keresztül. Magna Hungariába azonban nem érhettek el, mert alig jutottak el Oroszország szélére, szembetalálkoztak pogány magyarokkal, akik a tatárok elől menekültek. A mongolok ugyanis már 1236 végén megtámadták és elpusztították Baskíriát, azaz Magna Hungariát és Volgai Bolgárországot, más néven Magna Bulgariát. A domonkosok megkezdték a menekülő magyarok térítését, de amint ezt megtudta a szuszdali fejedelem, kikergette a szerzeteseket az országból. Ezek azonban nem adták fel tervüket, hanem elhatározták, hogy megkísérelnek eljutni Magna Hungariába, vagy a mordvinok földjére, vagy magukhoz a tatárokhoz. Ezért Rjazanyba utaztak, és négyük közül kettő 1237. június 29-én behatolt a mordvinok földjére. Ezeknek nyoma veszett, s még az a tolmács is életét vesztette, akit 1237. szeptember 6-án utánuk küldtek. A két életben maradt szerzetes beszámolt Julianusnak, ő pedig feljegyezte a harmadik expedíció sorsát a pápai legátushoz intézett levelében.

Julianus még 1237 tavaszán Rómából jövet újból nekiindult három társával, hogy pontos értesülést szerezzen a kelet-európai helyzetről és a tatárokról. Ez az útja már nem az irreális missziós tevékenység jegyében zajlott le, hanem felderítő jellegű volt, s mint ilyen, méltán helyezhető a mongol kori utazások élére.

Julianus az általa kitaposott úton, Poroszország végein és a szuszdali Oroszországon át kísérelte meg a Magna Hungariába való behatolást. Száz napig tartó

út után, Oroszország keleti végeire érkezve, megbizonyosodott róla, hogy a keleti magyarok országa és Volgai Bolgárország elpusztult. A menekült magyarok, bolgárok és oroszok elmondták, hogy a tatárok arra várnak, hogy a folyók befagyjanak, s akkor támadásba lendülnek egész Oroszország ellen. Pontos értesülést szerzett a tatár sereg felvonulásáról, sőt feljegyezte mindazt, amit a tatárok eredetéről, történetéről, életmódjáról s harcmodoráról hallott. A szuszdali fejedelem elmondta, hogy a tatárok egyik fő célja Magyarország elpusztítása, utána pedig Rómát és egész Európát akarják elfoglalni. Ezek bizonyítására átnyújtotta a mongol kán fenyegető levelét, melyet az Béla királyhoz intézett. A levelet vivő követeket ugyanis a szuszdali fejedelem elfogta, és a levelet elvette tőlük. A „pogány betűkkel, tatár nyelven" írott levelet Julianus visszafelé vivő útján egy Kerman nevű pogány városban fordíttatta le és jegyezte fel. 1237–1238 telén érkezett Julianus haza. Értesülései igaznak bizonyultak, mert a tatárok a folyók befagyása után megindították támadásukat. Az Ögödej nagykán által 1237-ben kiküldött hadsereg a már korábban Kelet-Európába vezényelt Szübeetej baatur mongol seregét többszörösére növelte, s az akkori világ legnagyobb támadó haderejét hozta létre. Dzsingisz kánnak közel tíz unokája és dédunokája vett benne részt; parancsnoka Dzsocsi fia Batu kán lett, a seregtestek vezérei közt volt Batu két testvére, Orda és Siban (Sejban), Csaadaj (Csagatáj) fia Bajdar és unokája Büri, Ögödej fiai, Güjük és Kádán, Toluj fiai, Möngge és Büdzsek s a közéjük sorolt Tangut és Külgen.

1237. december 21-én elözönlötték Rjazanyt, 1238. február 7-én elfoglalták a Szuszdal melletti Vlagyimirt, és március 4-én a Szity (Szura) folyó melletti csatában elesett Jurij Vszevolodovics, Nagy Vlagyi-

mir és Szuszdal fejedelme, akivel a Magna Hungariába utazó szerzetesek többször érintkezésbe kerültek.

A mongolok az 1238. év folyamán egymás után vették be és pusztították el az orosz városokat – csak Novgorod kerülte el a pusztulást –, majd délnek kanyarodva, a kunok ellen fordultak, és ez év végén már a krími Szudak várost fosztották ki.

A megvert kunok fejedelme, Kötöny 1238-ban követeket küldött IV. Béla királyhoz, és bebocsátást kért Magyarországra menekülő népével együtt. Béla király a domonkos barátok tanácsára, nem hallgatva meg a főurak ellenzését, behívta a kunokat, akik 1239 húsvétján negyvenezer emberrel a Radnai-hágón át beköltöztek az országba. Az Alföldön megtelepedett nomád kunok és a földműves magyarok között napirenden voltak az összetűzések, és a nemesség is a kunok ellen fordult, akiknek Béla számos birtokot adott át lakhelyül, és egyéb módon is igyekezett kedvükben járni. A veszély növekedésével pedig nőtt a feszültség, mert sokan hangulatot szítottak a kunok ellen, azt híresztelve, hogy a kunok a tatárok szálláscsinálói.

A mongol veszedelem pedig mind közelebb került a Kárpátokhoz. 1240 végén Batu és hada Kijev behódolását követelte; Csernyigovi Mihály kijevi nagyfejedelem Magyarországra menekült, a város palánkfalai pedig nem tudtak ellenállni az ostromnak, így december 6-án a mongolok elfoglalták a minden oroszok nagyfejedelmi székhelyét. A két Kárpátokon túli orosz fejedelemség, „Lodoméria” fővárosának, Vlagyimirnak és „Gácsország” székhelyének, Halicsnak bevétele után Batu Magyarország bekerítésére vonult fel.

A hadjárat fő célja Magyarország elpusztítása és Béla király kézre kerítése volt. Béla királyt a tatárok minden európai uralkodónál jobban gyűlölték, mert a Kalka menti csata után védelmébe fogadta a menekülő nyugati kunokat, földjüket a magyar korona országai

közé sorolta, felvette a Kunország királya címet, és végül a hozzá küldött mongol követek egy része nem került vissza hazájába. Ez a vád, amit a mongolok IV. Béla egyik fő bűneként róttak fel, csak részben lehetett igaz. Narbonne-i Yvo 1242-ben a bordeaux-püspökhöz írott levelében említést tett egy elfogott angol eredetű tatár tolmácsról, aki előzőleg két ízben volt IV. Bélánál mint a mongolok követe. Ez arra mutat, hogy a követek megölésének vádját nem háríthatjuk egyértelműen IV. Bélára. Mindamellett IV. Béla diplomáciai ügyeskedésre képtelen, merev egyéniség volt, s ez az adott kritikus helyzetben megbosszulta magát, mert Eurázsia legnagyobb katonai hatalmának haragját vonta magára. 1238-ban nemcsak IV. Béla kapott fenyegető levelet a kántól, hanem II. Frigyes német császár is. II. Frigyeshez a kán kegyesebb volt, követelte, hogy vesse magát alá a mongol hatalomnak ezzel szemben felajánlotta neki, hogy olyan hivatal választhat a mongol birodalomban, amilyet akar. Albericus trois-fontaines-i szerzetes egykori feljegyzése szerint a császár viszontlevelében azt válaszolta, hogy jól ért a madarászáshoz, tehát a solymári tisztet választja. Ha igaz ez a válasz, ez nemcsak szellemességről, hanem politikai ügyességről is tanúskodik. A tatárok, akik néhány évvel azelőtt Németország ellen akartak fordulni, útvonalukat megváltoztatták, és főerejüket Magyarország ellen küldték.

A sereg megindulása előtt a trónörökösnek kiszemelt Güjük és unokaöccse, Möngge hazatért, a több herceg vezette óriás sereget pedig Batu kán három részre osztotta. A jobbszárny Batu bátyja, Orda vezérletével Bajdar és Kajdu parancsnoksága alatt Lengyelország ellen fordult; Chmielniknél megverték a lengyeleket, felégették Krakkó és Boroszló (Wrocław) városát, s miután Henrik, Szilézia hercege német–lengyel hadát Liegnitz (Legnica) mellett megsemmisítet-

tek (1241. április 9.), Morvaországon át Magyarország felé kanyarodtak. A balszárny, élén Kádán herceggel, „Kunországon" (Moldván és Havasalföldön) át Erdélybe nyomult, s míg Kádán Radnától kezdve a Szamos völgyét pusztította, alvezére, „Bochetor" az Olt és Maros medencéjét dúlta. A derékhaddal maga Batu és Szübeetej alvezér a Vereckei-hágón át megindult az ország közepe felé.

Béla király nagyböjt kezdetén, február 17-én Óbudára ment, és palotájába összehíva az érsekeket, püspököket és főurakat, szünet nélkül tanácskozott a tatárok elleni védekezés módjáról. Mint Rogerius írja, figyelmeztette a jelenlévőket, hogy mindenki tartsa készenlétben zsoldos vitézeit. Ugyanakkor a tanácskozáson kialakult közhangulatnak engedve elrendelte, hogy Kötöny király feleségével, fiaival, leányaival és néhány főemberével költözzön fel Pestre, hogy megfigyelés alatt álljon, és védőőrizetben legyen. Lakásul egy emeletes palotát utaltak ki neki, alighanem Werner újbécsi palotáját, mely a mai Vigadó táján feküdt.

Március közepén futár érkezett Vereckéről, az „orosz kapuból" azzal a hírrel, hogy a tatárok lerontották a torlaszokat, néhány nap múlva pedig lóhalálában Budára érkezett Dénes nádor, akinek seregét a benyomuló tatárok levágták. Béla tüstént szétküldte a tanácskozó főpapokat és urakat, hogy sereget gyűjtsenek, és amilyen gyorsan csak tudnak, gyülekezzenek a Rákos-mezőn. Diplomatáját, Báncsa István váci püspököt, a későbbi kúriai bíborost két préposttal elküldte, hogy a királynét az osztrák határra kísérjék, majd Harcias Frigyes hercegtől és II. Frigyes császártól katonai segítséget kérjenek. Gyülekezésre szólította fel az Alföldön szétszórt kunokat is. Miután Esztergomból és Fehérvárról bevárta a királyi sereget, átkelt Pestre.

Időközben a mongolok előcsapata, amely Vácot fel-

égette, Pest közelében kalandozott. De megérkezett és a város alatt szállt meg Babenberg Frigyes osztrák herceg is. Frigyes kis csapatával megtámadott néhány Pest mellett portyázó tatárt, s azzal a harcias mutatvánnyal, hogy a menekülőkből kettőt leterített, egyikőjüket pedig fogolyként behozta Pestre, rokonszenvet ébresztett maga iránt, de ezzel eleget is tett a tatárok elleni harcnak.

A csatározásokban elfogott tatár előőrsökben azonban kunokat véltek felismerni – lehet, hogy joggal, mert a mongolok a legyőzött népekből sokakat maguk előtt hajtottak csatába –, ez a felismerés pedig alkalmas volt arra, hogy szítsa a hangulatot a kunok ellen. A pesti nép a katonákkal együtt Kötöny palotája elé vonult, és ott ordított: „Vesszen! Vesszen! Magyarország árulója!" Mások Béla király ellen lázítottak: „Harcoljon a király, aki a kunokat ránk hozta!" A forrongó hangulatban az aggódó Béla király magához hívta Kötönyt, de mikor híre ment, hogy a kun király nem mer a palotából kijönni, fegyveres magyarok és németek nyomultak be. Kötöny vitézei nyilaikkal egy ideig távol tartották a támadókat, de az előtóduló tömeggel szemben nem volt ellenállás. A benyomulók mindenkinek fejét vették, és a holttesteket az ablakokból a nép közé dobták.

A közvélemény a szörnyű tettet elsősorban Frigyes rovására írta. Az osztrák krónikák szerint éppenséggel Frigyes ostromolta meg és vette be Kötöny házát, a kun királyról meg azt terjesztették, hogy félelmében öngyilkos lett, minekutána két feleségével és néhány hívével önkezűleg végzett. Lehet, hogy ez a híradás nem volt légből kapott, mert nomád felfogás szerint a megölt ember a túlvilágon a gyilkos szolgája lesz, és a kun király tettével övéit és önmagát mentette a túlvilági idegen szolgaságtól.

A pesti vérengzésnek felmérhetetlen következménye lett.

A kunok pusztítva, gyilkolva, rabolva kivonultak az országból a bizánci latin császárság irányába. Béla magára maradt egy olyan sereggel, amely már elszokott a nomád harcmodortól, de korszerű nyugati fegyverzettel, páncéllal és számszeríjjal nem volt kellően felszerelve, harci kedvét pedig bénították a belső ellentétek. A harc úgyszólván eldőlt, még mielőtt a muhi csatatéren megütköztek volna.

Az 1241. április 12-re virradó hajnalon Batu kán hadai Muhinál bekerítették és tönkreverték a magyar sereget. A győzelem azonban nem volt teljes, Béla király lóhalálában a Felvidéken át Ausztriába, majd Dalmáciába menekült, öccse, Kálmán herceg pedig sebesülten Pestre futott. A bal parti Pest tele volt közeli és távoli menekültekkel, akiknek tízezrei szekerekkel, állatokkal nyilván el sem fértek a városban. Kálmán, mielőtt halálos sebével továbbindult volna, figyelmeztette őket, hogy vonuljanak biztonságosabb helyre, de tanácsát nem fogadták meg. A maga erejében bízó – s hozzátehetjük: javait féltő – tömeg nekilátott a város erődítésének: „árkot ástak, sáncot emeltek, és vesszősövényből palánkot készítettek", a mai Kiskörút vonalán fennállott sáncárkot. Félig készült el a palánkfal, mire megjelent a mongol sereg. Körülfogták a várost, és letáboroztak mellette. Két-három napon át szünet nélkül nyíllövésekkel árasztották el. A sáncon a magyarok számszeríjjal, nyíllal, kővel tartották őket távol. Mikor harmadnapon a tatárok a védőket kellően kifárasztották, egyetlen rohammal bevették a várost. Aki nem tudott elmenekülni a Dunán át, válogatás nélkül leölték. A kifosztott és halottakkal teli várost pedig felgyújtották.

Egy nagy kőépület állott még, a domonkos kolostor, melyben állítólag tízezer ember, férfi, asszony és gye-

rek húzta meg magát. Ezt nem tudták ostrommal bevenni, így hát tüzet vetettek a tetőre, úgyhogy mindenki bennégett.

Pest pusztulásával a Duna vonalától keletre minden a tatárok martaléka lett.

A Dunántúl népe reménykedett, hogy a tatárok nem tudnak átkelni. A Duna vonalát folytonosan őrizték; közben lázasan erősítették a várakat, a király és az egyháznagyok pedig segítséget kértek a nyugati uralkodóktól. Segítség azonban nem érkezett. Az időjárás is a tatároknak kedvezett. Január végére a folyó kezdett befagyni. A jobb part lakossága éjjel-nappal törte a jeget, de a kemény fagy erősebbnek bizonyult. A tatárok ekkor sok lovat és marhát hajtottak a pesti partra, és őrizetlenül otthagyták. Midőn a budai part magyar őrei napokon át nem láttak tatárt az állatok mellett, átmentek, és a jégen át elhajtották a jószágot. Ebből tudták meg a tatárok, hogy a jégpáncél elég erős rá, hogy seregük átkelhessen rajta.

Elsőnek Óbudára rontottak. A falak nélkül szűkölködő város rögtön elesett. Batu kán egy ideig itt szállott meg, majd midőn továbbvonult Esztergom ellen, Óbudát díszes prépostságával együtt elhamvasztotta. Esztergom nagyrészt faházakból álló polgárvárosát szintén bevették és felgyújtották, a várat azonban nem tudták elfoglalni. Fehérvárral is próbálkoztak, de a tavaszi olvadás miatt a szigeten fekvő, megerősített városba nem tudtak behatolni.

Az ország nyugati részén több kővár ellenállt, a dalmát városok bevehetetlennek bizonyultak, az erdőkben és mocsarakban bujkáló nép pedig tizedelte a vérben gázoló tömeggyilkosokat. Így amikor elért Batu kánhoz a hír, hogy a mongol birodalom feje, Ögödej kán meghalt, Batu, akinek döntő szava volt a trónutódlás kérdésében, visszavonulásra határozta el magát.

Batu seregével 1242 tavaszán a Duna jobb partját követve kivonult Magyarországról; hódoltatta Bulgáriát, bevárta Kádán mongol hercegnek a Béla király után Dalmáciába küldött seregét, majd „Kunországban" egyesült az Erdélyen át pusztítva kivonuló balszárnnyal.

A tatárjárás rövid másfél év után olyan romhalmazt hagyott maga után az ország nagy részén, mint a népvándorlás évszázadai Pannóniában.

Mekkora volt a tatárjárás pusztítása Magyarországon?

Ha a kérdést egykori elbeszélők felől közelítjük meg, szinte teljes romlásról tudatnak; egy-két erődített helyen vagy szikla rejtekében maradtak csak túlélők. E túlzások láttán nem egy történész az ellenkező végletbe esett, és a pusztulásról szóló híradásoknak nem adva hitelt, azt hangsúlyozta, hogy a tatárdúlás után az élet változatlanul ment tovább, tehát az emberveszteség nem volt jelentős.

Mindenekelőtt hangsúlyozandó, hogy a tatárjárás közvetlen áldozatain, a csatatéren elesetteken, a kardélre hánytakon és az elhurcoltakon kívül legalább ugyanennyire tehető a másodlagos következmények nyomán elhunytak száma. Magyarországon soha nem látott éhínség támadt. 1241-ben az ország nagy részén nem volt aratás, 1242-ben elmaradt a vetés, 1243-ban pedig az első termés java részét sáskajárás pusztította el. A marhaállomány zömének pusztulására abból következtethetünk, hogy az ásatásokból ismert régi kis termetű szarvasmarha a 13. század derekától eltűnt, hogy a kunok által behozott fehér-szürke, utóbb „magyar"-nak nevezett marhafajtának adja át a helyét.

A különféle ínségeledeleken, gyökereken, gumókon, fakéregliszten tengődő lakosság igyekezett a folyók mellé húzódni, ahol hal mindig akadt, de távolról sem annyi, amennyi az egész lakosságot el tudta volna

látni. Az éhező, legyöngült emberek között fertőző betegségek léptek fel, s a járványok tömegesen szedték áldozataikat. A leromlott szervezet nyilvánvalóan meddőséggel jár együtt, ami a születések számának csappanását eredményezte.

Amikor mindezt kiemeljük, hangsúlyozzuk azt is, hogy mindez nem általánosítható az egész országra; a pusztulás és következményei eltérő módon sújtották az ország különböző vidékeit.

A legjobban elpusztított terület a mongol hadak felvonulási útja volt, mintegy fél vármegyényi szélességben. Az ország középkori településrajzán végigkövethető, hogy a falvak sorozata pusztult el Batu hadainak útján Vereckétől Dél-Zemplén, Dél-Borsod és Dél-Heves síkságán Pest megyéig; hasonló pusztulási sáv mutatkozik Orda felvonulási útján Dél-Nyitra és Északkelet-Komárom megye sávján; pusztásodás figyelhető meg a Szamos és a Maros két partján; a Dunának és a Tiszának pedig nemcsak a két partja néptelenedett el, hanem a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl folyóközi részei is; itt kaptak helyet utóbb az 1243-ban betelepített kunok. A Dunántúlon főként a Győr és Moson felé vezető út mentén és Fejér megye nagy részén, valamint a Somogyon és Tolnán–Baranyán át dél felé vezető hadi utak széles sávján mutatható ki falupusztulás.

Számszerűen a faluk pusztásodása néhány olyan esetben ragadható meg, amikor egy uradalom határát vagy a benne levő falvakat összeírták a tatárjárás előtt és után. Így Baranyában a Duna melletti főútvonal mellett a Nagynyárád 1240 előtti határjárásában említett tizenegy falu közül öt pusztult el, ami 45 százalékos pusztulásra mutat. A mocsarak között, de szintén fontos útvonalon fekvő kémesi uradalom 1177-i leírása során említett tíz falu közül négy nem szerepel többé, ami 40 százalékos pusztulást tanúsít. Bács megyé-

ben a mocsarakban fekvő Szond körül tizennégy faluból hat pusztult el (40 százalék), a mai Újvidék helyén fekvő nyolc falu közül csak három szerepel a továbbiakban faluként, kettő később éledt újjá, három pedig végleg eltűnt (65 százalék).

Csongrád megyében Nána ispán 1266–1276-ban a margitszigeti apácáknak adta összes birtokait; a huszonnégy birtok közül csak hármat jelölnek *villa* (falu) szóval, a többi más *terra* (föld), melyekből utóbb még három szerepel lakott földként. Az egykori Csanád megye Maros menti részén, Szemlak mai határában húsz falut ismerünk a tatárjárás előtt; ezek közül utóbb csak négy szerepel lakott helyként; e két helyen 75, illetve 80 százalékos falupusztulás mutatható ki.

A fenti értékeket alátámasztják azok a tatárjárás utáni birtokösszeírások is, amelyek megírják, hogy egyegy falu határához hány faluhely *(sessio villae)* tartozott; Csanád megyében egy-egy falunak olykor 2–3–5 „pusztája”, a borsodi és hevesi síkon 2–4–2–2 faluhelye volt, de ezek mellett szerepelnek *-telek* és *-egyháza* összetételű helynevek is, ami e korban szintén puszta faluk nevéhez járult. Egy *Lovász* nevű falu helyét pusztulása után *Lovásztelek*-nek, egy *Bököd* nevű egyházas falu pusztán maradt helyét *Böködegyházá*-nak nevezték; az utóbbi magyarázata az, hogy a gödörházak a tetőszerkezet leégése és összeroskadása után szinte eltűntek, míg a templom falai sokáig hirdették hajdani egyházas hely voltát.

A faluk eltűnésének számarányából csak hozzávetőlegesen lehet a lakosság számának fogyására következtetni. Általában feltesszük, hogy a maradék lakosság kevesebb, de népesebb falukban zsúfolódott össze, ez a feltevés azonban számszerű bizonyítást eddig nem nyert. Nem következett be a tatárjárás után például Borsod és Heves megyében (ahol a sík vidéken számos falu néptelenedett el, szemben a kevéssé pusztult

hegyvidékkel), hogy a pápai tizedfizetés korában (1332–1337) általában népesebb sík vidéki falvak állanának szemben kisebb lakosságú hegyvidéki falvakkal.

Az is meggondolandó, hogy az Alföld túlélő falvai eredetileg maguk is oly arányban néptelenedtek el, mint pusztává vált tőszomszédjaik, s ténylegesen ezek is hozzáköltözés révén nőttek a régi átlagos falunagyságot ekkor még el sem érő településekké.

Az igen erősen elpusztult Alfölddel és a fő felvonulási utak környékével szemben voltak az országnak olyan részei, melyek alig szenvedtek a tatárjárás alatt. Ilyen volt a Csallóköz, ahol például Ekel faluban egy Erdélyből menekült úrasszony vészelte át a nehéz időket, s erről oklevél is megemlékezik. Általában keveset szenvedett a Dunántúl nyugati fele s országszerte a hegyvidék. Az erdős hegyek és a havasok ugyanis menedéket nyújtottak a lakosságnak még akkor is, ha a tatár a völgyben fekvő falukat feldúlta. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni róla, hogy a Kárpátok erdős hegykoszorúja igen gyéren lakott volt, s betelepítése a 12. századdal indult el, nagyjából hasonlóan a Cseh-medencét övező Szudéták betelepítéséhez. Királyaink a Kárpátok erdeit gyepűelvének tekintették, melyet a 12. század végéig honvédelmi okokból is igyekeztek lakatlanul tartani, sőt Erdélyben a szászok, majd a vlachok betelepítésének s a székelyek keletebbre ültetésének elhatározása is határvédelmi meggondolásokból fakadt. A ténylegesen jó menedéket nyújtó erdőrengetegeket tehát viszonylag kevesen használhatták túlélésre, s köztük szép számmal volt nem magyar telepes.

A fenti előzetes számítások alapján a Dunántúl és a Kisalföld pusztulását területenként változó módon negyven és nulla százalék között húsz százalékra, a Nagy-Alföldet negyven és nyolcvan százalék között

hatvan százalékra tehetjük. Figyelembe véve a tatárjárást követő éhínséget, az ezzel járó születéscsökkenést, magas gyermekhalandóságot és a járványok pusztítását, a magyarság pusztulása megközelíthette az ötven százalékot.

Ez a pusztulás kihatott a magyar nép későbbi sorsára. Az 1240 előtti emberöltő összeírásai meglepően magas lélekszámú falvakról tesznek tanúságot, nem csupán a Dunántúlon és a Kisalföldön, hanem a Tiszántúlon is. A magyarság demográfiailag expanzív volt; megindult a jobbágyfiúk telepítése az Északi-Kárpátok gyéren lakott medencéibe s Erdélyből a kiköltözés Moldvába és a Havasalföldre. A tatárjárásnak szerepe volt abban, hogy ez a folyamat megállt, s a király után a földesurak jövedelmük gyarapítására megkezdték az erdős hegyek betelepítését a Kárpátokon túlról.

A tatárjárás hozzájárult, hogy a Kárpát-medence etnikai képe olyanná formálódott, mint ahogy az a későbbi századokban rögződött.

Mit jelentett a tatárjárás a Kelet megismerése szempontjából?

A tatárjárással maga Napkelet érkezett Európába.

Az, amit eddig csak távoli híresztelésből tudtak, élő valóságként jelent meg. Egy magyar püspök már 1238-ban két elfogott tatár előőrs vallomását írta meg Párizs püspökének. Rogerius váradi kanonok *Siralmas Ének*-ében, Spalatói Tamás *Historia Salonitá*jában és Narbonne-i Yvo a bordeaux-i püspökhöz írt levelében 1242-ben szemtanúként számol be az eseményekről. II. Frigyes német császár viszont jórészt a nála időző Báncsa István váci püspök beszámolója alapján ír a tatárokról III. Henrik angol királynak. Ezek a fennmaradt leírások azonban inkább csak a mongolok hadi életével foglalkoznak, és a valóság olykor még legendás elemekkel is keveredik bennük.

A legelső rendszeres beszámolót a tatárokról Péter orosz érsek adta. Péter, az egykori Pjotr Akerovics, a kijev-beresztovi Szpasz-monostor igumenje Kijev eleste után lett érsek, majd urával, Mihállyal Magyarországra jött, s innen ment Olaszországba és Lyonba, a pápa környezetébe. Vallomását az 1245. évi lyoni zsinaton írásba foglalták. Péter érsek vallomása több ponton olyan közel áll Julianus második útjának leírásához, különösen ott, ahol Julianus egy orosz paptól szerzett értesülésekre hivatkozik, hogy önkéntelenül felmerül a gondolat, hogy Julianus Kijeven át történt hazatérésekor nem Pjotr igumentől szerezte-e értesülését. Ha ez a feltevés nem is igazolható, s a közös elemek megmagyarázhatók az orosz klérus korabeli ismereteiből is, Péter érsek vallomását úgy kell tekintenünk, mint láncszemet, amely Julianus híradásától a pápa által kiküldött követek jelentéséig vezet. A lyoni zsinaton feltett kérdések, amelyekre Pétertől választ kértek: például a követek fogadásáról, a folyók és tengerek áthajózásáról, mutatja, hogy mi foglalkoztatta ekkor a pápai udvart.

1245 tavaszán indította útnak ugyanis IV. Ince pápa a mongolokhoz ferences és domonkos szerzetesekből álló követségét. A követek a pápa leveleit vitték magukkal a „tatárok királyához és népéhez". Két ilyen pápai bulla szövegét ismerjük a vatikáni registrumkönyvekből. Az 1245. március 5-én Portugáliai Laurentius ferences barát nevére kiállított *Dei patris immensa* kezdetű és a március 14-én Johannes de Plano Carpini ferences barát számára kiadott *Cum non solum* kezdetű levél nem kifejezetten politikai tartalmú. Az első, amely talán sohasem került elküldésre, mert semmi nyoma sincs annak, hogy Portugáliai Laurentius elindult a tatárokhoz, vallási tartalmú, és azt jelöli meg célul, hogy a követek által megismertesse a tatárokkal a keresztény vallást. A második igen kemény

hangú; ebben a pápa kérdőre vonta a „tatárok királyát” a keresztények öldöklése miatt, és békére szólítja fel. Hogy mi volt az, ami a pápát hangneme megváltoztatására bírta, biztosan nem tudjuk. Mindenesetre három olyan személy jelent meg ez idő tájt Lyonban, aki befolyásolhatta a mongolokkal szembeni politikát. Az egyik Bertold aquileiai pátriárka, IV. Béla nagybátyja volt, akinek IV. Béla annak idején megküldte Julianus második útjáról szóló jelentését, aki 1242-ben II. Frigyes császárt meglátogatta a tatár veszély ügyében, s akit IV. Ince pápa 1243-ban – a Magyarországról érkező hírek hallatára – megbízott, hogy hirdesse meg a keresztet Németországban a tatárok ellen; a második Rogerius, az egykori váradi kanonok, a tatárjárást leíró *Siralmas Ének* szerzője; a harmadik Péter orosz érsek, aki a lyoni zsinaton nyíltan hirdette, hogy a tatárok eltökélt szándéka Nyugat elpusztítása.

A IV. Ince által kiküldött követségek valódi célja a Péter orosz érseknek feltett kérdésekből derül ki. Kifürkészni a tatárok kilétét, hitvallását, szokásait, életmódját, erejét, számát, szándékait és az általuk kötött béke megtartását. Plano Carpini jelentéséből kiderül, hogy a kimondott cél mögött a felderítés volt a valódi cél. Három követségről tudunk ekkor, amelyet a pápa közel egy időben a tatárokhoz küldött. Longjumeau-i Andreas és Ascelinus domonkos barátok követségei a Levante felől közelítették meg a tatárok által megszállt Elő-Ázsiát, bizonyára azért, mert Péter érsek azt hozta hírül, hogy a három tatár kán serege Elő-Ázsiában egyesült. Belső-Ázsiába egyikőjük sem jutott el.

A három követség közül az olasz ferences, Johannes de Plano Carpini fráter járt a legnagyobb sikerrel. Mint részletes útleírásából, valamint útitársa, Benedictus Polonus beszámolójából kiderül, 1245. április 16-án indult útnak Lyonból. Útja Csehországon, Lengyelországon és a Kijevi Oroszországon át veze-

tett; Boroszlóban csatlakozott hozzá Benedictus Polonus, majd Bridia és a cseh István-Cseszlav, akiket a tatárok visszatartottak. A Dnyepernél Korenza seregvezér fogadta őket, majd 1246. április 4-én értek el Batu kánnak a Volga melletti szállására, július 22-én pedig Güjük kán udvarába, a Karakorum közelében fekvő Sira ordába. Ottlétük idején történt a kán választása és trónra lépése. Güjük kán IV. Ince pápa levelére elbizakodott hangú, rejtett fenyegetést is tartalmazó választ adott, melynek perzsa nyelven írt példányát Plano Carpini magával hozta. E levél eredetije ma is megtalálható a vatikáni levéltárban. Utazásának valódi célja és eredménye azonban nem a levélváltás megteremtése volt, hanem az, amit teljes sikerrel teljesített: kifürkészte és rendszerbe foglalva leírta a mongolok földjét, lakóit, vallását, szokásait, hadi életét, szándékait – tehát mindazt, amire Péter orosz érsek csak néhány mondatos válaszokat tudott adni. Jelentéséből értesült Európa először arról, ami a mongolokon túl van: Kínáról és a Nagy Óceánról. Plano Carpini 1246. november 13-án indult vissza, 1247. május 3-án ért Batu udvarába, június 9-én Kijevbe, majd Lengyelországon, Csehországon és Németországon át novemberben érkezett meg IV. Incéhez Lyonba.

Plano Carpini hazafelé vezető útja Európában szokatlanul hosszú időt, fél évet vett igénybe. Útleírása luxemburgi kéziratának függelékében ennek részben megtaláljuk a magyarázatát. A fent említett országok mellett ugyanis „Johannes fráter" beszámolt útjáról IV. Béla királynak is, tehát betért Magyarországra. Ha IV. Béla hézagosan ismert itineráriumát szemügyre vesszük, ez összhangban van a fenti híradással. 1247-ben IV. Bélának csak négy hiteles oklevele van dátumhellyel ellátva, mind a négy Zólyomban kelt (1247. augusztus 3.–szeptember 11.). Minthogy a zólyomi erdőuradalom, amely ekkor Árvánál és a Dunajecnél

határos Lengyelországgal, az Árpád-házi királyok egyik fő nyári tartózkodási helye volt, biztosra vehető, hogy IV. Béla 1247 nyarán itt fogadta Plano Carpinit, aki a Lengyel-Kárpátokból tett rövid kitérőt művében meg sem említette. Művében egyébként sem részletezi hazavivő útja utolsó szakaszát.

A fenti luxemburgi kézirat azonban egy meglepőbb adatot is tartalmaz. Alig távozott el Plano Carpini, amikor megérkeztek Tatárországból IV. Béla követei, akik lényegében ugyanazt hozták hírül, amit Plano Carpini elmondott. Mindamellett a magyar követek híradásában olyan eltérő adatok is vannak a kánválasztás és trónra emelés körülményeiről és időpontjáról, melyek arra mutatnak, hogy ez a híradás valóban független Plano Carpini jelentésétől, és a magyar küldöttek ott voltak a négyezer követ között, akik a világ minden tájáról gyűltek össze, hogy a nagy esemény szemtanúi legyenek, de még inkább azért, hogy kitudakolják a tatárok szándékát.

IV. Béla minden lehetőséget megragadott, hogy értesüléseket szerezzen a tatárokról. Igyekezett kapcsolatait az orosz fejedelmekkel kiépíteni. Már 1243-ban, amikor a tatárok Borku mellett szétverték Mihály kijevi nagyfejedelem fiának, Rosztiszlónak a hadait, s Rosztiszló Magyarországra menekült, IV. Béla hozzáadta egyik leányát. Rosztiszló hozhatta azt a hírt, hogy a tatárok „visszafordultak", s ezt IV. Béla sietve közölte nagybátyja, Bertold révén a pápával, aki még ez év július 21-én megbízta Bertoldot az említett keresztes hadjárat meghirdetésével.

A tatárok visszafordulásának híre vaklárma volt. IV. Béla a szélcsendet igyekezett felhasználni arra, hogy Rosztiszlót beültesse a halicsi trónra. Minthogy akciója kudarcba fulladt, 1245–1246-tól Dániel (Danyiil) halicsi fejedelemmel kötött szövetséget, és épített ki futárszolgálatot. Bizonyára ennek volt köszön-

hető, hogy IV. Béla az 1246 augusztusában a kánválasztáson meghirdetett, Európa elleni hadjáratról sokkal hamarabb értesült, mintsem Plano Carpini és a magyar követek hazaérkeztek. Minthogy Karakorumból Batu szállására, a Volga partjára két hónap és tíz nap alatt ért el a futár, bizonyos, hogy Batu udvarában már 1246. november elején értesültek az Európa elleni zászlóbontásról. Batu udvarát pedig állandóan látogatták orosz fejedelmek és követeik – maga Dániel is ott volt 1245-ben –, s így decemberben a halicsi futár már meghozhatta IV. Bélának a vészhírt. A megrendült IV. Béla tüstént írt IV. Ince pápának, aki 1247. február 4-én Bélához intézett válaszlevelében készülődésre biztatta, és keresztes segítséget ígért, a magyar püspökökhöz írt bullájában pedig a várépítést szorgalmazta.

IV. Béla a veszély hallatára gyors intézkedéseket tett. A pesti polgárokat áttelepítette a budai Várhegyre, és megkezdte a várépítést, 1247. június 2-án pedig a jeruzsálemi ispotályos keresztes rendre bízta több határtartomány és a Duna vonalának erődítését. Plano Carpini Zólyomba érkezésekor már nagyban folyt a készülődés.

A támadás ekkor sem indult meg. Güjük kán 1248-ban idült alkoholizmusban meghalt, s a rá következő hároméves nőuralommal szélcsend állott be.

Újabb vészfelhők tornyosultak, amikor 1251-ben az energikus Möngge (törökösen Mengü) kán lépett trónra. Möngge 1252-ben még a családi ellenzék és híveik kiirtásával volt elfoglalva, 1253-ban azonban az Onan forrásainál tartott kuriltájon elhatározta új nagy hódító hadjáratok megindítását. Itt döntötte el, hogy egyik öccse, Kubiláj Dél-Kína, a másik, Hülegü pedig Elő-Ázsia meghódítására fog indulni. A hír rövidesen eljutott Magyarországra is. IV. Béla pontosabb értesülések szerzésére újból domonkosokat küldött kelet-

A feledésbe ment utazások közül csupán egynek az útvonalát tudjuk nagyjából rekonstruálni.

1254. február 16-án IV. Ince kiállított az ikoniumi török szultánhoz címezve egy *Deus creator omnium* kezdetű ajánlólevelet domonkos barátok részére. A domonkosok ez év májusában a budai várban felépített új domonkos kolostorban tartották egyetemes nagykáptalanjukat. Május 31-én innen indult el néhány domonkos „az Örményországgal és Grúziával határos Nagy-Törökországba", de a Tebrizben székelő Arguntól, az elő-ázsiai mongol főparancsnoktól nem kapott engedélyt továbbutazásra.

IV. Béla idehaza újból óvintézkedéseket tett a veszély elhárítására. A visszahívott kunok hűségének biztosítására 1254 tavaszán a budai nagykáptalanon megkereszteltette a kunok „nagyfejedelmét" és feleségét, akinek leányát, Erzsébetet már az előző vészhír után összeházasította István ifjabb királlyal.

A tatárjárás okozta megrendülés és a sorozatos vészhírek döntő módon határozták meg IV. Béla politikáját.

A mongolokkal szemben hatástalannak bizonyult hadsereget újjászervezte, a királyi sereget páncélos vitézekből állította össze, s ezek kiállítására a városokat, a nagybirtokos nemeseket és a felvidéki harcos jobbágyfiúkat kötelezte, utóbbiak közül négy család tartozott egy páncélost felszerelni. Emellett fejlesztette a bőrpáncéllal védett könnyűlovasságot; maguk a kunok is ezek számát gyarapították.

Mivel a régi palánkvárakat a tatárok bevették, viszont a kővárak ellenálltak, a király minden módon szorgalmazta a kővárak építését. A nagybirtokosok maguk választhatták meg új hegyi váruk helyét, de a király várépítésre alkalmas hegyeket alacsonyabb rendűeknek is adományozott, akik közös erővel várépítésre vállalkoztak. A várak fenntartását földadomá-

nyokkal segítette elő, ami utóbb a váruradalmak kialakulásához vezetett.

A városok biztonságát részint azzal emelte, hogy betelepítette a polgárokat a mellette levő várba (Fehérvár, esztergomi kísérlet), részint azzal, hogy feltelepítette őket egy erődíthető hegyre (Buda, Zágráb), de ez a törekvés vezetett el a városok fallal való kerítéséhez is (Pest belső fala).

IV. Béla telepítési politikája is részben azt célozta, hogy a védelemhez szükséges anyagi erejét fokozza, részben azt, hogy magukat a vendégeket bekapcsolja az országvédelembe.

Ha a király kül- és belpolitikája nem volt is minden vonatkozásban szerencsés, elősegítette a társadalom korszerűbb átalakulását, s nem csekély mértékben ez tette lehetővé, hogy amikor másfél emberöltő múltán egy újabb, bár méreteiben kisebb tatárjárás zúdult az országra (1285), ezt unokája, IV. László könnyűszerrel verte vissza.

GYÖRFFY GYÖRGY

KELETI FORRÁSOK

Keleti forrásaink jobbára a magyarországi tatárjárás előzményeiről tájékoztatnak. Magáról a mongol birodalom kialakulásáról egy mongol nyelven a 13. században írt (14. századi kínai betűs átiratban, illetve ennek többszörös másolatában fennmaradt) krónika, *A Mongolok Titkos Története* számol be legtüzetesebben. Szövegrészletünk a mű befejező, javarészt a Dzsingisz kán halála utáni időket összefoglaló részéből való; Ligeti Lajos fordításában és Képes Géza versfordításában vettük át a munka magyar kiadásából. (Ligeti Lajos: *A Mongolok Titkos Története.* Bp. 1962. 123–139.). – Ibn al-Athír arab történész (1160–1233) *A legtökéletesebb* című, évkönyv jellegű világkrónikájában leírja a kunok és oroszok 1223. évi vereségét, illetve a volgai bolgároknak egy tatár sereg fölött aratott győzelmét. A közölt részlet fordítása kötetünk számára készült a mű Tornberg-féle szövegkiadásából (Leiden, 1871. XII. 252–254.), J. Marquart értelmezésének és szövegmagyarázatának felhasználásával (*Über das Volkstům der Komanen.* Abhandlungen der preussischen Akademie. Neue Folge XIII/1. Berlin, 1914. 141–146.). – Ugyancsak kötetünk számára készült Liptai Sára fordítása a személyes mongol tapasztalatokkal is rendelkező Dzsuvajní perzsa történetíró és államférfi (1226–1283) *A világhódító története* című munkájából, a bolgárok, jászok és oroszok, illetve a magyarok leveréséről szóló két kis fejezetből. (*The Ta'rikh-i-Jahan-Gusha of Ala-ad-Din Ata Ma-*

lik-i-Juwayni. S. a. r. Mirza Muhammad Quazwini E. J. W. Gibb Memorial Series. Vol. XVI/1. Leyden–London, 1912. 1. 224–226.; felhasználva Boyle angol átültetésének értelmezését: *The History of the World-Conqueror by Ala-ad-Din Ata-Malik Juwayni* Ford. John Andrew Boyle. Manchester, 1958. 1. 268–271.). – Először jelenik meg nyomtatásban magyarul Kirakosz Gandzakeci (1200 k.–1271) *Az örmények története* című munkájának kiszemelt részlete, az 1236–1240 közti Kaukázuson túli tatárjárást (részben szemtanúként) leíró 20–26. fejezet. Schütz Ödön fordítását a Kőrösi Csoma Társaság sokszorosított kiadványából (Keletkutatás 1976/77. Tanulmányok az orientalisztika köréből. Bp. 1977. 255–266.) vettük át. – Kötetünk számára készült Kara György fordítása is a Szung Lien kínai történész vezetésével a Kínában uralkodó mongol Jüan-dinasztia bukása (1368) után írt *Jüan Si (A Jüan-dinasztia története)* című gyűjtemény egyik életrajzi – ez esetben nyilván mongol eredetire visszamenő – fejezetéből, Paul Pelliot értelmezésének és szövegmagyarázatainak figyelembevételével (*Notes sur l'histoire de la Horde d'or*. Paris, 1949. 130–133.). – Befejezésül a halicsi-lodomériai orosz évkönyvek 1237 és 1243 közti magyar vonatkozású részleteit közöljük Hodinka Antal fordításában az általa sajtó alá rendezett kétnyelvű szemelvényes kiadásból. (Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp. 1916. 401–417.).

Tizenegyedik könyv

[256] Elindult Dzsingisz kán a hadjáratra, és a tangut nép fejedelméhez, Burkanhoz követeket küldött, és ezt üzente: Azt mondtad, hogy a jobbszárnyam leszel. A szartaul nép eltépte aranyos árkányom, most elindultam ellene hadba, hogy leszámoljak vele. Jobbszárnyként indulj te is velem hadba! Mielőtt Burkan még válaszolhatott volna az üzenetre, Asa-gambu, megelőzve őt, ezeket mondotta: Minek kán az olyan, akinek nincs elegendő ereje? Nem adott segédcsapatokat, helyette fennhéjázó üzenetet küldött neki. Erre Dzsingisz kán ezeket mondotta: Hogyan viselhetném el, hogy Asa-gambu így beszéljen velem? A leghelyesebb az volna, ha most új irányba fordulnék, s nyomban ellenük indulnék. Miféle nehézségbe ütköznék ez? De várnom kell, most más emberek ellen kell fordulnom. Ha az örökkévaló Ég megsegít, és szorosra vonom aranyos gyeplőmet, akkor bizonnyal sor kerül majd erre is.[1]

[257] A nyúl-évben megindult hát a szartaul nép ellen, s átkelt az Alajon. Dzsingisz kán feleségei közül Kulan-katunt vitte magával az útra. Az öcsök közül Otcsigin-nojant bízta meg a törzstábor parancsnokságával, úgy indult el a hadjáratra. Dzsebét elküldte előhadnak. Dzsebe hátvédül Szübeetejt küldte, Szübeetej hátvédül Tokucsart küldte. Őket hármójukat előreküldte, s meghagyta nekik, hogy kívül haladjanak, és kerüljenek a Szoltán hátába. Ott várjanak meg bennünket; mikor megérkezünk, együttesen támadjuk

meg majd őket. Dzsebe erre elindult; Kan-melik városainak érintésével, de anélkül, hogy azokhoz hozzányúlt volna, kívül elhaladt. Nyomában Szübeetej ugyanilyen módon szintén elvonult anélkül, hogy valamihez is hozzányúlt volna. Az ő nyomában azonban Tokucsar Kan-melik határ menti városait feldúlta, szántóvetőit kirabolta. Mikor Kan-melik látta, hogy városait feldúlták, ellenünk fordult, s megindult, hogy Dzsalaldin-szoltánhoz csatlakozzék. Dzsalaldin-szoltán és Kan-melik megindultak hát Dzsingisz kán ellen. Dzsingisz kán előtt Sigi-kutuku haladt előhadként. Megütköztek Sigi-kutukuval, Dzsalaldin-szoltán meg Kan-melik Sigi-kutukut leverték, s győztesen egészen Dzsingisz kánig nyomultak előre. Ekkor azonban Dzsebe, Szübeetej és Tokucsar Dzsalaldin-szoltánt meg Kan-meliket megtámadták hátulról, most aztán leverték őket, s nagy öldöklést vittek véghez közöttük. Nem engedték, hogy Bukar, Szemiszgab és Udarar városoknál egyesüljenek, és győztesen egészen a Sin folyóig üldözték őket. Mikor pedig azok odáig jutottak, belezuhantak a Sin folyóba; szartauljaik közül ekkor sokan elpusztultak a Sin folyóban. Dzsalaldin-szoltán és Kan-melik, életüket mentve, a Sin folyó mentén felfelé elmenekültek. Dzsingisz kán a Sin folyó mentén szintén felfelé haladt, elfoglalta Batkeszen városát, majd mikor Eke-korokan és Geün-korokan vizéhez ért, Baruan pusztájában letáborozott. A Dzsalair-nembeli Balát elküldte Dzsalaldin-szoltán és Kan-melik üldözésére. Dzsebét meg Szübeetejt nagyon megdicsérte. Dzsebe, téged Dzsirkoadajnak hívtak, mikor hozzám jöttél a tajcsiutoktól; valóban Dzsebe, Fegyver lett belőled. Mivel Tokucsar Kan-melik határ menti városait saját feje után feldúlta, és így Kan-meliket ellenünk fordította, le akarta őt fejeztetni, végül is azonban nem fejeztette le, hanem igen

megdorgálta, és a hadseregben viselt parancsnoki tisztétől elmozdította.[2]

[258] Ezután Dzsingisz kán visszatért Baruan pusztájából, három fiát, Dzsocsit, Csaadajt és Ögödejt elküldte azzal a megbízatással, hogy jobbszárny csapatával keljenek át az Amuj folyón, és Ürünggecsi városánál szálljanak táborba. Tolujt azzal küldte el, hogy Iru, Iszebur és sok más város alatt táborozzon le. Dzsingisz kán maga Udirar városa alatt táborozott le. A három fiú, Dzsocsi, Csaadaj és Ögödej ezt jelentették: Seregeink sértetlenül megvannak, megérkeztünk Ürünggecsi városához. Kinek a parancsa szerint járjunk el? E jelentésre Dzsingisz kán így rendelkezett: Ögödej szavai szerint járjatok el. Ezt üzente.[3]

[259] Ekkor Dzsingisz kán, miután Udirar városát megadásra kényszerítette, Udirar városa alól felkerekedett, és Szemiszgab városánál szállott táborba. Mikor Szemiszgab városától is felkerekedett, Bukar városánál szállott táborba. Itt Dzsingisz kán Balára várakozott, s az Altankorkan menti hegyoldalban a Szoltán nyaralójában töltötte a nyarat. Innen követeket küldött Tolujhoz, s ezt üzente: Melegre fordult az idő. A többi csapatnak is táborba kell szállnia, gyere, csatlakozz hozzánk. Mikor ezt az üzenetet Toluj megkapta, már bevette Iru és Iszebur városát, Sziszten városát pedig lerombolta, és éppen Csükcseren városának lerombolásával volt elfoglalva. Amikor a követek eljuttatták hozzá az üzenetet, Csükcseren városát Toluj meg lerombolta, majd visszafordult, s megindult, hogy Dzsingisz kánhoz csatlakozzék, s ott táborba szálljon.[4]

[260] A három fiú, Dzsocsi, Csaadaj és Ögödej Ürünggecsi városát megadásra kényszerítette. Megosztoztak hárman a város népén, és nem adták ki Dzsingisz kán részét. Mikor a három fiú megjött, hogy táborba szálljon, Dzsingisz kán a három fiúra, Dzso-

csira, Csaadajra meg Ögödejre ezért igen megharagudott, s három napig nem bocsátotta őket maga elé. Ekkor Boorcsu, Mukali és Sigi-kuduku így szólott: Az eddig még meg nem hódított szartaul nép Szoltánját leigáztuk, városait, népét hatalmunkba kerítettük. A felosztásra kerülő Ürünggecsi városa, az azt egymás közt szétosztani szándékozó hercegek is mind Dzsingisz kánéi. Az Ég és a Föld erőnket megnövelte, s amikor a szartaul népet így leigáztuk, mi és az egész hadsereg örvendezünk, ujjongunk. Miért haragszik hát a nagy kán ennyire? A hercegek belátták hibájukat, s rettegésben vannak. Későbbi magatartásukra majd tanulnak belőle. Csak valahogy ezért a buzgalmuk meg ne csappanjon! Ha olyan kegyes volnál, lehetséges volna-e, hogy fogadd őket? Előterjesztésükre Dzsingisz kán haragja megenyhült, a három herceget, Dzsocsit, Csaadajt és Ögödejt megdorgálta,

Ősi igéket idézvén,
Öreg szókat szólván.

Úgy korholta őket, hogy azok csaknem elsüllyedtek álltó helyükben, s homlokuk verítékét sem voltak képesek letörölni. Amikor így szidta, korholta őket, a három tegezhordozó, Kongkaj-korcsi, Kongtakar-korcsi és Csormakan-korcsi e szavakkal fordult Dzsingisz kánhoz: Mint a fiatal sólymok, amelyeknek éppen csak megkezdték az idomítását, a hercegek is azon a ponton vannak, hogy beletanuljanak a hadviselésbe; de alighogy visszatértek a hercegek, miért korholod őket ennyire? Úgy megrettentek a hercegek, hogy félő, még alábbhagy a bátorságuk. Napkeltétől napnyugtáig ellenséges népek élnek. Ha bennünket, a te tibeti ebeidet hajtóvadászatra küldesz ellenük, és ha az Ég és a Föld erőnket megnöveli, az ellenséget, aranyát, ezüstjét, selymét, kincseit, népét elhozzuk tené-

ked. Hogy milyen népre gondolunk? Hát erre gondolunk: itt él nyugaton Baktat népének Kalibai-szoltánja. Ellene akarunk hadba indulni. Erre az előterjesztésre Dzsingisz kán gondolkodni kezdett, haragja megenyhült, és így rendelkezett: A három tegezhordozót, Kongkajt, Kongtakart és Csormakant megjutalmazom. Az Adarkin-nembeli Kongkaj és a Dolonggur-nembeli Kongtakar maradjanak mellettem. Az Otegen-nembeli Csormakant hadjáratra küldöm Baktat népe ellen, a Kalibai-szoltán ellen.[5]

[261] A Hindusz és Baktat népe között lévő Aru, Maru és Madaszari népe, Abtu városa ellen a Dörben-nembeli Dörbej-doksint küldte hadjáratra.[6]

[262] Ami pedig Szübeetej-baaturt illeti, őt észak felé küldte hadjáratra egészen a kanglin, kibcsaut, badzsigit, oroszut, madzsarat, aszut, szaszut, szerkeszüt, kesimir, bolar, kerel, e tizenegy törzs, állam és nép földjére, általkelve az Idil meg a Dzsajak vízben gazdag folyóin, egészen Kiva és Men-kermen városáig.[7]

[263] Amikor aztán a szartaul nép meghódítását befejezte, Dzsingisz kán rendeletével minden egyes város élére helytartót nevezett ki. Ürünggecsi városából két szartaul jött, a Kurumsi-nemből valók, apa és fiú, Jalavacsi meg Maszkut nevezetűek. A városok szokásait és törvényeit elmagyarázták Dzsingisz kánnak, amikor az beszédükből a lényeget valamelyest megértette, a fiút, Maszkutot, a kurumsit kinevezte, hogy helytartóinkkal együtt igazgassa el Bukar, Szemiszgen, Ürünggecsi, Udan, Kiszkar, Urijang, Güszendaril városát és más városokat. Apját, Jalavacsit magával vitte, s megbízta, hogy a kitatok Dzsungdu városát kormányozza. Mivel a szartaktaj emberek közül a városok szokásait és törvényeit Jalavacsi és Maszkut jól ismerték, megbízta őket, hogy a kitat népet a helytartókkal együtt igazgassák el.[8]

[264] A szartaul népnél hét esztendőt töltött el. Mi-

alatt ott a Dzsalair-nembeli Balára várakozott, Bala átkelt a Sin folyón, s Dzsalaldin-szoltánt meg Kan-meliket egészen Hindusz földjéig üldözte. Dzsalal-din-szoltánt és Kan-meliket azonban szem elől vesz-tette, bár Hindusz belsejéig hatolt keresésükre, de nem járt sikerrel. Ekkor visszafordult, Hindusz határ menti népeit kirabolta, sok tevét, sok juhot zsákmá-nyolt, s úgy jött meg. Ekkor Dzsingisz kán elindult visszafelé. Útközben a nyarat az Erdis mellett töltötte, aztán a hetedik esztendőben, a tyúk-év őszén táborba szállott palota-jurtájában a Tola menti fekete parti er-dőben.[9]

Tizenkettedik könyv

[265] A telet áttelelte, majd az új állományt számba vette, hogy elinduljon a Tangut elleni hadjáratra. A kutya-év őszén Dzsingisz kán meg is indult a tangut nép ellen. Az asszonyok közül Jiszüj-kadunt vitte ma-gával. Útközben a tél folyamán hajtóvadászatot ren-dezett Arbuka rengeteg vadlovára. Dzsingisz kán ek-kor a Vörösderesen lovagolt. Egyszer csak vadlovak szaladtak át előtte az úton, a Vörösderes felágaskodott, és Dzsingisz kán a lóról lezuhant a földre. Testében nagy fájdalmat érzett, mire Csoorkatnál táborba szál-lott. Az éjszaka múltával másnap Jiszüj-kadun így szólott: Hercegek és nemesurak, beszéljétek meg, mi a teendő, mert a kagán lázasan töltötte az éjszakát. A hercegek és a nemesurak összegyűltek, s ekkor a Kongkotan-nembeli Tolun-cserbi a következő javas-latot tette: A tangut népnek vert falú városai, szilárd szállásai vannak. Vert falú városaikat nem veszik há-tukra, és nem viszik magukkal; szilárd szállásaikat nem hagyják oda, és nem vándorolnak tova. Fordul-junk hát vissza, s ha majd a fejedelem egészsége megja-vul, ismét felvonulunk ellenük. Szavait a hercegek és

a nemesurak mindnyájan helyeselték. Amikor azonban a dolgot előadták Dzsingisz kánnak, az így válaszolt: A tangutok azt mondanák, azért fordultunk vissza, mert gyávaságba estünk. De ha követeket küldünk hozzájuk, s megvárjuk itt Csoorkatban, merre fordul a betegség, s ha már ismerjük a válaszukat, és úgy fordulunk vissza: erről lehet beszélni. Így hát a következő üzenetet bízta a követekre: Jó múltkor ezt mondtad, Burkan: mi, a tangut nép, a jobbszárnyad leszünk. E szavaidra ekkor ezt a kívánságot juttattam el hozzád: a szartaul nép nem hajlott a szavamra, ezért most ellene vonulok. Burkan, te nem tartottad meg szavadat, nem küldtél csapatokat, sőt sértő szavakat üzentél. Másfelé volt dolgom, úgy gondoltam hát, majd később számolunk. Hadra keltem a szartaul nép ellen, s az örökkévaló Ég pártfogásába vett, törvényes uralmam alá hajtottam. Most aztán eljöttem, Burkan, hogy leszámoljak veled. Az üzenetre Burkan így válaszolt: A sértő szavakat nem én mondtam. Asa-gambu erre megszólalt: Én mondtam a sértő szavakat. És ti, mongolok, akik annyira harchoz szoktatok, ha most is harcolni akartok, állok elébe. Alasajban van a szállásom, itt a nemezjurtám, itt vannak felmálházott tevéim. Forduljatok hát Alasaj felé, gyertek hozzám, s üthözzünk meg! Ha meg arany, ezüst, selyem, kincs kell nektek, forduljatok csak Eri-kaja és Eri-dzseü felé! Ezt üzente. Mikor Dzsingisz kánnak ezt az üzenetet elmondták, lázas betegen így szólott Dzsingisz kán: Hát ebből elég! Mikor ezek ilyen fennhéjázó szavakat engednek meg maguknak, hogyan fordulhatnánk vissza? Ha belehalok is, de a fennhéjázó szavakkal szembenézek. Örökkévaló Ég, légy a tanúm! Elindult az Alasaj felé, s mikor odaért, megütközött Asa-gambuval. Legyőzte Asa-gambut, s arra kényszerítette, hogy az Alasaj tetején elsáncolja magát. Végül is elfogta Asa-gambut, nemezjurtás, felmálházott tevéjű népét pedig

kirabolta, s mint hamut szétszórta a szélben. Aztán megparancsolta, hogy a büszke és nemes tangutokat irtsák ki, a közönséges tangutokból pedig a legénység annyit vegyen magának, amennyit csak elfogni és zsákmányul ejteni tud.[10]

[266] Dzsingisz kán a nyarat a Csaszutu hegyén töltötte. Azután csapatokat küldött, és azokat a tangutokat, akik Asa-gambuval együtt a hegyekbe vonultak, s ellenünk fellázadtak, nemezjurtáikkal, felmálházott tevéikkel együtt számba vették, s utolsó szálig fogságra vetették. Majd úgy rendelkezett, hogy Boorcsu meg Mukali jutalmul annyit vegyenek belőlük maguknak, amennyit csak bírnak. Dzsingisz kán még így rendelkezett. Boorcsut és Mukalit a következő kitüntetésben részesítem: mivel a kitat népből még semmit sem adtam néktek, a kitat nép dzsüjinjeit osszátok el magatok között egyenlően, legyenek a tiétek. Legszebb fiaik hadd hordozzák sólymaitokat mögöttetek. Legszebb leányaikat neveljétek fel, s hadd javítgassák asszonyaitok ruháinak szegélyét. A kitat nép Altan kánjának bizalmasai és belső emberei a mongolok nagyapáit és apáit irtó kara-kitatok dzsüjin népe voltak. Az én bizalmasaim és belső embereim most ti vagytok, Boorcsu és Mukali. Így rendelkezett.[11]

[267] Dzsingisz kán felszedelőzködött Csaszutu hegyéről, és Urakaj városánál táborozott le. Aztán Urakaj városától is felkerekedett, s éppen Dörmegej városának lerombolásával volt elfoglalva, amikor Burkan kihallgatásra jelent meg Dzsingisz kánnál. Burkan, mikor hódolásra megjelent, aranyos Buddha-szobrocskákat hozott magával ajándékul, továbbá arany- meg ezüsttálakat, kupákat, kilencet-kilencet, valamint egyéb holmikat kilencesével elrendezve. A hódoláskor Burkant bezárt ajtón keresztül fogadta. A kihallgatás alkalmával Dzsingisz kán undort érzett iránta bensőjében. Harmadnapra így rendelkezett Dzsingisz kán:

Iluku-Burkannak a Sidurku, Meghódolt nevet adta, és Iluku-Burkan-Sidurkut elővezettette. Ekkor megparancsolta Dzsingisz kán, hogy Ilukuval végezni kell, mégpedig úgy, hogy Tolun-cserbi saját kezűleg végezzen vele. Mikor aztán Tolun-cserbi jelentette, hogy Ilukuval saját kezűleg végzett, Dzsingisz kán így szólott: Amikor megindultam a tangut nép ellen, hogy leszámoljak vele, útközben, mikor Arbuka vadlovaira vadásztam, akkor te voltál az, Tolun, aki életemért aggódva azt javasoltad, hogy gyógyítsák meg beteg testemet. Az ellenség mérgezett szavára jöttünk ide, az örökkévaló Ég erőnket megnövelte, kezünkre juttatta őket, s bosszúnkat megbosszultuk. Iluku idehozott mozgó palotája az edényekkel együtt legyen a tiéd, Tolun. Így rendelkezett.[12]

[268] Miután a tangut népet leigázta, Iluku-Burkant Sidurkuvá tette, s végeztetett vele, a tangut nép anyáit, apáit írmagostul mind egy szálig kiirtotta, megparancsolta, hogy étkezése alatt beszélni kell arról, hogy teljesen végük van, s beszélni kell kiirtásukról és megöletésükről. Mivel a tangut nép szavát adta, de szavát nem tartotta meg, Dzsingisz kán a tangut nép ellen másodszor is hadba vonult, eljött, és a tangut népet megsemmisítette. A disznó-évben Dzsingisz kán az égbe szállt. Miután az égbe szállt, a tangut népből a legtöbbet Jiszüj-kádunnak adták.[13]

[269] A patkány-évben Csaadaj, Batu meg a többi jobbszárnyhoz tartozó herceg, Otcsigin-nojan, Jegü, Jiszüngge meg a többi balszárnyhoz tartozó herceg, Toluj meg a többi derékhadhoz tartozó herceg, a hercegnők, a fejedelmi vők, a tízezredek és ezredek parancsnokai teljes számban valamennyien összegyűltek a Kerülen folyó Ködeü szigetén, és Ögödej kagánt Dzsingisz kán ama szavai alapján, amelyben őt megnevezte, káni rangra emelték. Csaadaj bátya emelte öccsét, Ögödej kagánt a káni méltóságra. Az éjszakai

őröket, a tegzeseket, a nyolcezer nappali őrt, akik atyjuknak, Dzsingisz kánnak aranyos életét őrizték, kán atyjuk személye mellett szolgálatot teljesítő örökös tízezer testőrét Csaadaj bátya és Toluj Ögödej kagánnak átadták. A derékhad népét ugyanily módon szintén neki juttatták.[14]

[270] Ögödej kagán megvárta, míg káni méltóságra emelték, a belső szolgálatot teljesítő tízezer testőrt, a derékhad népét neki alárendelték, s akkor Csaadaj bátyával történt korábbi megbeszélés alapján hadba küldte Okoturt és Monggetüt Csormakan-korcsi megerősítésére, aki a Dzsingisz kán atya elintézetlenül hagyott népei közül Baktat népének Kalibaj-szoltánja ellen vonult hadba. Korábban Szübeetej-baatur is hadba indult, s eljutott egészen a kanglin, kibcsaut, badzsigit, oruszut, aszut, szeszüt, madzsar, kesimir, szergeszüt, bular, kerel népig, átkelt az Adil meg a Dzsajak bővizű folyóján, s Meket, Men-kermen és Kejbe, valamint a többi város ellen vonult; ott azonban ezek a népek feltartóztatták Szübeetej-baaturt. Most Szübeetej megerősítésére útnak indította Batut, Bürit, Güjüköt, Mönggét és rajtuk kívül még sok más herceget. Megparancsolta, hogy mindeme hadra kelt hercegeknek Batu legyen a parancsnoka. Megparancsolta továbbá, hogy a derékhadból kivonultaknak Güjük legyen a parancsnoka. Ami e hadrakelteket illeti, a népet kormányzó hercegek fiaik közül a legidősebb fiút tartoznak hadba küldeni. A népet nem kormányzó hercegek, a tízezredek, az ezredek, a századok, a tizedek parancsnokai s a közrendű emberek közül, mindenki fiai közül a legidősebbet tartoznak hadba küldeni. A hercegnők, a fejedelmi vők ugyanily módon fiaik közül a legidősebbet küldjék hadba. Így szólt a parancs. Ögödej kagán még ezt mondta: Ez a parancs, mely szerint a legidősebb fiúkat kell hadba küldeni, Csaadaj bátyától származik. Csaadaj bátya azt

üzente nekem, hogy Szübeetej megerősítésére fiai közül a legidősebbet, Bürit küldi hadba. Ha a fiúk közül a legidősebbek vonulnak hadba, a sereg népes lesz. Ha a kivonuló sereg népes, akkor tekintélyes és hatalmas a vonulása. A szemben álló ellenség pedig sok államot számlál. Ott a végeken konok emberek azok. Ha haragra gerjednek, tulajdon kardjuktól halnak meg. Azt beszélik, hogy ezeknek a népeknek éles a kardjuk. Ezt üzente. Ögödej kagán ezeket mondotta, s mindenütt közhírré tette: E szavakra válaszul, Csaadaj bátya buzgalmára és erejére támaszkodva, a fiúk közül magam is a legidősebbeket fogom hadba küldeni. Ez a története annak, hogyan küldték hadba Batut, Bürit, Güjüköt, Monggét meg a többi herceget.[15]

[271] Aztán Ögödej kagán tanácskérés végett Csaadaj bátyához a következő üzenetet küldte. Atyánknak, Dzsingisz kánnak kész trónjára ültem; valaki azt mondhatná nekem, milyen erények alapján ültem oda! Ha Csaadaj bátya, te helyeselnéd, fejedelmi atyánk a kitat nép Altan kánját otthagyta elintézetlenül; én most a kitat nép ellen vonulnék. Mikor ezt tanácskérés céljából megüzente, Csaadaj bátya egyetértett vele, és ezt üzente: Nincs semmi baj. Csak induljatok hadba, bízzatok meg megfelelő embert a parancsnoksággal a törzstáborban. Én innen küldök csapatokat. A törzstáborban Oldakar-korcsit bízta meg a parancsnoksággal és

[272] Ögödej kagán a nyúl-évben elindult a kitat nép ellen, előhadként Dzsebét küldte előre. Nemsokára le is győzte a kitatok seregeit, s olyan mészárlást vitt köztük végbe, hogy úgy hevertek a földön, mint korhadt fatuskók. Azután átkelt a Csabcsijal-hágón, megindította seregeit, hogy a városokat és az erődítményeket mindenfelé ostroma alá vegye. Utána Ögödej kagán Sira-dektürnél letáborozott. Ekkor Ögödej kagán betegségbe esett. Amikor már elvesztette beszélőkész-

ségét, s igen rosszul érezte magát, jósoltatni kezdtek mindenféle táltosokkal meg jövendőmondókkal. Kiderült, hogy a kitat nép földjének, vizének szellemurai és fejedelmei azért tombolnak oly veszedelmesen, mert népüket kirabolták, városaikat és erődítéseiket lerombolták. És amikor a lapockacsontokból jósolni kezdtek azzal a szándékkal, hogy váltságdíjul népséget, aranyat, ezüstöt, állatokat és élelmet ajánlanak fel, a betegség csak nem enyhült, ellenkezőleg, még vadabbul kezdett tombolni. Amikor a lapockacsontokból tovább jósoltak arra vonatkozólag, hogy a családtagok közül megfelelne-e valaki, a kagán kinyitotta a szemét, vizet kért, ivott belőle, s megkérdezte: mi történt? Erre a táltosok elmondták, hogy a kitat nép földjének, vizének urai, fejedelmei vadul tombolnak, mert földjüket, vizüket tönkreteszik, népüket kirabolják. Mikor a lapockacsontokból jósolva, azt mondtuk, hogy váltságdíjul bármit adunk, a családtagok közül megfelelne-e valaki, a betegség alábbhagyott súlyosságában. Most döntsön a te parancsod. Mikor ezeket elmondták neki, így szólt: A hercegek közül ki van itt? Toluj herceg volt ott, és így szólott: Bár fölötted voltak még bátyák, alattad pedig öcsök, szent Dzsingisz kán atyánk tégedet, kán bátyát választott ki, mint valami paripát, megsimogatott, mint valami bárányt, és magasztos trónját számodra jelölte ki, a sok népet a te válladra rakta. Jómagam a kán bátya mellett élek, hogyha mit elfeledne, emlékeztetném majd; ha elszenderülne, felserkenteném majd. Ez lett a feladatom. Ha most téged, kán bátyámat elvesztenélek, kit emlékeztetnék majd arra, mit elfeledett, kit serkentenék fel, ha elszenderült. Valóban, ha kán bátyám nem gyógyulna meg

Erős, nagy mongol nép
Elárvahodna,
Kitat nép ünnepre
Készülődne.

Fejedelmi bátyámnak hadd lépjek helyébe,

Én pisztráng gerincét
Elroppantottam,
Tokhal hátát hányszor
Törte el ujjam!
Elöl igyekvőknek
Elébe vágtam,
Hátul állókat
Hamar átszúrtam.
Hiszen orcám nékem is szép,
Hátam pedig hosszú.

Táltosok, rajta, könyörögjetek, varázsoljatok! Amikor a táltosok megkezdték varázslataikat, Toluj herceg kiitta a varázslóvizet. Egy darabig csak ült, majd megszólalt: Részeg lettem... Míg részegségemből magamhoz nem térek, fejedelmi bátyám viselje gondját öcscseinek, akik árvák és kicsinyek, özvegy menyének, Berüdének, egészen addig, míg meg nem állnak tulajdon lábukon. Mindent elmondtam. Megrészegedtem – mondotta. Kiment, és meghalt. Hát így történt.[16]

[273] Ögödej nemsokára leigázta Altan kánt. A Szeüsze, Legény nevet adta neki, elrabolta aranyát, ezüstjét, arannyal átszőtt, hímzett szöveteit, értékeit, tarka lovait meg szolgalegényeit. Előőrsöket, parancsnokokat hagyott hátra, Namgingba, Dzsungduba, minden más városba pedig helytartókat nevezett ki. Ezután nyugodtan visszafordult, és Karakorumban letáborozott.[17]

[274] Csormakan-korcsi Baktat népét megadásra

kényszerítette. Ögödej kagán, mikor tudomására jutott, hogy ez a föld szép és kiváló termékei vannak, így rendelkezett: Csormakan-korcsi maradjon ott helytartónak, s évenként küldjön neki sárga aranyat, sárgás arannyal készített hímzéseket, brokátokat, nagy és kis gyöngyöket, hosszú nyakú, magas lábú nyugati lovakat, különféle fajta tevéket, teherhordásra pedig többféle öszvéreket. A Szübeetej-baatur megsegítésére hadba küldött hercegek, Batu, Büri, Güjük, Möngge és sok más herceg meghódították a kanglinokat, kibcsautokat meg a badzsigitokat, feldúlták az Edzsil, Dzsajak folyók melletti városokat és Meget városát, az oruszutokat leigázták, és kirabolták mind egy szálig. Az aszutokat, szeszütöket, bolarokat, Men-kermen, Riva meg a többi város lakosait leigázták, s megadásra kényszerítették; parancsnokokat és helytartókat hagytak hátra, s visszatértek. A dzsürcsetek és szolongkaszok ellen korábban hadba küldött Dzsalajirtaj-korcsi támogatására utánamenesztette Jiszüder-korcsit, s megparancsolta neki, hogy maradjon ott helytartónak.[18]

[275] Batu a kibcsak hadjáratból a következőket jelentette követek útján Ögödej kagánnak. Az örökkévaló Ég ereje által és a fejedelmi nagybátya szerencséje által Meget városát leromboltam, az oruszut népet leigáztam, tizenegy államot és népet a helyes útra térítettem, az aranyos gyeplőt szorosra vontam. Abban állapodtunk meg, hogy búcsúlakomát rendezünk. Felállítottam hát a nagy sátrat, és mikor lakomázni kezdtünk, minthogy az itt levő hercegek közül valamicskét idősebb volnék, elsőnek ittam egy-két kupával, ezért Büri meg Güjük rám megnehezteltek, a lakomán részt nem vettek, hanem ellovagoltak. Mikor ellovagoltak, Büri ezt mondta: Batu egyenrangú velünk, hogyan ihatott előbb?

Szakállas vénasszonynak
Szakasztott mása.
Rongyként kell
Rugdalni,
Talp alá
Taposni.

Güjük ezt mondotta: Ezeknek a tegzes vénasszonyoknak, ezeknek fahasábbal kellene végigverni a mellükön. Eldzsigidej fia, Harkaszun pedig ezt mondotta: Majd kötök néki farkot fából. Ezeket mondották ők. Amikor bennünket idegen származású, lázadásban levő népek ellen küldöttek hadba, s amikor azt mondhatjuk, hogy bizonytalan a helyzetünk, akkor Büri és Güjük így beszél rólam, s engedélyem nélkül eltávozik. Most a fejedelmi nagybátya szava döntsön a dologban. Ezt a jelentést küldötte.

[276] Batu e szavaira a kagán nagy haragra gyúlt, nem bocsátotta színe elé Güjüköt, hanem ezt mondotta: Ez a közönséges ember ugyan kinek a szaván bátorodott fel annyira, hogy az idősebb testvért teli szájjal gyalázza! Egy tojás csak zápuljon! Ez az ember a bátya melle ellen lázadt:

Teszem őt előörsnek,
Tíz ujjának körme míg
Tövig el nem vásik,
Hegymagas falakra
Hadd kússzék fel.
Őt ím helytartónak teszem.
Öt ujjának körme
Míg csak el nem kopik,
Magas, vert falakra
Merészen hadd másszék fel!

És te piszkos, ócska, közönséges Harkaszun, kitől tanultad, hogy családunk tagját teli szájjal gyalázd, fennhéjázva! Güjüköt meg Harkaszunt majd együtt küldöm el hozzád, Harkaszunt le kellene fejezni, de azt mondanátok, hogy önkényeskedem. Ami Bürit illeti, mondd meg Batunak, üzenje meg a dolgot Csaadaj bátyának; Csaadaj bátya döntsön a sorsa felől.

[277] A hercegek közül Menggej, a nemesurak közül Alcsidaj, Kongkortaj, Dzsanggi és mások a következő javaslatot tették: Atyádnak, Dzsingisz kánnak volt egy döntése, amely szerint a pusztai ügyeket a pusztában kell eldönteni, a házi ügyeket a házban kell eldönteni. Ha a kagán oly kegyes volna, és meghallgatna, a kagán haragszik Güjükre; ez pusztai ügy. Talán helyes volna, ha Batuhoz küldené, és rábízná a döntést. Mikor megtették az előterjesztést, a kagán helyeselte a szavakat. Haragja megenyhült, maga elé bocsátotta Güjüköt, és intő szóval így korholta: Azt beszélik rólad, hogyha háborúba mégy, útközben akinek feneke van, még a feneke sem marad meg. Azt beszélik rólad, hogy a legénységnek tönkretetted az erejét, s az odavan. Azt hiszed tán, hogy féktelen haragodtól az oruszutok népe úgy megretten, hogy nyomban meg lehet hódoltatni? És úgy viselkedsz, mintha egymagad hódítottad volna meg az oruszutok népét, és úgy nekigőgösködtél, hogy bátyád ellen ellenségesen léptél fel. Atyánknak, Dzsingisz kánnak egyik mondása úgy szól, hogy a sok félelmetes, a mély halálos. Hát nem így van? Mintha mindent te vittél volna végbe egyedül, de te Szübeetej és Büdzsek oltalma alatt jártál el, és sokakkal, minddel összefogva hódítottad meg az oruszutokat meg a kibcsautokat. Egy-két oruszutot és kibcsautot meghódítottál, de még egy bakkecske patáját sem sikerült zsákmányként megszerezned. Legénykedsz, hogy egyszer eljöttél otthonról, és úgy hencegsz, mintha mindent egyedül te vittél volna véghez!

Menggej, Alcsidaj, Kongkortaj és Dzsanggi visszatartották

Hánykódó szívemet
Hűséges bajtársként;

mint

Üstöt, ha fortyogva forr,
Öblös csanakkal csendesítenek,

megnyugtattak. Most minden rendben van. Ez pusztai ügy, és azt mondták, hogy Batu benne az illetékes, Güjük és Harkaszun felett Batu ítélkezzék – mondotta, és elküldte őket. Büri sorsáról Csaadaj bátya döntsön.[19]

[278] Azután így rendelkezett Ögödej kagán. Most pedig közzéteszem a parancsomat, amely ismerteti azoknak az éjszakai őröknek, tegzeseknek, nappali őröknek, az összes testőröknek a feladatát, akik atyámnál, Dzsingisz kánnál teljesítettek szolgálatot. Megparancsolom, hogy most is ugyanúgy járjanak el, ahogyan korábban fejedelmi atyám parancsa szerint a szolgálatot ellátniuk kellett. A tegzesek, nappali őrök a nappali szolgálatukat ugyanúgy, mint korábban, annak rendje és módja szerint végezzék, és még nappali fényben csináljanak helyet az éjszakai őröknek, majd menjenek ki, s ott éjszakázzanak. Így rendelkezett. Éjszaka az éjszakai őröknek mellettünk kell éjszakázniuk. Az ajtónál és a jurta körül kell az éjszakai őröknek tartózkodniuk. A palota-jurta mögött és előtt álljanak őrt az éjszakai őrök. Azokat az embereket, akik napnyugta után, éjszaka járkálnak, az éjszakai őrnek el kell fognia, éjszakára ott kell tartania. A sokaság szétoszlása után az éjszakai őrséget teljesítő éjszakai őrökön kívül soraik közé vegyülő, behatolni szándékozó embernek azok az éjszakai őrök, akik őket elfogták, tüstént vágják le a fejét, és vessék ki őt. Ha valaki sürgős jelentéssel éjszaka érkezik meg, az éjszakai őrnél tartozik

jelentkezni; álljon meg az éjszakai őrrel együtt a jurta mögött, és ott mondja el a jelentését. A palota-jurtába való belépés és kilépés dolgában Kongkortaj, Sirakan és a többi rendfenntartó tisztviselő az éjszakai őrökkel együtt intézkedjék. Eldzsigidejt, bár megbízható ember volt, de későn az éjszakai őrökön túl járkált, az éjszakai őr elfogta. Tehát csak a parancsot meg nem másító éjszakai őr megbízható – így szólt a rendelkezése. Az éjszakai őrök létszámát ne kérdezzétek! Azon túl, ahol az éjszakai őr tartózkodik, ne járkáljatok! Az éjszakai őrök közt ne járkáljatok! Azokat az embereket, akik az éjszakai őrökön túl járkálnak, vagy közöttük járkálnak, az éjszakai őrök fogják el! Ha valaki az éjszakai őrtől a létszám felől kérdezősködik, attól az embertől az éjszakai őr vegye el a paripát, melyen aznap lovagolt, nyergestül, kantárostul, a rajta levő ruhával együtt. Az éjszakai őrnél magasabban senki sem foglalhat helyet! Az éjszakai őrök tartsák rendben a jakfarkas zászlókat, a dobokat, a lándzsanyeleket, a csészéket és az edényeket. Az italra, az ételre, a színhúsra az éjszakai őrök ügyeljenek fel. Így rendelkezett. A palota-jurta kocsijainak az éjszakai őrök viseljék gondját. Ha mi személyesen nem vonulunk hadba, nélkülünk az éjszakai őrök se vonuljanak hadba. Amikor solymászni és vadászni megyünk, egyik felük, pontosan kiszámolva, maradjon hátra a palota-jurta kocsijainál, az éjszakai őrök másik fele menjen velünk. Az éjszakai őrök közül egyesek végezzék el a szállásmesterek feladatát, és intézzék a palota-jurta letáborozását. Közvetlenül az ajtó mellett az éjszakai őrök álljanak mint ajtónállók. Valamennyi éjszakai őrnek mint ezrednek Kadaan legyen a parancsnoka. Így rendelkezett. Azután kinevezte az éjszakai őrök egyes osztagainak a parancsnokait. Kadaan és Bulkadar egy osztagot szervezzenek, közös parancsnoksággal egy osztagként vonuljanak fel, a palota-jurta jobb és bal oldalán foglalja-

nak helyet külön-külön, s ügyeljenek a rendre. Amal és Csanar közös parancsnokság alatt egy osztagot alkossanak, egy osztagként vonuljanak szolgálatba, a palota-jurta jobb és bal oldalán külön-külön foglaljanak helyet, s ügyeljenek a rendre. Kadaj és Korikacsar közös parancsnokság alatt egy osztagként vonuljanak szolgálatba, a palota-jurta jobb és bal oldalán külön-külön foglaljanak helyet, s ügyeljenek a rendre. Jalbak és Karaudar közös parancsnokság alatt egy osztagként vonuljanak szolgálatba, a palota-jurta jobb és bal oldalán külön-külön foglaljanak helyet, s ügyeljenek a rendre. Aztán még: Kadaan és Bulkadar osztaga, Amal és Csanar osztaga, ez a két osztag a palota-jurta jobb oldalán táborozzon, s onnan induljon szolgálatba. Ennek a négy osztag éjszakai őrnek Kadaan legyen a parancsnoka. Aztán még így rendelkezett: Az éjszakai őröknek a személyem mellett, a palota-jurta körül kell állaniuk s szorosan az ajtó mellett feküdniük. Az éjszakai őrök közül ketten menjenek be a palota-jurtába, s ők tartsák a nagy italostömlőt. Aztán még így rendelkezett: A tegzeseket Jiszün-töe, Bukidaj, Korkudak és Lablaka külön-külön négy osztagba osszák be, és a tegzek felcsatolása céljából a nappali őrök négy osztagába külön-külön testőreik tegzeseit elrendezve sorolják be. Azután kinevezte a nappali őrök osztagainak az elöljáróit a korábban már tisztséget viseltek leszármazottai közül. A korábban már tisztséget viselt Alcsidaj és Kongkortakaj közös parancsnoksággal egy osztag nappali őrt szervezzen meg, és lássa el a szolgálatot. Temüder és Dzsegü közös parancsnoksággal egy osztag nappali őrt szervezzen meg, és lássa el a szolgálatot. Mangkutaj a tartaléknak legyen a parancsnoka, egy osztag nappali őrt szervezzen meg, és lássa el a szolgálatot. A kagán aztán még így rendelkezett: Minden parancsnoknak Eldzsigidej az elöljárója, az ő utasítása szerint kell feladatát végeznie. Aztán még így

rendelkezett: Ha a testőrség valamely tagja a szolgálat megkezdésekor hiányzik, azt a korábbi parancs szerint három botütéssel kell megfenyíteni. Ha ugyanaz a testőr másodszor is hiányzik az őrszolgálatból, azt hét botütéssel kell megfenyíteni. Ha pedig ugyanaz a személy anélkül, hogy beteg volna, vagy arra más oka volna, vagy a testőrök elöljárójától arra engedélye volna, harmadszor is elkésik a testőrszolgálatból, és a mellettünk való szolgálatot terhesnek találná, azt harminchét botütéssel kell megfenyíteni, és szemünk elől messze földre kell száműzni. Aztán meg ha az osztagok elöljárói elmulasztják a szolgálatot átvevő testőrök létszámát ellenőrizni, s valaki így mulasztja el a szolgálatot, az osztagok elöljáróit fogjuk megbüntetni. Az osztagok elöljárói minden harmadik szolgálatba lépéskor s a szolgálat átadásakor kötelesek közölni ezt a parancsot a testőrökkel. Ha a testőrök a parancsot meghallgatták, s a szolgálatból mégis elkésnek, ezeket a parancs értelmében meg fogom büntetni. De ha ezt a parancsot a testőröknek nem hirdetnék ki, az osztagok elöljárói érdemelnek büntetést. Az osztagok elöljárói azzal az indoklással, hogy ők parancsnokok, a velük egyenlő beosztásban levő testőreimet engedélyem nélkül meg ne fenyítsék. Ha valaki a törvényt áthágná, azt jelentsétek nekem. Ha valaki halálbüntetést érdemelne, azt majd mi lefejeztetjük. Ha valaki megcsapatást érdemelne, azt majd mi megcsapatjuk. De ha egyesek azzal az indokolással, hogy ők parancsnokok, anélkül, hogy nekem a dologról jelentést tennének, saját maguk kezet emelnek rájuk, azok ökölcsapásért viszonzásul ökölcsapást, botütésért viszonzásul botütést kapjanak. Azután még így rendelkezett: A külső ezredek parancsnokainál az én testőreim magasabb helyet foglalnak el. A külső századok és tizedek parancsnokainál az én testőreim kisérő szolgái magasabb helyet foglalnak el. Ha külső ezredesek testőreimmel

összecivakodnának, az ezredeseket meg fogom büntetni.[20]

[279] Ögödej kagán még ezt mondta: Atyám, Dzsingisz kán által fáradsággal létrehozott birodalmat nem akarom gyötrődésben tartani. Boldoggá akarom tenni, úgyhogy a nép hadd tegye

Talpát a földre,
Tenyerét a fűre.

Atyámnak, a kagánnak kész trónjára ültem, s nem akarom, hogy a nép szükséget szenvedjen, ezért a lakosság minden egyes nyájból évenként egy kétéves bárányt adjon leves céljára. Száz juhból egyet be kell szolgáltatni, s azt ugyanott a köztük levő nincsteleneknek és szűkölködőknek kell adni. De ha a testvérek a sokaságot, a paripákat, a testőröket maguknak gyűjtik össze, akkor az italt mindezeknek hogyan hajtsák be a néptől? Különféle vidékek minden egyes ezredéből kancákat kell kiválogatni, azokat kell fejni, s a fejőket kell megbízni az őrizetükkel; a táborfelügyelőket állandóan váltogassák, s egyben ők legyenek a kancák ápolói is. Ezenkívül ha a testvérek összegyűlnek, ajándékot és jutalmat adok majd nekik. A selymet, a balta formájú ezüstrudakat, a tegzeket, az íjakat, vérteket, a fegyvereket raktárakba gyűjtöm, s e tárolóhelyeket őriztetem majd. Különböző vidékekről raktárosokat és magtárosokat kell kiválogatni, s azoknak kell felettük őrködniük. Ezenkívül a birodalom lakossága között legelőt és vizet fogok kiosztani. A legelők kijelölésére helyes volna a különböző ezredekből legelőfelügyelőket kiválasztani és kijelölni. Aztán a sivatagi Csöl földjén vadakon kívül nincs semmi más. Hogy a lakosságnak kissé tágasabb lehetőséget biztosítsunk, Csanaj és Ujgurtaj felügyelete mellett a legelőfelügyelők ássák meg és falazzák ki a sivatagi Csöl kútjait. Aztán amikor lovas

futárokat küldünk ki, lakott területen keresztül lovagoltatjuk őket; ez azonban mind a lovas futárok feladatának ellátásában késedelmet jelent, mind pedig a birodalom lakosságára zaklatással jár. Éppen ezért most egyszer s mindenkorra a következő eljárást vezetjük be. A különböző vidékeken minden egyes megállónál postaállomást kell berendezni, úgyhogy a futárokkal alapos ok nélkül a lakosságot nem zaklatnánk, hanem a postaállomásokon keresztül utaztatnánk őket. Helyes? Ezekről az ügyekről, melyeket Csanaj és Bolkadar megfontolt, s nekünk előterjesztett, s amelyeket mi is helyeseknek tartottunk, Csaadaj bátya döntsön. Ha ezek a neki előterjesztendő ügyek megfelelőeknek tűnnek, s azokat helyesli, akkor Csaadaj bátya döntése szerint legyen a dolog. Erre az üzenetre Csaadaj bátya a tőle megkérdezett valamennyi ügyet helyeselte, és visszaüzente: Ha így van, csináljátok csak! Ezenkívül Csaadaj bátya még ezt üzente: Én innen a postaállomások útján meg akarom teremteni felétek az összeköttetést. Batuhoz is követeket fogok küldeni: Batu meg énfelém teremtse meg az összeköttetést postaállomásai útján. Aztán még ezt üzente: Valamennyi ügy közül a postaállomások felállítása volt a leghelyesebb előterjesztés.

[280] Azután Ögödej kagán ezt mondotta: Csaadaj bátya és Batu, továbbá a jobbszárny hercegei és testvérei valamennyien, Otcsigin-nojan és Jegü, továbbá a balszárny valamennyi testvére és hercege, a derékhad hercegnői, fejedelmi vői, a tízezredek, ezredek, századok, tizedek parancsnokai helyeslésüknek adtak kifejezést mindahányan. Helyeselték, hogy a hatalmas kagán levese céljára a nyájból évenként egy kétéves bárányt kell adni; miért volna ez nehéz? Helyes, hogy száz juhból egyet be kell szolgáltatni, és a nincsteleneknek meg szűkölködőknek kell adni. Ha pedig postaállomásokat létesítenek, és számukra postásokat és

lovászokat állítanak, ez a néptömegnek nyugalmat, a futároknak kényelmet jelent. Minthogy ezt mindnyájan helyeselték, a kagán utasítását Csaadaj bátyának előterjesztették. Csaadaj bátya is helyeselt, erre elrendelték, hogy a kagán parancsa szerint az egész birodalomban a különféle ezredek évenként leves céljára a nyájból egy kétéves bárányt szolgáltassanak be, száz juhból szintén egy kétéves bárányt. Elrendelték, hogy kancákat szolgáltassanak be, és kancákat őrző pásztorokat jelöljenek ki. Kancákat őrző pásztorokat, raktárosokat meg magtárosokat jelöltettek ki. Intézkedtek, hogy postásokat és lovászokat válogassanak ki, az egyes megállók egymástól való távolságát pontosan állapítsák meg, s állítsák fel a postaállomásokat. Aracsant és Tokucsart bízták meg a megszervezéssel. Egy postai megálló számára húsz lovászt állapitottak meg; valamennyi megálló számára húsz-húsz lovászt jelöltek ki. Ha a postaállomási paripák, az élelemül szolgáló juhok, a fejni való kancák, a taligába fogni való ökrök, a kocsik tekintetében az általunk itt megállapított mértékből csak

Rövid zsineg ha hiányzik,
Rögtön fejük vétessék.
Kanál vagy küllő ha elkallódnék,
Késsel az orruk vágassék le.

Így rendelkezett.

[281] Ögödej kagán így szólott: Miután atyám trónjára ültem, atyám után végzett egyik cselekedetem az volt, hogy a dzsakut nép ellen hadjáratra indultam, s a dzsakut népet megsemmisítettem. Másik cselekedetem az volt, hogy futáraink köztünk folyó gyorsforgalma, valamint hivatali dolgaink előmozdítása céljából postaállomásokat szerveztem. Ismét másik cselekedetem az volt, hogy víztelen területeken kutak ásását

rendeltem el, s ily módon a birodalom népének vizet és füvet juttattam. Ezenkívül a különböző városok népénél előcsapatokat s helytartókat hagytam, és segítettem abban, hogy a nép hadd tegye

Talpát a földre,
Tenyerét a fűre.

Fejedelmi atyám után négy kiváló cselekedettel gyarapítottam hát az övéit. Viszont amikor fejedelmi atyám trónjára ültettek engem, s rám rakták rengeteg birodalmát, hibát követtem el, mert hagytam, hogy legyőzzön engem a borital. Ez volt az én egyik hibám. A másik hibám az volt, hogy helytelenül asszonyember szavára hallgattam, és elkövettem azt a vétkes cselekedetet, hogy Otcsigin nagybátya országából lányokat hozattam magamnak. És bár a birodalom ura és kagánja voltam, helytelenül mégis vétkes cselekedetekre ragadtattam magam, ez volt az egyik hibám. Aztán meg Dokulku titkon való megöletésének hibája miért volt hiba? Titkon megölettem Dokulkut, aki fejedelmi atyámnak, az ő törvényes urának szolgálatában életét kockáztatta, hiba volt ez és igazságtalanság. Most aztán az én szolgálatomban ki fogja értem életét úgy kockáztatni, mint ő? Magamat vétkesnek nyilvánítom abban, hogy ezt az embert, aki mindenkivel szemben jobban bebizonyította hűségét, vizsgálat nélkül, titokban megölettem. Aztán meg afölött való irigységemben, hogy az Ég és Föld rendeléséből született vadak netán átmennek a testvérek területére, kerítést és falat emeltettem ennek meggátlására; ezért aztán a testvérektől gyűlölködő szavakat kellett hallanom. Ez is hiba volt. Így hát fejedelmi atyám után négy újabb kiváló cselekedetet hajtottam végre, négy cselekedetem pedig bizony vétkes volt. Ezt mondotta.[21]

[282] Befejeztük az írást, mikor a nagy kuriltaj összegyűlt, és amikor a palota-jurta a patkány-év dámszarvas havában a Kerülen folyó Ködee szigetén, Doloan-holdak és Silgincsek között táborozott.[22]

LIGETI LAJOS FORDÍTÁSA

A VERSBETÉTEKET KÉPES GÉZA FORDÍTOTTA

Jegyzetek

1 A tibetivel rokon, buddhista műveltségű tangut nép birodalma 1227-ig állt fenn a mai Északnyugat-Kína területén. Utolsó uralkodója Iluku-Burkan, hadvezére Asa-gambu volt. A szartaul (szárt) nép a mohamedánokat, pontosabban a hvárezmi birodalom lakóit jelöli. Az aranyos árkány (pányva) és az aranyos gyeplő a hatalom jelképe.

2 A nyúl-év, 1219, a hvárezmi birodalom meghódításához vezető mongol hadjárat kezdete. Az Alaj (vagy Araj) az Altaj-hegység egyik hágója. A hvárezmi birodalom hadait Dzsaláldin (Dzselál ad-Dín) szultán, az uralkodó vezette; szövetségese volt Kan-melik, a mai Nyugat-Afganisztán helytartója. Bukar, Szemiszgab és Udarar városa Buhara, Szamarkand és a tőlük északra fekvő Otrar. A Sin folyó az Indus (Szind). Batkeszen voltaképpen nem város, hanem az Északkelet-Afganisztánban levő Badaksán tartomány. Az Eke-korokan és Geün-korokan feltehetően az Indus két mellékfolyója.

3 Az Amuj az Amu-darja folyam. Ürünggecsi nem más, mint Ürgendzs (Urgendzs), a hvárezmi birodalom fővárosa. Iru Herat afganisztáni, Iszepur Nisapur iráni város.

4 Szisztem nem város, hanem Szisztán tartomány az

afgán–iráni határon, Csükcseren pedig nem város, hanem a Herat melletti Csokcsaran (ma Herirud) folyó.

5 Baktat népének Kalibai-szoltánja a bagdadi kalifa.

6 Hindusz népe az indusok. Aru és Maru minden valószínűség szerint Herat és Merv Afganisztánban; Madaszari és Abtu értelmezése bizonytalan. A *Titkos Történet* szövege a távoli hadjáratok helyneveinek megadásakor sok helyütt romlott.

7 Szübeetej északi hadjárata voltaképp nyugati irányú: először Iránra, majd Afganisztánra, Grúziára és Örményországra terjedt ki, később pedig a Kaukázustól északra a kunok, jászok, cserkeszek ellen folytatódott. Több nép- és helynév valószínűleg későbbi hadjáratok leírásából került be ide ebbe a szakaszba, hiszen a valóban idetartozó kanglin (kangli), kibcsaut (kipcsaki, kun), oruszut (orosz), aszut (jász, oszét, alán), szaszut (szakszini, a Volga alsó folyásánál élő nép), szerkeszüt (cserkesz), bolar (volgai bolgár) népnevek mellett szerepel a már nehezebben magyarázható kesimir (kasmíri) és a csak 1241–1242-ből eredeztethető madzsarat (magyar), kerel (ugyancsak magyar, a király szóból, IV. Béla rangjából torzítva) és badzsigit (ugyancsak magyar, elsősorban a Magna Hungariában élő magyar) népnév is. Idil a Volga (Etel), Dzsajak az Urál folyó. Kiva és Men-kermen egyaránt Kijev.

8 A kurumsi vagy kurumzi hvárezmit jelent. Udan (Odan) Khotan városa, Kiszkar pedig Kasgar. Urijang alighanem Jarkand; Güszen-daril nem fejthető meg pontosan. A kitatok a *Titkos Történet*ben az Észak-Kínában és Mandzsúriában lakó dzsürcsenek (dzsürcsik); Dzsungdu az ő középső fővárosuk a mai Peking helyén. A szartaktaj (akárcsak a szartaul) a szártot, mohamedánt jelöli.

9 Az Erdis az Irtis folyam. A tyúk-év 1225. Jurta a mongol nemezsátor neve.

10 A kutya-év 1226, a Tangut elleni hadjárat kezdete. Alasaj Asa-gambu szállása, az Alasan-hegység Északnyugat-Kínában. Eri-kaja (Irgaj) a mai Ninghszia, Eri-dzseü pedig Hsziliang (ma Liang-csou) város a volt tangut birodalom területén.

11 A dzsüjinek voltak a dzsürcsenek legjobb katonái. Altan kán a dzsürcsen uralkodó (császár) címe. A kara-kitatok a kitajok Turkesztánba vándorolt részei. Birodalmukat 1210-ben pusztították el.

12 Urakaj és a Csaszutu-hegy pontosabban nem határozható meg, az Alasan-hegységben vagy közelében kellett lenniük. Dörmegej városa Lancsou.

13 A disznó-év 1227, egyben Dzsingisz kán halálának éve is.

14 A patkány-év 1228. Ekkor választják meg a Kerülen folyó szigetén tartott nagygyűlésen, kuriltajon Ögödejt Dzsingisz kán utódjává.

15 Batu és Szübeetej 1237. évi hadjáratában a népnevek már csaknem hiánytalanul és hibátlanul magyarázhatók. Ezek a mongol seregek értek azután 1241-ben Magyarországra. Meket az alánok fővárosa, Meget, Kejbe pedig Kijev.

16 A nyúl-év 1231. Ögödej Észak-Kína elleni hadjáratának kezdete. A Csabcsijal a kínai nagy falnál levő Kiüjung kuan-hágó, Sira-dektür pedig a Sárga-fennsík, ugyancsak a nagy fal közelében. A hadjárat rövid leírása a *Titkos Történet* egyik korábbi hadjáratleírását követi, nem a tényleges eseményeket. Toluj egyébként nem ilyen népmesei önfeláldozó halált halt, hanem idült alkoholizmusban pusztult el.

17 Namging a dzsürcsenek déli fővárosa, a mai Kaifengfu. Karakorum városa (a Bajkál-tótól délre) 1220 óta volt a nagykánok fővárosa.

18 A szolongkaszok a mai koreaiak.

19 A nyugati hadjáratot vezető hercegek ellentétei hozzájárulhattak ahhoz, hogy Batu Ögödej halálhírének hallatára seregestül kivonult Magyarországról. Güjük megválasztását azonban így sem tudta megakadályozni, de Güjük halála után sikerült elérnie, hogy Toluj fia, Möngge kerüljön a trónra. Ez a rész későbbi betoldás a *Titkos Történet* szövegébe: ez magyarázhatja az 1248-ban meghalt Güjükről rajzolt kedvezőtlen képet.

20 Ögödej testőrségének szabályzata lényegileg a *Titkos Történet*-ben korábban közölt Dzsingisz-féle testőrségi utasítás megismétlése.

21 A dzsakutok elleni hadjárat Ögödej 1231. évi sikeres észak-kínai hódító háborúja. A részegeskedésre való utalás jogos: Ögödej is részeges volt, az ő halálát is idült alkoholizmus okozta.

22 A *Titkos Történet* lezárása, kolofonja nem egyértelmű, a hely pontos meghatározását csakúgy vitatják, mint a patkány-év pontos megfejtését. Ez utóbbi ugyanis egyaránt lehet 1228, 1240, 1252, 1264. Ha a kolofon a Dzsingisz kán viselt dolgait tartalmazó eredeti változatra vonatkozik, 1228 látszik a helyes megfejtésnek; ha pedig a Dzsingisz halála utáni eseményeket leíró két „pótkötetet" is számítjuk, és a kolofon ezt a teljesebb szöveget zárja, Ligeti Lajos szerint 1252 a legvalószínűbb feloldás.

IZZUDDÍN IBN MOHAMMED IBN AL-ATHÍR / A LEGTÖKÉLETESEBBNEK NEVEZETT KRÓNIKA [RÉSZLET]

Hogyan bántak el a tatárok az alánokkal és Kipcsákkal

A tatárok a Sarváni-hágón átkelve, ezekre a vidékekre jutottak. Sokféle nép él itten, köztük az alánok, lezgek és különböző türk törzsek. A tatárok raboltak, megölték sok lezget, akik részint moszlimok, részint hitetlenek, leverték mindazon országok lakosait, melyek az útjukba kerültek, és végül eljutottak az alánokhoz. Ezek különféle népekből állnak, már hallották a tatárok hírét, és vigyáztak is magukra, Kipcsák[1] egy csapatával egyesülve, szembeszálltak velük, és egyik fél sem aratott győzelmet a másik fél fölött. A tatárok megüzenték Kipcsák lakóinak: „Ti és mi egy fajtához tartozunk, ezek az alánok viszont nem rokonaitok, a vallásotok sem az ő vallásuk. Nem kell segítenetek őket. Szerződést kötünk veletek, nem harcolunk ellenetek, annyi kincset és öltözetet adunk nektek, amennyit csak akartok, ti pedig hagyjátok csak, hogy mi meg az alánok nyugodtan számoljunk egymással." Meg is állapodtak, kikötötték, hogy a tatárok pénzt is adnak, ruhaféléket és más dolgokat is odavisznek. És miután odavitték azt, amiben megállapodtak, a tatárok el is hagyták Kipcsákot. Az alánokra vetették magukat, lemészárolták őket, prédát szedtek, raboltak, a foglyokat rabszolgaságra hurcolták, utána pedig Kipcsák ellen indultak, amelynek lakosai biztonságban érezték magukat a békeszerződés óta, és szétszéledtek. Csak akkor hallották hírét a dolognak, amikor már a nyakukon voltak a tatárok, amikor már a földjüket tiporták. A tatárok egyik népet a másik után verték le, és

kétszer annyit vettek vissza tőlük, mint amennyit korábban adtak nekik. Amikor aztán Kipcsák távoli lakói mindennek a hírét hallották, harc nélkül megfutottak és elmenekültek: egyesek az erdőkben, mások a hegyek közt kerestek menedéket, a többiek pedig az oroszok földjére húzódtak.

A tatárok Kipcsák földjén maradtak. Ezen a földön a legelők télen-nyáron egyformán gazdagok, mert egyes helyek nyáron is hűvösek és legelőkben gazdagok, más helyek pedig, tudniillik a tengerparti vidékek, télen is melegek és legelőkben gazdagok. El is jutottak a tatárok Szúdák városáig.[2] Ez Kipcsáknak az a városa, ahonnan javaikhoz hozzájutnak, mivel a Khazári-tenger[3] partján fekszik, és ide futnak be a ruhaneműkkel megrakott hajók. Eladják rakományukat Kipcsák lakóinak, azok pedig rabszolgákat és rabszolganőket, rókákat, hódokat, szürke mókusokat és az országukban található más dolgokat adnak érte cserébe. A Khazári-tenger összefügg a konstantinápolyi tengerszorossal. A tatárok Szúdákhoz eljutva, bevették a várost, a város lakói pedig elmenekültek: egyesek családjukkal és vagyonukkal a hegyekbe húzódtak, mások hajóra szálltak, és Rúm földjére hajóztak, amely Kilics Arszlan moszlim leszármazottainak birtokában van.[4]

Hogyan bántak el a tatárok Kipcsákkal és az oroszokkal

Miután a tatárok, mint megírtuk, elfoglalták Kipcsák földjét, és szétkergették lakóit, egy erős csapatuk az oroszok földjére ment. Ez nagy, hosszú és széles föld, szomszédos Kipcsákkal. Lakói keresztény hitűek. Amikor a tatárok elértek hozzájuk, mind összegyűltek az oroszok, és megegyeztek, hogy szembeszállnak ve-

lük, ha megtámadják a földjüket. A tatárok egy ideig Kipcsák földjén maradtak, majd a 620. évben[5] az oroszok földjére vonultak. Mikor az oroszok és Kipcsák lakói, akik készek voltak megküzdeni velük, ennek a hírét hallották, nagy tömegekben vonultak ki, hogy felkeressék a tatárokat, legyőzzék és az országból kikergessék őket. Mikor a tatárok a felvonulásukról hallottak, ugyanazon az úton visszavonultak, amelyiken jöttek. Az oroszok és Kipcsák lakói most már bíztak benne, hogy legyőzik őket, azt hitték, hogy a tatárok félelmükben fordultak vissza, és gyengének érzik magukat a viadalra. Gyorsan űzőbe vették tehát őket, a tatárok pedig szakadatlanul hátráltak. Ellenfeleik tizenkét napon át a nyomukban voltak. Ekkor aztán a tatárok az oroszok és Kipcsák ellen fordultak, és mert ezek azt hitték, hogy már nem fenyegeti veszély őket, és hogy már győztek is, csak akkor vették észre, mi történt, mikor a tatárok rajtuk ütöttek. Csak akkor rendezték magukat a csatára, amikor a tatárok már csúful megszabdalták őket. Mindkét fél hallatlan kitartással állt helyt, több napig tartott a csatájuk. Végül a tatárok csikarták ki a győzelmet, Kipcsák lakói és az oroszok a nagy vereség után fejvesztetten menekültek, és a tatárok olyan mészárlást vittek véghez a szaladók közt, hogy alig néhányan menekültek meg, és minden vagyonuk zsákmányul esett.[6] A menekülők a hosszú úttól és futástól rútul elcsigázva értek haza, a tatárok pedig gyilkolva-rabolva-pusztítva követték őket, úgyhogy az ország nagy része pusztasággá vált. Az oroszok nagyjai és gazdag kalmárai összegyűltek, összeszedtek mindent, ami kedves volt számukra, hajóra szálltak, és sértetlenül átkeltek a tengeren. De mikor a kikötő közelébe értek, egy hajójuk hajótörést szenvedett, elsüllyedt, de az utasai megmenekedtek. Az volt azonban a szokás, hogy az összes hajótörött hajók a

szultánt illetik. A szultán a hajótöröttektől sok mindent el is vett, a többi hajó pedig továbbhajózott, és az utasaik aztán elmesélték, mi történt.

A tatároknak Oroszországból és Kipcsák földjéről királyukhoz való visszatérése

Mikor a tatárok mindazt megtették az oroszokkal, amit leírtunk, és felprédálták a földjüket, visszatértek, és a 620. év végén megtámadták a bolgárokat. A bolgárok, a közeledésükről értesülve, számos helyen lesbe álltak, majd felvonultak a tatárok ellen. Az összecsapás végeztével maguk után csalták a tatárokat, és mikor a tatárok a lesben állók mellett elhaladtak, a hátuknak estek, két tűz közé fogták, és mindenfelől megszabdalták őket. A tatárok legtöbbje elesett, alig néhányan menekültek meg, a szóbeszéd szerint négyezren. A tatárok ezek után Szakszínba[7] vonultak, hogy királyukhoz, Dzsingisz kánhoz visszatérjenek, és Kipcsák földje megszabadult tőlük. Kipcsák lakói közül azok, akik megmenekültek, visszatértek földjükre. Az utat a tatárok elrontották, mikor megszállták azt a földet, és nem jutott el onnan mihozzánk sem róka, sem szürke mókus, sem hód, semmi onnan származó áru. De a tatárok távozása után a lakosok visszatértek, helyreállították az utat, és az áruk ugyanúgy kezdtek áradni, mint azelőtt.

KATONA TAMÁS FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Kipcsák az arab szövegben mindig mint országnév (névelő nélkül) és nem mint népnév (névelővel) fordul elő.

2 Szúdák város a Krím félsziget déli partján.

3 A Fekete-tenger.

4 A kis-ázsiai szeldzsuk birodalomról van szó.

5 1223-ban.

6 Az 1223. május 31-i Kalka menti csatában az oroszok megsemmisítő vereséget szenvedtek.

7 Mohamedán város a Volga alsó folyása mentén.

A bolgárok legyőzéséről és az ászok és ruszok földjéről

Mikor Káán másodszor is nagy kuriltajt tartott, meghányták-vetették a maradék ellenszegülők letörésének és megnyomorításának módját, és eldöntötték, hogy elfoglalják a földjét a Batu táborhelyével szomszédos bolgároknak, ászoknak és ruszoknak, akik még nem hódoltak be egészen. Ezért Káán Batu megsegítésére és támogatására fejedelemfiakat jelölt ki. Mengü Káánt és fivérét, Böcseket; saját fiai közül Güjük és Kadagánt; a többi fejedelemfi közül Kölgent, Bürit és Bajdart; azután Batu fivéreit, Hordut és Tangut; néhány más fejedelmet; a fővezérek közül pedig Szübeetej Bahadurt. Minden fejedelemfi a maga szállására és lakóhelyére ment, hogy seregét és hadi erejét rendbe állítsa. Mikor kitavaszodott, elhagyták székhelyüket, és serényen hozzáfogtak vállalkozásuk véghezviteléhez. A fejedelemfiak a bolgárok földjén találkoztak. Seregeik sokasága alatt felnyögött és feljajdult a föld, hadaik roppant nagysága és lármája majd eszét vette a lelkes teremtményeknek. Először nagy erővel bevették a bolgárok városát, amely megközelíthetetlen fekvéséről és megerősített voltáról messze földön híres, és lakosait elrettentésül megölték vagy fogságba vetették. Onnan a ruszok földjére tértek, és meghódították egészen Magasz városáig, melynek lakossága hangyákhoz és sáskákhoz hasonlatos sokaságú,[1] környéke pedig erdővel és bozóttal olyannyira be van nőve, hogy még a kígyó sem juthat át rajta. A város közelében a fejedelemfiak megálltak, és minden oldalról utat építettek,

olyan széleset, hogy három-négy hadi jármű egymás mellett haladhasson rajta, majd a falakkal szemben kőhajító szerkezeteket állítottak fel. Néhány nap leforgása alatt a városból semmi sem maradt a nevén kívül, és az ostromlók bőséges zsákmányra tettek szert. Megparancsolták, hogy a legyőzöttek jobb fülét vágják le; kétszáz- és hetvenezer fület számoltak meg. Onnan a fejedelemfiak hazafelé vették az útjukat.

A kelárok és basgirdok lovasairól

Mikor a ruszok, kifcsákok és az alánok is semmivé lettek, Batu elhatározta, hogy szörnyű romlásba dönti a kelárokat és basgirdokat,[2] akik a keresztények nagy nemzetei, és, amint mondják, a frankok szomszédságában laknak. Ezért rendbe szedte seregeit. Újévkor kelt útra. És az a nép lélekszámának nagysága és vitézsége meg hadi szerszámainak erőssége miatt felfuvalkodott volt. Mikor Batu indulásának hírét meghallották, ők is felkerekedtek négyszázezer, harcban edzett, futást nem ismerő lovassal. Batu előreküldte fivérét, Sibakánt tízezer emberrel, hogy amazok számát kikémlelje, harci erejük és képességük határairól hírt adjon. Sibakán a parancsra engedelmesen elment, egy hét múltán visszatért, és jelentette, hogy amazok a mogul seregnél kétszerte többen vannak, és hogy harcedzett fegyverforgató férfiak. Amint a két sereg egymás közelébe ért, Batu felment egy dombra, egy éjjel és egy nap senkihez sem szólt, csak könyörgött és esedezett, és a moszlimoknak megparancsolta, hogy ők is gyűljenek egybe és imádkozzanak. A következő napon harcba bocsátkoztak. A két sereg közt egy nagy folyó[3] volt. Batu egy csapatot éjjel átküldött a vízen, hogy példát mutasson az átkelésben a seregnek. És Sibakán, Batu fivére a harc közepében küzdött, támadást táma-

dás után indított. Az ellenséges sereg azonban, mivel erős volt, nem mozdult a helyéről. Akkor az átkelt sereg előjött a hátuk mögül, és Sibakán is ugyanakkor megtámadta őket minden erejével. A királyi sátorhoz igyekeztek, és szablyájukkal elvágták a sátor köteleit. Mikor a királyi sátor leomlott,[4] a kelár seregének rettegés költözött a szívébe, és menekülni kezdett. És abból a seregből senki sem menekült meg, és az a terület is behódolt nekik. Ez volt egyik legnagyobb tettük és legkeményebb csatájuk.

LIPTAI SÁRA FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Ez a Magasz az alán főváros, Meget. Elképzelhető tehát, hogy itt a szövegben nagyobb hiány van, mert így az a látszat, mintha ez a város az oroszok földjén volna. Magasz egyébként legyet jelent perzsául, vagyis a hangyákkal és a sáskákkal való példálózás lefordíthatatlan szójáték.

2 Mind a kelár, mind a basgird egyszerűen magyart jelent.

3 A Sajó.

4 Plano Carpini a tatárokhoz tett útja során látta is a volt magyar királyi sátrat.

10. *Hogyan kerekedtek fel a tatárok az egész világ tönkretevésére*

Elbeszélésünk egész folyama s mind az előzmények, melyekről eddig szó volt, e népség miatt volt, melyről Isten segedelmével szólni szándékozunk. Gondolom, hogy még sokan fogják elbeszélni ezeket, de mindanynyian messze maradnak a valóságtól, mert a baj és szenvedés, mi az egész földre zúdult, messze túltett a krónikás híradáson. Mert elérkezett az idők végezete, és az Antikrisztus előhírnökei hirdetik az elveszejtés fiának eljövetelét. És még inkább rettentenek bennünket a szent férfiak és Istentől felruházottak jövendölései, mit a Szentlélek mutatott meg nékik figyelmeztetésül a jövendőre, különösen pedig Megváltónk és Istenünk csalhatatlan parancsolata, mely így szól: „És nemzet támad nemzet ellen, és ország ország ellen... mind ez pedig – mondá ő – a sok nyomorúságnak kezdete."[1] Valamint Szent Nerszesz pátriárka jövendölése, aki prófétaként megjövendölte Örményország pusztulását az íjászok népétől. Mi saját szemünkkel láttuk a romlást és a szenvedéseket, melyek országunkat sújtották. Eljövetelük háttere pedig a következő volt.

Távoli északkeleten, Kataj határán fekvő országukban, mely barbár nyelvükön a Karakorum nevet viseli, ismeretlen és megszámlálhatatlan sokaságban, vad törzsek tömege közt él egy tatár nevű nép, királyainak feje név szerint Csangiz kán.

És amikor eljött Csangiz kán halálának ideje, elhunyta előtt magához hívatta összes hadait, és három

fiát, akije volt, és így szólt a sereghez: „Én mostan meghalok. A fiaim közül egyet, akit akartok, válasszatok meg magatok számára királynak az én helyemre." Ők pedig így válaszoltak: „Akit éppen kívánsz választani, az legyen királyunk; őt fogjuk szolgálni egyetértésben." Akkor a kán szólt hozzájuk: „Most elmondom néktek fiaim magaviseletét, mindhármukét. Ezen elsőszülött fiam, Csaghataj, harcias férfi, hadszerető, de büszke természetű, nagyobbra tartja magát, mint a neki szabott sors. A második fiam pedig ugyancsak győzedelmes a háborúban, de szűkmarkú a természete. A legifjabb fiam tehetségekkel áldott már kora gyermekkorától fogva, képességekben bővelkedő, s amióta megszületett nekem, napról napra öregbedett dicsőségem és nagyságom. Íme, elmondtam mindent nektek igaz szóval, az itt álló három közül hajtsatok térdet annak, kinek akartok."

Ők pedig odajárulva, fejet hajtottak a legifjabbnak, kinek neve volt Hokta kagán,[2] apjuk pedig Hokta fejére tette a koronát, és meghalt.

Amint pedig ez átvette a királyi méltóságot, mérhetetlen sokaságú sereget hívott egybe, melynek se szeri, se száma, mint a tenger fövenyének: a saját népéből, melyet mughal-tatarnak neveznek, meg a kazárok, hunok, katajok, nem-kitajok közül és számos más barbár népségből, teljes felszereléssel, táborral, asszonnyal, gyermekeikkel, sátraikkal, és három ágra osztotta őket. Egyet elküldött déli irányba, vezető elöljárókul bizalmas, belső embereit állította; a másikat nyugat felé, és velük küldte fiát, meg az északi vidékre; a harmadikat pedig északkeletre, élére vezető emberei közül egy Csarmaghun nevű férfiút állított, nagy tapasztalatú és bölcs embert, aki sikeres tetteket hajtott végre a hadviselés dolgaiban, parancsot adva nekik, hogy lerontsák, lerombolják az összes országokat és a földkerekség királyságait, és addig ne is térjenek vissza, amíg

az összes országokat legyőzve, teljességgel uralma alá nem hajtják. Ő maga ott maradt az országban, és minden felől gondtalanul, evéssel, ivással, vadászattal és építkezésekkel múlatta idejét.

Hadai viszont, a világ különb-különb vidékein végigvonulva, pusztították az országokat, tartományokat, ledöntötték a népek uralkodóházait, elragadták tulajdonukat és szerzeményeiket, a fiatalabb nőket és az ifjakat szolgaságba, rabságba hurcolták. Voltak, kiket nekiindítottak onnan a távoli messzeségbe, idegen országukba, kagán királyukhoz, másokat pedig maguk mellett tartottak szolgamunkára hadi kíséretükben.

Az a sereg, amely keletre indult, melynek élén Csarmaghun nuin[3] állt, Dzsalaladdin szultán ellen vonult, aki Khoraszant és az azt körülvevő tartományokat[4] uralta, megverte csapatait, és üldözőbe vette őt, megfutamította, mint fentebb elmondtuk.

Ezek pedig sorjában végigpusztították Perzsiát, Atrpatakant és a dilemiták országát,[5] nehogy valami akadály is maradjon elibükben. Elfoglalták (és lerombolták) a hatalmas és pompás, bőséggel telt, gazdag városokat, Rajt és Iszpahánt,[6] majd saját nevükre újjáépítették. Így bántak el minden földdel, amerre csak végigvonultak.

Ilyképpen eljutottak az albánok országába minden felszerelésükkel, csapataik zömével, a Mughan sztyeppre,[7] a dús legelőre, ahol bőviben megvolt minden a szükségelt javakból: víz, fa, gyümölcs és vad, ott letelepedtek, tábort vertek. Így tettek minden téli időben, tavasz eljövetelekor meg szertenyargaltak másmás vidékre, lovasrohamokkal pusztítottak, majd ismét visszatértek táborhelyükre.

E sűrűn települt városban[8] hemzsegtek a perzsák, keresztény kevés volt. Igencsak ellenei voltak Krisztusnak és a hitét vallóknak. Megvetették, gúnyolták a keresztet, templomukat lenézték, gyűlölték a papokat, az egyháziakat. Mikoron betelt bűneik mértéke, s az Úrhoz szállt a gonoszságuk miatti panasz, kezdtek megmutatkozni veszésük előjelei, miként Jeruzsálemnél a pusztulás előtt, így e városban is. Mivelhogy váratlanul meghasadt a föld, és fekete víz buggyant ki belőle. Látták, amint a város közelében egy hatalmas platán, mit *csandar*-nak mondanak, váratlanul legörbedt; az egész város megrendült e látványtól. Majd látták, amint ismét felegyenesedett, miként annak előtte. És történt ez másodalkalommal is, de harmadjára ledőlt, s többé nem egyenesedett fel. A város bölcsei pedig kezdték vizsgálni, hogy mi lenne e jel...

És váratlanul megjelentek a tatár hadak, és minden oldalról körülvették a várost. Elkezdődött a harc, számos hadigéppel vívták a várost, és hajítógépekkel minden oldalon ledöntötték a falakat. Ám az ellenség részéről senki sem hatolt be a városba, hanem fegyverben állva, egy álló hétig körülzárva tartották.

Mikor a város lakói látták, hogy az ellenség elfoglalta a várost, bementek házaikba, és az épületet magukra gyújtották, nehogy valami is az ellenség kezére kerüljön. Mások meg elégettek mindent, ami csak lángot fogott, csak pusztán önmaguk maradtak meg. Amikor a tatárok ezt látták, éktelen haragra gerjedtek, és kardot ragadva mindenkit kardélre hánytak, férfiakat, asszonyokat, gyermekeket. Senki sem menekült meg az ő kezükből, csupán egy kisszámú csapat fegyveresen, teljes felszereléssel. Egyik éjszaka ezek rést vágtak a falon, és elmenekültek, meg néhányan a szegény népből, akiket bezárva tartottak és kínoztak, hogy

megmutassák a kincsek rejtekhelyét. Akkor némelyeket megöltek, a felét foglyoknak vitték, és maguk kezdtek ásni-kutatni a felégetett házakban. Ha valami elrejtettet találtak, azt elvitték. Több napig bajlódtak ezzel, majd eltávoztak.

Eztán keresztül-kasul járták a járásokat, holmik és edények után kutattak, turkáltak; sok arany-, ezüst-, réz- és vastárgyat találtak, meg mindenfajta ruhaneműt, ami el volt rejtve a szekrényekben és földbe ásott üregekben.

Ilyenképpen pusztán maradt a város négy évig, majd parancsot adtak az újjáépítésre. És jöttek, gyülekeztek innen, onnan, és elkezdték az építkezést, de falat nem emeltek a város köré.

22. *Miként pusztították el Örményországot és Grúziát e hordák*

Néhány évvel Gandzak város elpusztítása után ennek a fékevesztett és álnok hordának a főemberei, mintegy sorsot húzva, egymás között felosztották Örményország, Grúzia és Albánia egész földjét a területek nagysága és kis kiterjedése szerint, hogy melyikük foglalja el, rombolja le és pusztítsa el a városokat, járásokat, megyéket és erődítményeket. És elindultak mindanynyian a nekik jutott országrészbe asszonyaikkal, fiaikkal és táboruk szolgáló népével. És letelepedtek ott, nem törődve azzal, hogy tevéik, állataik lelegelik a zöld növényeket és tönkreteszik (a termést).

Abban az időben a grúz királyság meggyengült, mert egy nő kezében volt, akit Ruszudannak neveztek, aki Tamara lánya, Lasa húga, Giorgi unokája volt.[9] Ruszudan érzéki, kéjsóvár nő volt, mint Samirám,[10] akinek nem feleltek meg azok a férfiak, akiket javallottak neki, hanem sokakkal került kapcsolatba, de min-

denesetre özvegyen maradt. A királyságban a főhatalmat a hadvezérek, Ivane és fia, Avag, Zakare fia, Sahinsah meg Vahram és mások[11] kezébe adta. Kis idő múltán elhalálozott Ivane, elvitték, és eltemették Peghindzahankban, melyet ő az örményektől elvett, s melyben grúz kolostort épített. Utána a főhatalmat fia gyakorolta. De nem tudott senki ellene állani a feltartóztathatatlanul betörő fergetegnek, mindenki a maga védelmére gondolt, elrejtőztek az erődökben, ahol csak tudtak.

A tatárok pedig szerte elözönlötték a mezőket, hegyeket, völgyeket, miként a sáskák serege, vagy miként az eső, zuhatag gyanánt elárasztva a földet. Ezek után kín és gyötrelem látványa nyílt mindenfelé, siralomba süllyedt az ország, nem nyújtott rejteket a föld a menekülőnek, sem a szikla meg a barlang odút a búvóhelyeket keresőnek, sem az erődök tömör építményei, sem a völgyek öle, hanem messze űzték a meghúzódni akarót. Elhagyta a lélek a bátor férfiakat, lelankadt karjuk az acélos íjfeszítőknek, elrejtette kardját, kinek csak volt, nehogy az ellenség észrevevén, lekaszabolja őket; elernyedtek tagjaik a tatárok puszta hangjára is, tegzük zörgése mindeneket rettegésbe ejtett. Mindenki a végítélet elközeledtét látta, elhalt szívük dobogása kebelükben. A gyermekek a kard villogásától rémülten menekültek anyjuk ölébe, és a szülők velük együtt félelemtől földre omoltak, még mielőtt rájuk lelt volna az ellen.

Szörnyű volt látni, kímélet nélkül mint kaszabolt le a kard férfit és asszonyt, ifjat és gyermeket, aggot és öregasszonyt, püspököt és plébánost, diakónust, szerpapot egyaránt. Gyermeket, csecsemőt vagdostak a kövekhez, hajadonokat szeplősítettek meg, rabságba cipeltek.

Rémületet gerjesztő volt megjelenésük, és telhetetlen volt bensőjük falánksága, nem hatotta meg őket

egyetlen anya könnye sem, nem indította könyörületre őket az ősz haj. Ujjongva rohantak öldöklésre, mintha menyegzőre vagy borivászatra mennének.

Az egész országot elhullottak tetemei fedték, és senki sem akadt, aki eltemesse őket. Benne rekedt a sírás a szerettek szemében; senki sem akadt, ki siratni merte volna a holtat, félve az istentelenektől. Gyászba öltözött az egyház, eltűnt szépségének ragyogása, megszakadtak a szertartások, megszűnt az istentisztelet az oltár előtt, elhallgatott a mise, s nem szólalt meg többé a zsolozsma zengzete. Mintha az egész földet sötétség borította volna be, az emberek inkább szerették az éjt, mint a nappalt. Az országból kivesztek lakosai, idegenek sarjai kóboroltak rajta.

Elraboltak minden holmit és ingót, vágyuk sóvárgása sohasem telt be. Felforgattak minden házat, feltúrtak minden helyiséget, úgyhogy semmi sem maradt, amit ne vittek volna magukkal. Fergetegesen rohantak erre meg arra, mint a vadjuhok, szétszaggattak mindent, mint az ordasok. Lovaik sohasem lankadtak el a vágtatásban, s ők sem fáradtak bele a zsákmány harácsolásába.

Így mindenfelé keserűséggel árasztottak el minden fajtájú és nyelvű népeket, mert betelt az Úr haragjának pohara, és elárasztotta a földet megtorlásul vétkeinkért, mely bűnöket ellene elkövettünk, és kiváltottuk méltó haragját. Ez okból történhetett, hogy oly könynyen behatolhattak az országba. Minekutána elfoglalták az egész országot, összeszedték mind az állatot, ami elrejtve volt, meg ami nem; minden tulajdont és ingó holmit, meg foglyokat nagy számban azokból, akiket a szabadban találtak.

Azután meg vívni kezdték a várakat mind, meg számos várost, felállítottak sok mindenféle ostromgépezetet, mert igen csalárdak voltak és fortélyosak. Így bevettek, leromboltak sok erődöt meg várat. Mivel

egész váratlanul törtek az országra, a víztárolók nem voltak feltöltve, pedig nyár volt az idő, és tikkasztó a hőség. Ezért elepedve a szomjúságtól, ember és állat, akarva, nem akarva, az ellenség markába került nyomorgatásba, gyötretésbe. A tatárok pedig volt, akiket megöltek, volt, akiket megtartottak szükségükre, szolgálatukra, rabszolgául. Ugyanaz esett meg a sűrűn lakott városokkal: körülzárták, gyűrűbe fogták őket.

23. Samkor városának bevételéről

A tatár főemberek egyike, egy Molar nevű, kinek osztályul az illető vidékek jutottak – mikoron felkerekedtek táborhelyükről, a Mughan mezőkről, kiküldött egy kisszámú, mintegy százfőnyi előcsapatot, ezek pedig letáboroztak Samkor város[12] kapuinál, és útját állták mind a bemenni, mind a kijönni akaróknak.

A város az időben Vahram és fia, Akbugha[13] uralma alatt állt, nemrégen foglalták el a perzsáktól. Samkor város lakosai hírvivőket küldtek Vahramhoz és fiához, hogy siessenek segélyükre, üzenték is (a tatárokról), hogy „kevesen vannak”. De Vahram nem ment segítségükre, sőt fiát sem engedte, visszatartotta, mikor az indulni készült, e szavakat adván szájukba a hírhozóknak: „Sokan vannak.” Sőt a lakosoknak sem küldött parancsot, hogy harcba szálljanak a tatárok ellen.

A tatárok csapatai pedig nap mint nap egyre inkább szaporodtak számban, amígnem megjött parancsnokuk, Molar nuin, és elindította a város ostromát. A város falait körülvevő árkot feltöltette fatönkökkel meg ágakkal, hogy könnyebben kapaszkodhassanak a falakra. De a bennlakók éjszakának idején tüzet vetettek (a farakásra), és felégették. Látta ezt másnap hajnalban Molar nuin, és kiadta a parancsot, hogy mindegyik harcos vigyen oda egy háttehernyi földet, és bo-

rítsa az árokba. Amikor mind beleszórták, megtelt az árok falmagasságig.

Nekieredt mindegyik (tatár) csapat homlokegyenest a városnak, elfoglalták, mindenkit kardélre hányták, felgyújtották az építményeket, ami csak volt benne; kezükbe kerítettek mindent, amit csak találtak benne. Annak utána megrohanták a többi várakat, melyek Vahram főhatósága alatt álltak, Terunakanban, Jergevankban és Macnaberdben; ezek (annak idején) a Bagratuni Aghszartan fia, Kürike birtokához tartoztak. Gardmanba és más megyékbe, Csarekbe és Getabakba pedig egy másik hadvezér hatolt be, Ghataghan nuin. Vahram, aki akkortájt Gardmanban tartózkodott, titokban éjnek idején elmenekült oda, ahol meg tudott bújni. A tatár hadak ostrom alá vették a várakat, a bennlakók nem tehettek mást, lovakat, állatokat szolgáltattak ki nekik, és más mindent, amit követeltek. Adót vetettek ki rájuk, majd otthagyták őket alattvalóikként.

Azok pedig, akik Samkort vették be, minden hadnépükkel Tavus, Kacaret, Norberd, Gad[14] alá vonultak s mind a vidékre körülöttük, és szoros gyűrűbe zárták ezeket.

24. *Vanakan vardapet és a véle lévők fogságba ejtése*

Abban az időben[15] a nagy vardapet,[16] akit Vanakannak neveztek, verejtékes munkával barlangot vájt ki magának egy magasba meredő sziklacsúcson, Lorut falvával szemközt, Tavus várától déli irányban. A barlangban még egy kis templomot is kimunkált, és ott tartózkodott kényszerű lakhelyén, mert előző kolostorát Jergevank várának átellenében tönkrepusztította Dzsalaladdin szultán. Berendezkedett a barlangban,

számos könyvet gyűjtött ide, mert fölötte tudásvágyó férfiú volt és igencsak istenszerető. Tömegesen sereglettek oda hozzá, hogy buzgón hallgathassák bölcs tanítását. Mikoron pedig igen megsokasodtak az eljövők, s le kellett ereszkednie a barlangból, a hegycsúcs tövében emelt templomot, és épített helyiségeket, hogy ott lakozzanak.

Mikor pedig pusztulása lőn az országnak a tatároktól, és Molar nuin közelgett a vidékre, a környező falvak lakosai a barlangban kerestek menedéket, az pedig megtelt emberrel, asszonnyal, gyermekkel. És megjöttek a tatárok, és körülvették a sziklabarlangot. Nem volt (a nyomorultaknak) se tartalék élelmük, se vizük. Nyárközép időszaka volt, fojtó a hőség; a szenvedés gyötörte őket kiúttalan rejtekükben, mint a tömlöcben. A gyermekek elepedtek a szomjúhozástól, és szomjhalál fenyegette őket. Odaküntről meg rikoltozott az ellenség: „Mi okból halnotok, jertek ki hozzánk, mi majd kijelölünk számotokra felvigyázókat, önnön lakóhelyetekre engedünk benneteket." És ismételték mindezt, sőt még fogadkoztak is esküdözve. Akik pedig ott szorongtak a barlangban, letérdepeltek a vardapet lábainak elébe, és kérlelve kérték: „Váltsd meg vérét mindannyiunknak, szállj le hozzájuk, és tégy barátságot vélük." Ő pedig válaszolt nekik: „Ha van módja a megmenekedésnek számotokra, én nem kímélem önnön személyemet, Krisztus is halálra adta magát érettünk, hogy megszabadítson a sátán hatalmából. A mi kötelességünk pedig az, hogy hasonlatos áldozatosságot tanúsítsunk felebarátaink iránt."

Akkor a vardapet két papot választott ki közülünk, az egyiknek neve volt Markosz, a másiké pedig Szoszthenész, akik annak utána elnyerték a vardapeti cím tisztességét tőle, mert ott együtt részesültünk oktatásban a szent könyvekből azokban a napokban. Ezek után lement a tatárokhoz.

A tatár had vezére ott ült a barlanggal szemben egy emelkedésen, tartottak fölébe egy árnyat adó ernyőt védelmül a hőségtől, mert az Úrnak színe változása ünnepén esett rabul ejtésünk. Amikoron odajárultak a hadak nagyjához, parancsolták nekik az őket kísérők három ízben térdre hullani, miként a púpos tevék teszik pihenő idején, mert ez vagyon szokásban őnáluk. Mikoron pedig elébe értek, parancsot kaptak, hogy napkelte irányában térdre boruljanak a kagánnak, az ő uralkodójuknak tiszteletére. A hadvezér vádolón így szólt: „Hallottam felőled, hogy bölcs férfiú vagy és tekintélyes, számot tesz erről megjelenésed is." Mert már ránézésre is kitűnt, hogy a jó ember higgadt tartású, őszbe csavarodott szakálla tiszteletet sugallt. „Mikoron hírt vettél, hogy közeledünk határaitokhoz, mi okból nem jöttél elibénk békével, barátsággal? Én elrendeltem volna, hogy óvjanak mindent bántatlanul, ami csak tiéd, kicsinyjét, nagyját."

És válaszolt neki a vardapet, mondván: „Mink jószándékatokat nem ismertük, de aggódással és reszketéssel húzódoztunk, félve tőletek; a nyelvet, melyen szóltok, nem értjük, tőletek senki hozzánk nem jött, hogy szólítson bennünket elétek sietni – ez volt habozásunk oka. Amint hívtatok, tüstént elibétek járultunk. Mink sem fegyverforgatók nem vagyunk, sem semminek birtokosai, hanem vándoremberek, különböző tájakról valók, akik más-más vidékről sereglettek egybe hitvallásunk tanítására és tanulására. Most, ímé, itt állunk előttetek, ami óhajod csak van, cselekedd velünk, akár életre, akár halálra szól az."

Akkor szólt hozzá a parancsnokló úr: „Ne féljetek!" Majd intett nekik, hogy üljenek le elébe, és sok mindent kérdezett tőle a várakról és Vahram hercegről, hogy merre lehet – gondolván, hogy ő, a vardapet, személyében valami főember lenne a vidék felett. Mikor a szent atya elmondta, amit tudott, meg azt is, hogy ő

személy szerint semmiféle hivatali szolgálattevő, akkor parancsot adott neki, szólítsa fel a népeket, ereszkedjenek alá erősségükből félelmetlenül, ígéretet tévén, hogy mindenki helyben maradhat majd egy elöljáró felügyelete alatt, és az ő (a tatár vezér) nevében építheti falvát, mívelheti telkét.

Ekkor felkiáltottak hozzánk a papok, akik a vardapettel lementek volt: „Szálljatok le tüstént, s ami csak a tiétek, hozzátok magatokkal!" Mi pedig leereszkedtünk hozzájuk reszketéssel, miként a bárányok az ordasok közé, félelem és rettegés közepette; a halál lebegett szemünk előtt, s mindegyikünk elméjében pergette a *Fide confiteor*[17] hitvallását a szentháromságról, mert a barlangból való eltávozásunk előtt megáldoztunk az Isten szent testével és vérével.

És odavezettek bennünket egy apröcska forráshoz, amely a kolostor udvarán csörgedezett, és adtak vizet, mert már három napja roppant szomjúságot szenvedtünk. És akkor elvittek bennünket egy elrekesztett helyre, a világiakat pedig a templom pitvarába. A tatárok pedig őrizve vigyáztak körös-köröttünk az est folyamán, mert sötétbe hajlott már a nap. Reggelre virradva odaterelték minket a kolostor mögött emelkedő, magasabb térségre, majd átvizsgáltak bennünket, és elvették kinél-kinél amit találtak, ami szükséges holmija volt. Ami a barlangban maradt, kegytárgyak, palást, vagy kehely, vagy ezüstkereszt és két Biblia ezüsttel tökélt táblában, azt odaadták a vardapetnek – később azután elvették tőlünk. Majd kiválasztottak közülünk embereket, akik alkalmasak voltak velük vonulni, a többieket elkísértették a kolostorba és a faluba, elöljárót hagyva ott, nehogy mások is megsarcolják őket. A vardapetnek kiadták, hogy maradjon a kolostorban.

Volt a vardapetnek egy bátyjafia, egy Poghosz[18] nevű pap, annak megparancsolta a vezér, velünk jöjjön,

kövesse őt. A kegyes vardapet szívén viselte unokaöccse sorsát, mert ifjú volt még évei számát tekintve, így ő maga is eljött vele, reménykedve, hogy módját ejtheti, s minket is kiszabadíthat. És magukkal vonszoltak bennünket hosszú napokon át szükségben, szenvedésben, gyalogszerrel, mezítlen lábbal. Akiket pedig bennünket őrizni rendeltek, perzsák voltak, szomjasak a keresztények vérére. Ezek leginkább gyötörték életünket a menetelés kínjaival, oly erőltetett iramban hajtottak bennünket, mint a vágtázó lovakat. És ha úgy esett, hogy valaki is testének elcsigázottsága folytán vagy testi fogyatékosság okából kissé lemaradt a menetelésben, könyörtelenül széthasították koponyáját, vagy testét vesszejük csapásaival borították, hogy még egy tüskét sem húzhatott ki talpából, sem vizet nem ihatott a hajcsárok miatt.

Mikor pedig letáboroztak, szűk kalyibába zsúfoltak bennünket, maguk pedig körültelepedtek őrzésére, és senkit sem engedtek kívülre, hogy testi szükségletét intézze, hanem a házban benn kellett dolgát végeznie, pediglen ugyancsak jó néhány napot időztünk itt. Képtelen vagyok papírra vetni mindezen gyötrődéseket, ami bennünket ért. A vardapetet pedig nem engedték hozzánk, hanem valahol távol tőlünk más őrökre bízták, hogy gondossággal vigyázzák őt.

Engem is elszakítottak társaimtól, és elvittek írásbeli dolgaik végzésére, levelet írni s elolvasni. A nap során magukkal vittek, mindamerre jártak, mikor pedig eljött az alkony, fogtak, és betettek a vardapethez elővigyázatosság okából, majd ismét jöttek, s vittek gyalogszerrel vagy szőrén megült, betöretlen hátasállaton. És így tettek számos napon egyvégtében.

Amikor meg elmúltak a nyári napok, és eljött az ősz időszaka, és azok szedelőzködtek, hogy hovatovább eltávozzanak országunkból, az ismert vidékről a távoli idegenbe, a foglyok, mindannyian halálra szánva ma-

gukat, kezdtek apránként elszökdösni az éjszaka folyamán, ahogy csak tudtak menekedni. Úgy esett, hogy Krisztus kegyelméből mindannyiuknak sikerült elszabadulniok két pap híján, akik a világos nappalt választották szökésre, de nem tudtak elmenekülni, elfogták őket, behurcolták a táborba, és életüket vették ott előttünk, hogy féljünk és rettegjünk, hogy ily sors vár az elszökőkre, mindannyira.

Azután egy napon szólt hozzám a csodálatra méltó vardapet: „Kirakosz." És mondám én: „Mit parancsolsz, vardapet uram!" Mondja nekem: „Édes fiam, meg vagyon írva: »Amikor szükségbe jutsz, tűrjél!«[19] Nekünk pedig példát kell mutatnunk az Írás szavai szerint saját személyünkben, hiszen nem vagyunk előbbre valók, mint az első szentek: Dániel, Ananiásék és Ezékiel, akik fogságukban kegyes türelemmel fogadták az erőszaktételt, míglen Isten meglátogatta őket, megdicsőítette őket rabságukban. Most mink is maradjunk, várjuk az Úristen gondoskodását, hogy majd látogatást tesz nálunk az ő akarata szerint." Én pedig feleltem: „Amiként parancsolod, szent atyám, úgy fogunk cselekedni."

Történt pedig egy napon, hogy az a főúr, aki foglyul ejtett bennünket (Molar nuin), odajött a helyre, ahol őrizet alatt voltunk. Meglátva bennünket, odafordult felénk, mi meg elébe siettünk. Kérdezte tőlünk: „Mi szükségetek van néktek? Vajon éheztek-e? Adatok nektek lóhúst ennivalóként." Mert ők maguk megkülönböztetés nélkül falnak mindenféle tisztátalan állatot, még egeret is meg mindenfajta csúszómászót. Felelte neki a vardapet: „Mink lóhússal nem élünk, sem más eledeleitekkel. Ha kegyességet akarsz gyakorolni velünk, úgy engedj szabadon mennünk otthonunkba, ahogy ígéretet tettél volt. Hiszen öreg és beteges ember vagyok, nem vagyok alkalmatos számotokra sem katonai teendőre, sem állatok őrzésére, sem más szük-

...getekre." Az pedig válaszolt neki: „Amikor megtér Csucsu kán, gondom lesz majd arra." Csucsu kán, az ő udvartartásának elöljárója, csapatával zsákmányolásra vonult volt. Imigyen járultunk a nuin elébe két vagy három alkalommal, és ő ugyanúgy válaszolt.

Végül megjött küldetéséből azon férfiú (Csucsu kán), s odahívattak bennünket a nuin szállására, aki leküldte hozzánk Csucsu kánt tolmács kíséretében, ez pedig mondotta: „Avagy nem ti mondjátok, hogy az adomány a holt számára mentsége lészen az ő lelkének? Ha viszont segedelmet jelent a halottaknak, akkor miért ne mentené meg az élőt? Add elő, amid van, vásárold meg lelkedet, aztán eridj, és lakozz otthonodban." Válaszolt neki a vardapet, mondván: „Ami vagyont bírtunk, a kereszteket és Bibliákat, elvettétek tőlünk. Azon kívül más holmink semmi sincsen." Mondja ekkor Csucsu kán: „Ha pedig nincs valamid is, nincs arra mód, hogy innét eltávozzál." Feleli neki a vardapet: „Igazsággal mondom neked, nincs nekünk semmink, annyi sem, min egy napra való élelmet venni tudnánk, de ha indulatod van, engedj elmennünk a várakba, melyek körülöttünk emelkednek, a keresztények, kik azokban lakoznak, kiváltanak bennünket."

Azok pedig súlyos váltságdíjat szabtak őrája, majd azután könnyítettek rajta, és felküldték, menjen a várba, mely Gagnak neveztetett. A vardapet pedig kérte kiszabását a mi váltságunknak, hogy az övével a miénket is megadja, de nem hajlottak rá, mondván: „Ez az ember (Kirakosz) kell nekünk levelek írására, olvasására; bármennyi árat is adnátok érte, nem adnók őt." Könnyhullatással váltunk el egymástól, és mondta nekem: „Édes fiam, most megyek, és térdre ereszkedem a Szent Szargisz nevének szentelt kereszt előtt, és könyörgöm, legyen közbenjáróm az Úrnál temiattad és társaidért, akik az istentelenek kezében senyvednek, talán megment titeket is az Isten az ő kegyelméből."

Mert volt Gagban egy csodatevő kereszt, segélője minden szorongatásban levőnek, főleg a fogságban sínylődőknek. Akik elébe járultak buzgó lélekkel, a szent mártír, Szargisz megnyitotta börtöneik, zárkáik ajtajait, megoldotta bilincseiket, és érzékletes látomásként otthonukba vezérelte őket...

Úgy történt, ahogy a vardapet megmondotta, megváltották őt nyolcvan dahekanon[20]. Aznap, mikor elvitték őt, szólt hozzám Molar nuin: „Ne bánkódj a főpapotok távozásán. Téged azért nem engedtünk el vele együtt, mert szükségünk van rád; olyan érdemben foglak tartani téged, miként egyet az én főembereim közül. Ha van asszonyod, hozasd ide magadhoz. Ha pedig nincs, a mieink közül valót adok melléd." És azon nyomban adatott nekem egy sátrat és két ifjút a szolgálatomra, és mondta: „Holnap reggel lovat adok neked, boldoggá teszlek, légy megnyugodva." És akkor kiment tőlünk.

Az Úristen gondoskodásából sikerült azon éjszaka titokban elmenekedni és megszabadulni tőlük. És elérkeztem neveltetésünk színhelyére, a getiki kolostorba. De az el volt pusztítva általuk, leégve az építmények benne, de ottan maradtam.

25. *Lori város elpusztításáról*

Az összes pogány hadak vezére, egy Csaghataj nevű, tudomást szerzett róla, hogy mily szilárd erődítmény Lori városa, és mily sok kincs van benne felhalmozva. Ez onnan származott, hogy Loriban volt Sahinsah herceg udvara és kincsestára.[21] Magához vett Csaghataj egy válogatott fegyveres gárdát mindenféle gépezettel, teljes felszereléssel, és elindult; körös-körül véve a várost, ostromgyűrűbe fogta.

Sahinsah herceg pedig feleségével és gyermekeivel

nokban a völgybe menekült, és egy barlangban húzta meg magát, a város felügyeletét pedig sógoraira bízta. De azok elpuhultan lakmározásban, ivászatban, sőt részegeskedésben lelték örömüket, a várfalak szilárdságában bíztak és nem Istenben.

Jött az ellenség. Aknát vájtak a falak alá, és felrobbantották, majd körülvevén a várost, őrködtek, nehogy valaki is ki tudjon menekülni. Mikor pedig a lakosok előtt világossá vált, hogy a város elesett – rettegéstől űzve, a völgybe kezdtek özönleni. Látta ezt az ellenség, és megindult a városba, és kímélet nélkül kezdte lemészárolni a férfiakat, asszonyokat, gyermekeket egyaránt, zsákmányul vive holmijukat, ingóságaikat. Meglelték Sahinsah herceg kincseit is, amelyet alattvalóitól elharácsolt, elorzott és felhalmozott megerősített kincsesházában, amely nem volt látható, mert a benyíló szája nagyon szűk volt; elég arra, hogy a holmit beledobják, de nem arra, hogy ki tudják venni. Martalékul estek az öldöklésnek Sahinsah sógorai is. A környék összes erődjeit kifürkészték, és mindnyájat bevették, hol cselvetéssel, hol fegyveres erővel, erőnek erejével. Mert az Úr kezükbe adta azokat.

Ilyen sorsra jutott a többi város is: Dumanisz, Samsuilde, meg a főváros is, Tiflisz;[22] mindet bevették, kirabolták, a lakosokat lekaszabolták, vagy fogságba hurcolták. Lovascsapataikkal szertenyargaltak az egész vidéken kíméletlen rajtaütéssel, kifosztással és mészárlással; senki sem akadt, aki harcba szállt volna velük. Nem fenyegették őket (a tatárokat) semerről, már azért sem, mert a grúz királynő, Ruszudan futva menekült, ahová csak menekedni tudott. Így tettek a főurak mind valahányan, magukat mentve a tatárok elől.

26. *Hogyan esett kezükbe Avag nagyherceg*

Avag nagyherceg, Ivane fia, tapasztalván az ellenség temérdek áradatát, melyek elözönlötték az egész országot, bezárkózott erős várába, Kajanba. Eljöttek mind a megye lakói is, és oda húzódtak az erőd tövébe, körül. Mikor pedig a pogányok tudomást szereztek róla, hogy oda zárkózott be a herceg, egyikük, egy Itughataj nevű vezér, sokszámú csapatával felkerekedve, bekerítette a várat körös-körül. És betöltötték az országot mindamerre a pogányok hadai, mert oda menekedtek sokak messzi vidékről a vár erőssége miatt.

Körös-körül az erősség lábához mindenfelől (ostrom-) tornyokat vonszoltak, s követeket küldöttek Avaghoz, ne féljen, jöjjön, hódoljon meg nekik szolgálatukra. Menesztettek hírvivőt több ízben is ugyanezen üzenettel. Avag pedig meg akarván nyerni jóakaratukat, elküldte hozzájuk lányát kinccsel bőségben, hogy talán így felhagynak az ostromzárral. Azok elfogadták az ajándékot, de még makacsabbul szólongatták Avagot. Azokat, akik a citadella körül meg akik bévül szorongtak, szomjúság kezdte gyötörni. S kezébe kezdték adni a tatárnak lovaikat s mind állatjukat, engedné meg néhányuknak, hogy vizet hozhasson a többieknek. A tatárok belementek, és az emberek tömegestül özönlöttek oda a vízhez. A tatárok azonban nem engedték őket visszamenni a víztől, de nem ölték meg őket, hanem biztatták azokat, szólítsák övéiket, szálljanak le a várból, és éljenek közöttük. Azok pedig szabódva ugyan, de rettegésből hívták övéiket, hogy jöjjenek alá az erődből. A tatárok hagyták őket inni vizet, de elkülönítették őket egymástól, kiválasztottak asszonyokat, kiket megkívántak, férjüket megölték, a többieket meghagyták férjüknek.

Mikor látta Avag, hogy nem tágítanak a tatárok az ostromzárból és öldöklésből, elhatározta, hogy kezük-

be adja magát nekik, hogy valamennyire is könnyítsen az emberek helyzetén. Elküldte hozzájuk a khacseni nemescsaládból való Grigort, a háznagyát, akit családiasan Teghának (ifjúnak) neveztek, hogy mintegy előhírnökeként találkozzék a tatár fővezérrel, Csarmaghunnal, aki sátortáborát a Gegharkuni-tó[23] partján ütötte fel. Mikor erről értesült a fővezér (nuin), felette megörült, és sebtében hírnököt küldött írott paranccsal a Kajant zár alatt tartó Irughatajhoz, hogy azonmód küldje el hozzá (Avag herceget), és továbbad ne nyomorgassa a vár és a környező megyék lakosait. A küldött pedig Avaggal egyetemben nagy sürgősen megérkezett a találkozásra (Csarmaghunhoz). Mikor pedig az (Csarmaghun) megpillantotta őt, kérdezte tőle: „Te vagy Avag?" Ő pedig felelt neki, mondván: „Én vagyok!" És mondá neki a fővezér: „Hogyan lehet az, hogy mikor ideérkeztem a ti határaitokhoz, nem siettél igyekezettel elébem?" Válaszolt pedig a nagyúr, és mondotta: „Amíg a távolban voltál, és atyám életben volt, ő szolgált neked gazdag ajándékokkal, mióta pedig meghalt atyám, én szolgáltam néked tehetségem szerint. Most pedig, hogy ideértél országomba, íme, megjelentem előtted: miként tetszésedre esik, rendelkezzél velem." S mondá neki a hadvezér: „Úgy szól a mondás: Bekukkantottam az ablakon, nem jöttél ki, ajtóhoz értem, akkor jöttél ki elébem." Odaültette a rendben lejjebb, mint a többi nagyjait, kik előtte soroltak, majd rendelt lakomát, bőségest tiszteletére.

Bevonszoltak nagy tömegű húst tiszta és tisztátlan állatok húsából, s vetettek elébe külön darabokra szelve, s adtak jó néhány tömlőben ló tejéből nyert kumiszt, már szokásuk szerint. S elkezdtek falni meg inni. Avag viszont, s akik vele voltak, se nem ettek, se nem ittak. Kérdezte tőle a hadvezér: „Hát miért nem esztek és isztok?" S mondá neki Avag: „A keresztényeknél nincs szokásban ezen ételt enni, ezen italt in-

ni, hanem csak tiszta állatok húsát, beszentelés után levágottból, s hozzá bort inni." Erre elrendelte a vezér, hozzanak nekik mást, olyat, milyet kérnek.

Másnap már főemberei sorában legelőbbre ültette, s imigyen napról napra halmozta el mind újabb tisztességgel, mígnem törzsökös főembereinek rangjára emelte. Parancsot adott minden seregének, hogy szűnjenek meg hadat viselni ama várak és városok ellen, melyek Avag herceg fennhatósága alatt álltak. Sok könnyítés történt az ő országrészében, sok foglyul ejtett lovagot engedtek szabadon őmiatta. Csarmaghun visszaadta neki minden országrészét, sőt még annál is többet, megbonthatatlan barátságot kötött vele. Majd magával vivén őt, minden seregével Ani városa[24] ellen vonult.

27. *Ani városáról, és hogyan adta az Úr a tatárok kezébe*

Aniban sok ember volt, és bőviben volt az állat; sziklaszilárd falak kerítették. Nagyszámú templom állott benne; s közszokás volt „Ani ezeregy templomára" esküdni. És bőviben volt a város minden holminak, a bőség azonban büszkeséghez vezetett, a büszkélkedés a pusztuláshoz, amint már ez így lenni szokott a kezdetektől maiglan. Csarmaghun követeket küldött hozzájuk, hogy hódoljanak neki. A város vezető emberei nem adhattak választ a követnek Sahinsah herceg megkérdezése nélkül, mert az ő fennhatósága alatt állott a város. A városi sokaság és a köznép azonban megölte a követeket. Mikor ez tudomására jutott a pogányoknak, haragra gerjedtek, mindenfelől körülvették a várost, nagy fortéllyal hajítógépeket állítottak fel, és minden erejükkel víva, a várost elfoglalták. Néhányan a város vezető emberei közül megadták magukat

az ellenségnek, ezzel elnyerve személyi szabadságukat. A tatárok azzal csalogatták ki a városból a népet, hogy ígérték, semmi bántódásuk nem lészen.

Mikoron pedig kívülre kijött hozzájuk az egész sokaság, felosztották őket egymás között, és kardélre hányták, lemészárolták mindahányat, mindössze kevés asszonyt meg gyermeket hagyván életben, meg mesterembereket, ezeket fogságba hurcolták. Ők maguk pedig behatoltak a városba, és minden holmit, minden ingóságot elragadtak, kirabolták az összes templomokat, pusztították, rombolták szerte a várost, tönkretéve, letiporva dicsőségét, ragyogását.

Siralomkeltő látvány tárult elő mindenfelé, szülők és szülötteik tetemei hevertek egymáson, miként göröngyös kövek garmadái; papok, diakónusok és a templomok egyéb szolgálattevői; öregek és ifjak, gyermekkorúak és serdültek meg hajadonok számosan, mint a szent evangélium mondja: „Odaadatik... éhínségre és szolgaságra”.[25]

Ilyen ítélet érte el őket is, szerteszéjjel elhullottak a mezők felszínén, a talajt átitatta a sebesültek vére és gennyedése, a szappannal gondozott zsenge testek megfeketedve, felfúvódva hevertek. Embereknek, akik addig sosem mentek ki a város kapuján, mezítelen lábbal, gyalogvást kellett rabságra vonszolódniuk. Akik addig Isten fiának szent testéből és véréből részesültek, azoknak most tisztátalan és undorító húst kellett enniök és szennyes kancák tejét inniok; szemérmetes, erényes asszonyok kiszolgáltatva kéjsóvár ocsmányok meggyalázásának, szűzi hajadonok, akik Istennek fogadták szeplőtelenségben megőrizni testüket és tisztaságban lelküket, megfertőzve a bujálkodóktól, bemocskolva fajtalankodóktól. Így esett a város pusztulása.

SCHÜTZ ÖDÖN FORDÍTÁSA

1 Máté evangéliuma 24, 7–8.
2 Ögödej.
3 Nojan, a mongol nemesurak címe.
4 A hvárezmi birodalmat.
5 Atrpatakan Azerbajdzsánt jelenti, a dilemiták ország a pedig Északkelet-Iránnak Kaszpi-tenger erdős partvidékét.
6 A mai Rej város (Teherántól délre) és Iszfahan, mindkettő Iránban.
7 Az albánok országa körülbelül a mai Azerbajdzsán, a Mughan sztyepp is itt van az Araksz és a Kura folyó találkozásának vidékén.
8 Gandzak (Gendzse) a mai Kirovabad város Azerbajdzsánban.
9 III. György (Giorgi) 1156-tól 1184-ig, lánya, Tamara (Tamar), a grúzok nagy királynője 1184-től 1213-ig, Giorgi Lasa, Tamara fia 1213-tól 1222-ig, Ruszudan (Ruszudani), Tamara lánya pedig 1222-től 1245-ig uralkodott.
10 Szemiramisz.
11 Zakare herceg Ani és Lori hűbérura, Ivane az öccse, Avag pedig Ivane fia. Zakare fia a sahinsah (a királyok királya) címet viselte. Ebből a krónikában személynév lesz. Vahram a Zakaridák hűbérese.
12 A mai Samhor város Azerbajdzsánban, Kirovabadtól nyugatra.
13 Vahram Gageci (Gageli) és fia Gardman tartományban volt hűbérúr.
14 Samhor közelében levő helységek. Tavus a mai Tauz város Azerbajdzsánban, Samhortól északnyugatra.
15 1239-ben.
16 Örmény tanító pap, hittudós.
17 Hittel megvallom.

18 Paulus, Pál.
19 Pál második levele a korintusiakhoz 6, 4.
20 Dénáron.
21 Lori városa Tasir-Dzoraget nagyhercegség székhelye volt Örményországban, Tbiliszi és Ani közt félúton.
22 Ma Dmaniszi, Szamsvilde és a főváros, Tbiliszi Grúziában.
23 A mai Szevan-tó Örményország közepén.
24 Az ősi örmény főváros, ma romváros az Ahurjan folyó törökországi partján. A hagyomány szerint százezer háza és ezeregy temploma volt. Az örmény iskhan (főúr) szót a fordítás egyébként értelemszerűen hol grófnak, hol hercegnek, hol nagyhercegnek ülteti át.
25 Jeremiás 32, 36.

A JÜAN-DINASZTIA TÖRTÉNETE / 120. TEKERCS [RÉSZLET SZÜBEETEJ ÉLETRAJZÁBÓL]

Bevégezvén az Uruszhoz tartozó törzsek elfoglalását, a sereg megfordult, átkelt a Kazár-hegyeken, és megtámadta a Madzsar törzs urát, Kerelt.[1] Szübűtej járt a had élén. A Szübűtejével együtt öt úton, külön-külön törtek előre a fejedelmek, Batu, Hürdü, Sziban és Kadan. Azt beszélte a nép, hogy a Kerel hadának ereje nagy, még nem lehet egykönnyen előretörni. Szübűtej kitűnő hadicselt eszelt ki: a Kuoning folyóig[2] csalja az ellenfél seregét, a fejedelmek serege a folyó fölső folyásánál, ahol a víz sekély, lovon át tud kelni, a középső részen meg híd van, az alsó folyásnál pedig, ahol a víz mély, Szübűtej tutajt akart építeni,[3] s titokban átkelve, az ellenség hátába kerülni. Később, mikor még nem kelt át, a fejedelmek megelőzték őt, átgázoltak a folyón, és harcba elegyedtek. Batu serege a hídnál harcolt, de visszaszorították, és vértesei közül harminc embert veszített. Odaveszett egyik vezére, Bakatu is. Átkelvén, a fejedelmek úgy vélték, hogy az ellenség nagyszámú, és vissza akarták rendelni Szübűtejt. Mikor meghányták-vetették a helyzetet, Szübűtej így szólt: Ha fejedelemségeitek vissza akarnak fordulni, hát forduljanak vissza! Én azonban vissza nem fordulok, mígnem a Tuna folyóig, Macsa városáig nem érek.[4] Azzal el is vágtatott Macsa városa felé. A fejedelmek követték, támadtak, és bevették a várost. Csak aztán fordultak vissza.

Mikor aztán a fejedelmek gyűlésbe gyűltek, Batu így beszélt: A Kuoning folyónál vívott ütközetben

Szübűtej segítsége megkésett, és megölték az én Bakamunat. Szübűtej így felelt: Fejedelemségtek csak azt tudta, hogy a fölső folyásnál a víz sekély, s hogy híd is van, s így átkelt, és harcba elegyedett, de nem tudta, hogy én az alsó folyásnál még nem fejeztem be a tutajépítést. Most csak azt mondja, hogy megkéstem, de gondolnia kellene az okra is! Erre a szóra Batu megenyhült. Később, mikor a Nagy Gyűlésben kancatejből való meg szőlőből való bort ittak, Batu a Kerel elleni hadjárat idején történtekről beszélve így szólt: Amit akkor szereztünk, az mind Szübűtej érdeméből van! – Mikor a fekete tigris esztendejében Ögödej császár meghalt, és a fekete nyúl esztendejében Batu nem akart elmenni a fejedelmek Nagy Gyűlésébe, Szübűtej így szólt: A Nagyságos Fejedelem a nemzetség legidősebb férfi tagja, hogy tehetné, hogy nem megy el? – A kék sárkány évében aztán az Idzsil folyónál gyűltek egybe.[5]

KARA GYÖRGY FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Az Uruszhoz tartozó törzsek az oroszok; a Kazár- (más, szövegromlást feltételező értelmezés szerint Halicsi-) hegyek a Kárpátok. A Kerel a király szóból torzított név.

2 A fejedelmek Dzsingisz leszármazottai: Batu, Orda, Siban és Kadan. Szübűtej: Szübeetej-baatur mongol hadvezér. A Kuoning folyó ma még érthetetlen átírás: a Sajót jelöli.

3 A kínai szavak a mongol „szal huja”, azaz „szálfát (tutajt) kötni” kifejezést fordítják.

4 A Tuna a Duna folyam. Macsa neve vagy Pestet, vagy Vácot jelenti.

5 A fekete tigris esztendeje 1242, a fekete nyúlé 1243, a kék sárkányé 1244. Idzsil a Volga (Etel) folyó mongol neve.

1237. Batüj hadjárata

Eljövének az istentelen izmaeliták, akik azelőtt verekedtek az orosz fejedelmekkel a Kalkánál. Elsőbben is a rjazanyi földet támadták meg... Batüj pedig a szuszdali földre vetvén magát... kirabolta Szuszdal városát... és... bevevén Kozleszket, a kun földre vonult, és onnét kezdett küldözgetni az orosz városokra. Kopjásokkal bevevén Perejaszlavl városát... Csernyigov alá küldött... Mengu kán pedig eljött megvizsgálni Küjevet, és megállt a Dnyepr túlsó partján Peszok városkánál, és látván a várost, elbámult szépségén és nagyságán, és követeket küldött Mihályhoz és a városbeliekhez, reá akarván szedni őket, de nem hallgatták meg.[1]

1238.

Mihály a fia után a magyarokhoz szaladt a tatárok elől, mire a szmolenszki Msztyiszlavics Rosztiszló ült bele Küjevbe. Dániel azonban ellene indult, és elfogta, Küjevet pedig Dmitrre bízta, hogy Dmitr védje meg az istentelen pogány tatároktól. Mikor Mihály Küjevből menekülve, a magyarokhoz futott, Jaroszlav elfogta a fejedelem nejét és bojárait, Kamenyec várost pedig elfoglalta. Hallván ezt Dániel, követet küldött, mondván: „Küldd hozzám a nővérünket, hiszen Mihály mindkettőnk vesztére tör." És Jaroszlav meghallgatta, és eljövén a nővérük, Dániel és Vaszilkó nagy tisztességgel fogadta. A király pedig nem adta oda a

leányát Rosztiszlónak, sőt elűzte ez utóbbit. Mihály és Rosztiszló elment a nagybátyjához, a lengyelekhez, Konrádhoz. Azután Mihály követet küldött Dánielhez és Vaszilkóhoz... Dániel és Vaszilkó pedig... odaadták neki a nővérüket, és elhozták őt a lengyelektől, Dániel pedig tanácsot tartván fivérével, Mihálynak ígérte Küjevet, a fiának, Rosztiszlónak pedig odaadta Lucseszket, de Mihály a tatároktól való félelmében nem mert Küjevbe menni. Dániel és Vaszilkó tehát megengedte neki, hogy szabadon járhasson a földjükön, ellátta őt bőségesen búzával, mézzel, hússal és gyümölccsel. Mihály pedig, értesülvén Küjev bevételéről, fiával a lengyelekhez szaladt, Konrádhoz. Eljövén pedig a tatárok, ott sem volt maradása, hanem továbbment a vorotyszlavi földre, s amidőn egy Szereda nevű német helyre ért, a németek, látván a sok vagyonát, leölték az embereit, a vagyont szétszedték, és az unokáját megölték. Mihály még meg sem érkezett, máris felszedelődzködött, nagy fájdalommal telvén el, mert a tatárok már megjöttek a csatára Indrihovicshoz. Mihály tehát ismét visszafordult Konrádhoz. Mi pedig térjünk vissza az előbbiekre.[2]

1239.

[Üres.]

1240.

Eljöve Batüj Küjev alá roppant erővel... nem lehetett semmit sem hallani a talyigák nyikorgásától, a tevék bőgésétől, a mének nyerítésétől... és elfogtak egy Tovrul nevű tatárt, aki elmondotta az egész haderőt. Ezek a fivérei, mind erős hadvezérek: Urgyu és Bajdar, Birjuj, Kajdan, Becsak és Mengu és Kjujuk,[3] aki

meghallván a kán halálát, visszatért, és kánná lett; nem az ő családjából valók, de az első vezérei: Szebegyai bagatür és Burundaj bagatür, aki a bolgár és szuszdali földet hódította meg, és számtalan más vezér, akiket le sem írtunk itt... és így bevették a várost a hadak Dmitrt pedig sebesülten elvitték, de vitézsége miatt nem ölték meg. Dániel ugyanebben az időben a magyar királyhoz ment, még nem tudván, hogy a pogány tatárok megtámadták Küjevet. Batüj bevevén ezt, és értesülvén, hogy Dániel a magyaroknál van, személyesen vonult Vologyimer alá... és bevett... annyi várost, hogy száma sincsen. Dmitr meg, Dániel küjevi helytartója, mondá Batüjnek: „Ne időzz soká e földön, itt az idő, hogy Magyarországra támadj, mert országuk hatalmas, ha időzöl, összeszedelőzködnek ellened, és be nem engednek országukba." Ezt pedig azért mondta, mert látta, hogy az orosz föld megsemmisül a gonosz miatt. Batüj meghallgatta Dmitr tanácsát, és Magyarországra tört, Béla király pedig és Kálmán a Szolona vize mellett találkoztak össze vele. Megütközvén a seregek, a magyarok megszaladtak, a tatárok pedig egészen a Duna folyóig űzték őket. És három évig maradtak ott a győzelem után. Dániel még ezelőtt eljött a királyhoz, hogy sógorsági kapcsolatra lépjen vele, de ez nem jött létre köztük. Visszatért tehát a királytól, s elérkezett a szinyevolodszki Mária-kolostorhoz. Másnap látta az istentelen tatárok elől menekülők nagy tömegét. Visszatért tehát Magyarországra, mivel már nem mehetett át az orosz földre, kevés kísérője lévén. Fiát Magyarországon hagyta, nem akarván a halicsiaknak átadni, mivel ismerte hűtlenségüket, ő maga pedig Bardujeven keresztül a lengyelekhez távozott, és megérkezett Szudomirba.[4] Mert hallotta, hogy a fivére, a gyermekei és a neje az istentelen tatárok elől az orosz földről a lengyelekhez menekültek...

és megtalálta őket a Polca nevű folyónál... és mondá Dániel: „Nem jó nekünk az idegen csatázók közelében tartózkodni." És elment az ómazovi földre Boleszlóhoz, Konrád fiához, Boleszló fejedelem pedig Vüsegorod várost adta neki, és ott maradt, míg nem hallotta, hogy az istentelenek eltávoztak az orosz földről, akkor visszatért a maga földjére, és eljöve Dorogücsin városába... és Beresztyéhez érvén, nem volt képes a mezőn járni a rettentő bűz és a sok hulla miatt... Mihály aztán eljött a nagybátyjától Vologyimerbe a fiával együtt, onnét pedig Pinyszkbe... Mihály nem volt hálás Dánielnek és Vaszilkónak a jótéteményekért, hanem keresztülmenve ennek a földjén, követet küldött, és Küjevbe ment, ott élt a szigeten, a fia, Rosztiszló pedig Csernyigovba távozott. Leó pedig a bojárokkal megjövén a magyaroktól, elment az atyjához Vodavába... a halicsi bojárok pedig fejedelmüknek nevezték ugyan Dánielt, de a maguk kezében tartották az egész földet...[5]

1241.

[...][6]

1242.

[Üres.]

1243.

Rosztiszlót szétverték a tatárok Borkuban, s a magyarokhoz futott, a magyar király pedig mindjárt odaadta neki a lányát. Dániel pedig Holmban tartózkodott, és rohanva jött hozzá egy Aktaj nevű kunja, mondván,

hogy Batüj visszatért a magyaroktól... a tatárok pedig egész Volodaváig és a tavakon túl is pusztítottak, sok rosszat cselekedvén.[7]

HODINKA ANTAL FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Izmaelitának a tatárokat nevezik az orosz évkönyvek. Rjazany város és fejedelmi székhely Moszkvától délkeletre. Szuszdal a vlagyimir-szuszdali nagyfejedelemség egyik székhelye Moszkvától keletre. Kozleszk (Kozelszk) város a csernyigovi fejedelemségben, Moszkvától délre. Perejaszlavl város és fejedelmi székhely – alapításáról a Lavrentyij-féle orosz évkönyv a mi Toldi-mondánkhoz nagyon hasonló históriát őrzött meg – a Dnyeper mellett. Csernyigov város és fejedelmi székhely Kijevtől északkeletre. Mihály (Mihail Vszevolodovics) kijevi, majd csernyigovi uralkodó, a tatárok 1246-ban megölték.

2 Mihály fia, Rosztiszló (Rosztyiszlav Mihajlovics) később IV. Béla veje lesz, szlavón, majd macsói bán. Szmolenszk város és fejedelmi székhely Moszkvától keletre. Az itteni fejedelemfi akarta kezébe kaparintani Kijevet. Dániel (Danyiil Romanovics, †1264), Mihály sógora, Halics uralkodója. Jaroszlav Vszevolodovics szuszdali nagyfejedelem (†1246). A szövegben szereplő Kamenyec városa a Kijev és Izjaszlavl közti útvonalon volt a Szlucs folyó mellett. Vaszilko Romanovics (†1269) Lodoméria fejedelme volt. A király, aki ekkor „nem adta oda a lányát": IV. Béla. I. Konrád (1187–1247) Mazóvia, Kujávia, Sieradz, Łęczyca és Krakkó fejedelme. Lucseszk a mai Luck városa a szovjet–lengyel határ közelében, a Sztür folyó

mellett. Vorotyszlav Szilézia székhelye, Boroszló (Breslau, Wrocław) városa.

3 A tatár fejedelmek – Dzsingisz kán unokái, illetve Birü, Dzsingisz kán dédunokája – nevének mongol alakja: Orda (Dzsocsi fia), Bajdar (Csaadaj fia), Büri (Csaadaj unokája), Kadan (Ögödej fia), Büdzsek (Toluj fia), Möngge (Toluj fia) és Güjük (Ögödej fia és utóda).

4 Vologyimer Vlagyimir Volinszkij (Włodzimierz) városa a mai szovjet–lengyel határon, hajdan Lodoméria fővárosa. A Szolona vize, amely mellett IV. Béla és Kálmán herceg, volt halicsi király megütközött a tatárokkal, a Sajó vize. Bardujev Bártfa (Bardejov) városa, Szudomir pedig Sandomierz városa a Visztula és a San összefolyása közelében, Lengyelországban.

5 A Ploca folyó a mai Pilica Varsótól délre. I. Boleszló (1208–1248) I. Konrád fia volt, és Mazóviában uralkodott. Vüsegorod a Visztula melletti Wyszogród város Varsótól nyugatra. Dorogücsin a Bug menti Drohiczyn nad Bugiem város, Beresztye pedig Breszt (Brześć) városa a Bug mellett, a mai szovjet–lengyel határon. Pinyszk a belorusz Pinszk város Breszttől keletre. Leó (Lev Danyiilovics) Dániel fia, később (1269–1301) Halics uralkodója és IV. Béla lányának, Konstanciának a férje. Vodava a Bug menti Włodawa város.

6 Az 1241. év története a kisebb orosz fejedelmek egymás elleni viszálykodását és hadakozását írja le. Az egyes fejedelmek ugyanis a tatárok kegyét és támogatását keresték a többiek ellen, összefogás helyett. Rosztiszló például a bolohovi vidék fejedelmeivel Bakota város ellen vonult.

7 Rosztiszló 1243-ban vette feleségül IV. Béla lányát, Annát. A halicsi trónt magyar segítséggel

sem sikerült visszaszereznie, és élete későbbi ré
szében Magyarország déli végein volt bán. Holm a
Bug közelében levő Chełm városa, Volodava pedig
az ettől északra levő Włodawa. Az említett tavak
Włodawával átellenben, a Bug keleti partja közelé-
ben vannak.

MAGYAR FORRÁSOK

Meglepő, hogy a Magyarországot sújtó egyik legnagyobb csapásról, a tatárjárásról viszonylag milyen kevés honi forrás, kivált krónika emlékezik meg. Julianus domonkos szerzetes két úti jelentése ugyanis még a tatárjárás előzményeihez tartozik: a volgai magyarok felleléséről és országuk pusztulásáról tájékoztat. Julianus nem sokkal IV. Béla trónra lépte előtt indult el első útjára. Az 1235–1236. évi utazásról szóló beszámoló nem az ő munkája: elbeszélése alapján foglalta írásba egy rendtársa a pápai kúria számára. Magyar fordításai közül a Györffy György szerkesztésében megjelent *Napkelet felfedezése* (Bp. 1965) című kötet szövegét vettük át a mű 40–44. oldaláról. – Julianust első útja után a pápai udvarba rendelték személyes jelentéstételre. Innen visszatérve, 1237-ben újból útnak indult a fáradhatatlan domonkos. Második útjáról már személyesen írta meg beszámolóját. Ezúttal is a *Napkelet felfedezése* című kötet magyar szövegét közöljük a mű 45–51. oldaláról. – Magának a magyarországi tatárjárásnak legrészletesebb és legszemélyesebb leírása az olasz származású Rogerius nagyváradi kanonok (1200 k.–1266) munkája, aki szemtanúja és személyes kárvallottja volt a mongolok kegyetlenségének. Művét közvetlenül a tatárjárás után, még 1244 júniusa előtt írta meg, s Boethius *A filozófia vigasztalása* című munkájának bevezető soraiból átvett szavakkal nevezi prózai művét – első hallásra furcsán – „siralmas ének”-nek. Rogerius beszámolóját Thuró-

czy János krónikája őrizte meg; kritikai kiadását és fordítását Horváth János készítette el, ez azonban kéziratban maradt, s a Horváth János hagyatékából előkerült magyar fordítás kötetünkben jelent meg először. A *Siratóének Magyarországról, mikor a tatárok pusztították* (Planctus destructionis regni Ungariae per Tartaros) című vers a boroszlói egyetemi könyvtárban maradt fenn. A középkori latin nyelvű költészet egyik jelentős alkotása. Vas István fordítását a *Hét évszázad magyar versei* 3., bővített, átdolgozott kiadásából (Bp. 1966) vettük át az I. kötet 151–160. oldaláról. – A krónikarészletek fordítása kötetünk számára készült, alapjául a Szentpétery Imre szerkesztésében megjelent *Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. (Bp. 1937–1938) című kiadvány latin, illetve német kritikai szövege szolgált. Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ának részlete Domanovszky Sándor sajtó alá rendezésében az I. kötet 184. oldalán, a *Képes Krónika* részlete Domanovszky Sándor sajtó alá rendezésében az I. kötet 467–468. oldalán, az apróbb kiegészítéseket vagy helyi érdekességeket tartalmazó krónikaszövegek közül a *Pozsonyi Krónika* részlete ugyancsak Domanovszky Sándor sajtó alá rendezésében a II. kötet 42–43. oldalán, a német nyelvű *Szepesszombati Krónika* részlete pedig Pukánszky Béla sajtó alá rendezésében a II. kötet 282. oldalán található.

Nagy-Magyarország dolgáról, melyet Riccardus fráter szerzett IX. Gergely pápa idejében

A keresztény *Magyarok Történeté*-ben azt találták, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, minthogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta.[1] Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elérkeztek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a rómaiak legelőjének mondottak.[2] Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek közül, meghódítván a népeket, amelyek akkor itt laktak. Ahol is végül Szent István, első királyuk a keresztény hitre térítette őket; míg az előmagyarok, akiktől származtak, hitetlenségben maradtak, mint ahogy ma is pogányok.

A domonkos barátok, miután ezeket a *Magyarok Történeté*-ben megtalálták, megszánták a magyarokat, akiktől származtak, hogy mind az ideig hitetlenségben tévelyegnek. Elküldtek hát négy barátot[3] keresésükre, hogy Isten segedelmével megtalálják őket, ahol csak tudják. Annyit tudtak a régiek írásaiból, hogy keleten laknak, de hogy hol vannak, nem is sejtették.

Az említett szerzetesek, akiket kiküldtek, sok fáradságnak kitéve magukat tengeren és szárazföldön, több mint három esztendeig keresték őket, de az utak sok veszedelme miatt nem tudtak nyomukra akadni, kivéve közülük egy papot, Ottó nevűt, aki csak úgy utazhatott, hogy kereskedőnek adta ki magát. Ő egy pogány országban talált néhány azon nyelven beszélőt, akik révén megbizonyosodott afelől, hogy mely vidéken

laknak, de tartományukba nem jutott el. Visszatért hát Magyarországra, hogy több barátot vegyen maga mellé, akik vele visszamenve, a keresztény hitet hirdessék közöttük. De a sok fáradságban eltörődve, visszaérkezése után nyolcadnapra, miután megkeresésük minden útját-módját elmagyarázta, Krisztushoz költözött.

A domonkos barátok pedig, óhajtván a hitetleneket megtériteni, ismét négy barátot küldöttek az említett nép felkutatására. Ezek, elnyervén rendtársaik áldását, szerzetesi ruhájukat világival váltották fel, szakállukat és hajukat pogány módra megnövesztették, majd Aszen Bulgáriáján és Rumélián keresztül – Béla úrnak, Magyarország mostani királyának kíséretével és költségén – Konstantinápolyba érkeztek.[4] Itt tengerre szálltak, és harminchárom nap alatt eljutottak a Zikiának nevezett földre, Matrika nevű városba, melyek fejedelme és népe magát kereszténynek mondja; görög betűkkel írnak, és papjaik görögök.[5] A fejedelemnek állítólag száz felesége van. A férfiak mind kopaszra nyírják fejüket, és ékes szakállat növesztenek; kivéve a nemeseket, akik nemességük jeleként bal fülük felett egy kevés hajat meghagynak, fejük többi része teljesen meg van nyírva. Itt úti társaság reményében várakozva, ötven napig időztek. Az Isten pedig kegyelmes volt hozzájuk egy úrasszony személyében, aki a király száz felesége fölött a legfőbb volt, amennyiben ez csodálatos szeretettel fogadta őket, és minden szükségletükről gondoskodott.

Innen az említett úrasszony tanácsára és segítségével továbbmentek, és tizenhárom nap alatt átkeltek a sivatagon, ahol sem házat, sem embert nem találtak. Itt elérkeztek az Alániának nevezett földre, ahol keresztények és pogányok vegyesen laknak.[6] Ahány falu, annyi a fejedelem, s egyikőjük sem tekinti magát alávetve a másiknak. Örökös harcban áll fejedelem feje-

…lem ellen és falu falu ellen. Szántás idején egy falu egész férfinépe fegyveresen együtt vonul a mezőre, és az aratást is együttesen végzik. Ezt teszik a tartomány széltében-hosszában, és bármi dolguk van is a falun kívül, akár fahordás, akár más, mindnyájan együtt mennek felfegyverezve. Kevesedmagukkal nem mozdulhatnak ki falujukból egész héten át semmilyen ügyben életük veszélyeztetése nélkül, kivéve az egy vasárnapot reggeltől estig. Ezt olyan tiszteletben tartják, hogy ekkor bárki, akármilyen rosszat tett, vagy akárhány ellensége van, biztonságban járkálhat még azok között is, akiknek szüleit megölte, vagy akikkel szemben más bűnt követett el, akár van fegyver nála, akár nincs. Azok, akiket itt keresztényeknek neveznek, tartják magukat ahhoz, hogy olyan edényből, amelybe egér pusztult bele, vagy amelyből kutya evett, nem isznak és nem esznek addig, amíg papjuk meg nem szentelte, s aki másként cselekszik, azt a kereszténységből kirekesztik. Ha viszont valaki közülük bármilyen okból embert öl, ezért sem nem vezekel, sem áldásban nem részesül, mivel náluk az emberölést semmibe sem veszik. A keresztet olyan nagy tiszteletben tartják, hogy a szegények – akár odavalók, akár idegenek –, akik nem tudnak magukkal kíséretet vinni, bármilyen keresztet lobogós kopjájukra tűznek, és felemelve hordják, mindenkor bátran járhatnak keresztények és pogányok között egyaránt.

Erről a helyről a barátok nem tudtak kapni útitársakat a továbbutazáshoz a tatároktól való félelem miatt, kik állítólag a szomszédságban laktak. Ezért kettő közülük visszafordult, kettő pedig visszamaradt azon a földön; ugyanis a legnagyobb szükségben hat hónapot töltöttek el itt, amely idő alatt nem ettek kenyeret, és nem ittak vízen kívül más italt. Az egyik felszentelt barát kanalakat és egyéb dolgokat gyártott; ezekért olykor némi kölest kaptak, melyből csak nagyon gyen-

gén tudták fenntartani magukat. Ezért határozták el, hogy kettőt maguk közül eladnak, hogy ennek árán a többiek bevégezhessék a megkezdett utat, de nem találtak vevőt, minthogy szántani és őrölni nem tudtak. Így a szükségtől szorítva, kettő közülük e vidékről visszatért Magyarországra, a másik kettő pedig ott maradt, nem akarván a megkezdett utat feladni.

Ezek végül néhány pogány társaságában útra kelve, a puszta sivatagon[7] harminchét napon át folyvást mentek, ami alatt huszonkét hamuban sült kenyeret fogyasztottak el, s ezek oly kicsik voltak, hogy öt nap alatt megehették volna anélkül, hogy jóllaktak volna vele. Az a fráter, aki egészséges volt, de erőtlen, a legnagyobb fáradsággal és kínnal, mégis örömest vezette ki a pusztából társát; a beteg barát pedig jobban sajnálva az egészségest, mint magát, gyakran mondotta, hogy hagyja őt a pusztában mint halottat és hasznavehetetlen tuskót, nehogy a vele való foglalatosság miatt Isten ügyét elhanyagolja. Ő azonban nem egyezett ebbe bele, hanem haláláig bajlódott vele az úton. Pogány útitársaik, azt hivén, hogy pénz van náluk, majd megölték őket, úgy kutatták.

Átkelvén pedig a minden út és ösvény nélküli sivatagon, a harminchetedik napon elérkeztek a mohamedánok földjére, melyet Vedának neveznek, Bundaz városába.[8] Itt semmi módon nem kaphattak szállást senkinél, hanem a mezőn kellett tartózkodniuk esőben és fagyban. Nappal pedig az a fráter, aki egészséges volt, maga és beteg társa részére élelmet koldult a városban, és kapott is mind italt, mind egyebet, főként a város elöljárójától, aki megtudva róla, hogy keresztény, örömmel adott neki alamizsnát, mivel mind az elöljáró, mind annak a vidéknek a népe nyilvánosan mondja, hogy rövidesen keresztényné kell lenniük, és a római egyház alá kell tartozniuk. Innen egy másik városba mentek, ahol egy mohamedán házában, aki

őket Isten nevében befogadta, az említett beteg szerzetes, név szerint Gerhardus, az Úrban elnyugodott, és ugyanitt el is temették.[9]

Ezután Julianus barát, aki egyedül maradt, nem tudva, hogy miként juthat tovább, szolgája lett egy mohamedán papnak és feleségének, akik Nagy-Bolgárországba készültek utazni, s meg is érkeztek ide.[10] Nagy-Bolgárország nagy és hatalmas ország, melynek gazdag városai vannak, de mindnyájan pogányok. Ebben az országban nyilvánosan beszélik, hogy rövidesen keresztényné kell lenniük, és a római egyháznak kell alávetni magukat, de annak napját, mint mondják, nem tudják – mert így hallották bölcseiktől.

Ennek az országnak egyik nagy városában, mely állítólag ötvenezer harcost tud kiállítani,[11] a barát egy magyar nőt talált, aki a keresett földről erre a vidékre ment férjhez. Ez megmagyarázta a barátnak az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy kétnapi járóföldre biztosan megtalálhatja azokat a magyarokat, akiket keresett. Így is történt.

Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett.[12] Kik látván őt s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat. Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványt sem imádnak, hanem úgy élnek, mint az állatok. Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak a harcban. A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.

A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük, nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek.[13] Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyhogy együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak. A magyaroknak ezen a földjén az említett barát találkozott tatárokkal és a tatár vezér követével, aki beszélt magyarul, oroszul, kunul, németül, szaracénul és tatárul.[14] Ő azt mondta, hogy a tatár sereg, amely ide ötnapi járóföldre helyezkedett el, Németország ellen készül menni, de várnak egy másik sereget, amelyet a perzsák legyőzésére küldtek.[15] Ugyanő azt is mondotta, hogy a tatárok földjén túl él egy nagy nép, minden emberi fajtánál magasabb és nagyobb, ezeknek fejük oly nagy, hogy semmi módon nem illik testükre. Ugyanez a nép a földjéről ki akar jönni, hogy mindazok ellen harcoljon, aki csak ellenáll, és elpusztítson minden országot, amelyet csak le tud igázni.[16]

A barát mindezt megtudva, jóllehet a magyarok kérték, hogy maradjon, nem állt rá két okból. Először azért, mert ha a pogányok országaiban és Oroszországban, melyek a keresztény magyarok és emezek között fekszenek, híre menne, hogy ezeket a katolikus hitre térítik, nyugtalanná válnának, és talán ettől kezdve minden utat elzárnának, attól tartva, hogy ha ezeket amazokkal sikerülne a kereszténységben összekötni, minden közbeeső országot meghódítanának. Másodszor azért, mert elgondolta, hogy ha rövidesen meghalna vagy megbetegedne, munkája füstbe menne, minthogy sem ő nem boldogulna velük, sem magyar rendtársai nem tudnák, hogy hol található ez a nép. Mikor tehát vissza akart térni, kitanították őt ezek a magyarok egy másik útra, amelyen gyorsabban utazhat. Megindult pedig a barát hazafelé a Szent János ünnepe előtti harmadik napon, és néhány napi pihenőt

tartva az úton, vízen és szárazföldön utazva, karácsony másodnapján lépte át Magyarország kapuját, jóllehet Oroszországon és Lengyelországon át lóháton jött.[17]

Az említett Magyarországról való visszatérő útján tizenöt nap alatt folyón szelte át a mordvinok országát.[18] Ezek pogányok és olyan kegyetlen emberek, hogy semmibe se veszik az olyan embert, aki sok embert nem ölt. S midőn valaki útra kel, minden általa levágott fejet előtte hordanak, és mennél több fejet hordanak előtte, annál nagyobb a becsülete. Az emberi koponyákból meg kelyhet csinálnak, és örömest isznak belőle. Azt, aki nem ölt embert, nem is engedik megnősülni. Ezek a jósaiktól megtudván, hogy keresztényekké kell lenniük, Nagy-Lodoméria, a velük szomszédos orosz föld fejedelméhez küldtek, hogy küldjön nekik papot, akitől felvegyék a keresztséget, de ez azt válaszolta: „Nem az én feladatom ezt cselekedni, hanem a római pápáé, mert közeli az idő, hogy mindnyájan el kell fogadjuk a római egyház hitvallását, és őneki kell engedelmeskednünk."[19]

GYÖRFFY GYÖRGY FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Riccardus fráter Julianus rendtársa, valószínűleg felettese volt. IX. Gergely 1227-től 1241-ig volt pápa. A keresztény *Magyarok Története* nem Anonymus gesztája, hanem a régebbi, elveszett *Gesta Ungarorum.*

2 E középkori hagyományt elsőnek Bíborbanszületett Konstantin jegyezte fel *A birodalom kormányzása* című művében, megírva, hogy a Diocletianus által Dalmáciába telepített rómaiak uralmukat a

Dunáig terjesztették, s azon túl az avarok „nyájait és népeit" találták.

3 A domonkos szerzetesek 1221-ben telepedtek meg Magyarországon. Julianus valószínűleg a legjelentősebb rendháznak, a pestinek volt tagja. A négy szerzetes 1232 táján indulhatott útnak.

4 Julianusék 1235 tavaszán vágtak neki az útnak, és az Aszenida-dinasztiából származó II. Aszen Jánosnak, a bolgárok és a vlahok uralkodójának, IV. Béla sógorának országán, majd az attól délre eső Rumélián, a mai Dél-Bulgárián keresztül jutottak el Konstantinápolyba. IV. Béla neve mellett azért szerepel a „mostani" jelző, mert a szerzetesek útnak indulásakor még II. Endre uralkodott.

5 Matrika a mai Tamany a Fekete-tenger keleti partján, a Kubany folyó torkolata közelében. Zikia a közelében elterülő tartomány.

6 Julianusék a Kubany-torkolat és a Tyerek közötti füves pusztán keresztül jutottak el az alánok (jászok, oszétok) földjére, a Kaukázus vidékére.

7 Ez a sivatag a Kaukázus északi oldalát kísérő füves pusztaság.

8 Bundaz nem más, mint Burdász, a mordvinok városa a Volga mentén.

9 Nem tudjuk, melyik városban halt meg Gerhardus. Talán a burdászok és a volgai bolgárok területe közt levő Szuvar mohamedán városban.

10 A Volga és a Káma összefolyásától délre elterülő volgai Bolgárország.

11 Valószínűleg Bolgari város, a volgai bolgárok fővárosa. Természetesen nem a város, hanem az egész ország állított ki ötvenezer harcost.

12 A Volga mellett, a folyó bal partján, a mai Uljanovszk és Kujbisev közötti szakasztól keletre és északkeletre.

13 Erről az 1223-ban vívott csatáról Ibn al-Athír tudósít; az idevágó részletet közöljük kötetünkben.

14 Szaracén nyelv alatt a perzsa értendő.

15 Ez a másik sereg Csormagan hada, amely a Kaukázuson túli vidékeket hódoltatta az 1230-as években.

16 A tatárokon túli nagy nép a kínai.

17 Julianus 1235. június 25-én indult haza, és 1235. december 27-én lépett újra magyar földre, valószínűleg a Szepességben.

18 A moksa-mordvinok földje a volgai Bolgárországtól nyugatra. Julianus alighanem a Moksa folyón utazott.

19 II. Jurij Vszevolodovicsról, a Moszkva vidéki vlagyimir-szuszdali nagyfejedelemség uralkodójáról van szó (1212–1238). Az idézett mondás azonban alaptalan: Julianus maga is tapasztalhatta második útján, hogy a nagyfejedelem ellenségesen fogadta a római katolikus hitet terjesztő domonkosokat.

Levél a tatárok életéről

Krisztusban tisztelendő férfiúnak és atyának, Isten kegyelméből Perugia püspökének, az apostoli szék legátusának Julianus barát, a magyarországi domonkos rend szerzetese, szentségetek szolgája köteles és alázatos tisztelettel.[1]

Amikor a reám rótt engedelmességet követve, Nagy-Magyarországba kellett mennem a mellém adott barátokkal, és a nekünk kiszabott utat bejárni óhajtottuk, amint Poroszország legtávolabbi végeihez érkeztünk, megtudtuk az igazságot – (ó, keserves és mindenkit megdöbbentő dolog!) –, hogy az összes tartarokat, akiket pogány magyaroknak is neveznek, a bolgárokat és számos országot a tatárok teljesen elpusztították.[2]

De hogy kik is a tatárok, és minő felekezet ez, a jelen sorokban Nektek egyenesen el fogjuk beszélni, amilyen jól csak tudjuk.

Elmondták nekem néhányan, hogy a tatárok hajdan azt a földet lakták, hol most a kunok tanyáznak, és valójában Izmael fiainak mondatnak, amiért most az izmaeliták is tatároknak akarnak neveztetni. Azt a földet pedig, amelyről korábban kiköltöztek, Gottának mondják; ezt Ruben Gottának nevezte.[3]

A tatárok első háborúja pedig így kezdődött: Gottaföld vezére név szerint Gürkagán volt,[4] akinek hajadon nővére szüleinek halála után a család feje lett, és úgy mondják, hogy férfi módra viselkedett. Legyőzött egy szomszédos fejedelmet, és javait elrabolta. Egy bi-

zonyos idő elteltével pedig, amikor a tatár nemzet az említett fejedelmet szokás szerint ismét meg akarta támadni, a fejedelem ezt megelőzve, csatát kezdett az illető leánnyal, legyőzte harcban, majd őt, korábbi ellenfelét elfogva, seregét megfutamította, az elfogott leányt megbecstelenítette, és bosszújának nagyobb jeléül a meggyalázottat csúful lefejezte.

Ezt hallva, az említett leány bátyja, a fent nevezett Gürkagán vezér, követet küldött a mondott férfiúhoz az alábbi üzenettel: „Megtudtam, hogy elfogott és megbecstelenített nővéremet lenyakaztad. Tudd meg, hogy emiatt velem gyűlik meg a bajod. Ha a nővérem neked esetleg bajt okozott, kárt téve ingó javaidban, hozzám járulhattál volna ebben az ügyben, igazságos ítéletet kérve. Vagy ha te a legyőzött leányt saját kezeddel akarva megbüntetni, fogságba vetetted és megbecstelenítetted, feleségül vehetted volna. Ha pedig szándékodban volt megölni őt, semmi módon nem lett volna szabad meggyaláznod. Most tehát kétszeresen büntettél; a szűzi szeméremmel gyalázatosságot követtél el, a halálos ítéletet pedig szánalmasan végrehajtottad. Ezért tudd meg, hogy bosszúból az említett leány haláláért egész haderőmmel meg foglak támadni!" Ezt hallva a gyilkos fejedelem s látva, hogy nem tud ellenállni, saját földjét feladva, övéivel együtt az ornachi szultánhoz menekült.[5]

Míg ezek történtek, a kunok földjén élt egy Withut nevű fejedelem, kinek gazdagságáról olyan mesés hírek keringtek, hogy még barmai a mezőn is aranyvályúból ittak. Ezt egy másik vezér a Bux folyó mellékéről, név szerint Güreg, gazdagsága miatt megtámadta és legyőzte. Withut legyőzetése után két fiával és kevesekkel, akik a harc veszedelmét elkerülték, az említett ornachi szultánhoz menekültek. A szultán pedig, emlékezve egy jogtalanságra, amelyet ez valaha történetesen vele szemben elkövetett – ugyanis szomszédosak

voltak –, befogadta, és kapujában felakasztotta őt, népét pedig uralma alá hajtotta. Withut két fia azonban tüstént elmenekült, és minthogy más menekvésük nem volt, az említett Güreghez tértek vissza, ki atyjukat és őket annak előtte kifosztotta. Ez vad dühtől hajtva, a nagyobbikat lovakkal (vonszolva) meggyilkolta, a kisebbik viszont az előbb említett Gürkagánhoz, a tatárok fejedelméhez menekült, és alázatosan kérte, hogy álljon bosszút Güregen, aki atyját kifosztotta, és bátyját megölte, hozzáfűzve e kettőt, tudniillik hogy Gürkagán tisztessége megmarad, és ő maga bátyja meggyilkolásáért és atyja kirablásáért elégtételt szerez, és bosszút áll. Így is történt.[6]

Miután pedig győzelmet vettek, az említett ifjú ismét megkérte Gürkagán vezért, hogy az ornachi szultánon is álljon bosszút atyja szörnyű megöléséért, azt mondván, hogy atyja hátrahagyott népe, melyet itt mintegy fogságban tartanak, seregének segítségére lehet az előnyomulás alkalmával. Amaz pedig a kettős győzelemtől és lelkében megittasodva, készségesen belement abba, amit az ifjú kívánt, és kivonulva a szultán ellen, dicsőséges és tiszta győzelmet aratott felette. Így tehát Gürkagán, a tatárok említett vezére mindenütt dicső győzelmet aratva, teljes erejével hadjáratot vezetett a perzsák ellen némely csatározások miatt, melyeket korábban egymás ellen folytattak; hol is rendkívüli győzelmet vívott ki, és Perzsiát teljesen leigázta.[7]

Ezek után merészebbé vált, és a földön mindenkinél erősebbnek érezve magát, megkezdte előnyomulását más országok ellen azzal a szándékkal, hogy az egész világot leigázza. Ezért a kunok földjére vonult, a kunokat leverte, és földjüket elfoglalta. Innen visszafordulva, Nagy-Magyarországra mentek, ahonnan a mi magyarjaink erednek; harcoltak velük tizennégy éven át, s a tizenötödik évben legyőzték őket, amint ezek a po-

gány magyarok élőszóval elmondták nekünk.[8] Ezek leverése után nyugatra fordultak, és egy esztendő vagy valamennyivel több [idő] alatt öt igen nagy pogány országot foglaltak el: Szakszint, Meroviát; leverték Bolgárországot, és hatvan nagyon erős várat foglaltak el, melyek oly népesek, hogy egyetlen közülük ötvenezer fegyverest tud kiállítani. Emellett leigázták mind Vedint, mind Meroviát, Pojdoviát, a mordvinok országát,[9] melynek két fejedelme volt; az egyik fejedelem egész népével és családjával a tatárok uralma alá adta magát, a másik megerősített helyek védelmébe menekült népének töredékével, hátha ellen tud állni.

Most pedig, amikor Oroszország végein várakoztunk, megtudtuk a való igazságot, hogy a tatárok egész serege, nyugat felé vonulva, négy részre oszlott. Az egyik rész az Etil folyó mellett Oroszország keleti végeinél Szuszdal felé közeledik; a másik rész dél felé már elérte Rjazany határait; ez egy másik rutén fejedelemség, melyet mindeddig nem győztek le; a harmadik rész a Don folyóval átellenben Orgenhusin várnál táborozik, ez szintén egy orosz fejedelemség. Azok a rutének, magyarok és bolgárok, akik előlük menekültek, élőszóval mesélték nekünk, hogy a tatárok arra várnak, hogy a következő télen, amikor a föld vizei és mocsarai befagynak, egész Oroszországot teljes sokaságukkal olyan könnyen feldúlják, mint az egész rutén földet.[10]

Tudjátok meg így még mindezeket, hogy maga Gürkagán, az első vezér, aki a háborút elkezdte, meghalt. Most pedig az ő fia, a Kán uralkodik a helyén, és a nagy Ornach városban székel, melynek országát atyja az első hadjáratban foglalta el.[11] Székel pedig a következő módon:

Akkora nagy palotája van, hogy ezer lovas lép be egy kapuján, és meghajolva neki, a lovasok ugyancsak lovon ülve ki is mennek. Az előbb említett vezér meg készíttetett magának egy roppant nagy és magas,

aranyoszlopokon nyugvó ágyat, mondom, aranyágyat a legdrágább mennyezettel, amelyben dicsőülten és dicsőítve ül drága ruhába burkolózva. A palota kapui pedig mind aranyból készültek, melyen át lovasai épen és sértetlenül haladnak át. Idegen követek pedig, akár lovon, akár gyalog mennek át a kapun, ha lábukkal érintik a kapu küszöbét, ott helyben karddal lekaszabolják őket; bárki idegennek a legnagyobb tiszteletadással kell itt átmennie.

Ilyen pompában ülve küldte hadseregét a különböző tájakra, mégpedig – úgy hisszük – a tengeren túl, és mit vitt itt végbe, ti is hallottátok. Egy másik hatalmas sereget a tenger mellett mindazon kunok ellen küldött, akik a magyarországi részekre menekültek.[12] A harmadik sereg pedig – mint említettem – az egész Oroszországot támadja.

Hanem hogy hadviselésükről tudósítsalak Benneteket, azt mondják, hogy messzebbre nyilaznak, mint más népek. Az első összecsapáskor mintha nem is nyilaznának, hanem úgy látszik, hogy nyílzápor esik. Karddal és lándzsával nem bánnak olyan jól a harcban. Seregüket meg úgy rendezik, hogy tíz ember élén egy tatár áll, száz ember felett pedig egy százados. Ezt azért csinálják ilyen fortélyossággal, nehogy befurakodó kémek valami módon meglapuljanak köztük, és ha történetesen számuk lecsökken a csatában, tüstént ki tudják egészíteni, és hogy a sokfelől összegyűlt nép, amely különböző nyelvűek és nemzetiségűek közül verődik össze, ne tudjon valamilyen hűtlenséget elkövetni. Minden elfoglalt ország királyait, fejedelmeit és főurait, akikről feltehető, hogy valamikor ellenállást szerveznek, haladék nélkül megölik. A katonákat és erős parasztokat meg a csatába maguk előtt küldik felfegyverkezve, harcra kényszerítve őket. Más parasztokat pedig, akik harcra kevésbé alkalmasak, meghagynak földművelésre, és mindegyik csatába hajszolt

vagy megölt ember feleségét, leányait és nőrokonait szétosztják a földművelésre meghagyottak között, némelyiknek tízet vagy többet juttatva, és kötelezik őket, hogy azontúl tatároknak nevezzék magukat.

Azok a katonák, akiket harcra kényszerítenek, ha jól harcolnak, és győznek, kevés kegyben részesülnek – ha viszont csatában elesnek, semmi gond nincs velök. Ha azonban harc közben meghátrálnak, a tatárok tüstént megölik őket; így hát a harcolók inkább törekednek arra, hogy harcban essenek el, semminthogy a tatárok kaszabolják le őket. Tehát nem azért küzdenek vitézebbül, hogy a jövőben éljenek, hanem hogy gyorsabban meghaljanak. Erős várat nem ostromolnak; hanem előbb a földet elpusztítják, és a népet kifosztják, ugyanazon föld népét egybegyűjtik, és ezeket hajtják csatába és a saját váruk ostromára. Ennek a seregnek a sokaságáról nem írok Nektek egyebet, mint hogy minden elfoglalt ország fegyverfogható katonaságát maga előtt hajtja, és harcolni kényszeríti.

Többen mint biztos dolgot beszélik, és a szuszdali fejedelem élőszóval megüzente általam Magyarország királyának, hogy a tatárok éjjel-nappal tanácskoznak afelett, hogy miképpen győzhetnék le és keríthetnék hatalmukba a keresztény Magyarországot. Állítólag tervbe vették, hogy továbbnyomulnának, és elfoglalnák Rómát és a Rómán túli területet.

Ezért követeket küldtek Magyarország királyához, akiket – mikor Szuszdal földjén átmentek – a szuszdali fejedelem elfogott, és a királynak küldött levelet a fejedelem elvette tőlük. Ezeket a követeket mellém adott társaimmal együtt láttam is. Az említett levelet, amelyet a szuszdali fejedelem nekem adott át, elvittem Magyarország királyának. A levelet pogány betűkkel írták, de tatár nyelven. Így hát a király sokakat talált, akik el tudták olvasni, de nem akadt, aki megértette volna. Mi pedig, midőn áthaladtunk egy Kerman ne-

vű nagy pogány városon, találtunk valakit, aki lefordította nekünk.[13] A fordítás pedig így hangzik:

„Én, a Kán, az égi király küldötte, akinek hatalom adatott a földön a nekem meghódolókat felemelni és az ellenállókat elnyomni, csodálkozom feletted, Magyarország királya, hogy midőn már harmincadik ízben küldöttem követeket hozzád, miért nem küldesz vissza közülük senkit, de még követeidet és válaszlevelet sem küldesz nekem.[14] Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként alám vetned magadat; mégis jobb és üdvösebb lenne neked, ha önként behódolnál nekem. Megtudtam ezenfelül, hogy kun szolgáimat oltalmad alatt tartod. Ezért utasítlak téged, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könynyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogy fogsz menekülni kezeim közül?"

Nem mellőzöm az alábbiakat sem. Ismét midőn a római udvarban tartózkodtam, előttem elment Nagy-Magyarországba négy rendtársam,[15] akik átkelvén Szuszdal földön, ennek az országnak a határain találkoztak némely pogány magyarral, akik a tatárok elől menekültek. Ezek készségesen felvették volna a katolikus hitet. És mielőtt a keresztény Magyarországra jöttek volna, meghallotta ezt az említett szuszdali, hogy a római hitet prédikálják azoknak a magyaroknak, és emiatt kiűzte őket földjéről. Mégis, ezek a kellemetlenség megszűntével nem akartak visszatérni és a megtett utat könnyen feladni, tehát elkanyarodtak Rjazany városához, hátha onnan utat találnának Nagy-Magyarországba, vagy a mordvinokhoz, vagy magukhoz a tatárokhoz. Két szerzetest itt hagytak maguk közül, és tolmácsok vezetésével az imént elmúlt Péter és

Pál apostolok ünnepén[16] elérkeztek ahhoz a másik mordvin fejedelemhez, aki azon a napon, amikor érkeztek, egész népével és családjával felkerekedvén – mint fentebb mondottuk –, a tatároknak vetette magát alá. Hogy azután mi lett ezzel a két szerzetessel; vajon meghaltak, avagy az említett fejedelem a tatárokhoz vezette őket, senki sem tudja. A két visszamaradt barát, csodálkozván ezek késésén, a következő Szent Mihály ünnepe körül[17] elküldtek egy tolmácsot, hogy megbizonyosodjanak életben maradásukról, ezt azonban rátámadó mordvinok megölték. Én pedig és társaim, látván a tatárok által elfoglalt földet, és megszemlélvén a megerősített vidékeket, mivel már semmi gyümölcsöt nem szüretelhettünk, visszatértünk Magyarországra. Jóllehet sok hadsereg és rabló között haladtunk át, mégis az anyaszentegyház imáinak és kegyelmének támogatásával épen és sértetlenül eljutottunk szerzetestársainkhoz és a kolostorba.

Egyébként hogy mi a teendő és cselekednivaló, mikor ilyen Isten ostora érkezik és közeleg a Krisztussal eljegyzett egyház fiaihoz, Szentségetek kitűnősége gondterhesen előre látni méltóztatik.

Azután, hogy semmit el ne mellőzzek ezekből, Atyaságodnak megjegyzem, hogy midőn egy rutén pap nekünk valamit idézett a Bírák könyvének történetéből, mondotta, hogy a tatárok midianiták, akik Cethymmel együtt Izráel ellen harcolva, legyőzettek Gedeon által, miként a Bírák könyvében meg van írva. Innen az említett midianiták elmenekülve, a Tatár nevű folyó mellett laktak, s innen nevezik őket tatároknak.[18]

A tatárok azt is állítják, hogy akkora tömeg harcosuk van, hogy negyven részre lehet osztani, és nem akad hatalom a földön, amely egy résznek is ellen tudna állni. Azt is mondják, hogy seregükben van kétszázhatvanezer, nem az ő felekezetükből való szolga, és száz-

harmincötezer fajtájukbeli legválogatottabb a csatasorban. Mondják, hogy asszonyaik ugyanúgy harcolnak, mint ők; nyilaznak, megülik a csődört és a kancát, mint a férfiak, az ütközetben pedig lelkesebbek a férfiaknál, mivel soha nem menekülnek el a férfiak elől. Mert amíg a férfiak néha meghátrálnak, ők soha nem futamodnak meg, sőt inkább minden veszélynek kiteszik magukat. Vége a tatárok életéről, felekezetéről és eredetéről szóló levélnek.[19]

Adassék tudtul minden Krisztus-hívőnek, hogy ezt az írást Magyarország királya elküldte az aquileiai pátriárkának, a pátriárka pedig továbbította a brixeni püspöknek és Tirol grófjának, hogy abból minden Krisztus-hívőnek küldjenek; figyelmeztetve őket, hogy igyekezzenek Istent könyörületre bírni az egyházért. Továbbá tudatni kívánjuk mindenkivel, akihez ez az írás elérkezik, hogy a jelen sorok vivője igaz és szavahihető.[20]

GYÖRFFY GYÖRGY FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Salvius de Salvis perugiai püspököt IX. Gergely pápa 1237. május 31-én kelt bulláival küldte legátusként IV. Bélához és Aszen bolgár cárhoz.

2 Julianus ezen az útján Poroszország felől kívánta megközelíteni Magna Hungariát. Poroszország legtávolabbi végei alatt a Nyeman folyó vidékét érthetjük. (A porosz nevet oroszra változtatni nem indokolt.) A zárójeles betoldás csak a Hormayr által használt garsteni kéziratban szerepel. Nyilvánvaló szövegromlás viszont, hogy a szakasz a magyarokat tatárokként említi.

3 A zavaros fejtegetés megértéséhez tudni kell, hogy Julianus általában kunoknak nevezi a Volgától ke-

letre lakó török népeket. Gotta tehát nem a gótok fekete-tengeri hazája, hanem Észak-Kína, azaz Kitaj. A bibliai Krónikák könyvében Ruben mellett szó van a gaditákról, akik legyőzték a hágárénusokat; mivel a középkori héberben hágár magyart jelentett, Julianus ezt a magyarázatot is szükségesnek tartotta felvonultatni. Az orosz évkönyvekben pedig valóban izmaelitáknak nevezik a mongolokat.

4 Gürkagán egyetemes kagánt jelent; forrásunk Dzsingisz kánt jelöli ezzel a méltóságnévvel.

5 A legendás történetet Julianuson kívül Spalatói Tamás is említi. Az ornachi szultán Ala ad-Din Mohammed, a hvárezmi birodalom uralkodója (1200–1221).

6 Withut nevében talán az ujgur fejedelmek címe, az iduut méltóságnév rejtőzik. Az ujgurok 1209-ig a kara-kitaj birodalomhoz tartoztak, akkor azonban fellázadtak, és Dzsingisz kánhoz csatlakoztak. Güreg egyes feltevések szerint a kegyetlenségéről híres Gücsülük najman trónörökös, aki apósát, az utolsó kara-kitaj gür-kánt elfogta, és 1211-től 1218-ig maga uralkodott a birodalom maradványaiban, akkor azonban Dzsingisz kán hadai elfoglalták országát, őt pedig megölték.

7 A hvárezmi birodalmat 1220–1221-ben verték le a mongolok. Az uralkodót üldözve, Perzsiába és India határvidékére is eljutottak.

8 A mongol seregek 1222-ben Perzsia felől támadják meg a Kaukázuson túli vidékeket, és leverik mind a jászokat, mind a kunokat. Nagy-Magyarország leverésének éve az ettől számított tizenötödik év: 1237.

9 Szakszin város és vidéke a volgai Bolgárországtól délre volt, ugyancsak a Volga folyó mellett. Vedin a burdászok földje, Merovia talán a meri nép orszá-

ga. Pojdoviának csak Julianus nevezi a mordvinok országát.

10 Szuszdal északra, Rjazany pedig délre van Vlagyimirtól. Orgenhusin Voronyezzsel azonosítható.

11 Dzsingisz kán 1227-ben halt meg. Utóda Ögödej kán lett, de nem Ürgendzsben székelt, hanem Karakorumban.

12 A tengeren túl kifejezésen alighanem a Kaukázuson túli részeket kell értenünk. A Fekete-tenger mentén előnyomuló sereg a kunok ellen indult; előle 1227-ben a magyar királysághoz tartozó Havasalföld és Moldva területére menekült Barc fejedelem vezetésével a kunok egy része. Ezek tehát nem Kötöny kunjai.

13 Kerman Kijev török neve.

14 A harminc követjárás keleti túlzás. Yvo de Narbonne kötetünkben is közölt leveléből egyébként tudjuk, hogy egy tatárrá lett angol két ízben is járt IV. Bélánál követségben, tehát a követek ismételten visszajuthattak küldőjükhöz a válasszal.

15 Julianus első és második útja között tartózkodott Rómában. A négy ismeretlen domonkos az ő útvonalán kívánt eljutni Magna Hungariába.

16 1237. június 29-én.

17 1237. szeptember 29. körül.

18 Ez a rutén pap talán Péter (Pjotr Akerovics) későbbi kijevi metropolita lehetett. Péter érsek 1245-ben tett vallomást a lyoni zsinaton; szövegét közöljük kötetünkben.

19 Ez a bekezdés csak egy vatikáni kéziratban található, és nyilvánvalóan nem Julianustól származik.

20 Ez a bekezdés csak a Hormayr által használt kéziratban olvasható. Az aquileiai pátriárka 1218 és 1251 közt Meráni Bertold, IV. Béla nagybátyja. Brixen (ma Bressanone) hercegpüspöki székhely Dél-Tirolban.

A tatárok magyarországi pusztításáról írt SIRALMAS ÉNEK*-hez Rogerius magister levele, tisztelendő Jakab úrhoz, a prenestei egyház püspökéhez*[1]

Hogy a Keresztrefeszítettnek meggyalázására és a keresztény nép nem csekély pusztulására és romlására a Magyarországra bejövő tatárok bevonulása és előrenyomulása uraságod előtt világosan álljon, módomban van méltóságodnak elküldenem ezt a tetteikről írt kis munkámat, amelyet valótlan adatok belevegyítése nélkül állítottam össze. Olvassa végig figyelemmel! Sok olyasmit talál majd benne, ami szemem láttára esett meg, és amit legnagyobbrészt magam tapasztaltam; néhány dolgot meg olyan hitelt érdemlő személyektől tudtam meg, akiknek a jelenlétében történtek meg. Ha pedig néha olyan dolgokat talál majd benne, amelyek az emberi érzés számára rettenetesnek és borzalmasnak tetszenek: egyáltalán ne rajtam, az írón és ne az eseményeken csodálkozzon, hanem adjon hálát a Királyok Királyának, aki megfeledkezvén könyörületességéről, szorongatott népének nem kegyelmezett. Mert azoknak, akik királyi székükből a pusztulás földjére siettek, nem kente be sárral a szemüket, hanem villámként kiélesítette ellenük kardját. Az ő vétkeiket nem bottal, hanem vesszejével, bűneiket nem gyógyírral – amivel övéit szokta megvigasztalni –, hanem veréssel és haragjával látogatta meg. Megcsúfolta őket, amikor rájuk tört a hirtelen szerencsétlenség, magára maradt a népes Magyarország. Ó, rettenetes kegyetlenség! A szabad Magyarország adózás alá vettetett.[2] Ó, fájdalom! Ebben a nagy pusztulásban nem volt senki, aki kedvesei közül megvigasztalta volna.

Kérem tehát, és szívemből kívánom, hogy amikor az ő életükről és erkölcseikről és harcukról meg akarom írni az igazságot, ha e szomorú és rettenetes tárgyról siránkozva, bánatos akkordokba kell fognom, Ön vagy bármely olvasó az én tiszta lelkiismeretemet hamis vélekedéssel ne gyanúsítsa, hogy ti. elbizakodott vakmerőségem utat nyitott meg nem engedett és ártó törekvéseknek. Mert én ezt a kérdést nem valakinek a leleplezése vagy hírnevének csorbítása céljából vizsgáltam meg, hanem inkább okulásért, hogy akik olvassák, megértsék; akik megértik, elhiggyék; akik elhiszik, tartsák meg; és akik megtartják, fogják fel, hogy közel vannak a végpusztulás napjai, és az idők sietnek a nemlét felé. És tudja meg mindenki, hogy ezeket én nem meggondolatlanul beszélem el, mert aki a tatárok kezébe kerül, annak jobb lett volna meg sem születnie, és az úgy érzi, hogy nem a tatár, hanem a pokol tartja fogva.

Ezt úgy mondom, mint aki megtapasztalta. Egy évig és egy év feléig voltam közöttük, ez idő alatt vigasz lett volna nekem a halál, mint ahogy büntetés volt az élet.

1. Béla király törekvése

Béla, Magyarország királya, a keresztény fejedelmek között a katolikus hit buzgó követőjeként volt ismeretes. Elődeinek, Istvánnak, Imrének, Lászlónak és Kálmán királynak (akiket a szentek sorába iktattak)[3] a példájára kegyességének egyéb cselekedetei mellett – amelyeket nyilvánosan gyakorolt, hogy példát mutasson a jó cselekedetekre, vagy szobájába zárkózva végzett, hogy a róla rosszakat beszélőknek betömje a száját – állandóan azt forgatta elméjében, hogy a nem igazhitű idegen népeket az anyaszentegyház kebelére

vonja, és miután a lehető legtöbb lelket megnyerte az Isten számára, a saját nyereséggel teljes lelkét a boldogok örökkévaló örömébe juttassa.

2. *Hogyan hozta be Béla király a kunok királyát Magyarországba*

Tehát az Úr testet öltésétől számított ezerkétszáznegyvenkettedik évben[4] úgy történt, hogy Kuthen, a kunok királya ünnepélyes követséget küldött az említett királyhoz azzal az üzenettel, hogy ő sok éven keresztül harcolt a tatárokkal, és két alkalommal győzelmet aratott felettük, a harmadik alkalommal azonban, mivelhogy nem volt felkészülve rá, hirtelen bevonultak a földjére, úgyhogy – mivel nem volt hadserege – kénytelen volt hátat fordítani az átkos tatároknak, és így azok földjének nagy részét ellenség módjára feldúlták, alattvalóit leöldösték. Ezért ha őt hajlandó befogadni és szabadságában megtartani, akkor kész rá, hogy magát és övéit neki alávesse, és rokonaival, testvéreivel és barátaival meg minden vagyonával és ingó javaival együtt Magyarországra bevonuljon, és őt a katolikus hitben kövesse. Ennek hallatára nagyon nagy öröm töltötte el a királyt, egyrészt azért, hogy egy olyan fejedelem, aki eddig vele mintegy egyenlő volt, hajlandó az ő fennhatóságának alávetni magát; másrészt azért, mivel így valóra válthatta tervét, megnyervén ennyi lelket Jézus Krisztusnak.

Így, nem csekély ajándékkal megtisztelve a hírhozókat, elbocsátotta őket, és a mondott Kuthen királyhoz elküldte saját követeit és domonkos frátereket, megüzenve általuk, hogy kész őt magát és övéit befogadni és megadni kívánsága szerint mindazt, amit kért.

Minek szaporítsam a szót? Miután innen is, onnan

is többször küldtek követeket, az előbb mondott Kuthen övéivel együtt útnak indult, hogy Magyarországba jöjjön. A király pedig csodálatos pompával országának egészen a határáig elébe ment, és rendkívüli kitüntetésben és annyi megtiszteltetésben részesítette őt és embereit, hogy az ország lakosai emlékezetet meghaladó idők óta ilyet sem nem tettek, sem nem láttak. Végül – mivelhogy a nagy sokaság miatt azon a helyen nem tartózkodhattak kényelmesen, mert az a nép kemény és vad volt, és nem ismerte az alárendeltséget – nehogy megsértsék a magyarokat, vagy ők szenvedjenek sérelmeket ezektől, kijelölte melléjük egyik főemberét, hogy vezesse be őket egészen az ország közepébe, és hogy mindnyájuknak – mint mondták, a cselédeken kívül mintegy negyvenezren voltak – költségeit megtérítse.

3. Következik: a király és a magyarok közötti gyűlölködésről és először a gyűlölködés első okáról

Amikor pedig a kunok királya nemeseivel és közembereivel együtt kóborolni kezdett Magyarországon, végtelen sok marhacsordájuk lévén, súlyos károkat okoztak a magyaroknak legelőkben, vetésekben, kertekben, gyümölcsösökben, szőlőkben és egyéb javaikban. És ami még rettenetesebb volt – mivel ezek nomád emberek voltak –, undorító módon földre teperték a szegény emberek hajadon leányait, és megszeplősítették a hatalmasok ágyát, valahányszor ezt kedvező körülmények között megtehették; bár az ő asszonyaikat, mint valami hitvány némbereket, a magyarok is le szokták dönteni. És ha egy magyar megkárosított egy kunt, akár jószágában, akár személyében, azonnal igazságot szolgáltattak a kunnak, úgyhogy más már

nem mert hasonlót elkövetni. De ha egy kun okozott kárt egy magyarnak, a magyarnak nem szolgáltattak igazságot, és ha sürgetni merte, a pofázásért pofonokat kapott cserébe. És így a nép és a király között gyűlölködés keletkezett.

4. Béla király és a magyarok közötti gyűlölködés második oka

Noha némi kitérőt teszek, mégis megteszem, hogy az olvasók megértsék, és akik hallják, jól megismerjék Magyarország pusztulásának alapokát. Aztán sietve visszatérek megkezdett tárgyam írásba foglalásának folytatásához.

Amikor ennek a Béla királynak az atyja, a jó emlékű András király[5] megfizette tartozását a halálnak, a király az ország főembereivel és nemeseivel tüstént Székesfehérvár városába ment, és amikor itt – miként szokás – az esztergomi érsek a királyi koronával megkoronázta, bárói közül néhányat, akik vele szemben atyja pártján állottak, száműzetésbe kényszerített; másokat – akiket tudott – börtönbe vettetett; a főbb méltóságok közül pedig egy személyt, Dénes nádort megfosztatta a szeme világától.[6] Ugyanitt hozott bizonyos határozatokat, és elrendelte, hirdessék ki, hogy az országot meg kell tisztítani a gonosz emberektől, akikben nagy volt a sokasága. Hogy a bárók vakmerő merészségét visszaszorítsa, elrendelte, hogy ha valaki a bárók közül az ő jelenlétében le mer ülni valamilyen székre – kivéve a hercegeket, érsekeket és püspököket –, bűnhődjék megérdemelt büntetéssel. Ugyanakkor elégettette a bárók székeit, amennyit meg tudott találni. Nem csekély csapásnak tartották ezt a száműzöttek rokonai és az elfogottak barátai, akik a maguk jövőjét is féltették. Innét támadt közöttük a megbotránkozás.

5. A gyűlölködés harmadik oka innét származott

Ezenkívül a nemesek keserű szívvel mondogatták, hogy amikor őket vagy elődeiket a királyok gyakorta hadjáratba küldték az oroszok, kunok, lengyelek és mások ellen, és ott némelyek kardtól pusztultak el, némelyek éhhalált haltak, némelyek börtönbe vettettek, némelyek pedig különféle kínzóeszközökkel gyötrettek, a királyok, akik az időben éltek, a visszatérőknek vagy a foglyok rokonainak kártérítésül és megfelelő jutalomként falvakat, birtokokat és ingatlanokat adományoztak örök birtoklásra.

Ez pedig nemcsak nem adott nekik semmit, hanem a már odaadományozott birtokokat is visszavette a saját jogkörébe és tulajdonába anélkül, hogy az illető polgári jogainak valamilyen fokú elvesztésére ítéltetett volna. Ez az a fájdalom, ez az a kard, amely átjárta a magyarok lelkét. Azok ugyanis, akik gazdagok és hatalmasok voltak, és akiket féktelen sokaság kísért, alig tudták magukat is eltartani.

6. Béla király és a magyarok közötti gyűlölet negyedik oka

Nagyon gyakran panaszkodtak amiatt is, hogy a király az ország szokásjoga ellenére és az ő elnyomásukra saját akarata szerint elrendelte, hogy a nemesek, bármily kimagasló rangúak is, nem indíthatják el peres ügyeiket az ő udvarában, és nem mondhatják el neki dolgaikat élőszóval, hanem kérvényeket kell benyújtaniuk a kancellárokhoz, és tőlük kell ügyük befejezését várniuk.[7] Emiatt számosan oly sokáig tartózkodtak az udvarban a legcsekélyebb ügy miatt, hogy kénytelenek voltak a kiadások fejében lovaikat és más holmijukat

eladni, és sokszor ügyük elintézése nélkül kellett távozniuk. Mert – ahogy mondogatták – a kancellárok egyeseket elnyomtak vagy felemeltek, ahogy éppen kívánták, hiszen a királlyal csak az ő felkeresésük után lehetett beszélni. Ezért általában és nyíltan azt vallották az emberek, hogy ezek az ő királyaik, és azt mondogatták, hogy nincs is nekik más királyuk.

7. *A gyűlölködés ötödik oka innen keletkezett*

Egy másik dolgot is mondogattak, ti. azt, hogy mellőzve tanácsukat vagy éppen annak ellenére, az ő elnyomásukra és megszégyenítésükre hozta be a kunokat. Ez abból is nyilvánvaló volt, hogy amikor ők hívásra vagy hívatlanul a királyi udvarba mentek, nem volt alkalmuk a királyt látni, hacsak nem távolról és csupán tolmács útján volt lehetőségük vele beszélni, de ha a legutolsó kun jött oda, azonnal nyitva állt előtte az ajtó, és be is léphetett; és a kunokat mind az üléseken, mind a tanácskozásokban és mindenben a magyarok elé helyezte a király. Emiatt akkora méltatlankodás élt bennük, hogy elviselni is alig tudták; és bár nem mondták ki, nem voltak hozzá jó szívvel és lélekkel, s nem is forgattak elméjükben békés gondolatokat őiránta.

8. *Felelet a gyűlölködés első okára*

A király párthívei és azok, akik a királynak kedveztek, mindenben igyekeztek őt igazolni, és az előadottakra egyenként így feleltek.

A kunok bejövetele után, amikor hitelt érdemlő emberei útján a királynak tudomására jutott, hogy a magyarok sérelmeket szenvednek a kunok miatt, a király

összehívta a főembereket, bárókat, ispánokat és az összes kunokat a Tisza környéki Kőmonostornál,[8] és ott bölcs megfontolás után, közös elhatározással azt a határozatot szentesítették, hogy a kun nemeseket családeikkel együtt osszák szét Magyarország egyes tartományaiba, és mindegyikük a nekik kijelölt tartományban tartózkodjon, és így, mivel nem lesznek sokan együtt, nem tudnak sérelmet okozni a magyaroknak, és ha a kun a magyart vagy a magyar a kunt megsértené, tegyenek közöttük egyenlő igazságot az ispánok, akikre ezt a királyi kegy elvesztése büntetésének kilátásba helyezésével rábízták. A kunoknak nagyon nem tetszett, hogy el kellett válniuk egymástól, de így ezután senkit meg nem sértve kóborolták be nemezsátraikkal, barmaikkal és nyájaikkal Magyarország lakatlan földjét. És mivel sokan voltak közöttük szegények is, a magyarok csaknem ingyen szereztek közülük servienseket. És így a kunok helyzete inkább volt hasznukra, mint kárukra. Ezzel tehát meg kellett volna szűnnie a népek rosszindulatának.

9. Felelet a gyűlölség második okára

Ha a király atyjának halála után, amikor kezébe vette országának kormányzását, a főemberek közül némelyeket vizsgálat alá vont, és kínzásnak vetett alá, ezen a józan eszű embernek nem kell csodálkoznia, hiszen ezek közötte és atyja között igen gyakran lázongást és botrányt idéztek elő, úgyhogy igen sokszor egymás ellen akartak már harcolni, erről meg arról az oldalról is katonaságot gyűjtve, ha a középúton járók a békeszövetséget meg nem újították volna közöttük. Ha maga a király atyja udvarába ment, egyáltalán nem adták meg neki a tiszteletet, sőt – ha tehették – arra törekedtek, hogy őt szóval és tettel megalázzák, ezt tagadni

nem lehet. Aztán meg az atya és fiai élete ellen gonosz módon összeesküdtek, hogy őket karddal elpusztítva, könnyen elnyerhessék Magyarországból – amelyet maguk között részekre felosztottak – a nekik jutó részt anélkül, hogy bárki feltételeket szabna nekik. És amikor terveiket nem tudták megvalósítani, más, még hitványabb dolgot eszeltek ki. Levelet küldtek bizonyos szerződési feltételekkel Ausztria hercegének, és ebben megígérték Frigyes római császár úrnak, hogy neki adják az ország koronáját és Magyarországot.[9] De a hírnököt elfogták az úton, és a levéllel együtt a király elé állították. És ha ő életben hagyta ezeket, könyörületességgel járt el velük szemben, ami magasztossá teszi az ítéletet. Elrendelte, hogy az országot meg kell tisztítani a gonosz emberektől, de vajon mi méltánytalanságot tartalmaz ez a rendelkezés? Elégettette a bárók székeit, de vajon mi méltánytalanság volt ebben? Vajon az uraknak egyenlőeknek kell lenniük az alattvalókkal? A magyarok tehát nem voltak igazságosak ebben a tekintetben.

10. *Felelet a gyűlölködés harmadik okára*

A gyűlölködés harmadik okát illetően a következőképpen mentegették a királyt. Mindenki előtt ismeretes, hogy Magyarországnak hetvenkét vármegyéje van. Ezeket Magyarország királyai érdemeket szerzett embereknek adományozták, de vissza is vehették a birtokos jogainak sérelme nélkül. Ezekből a vármegyékből származott pompájuk, gazdagságuk, birtokuk, hatalmuk, felségük és erősségük. Ámde némely elődeiknek tékozlása következtében a vármegyék fölötti birtokjoguk annyira megkisebbedett, hogy a személyek érdemeit vagy érdemtelenségét meg sem vizsgálva, örök birtokként nekik adományozták a vármegyékhez tar-

tozó birtokokat, falvakat és fekvőségeket, aminek következtében az ispánok nem rendelkeztek emberekkel, és amikor kivonultak, a vármegyék jogainak megnyirbálása következtében egyszerű vitézeknek gondolhatták őket. Akik viszont hatalmasabbak voltak, mint a tárnokmester, akit kamarásnak is mondanak, továbbá az étekfogó, a pohárnok, a lovászmester és a többiek, akik az udvarban tisztségekkel rendelkeztek, ezekből annyira megzsírosodtak, hogy a királyokat semmibe vették. Ez pedig, mivel helyre akarta állítani a korona hatalmát, amely csaknem jelentéktelenné vált, igyekezett a helytelenül elidegenített birtokokat mind az ellenfeleitől, mind a párthíveitől a vármegyék joghatóságába és birtokába visszajuttatni, bár ez sokaknak nem tetszett. Bár senki ellen nem követett el jogtalanságot, és mindenben a saját jogával élt, mégis a királyi javakból megfelelő jutalmat adott azoknak, akik jól és hűségesen szolgálták. Ezért, mivel csak jogával élt, meg kellett volna szűnni a magyarok rosszindulatának.

11. Felelet a gyűlölködés negyedik okára

Mivelhogy a sokféle különbözések és a különböző szokások következtében egész Magyarországnak nem volt egységes formája, és mivel a király minden erejével reformokra törekedett, és e súlyos ügyekkel elfoglalva nem volt képes az egyes emberek számára jóindulatú meghallgatást biztosítani, gondos megfontolás után azt a határozatot hozta, hogy az ország lakosainak ügyes-bajos dolgait a Római Kúria mintájára kérvényezés útján kell udvarában elintézni. Meghagyta tehát kancellárjainak, hogy a könnyű és egyszerű ügyeket maguk intézzék el, amilyen gyorsan csak lehet, és csak a fontos és nehéz ügyeket terjesszék eléje meg-

hallgatásra. Ezt azért tette, hogy az ügyek gyorsan kellő elintézést nyerjenek. De a rosszakaratú emberek azt, amit az elnyomottakon való könnyítés céljából talált ki, elcsavarták helytelen útra, és hazug módon a kákán is csomót, a tojásban szőrszálat kívántak találni.

12. Felelet a gyűlölködés ötödik okára

Azt is igyekeztek bizonyítani, hogy teljesen hamis az állítás, hogy a király a kunokat a magyarok elnyomására és irántuk való gyűlöletéből hozta be. Ellenkezőleg, csupán azért tette, hogy az Isten nevének tisztelete gyarapodjon Magyarországon az ő idejében, és így, ha történetesen háborút kellene viselnie ellenségeivel szemben, ezek ellen segítségükkel nagyobb erővel és keményebben harcolhasson. Ha pedig a kunokat nagyobb megbecsülésben részesítette, mint a magyarokat, azt nem vehették rossz néven, és nem is kellett volna rossz néven venniük. Mert úgy illett a királyi méltósághoz, hogy a behozott vendégeket megbecsülésben részesítse, legfőként azért, mivel ezt esküvel meg is ígérte nekik, és mivel azok követni kezdték őt hitében. És mivel a magyarok gyűlölködők voltak velük szemben, Magyarországon csak a király volt a védelmezőjük. Kuthent, a kunok királyát ugyanis a király, igen sokan másokat meg az ország főemberei kereszteltettek meg, úgyhogy ezek már házasságot is kötöttek magyarokkal. És ha a király nem kedvezett volna nekik, nem maradtak volna meg Magyarországban.

Meghallgatva pedig azt, amit az egyik és a másik oldalról is előadtak, az író az ügyet nem zárja le; döntse el a kérdést az olvasó az igazságosság segítségével, ha képes rá.

13. Betoldás az elbeszélés folytatásához

Az író, miután befejezte e közbeiktatott részt, tollát a megkezdett tárgy folytatólagos tárgyalására irányítja. És hogyha egyesek mérgezett nyelvvel belé akarnak majd marni, mondván, hogy az ilyenfajta közbeiktatás nem tartozik a tárgyhoz, és hogy jól meg lehetett volna ezek nélkül: ez az állítás nem igaz, mivel ez a viszálykodás volt a legfőbb gyújtóanyag ahhoz, hogy Magyarország ilyen gyorsan tönkretétetett.

14. A magyar közvélemény

Az Úr egy esztendejének lepergése után, miközben Magyarország a király iránt ily rosszindulattal viseltetett, az Úr születésének ünnepe táján híre jött annak, hogy a tatárok Magyarországnak Oroszországgal határos vidékeit elpusztították. És mivel a király erről hírvivői útján megbizonyosodott, az Orosz-kapu őrizetére – amelyet Hegyi-kapunak is mondanak, s amelyen keresztül vezet az út Magyarországba[10] – elküldötte legfőbb ispánját, a nádort a seregével,[11] és egész Magyarországon kihirdettette, hogy mind a nemesek, mind azok, akiket királyi servienseknek neveznek, mind a várkatonák, vagyis a fentebb említett várakhoz tartozók, készüljenek föl a hadra, és készen legyenek akkor, amikor a király értük fog küldeni. Mikor pedig ezt egész Magyarországon kihirdették, a magyarok a szerfölött nagy vigasságuk közepette nem hitték el, azt erősítgették, hogy már sokszor hallottak ilyen híresztelést a tatárokról, és mindig azt tapasztalták, hogy az semmit nem jelent. Ezért azt mondogatták: „Sok olyan újjászületik, ami már elhullott."[12] Mások azt bizonygatták, hogy az ilyenféle híreket az egyházak némely főpapjai terjesztik azért, hogy annak idején ne

kelljen a zsinatra menniük, amelynek megtartására a római pápa hívta meg őket.[13] Ez volt az ő vélekedésük. Ámde mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy Ugolin kalocsai érsek[14] a maga és néhány püspöke számára Velencébe küldött gályákért, és hogy a király visszahívta őket útjukról akaratuk ellenére.

Mások pedig, igen sokan, azt magyarázgatták, hogy van okuk a király elleni gyalázkodásra, mert a kunok szövetséget kötöttek az oroszokkal, hogy az oroszokkal együtt harcolnak a magyarok ellen, akiktől az oroszok sok csapást szenvedtek el, és akik gyakran tönkreverték őket, és Kuthen az embereivel azért előzte meg őket több mint egy évvel, hogy az ország viszonyait megismerje, nyelvét megtanulja, és amikor értesül azok bejöveteléről, megkezdje a harcot a király ellen, és így azok könnyebben birtokukba vehetik majd a Kaput, és Kuthen segítségére siethetnek, és így gyorsabban elpusztíthatják Magyarország valamely részét. Ezért örvendezve mardosták a királyt, amiért behozta a kunokat, mint fentebb kifejtettük. És ebben a vélekedésben igen sokan megegyeztek.

15. A király tanácskozása a tatárok ellen

Utóbb, amikor tehát a nagyböjt felé folytatta útját az idő, miközben egyre jobban terjedt az ilyesféle hír, a király sietve igyekezett egy falu felé, amelyet Budának hívnak, amely a Duna partján fekszik, ahol a nagyböjtöt szokta tölteni azért, mert ezt a helységet jobban megközelíthetőnek tartották. És miután összehívta az érsekeket, püspököket és az ország más nagyjait, állandóan azon tanácskozott, mi módon intézkedjék ebben a fontos dologban. Gyakran intette és buzdította őket arra, hogy mindenki tartsa készenlétben zsoldos katonáit. Kuthent pedig, akit feleségével, fiaival, leányai-

val és némely főbb emberével együtt a király gyanús és bűnrészes egyénekként meghívott, közös és megfontolt elhatározással udvari őrizet alá vetette, nehogy kezeik közül elmenekülhessenek.

16. Mit tett Béla király, amikor a nádor útján értesült a tatárok betöréséről?

A nagyböjt közepe táján azonban vágtatva érkezett a királyhoz a nádor egyik vitéze, aki a nádor nevében jelentette, hogy már az Orosz-kapuhoz érkeztek, és a gyepűakadályokat lerombolták, és hogy nem hiszik, hogy a nádor ellen tud állni nekik, hacsak a király nem küld gyors segítséget. A király pedig hitetlenkedve, még mindig nem vitt magával fegyveres katonákat. És mialatt ilyen aggodalmak között ott időzött, az ezután következő negyedik napon megérkezett maga a nádor egyedül, éjjel-nappal vágtatva, és elmondta, hogy március kezdetén, a tizenkettedik napon a Kapunál megütközött velük, és miután azok csaknem minden emberét nyíllal és karddal kegyetlenül leöldösték, ő kevés emberével megmenekült, és jött hírül adni, mi történt. De a király, bár a rossz hírek miatt nem kevéssé megdöbbent, elbocsátotta érsekeit, püspökeit és másokat, ispánjait és báróit, határozottan és szigorúan meghagyva nekik, hogy ki-ki összegyűjtve katonaságát, a lehetőség szerint térjen vissza hozzá, és időt nem vesztegetve, siessen, ahogy a sürgető szükség és a nyilvánvaló érdekük megköveteli. És meghagyta István magiszternek, a váci püspöknek meg az aradi és a Szent Üdvözítőről nevezett csanádi prépostnak, hogy menjenek sietve a királynéhoz, és siessenek vele Ausztria határához, ott várva be e bajok végét.[15] Úgyszintén megkérte levélben Ausztria hercegét, hogy sietve jöjjön hozzá. És megparancsolta az összes kunok-

nak, hogy halogatás nélkül jöjjenek hozzá. Ő ugyanis Esztergomból és Székesfehérvár városából, amelyek csupán egynapi távolságra vannak egymástól, összegyűjtött seregével azonnal átkelt a Dunán, és a nagy és igen gazdag német városban, amelynek Pest a neve, Budával szemben, a Duna másik partján töltötte az időt, itt várva be főembereit, ispánjait és báróit seregeikkel együtt.

17. Másik betoldás

Figyeljen, tisztelendő atyám és uram! Mivel ha sok dolog egyszerre tárul szemünk elé, nem lehet egyszerre elbeszélni őket, szükségszerű tehát, hogy az egyik dolgot mellőzve, a másikat vegyük föl az elbeszélésbe.

18. Ismét egy betoldás következik

Jegyezze meg tehát a tatárok urainak a neveit, és hogy miként törtek be Magyarországba, azaz az ő ravaszságukat, mivelhogy nem fogok megvitatás nélkül hagyni egyetlen szakaszt sem anélkül, hogy egy-egy szakasznak ne adnám meg a szükséges értelmezését.

19. A Magyarországba betörő tatár királyok neve

A Királyok Királya és ama tatárok ura, akik Magyarországba bevonultak, személyneve szerint Batunak hívatott. A seregben alatta a leghatalmasabb vezért Bohetornak hívták. Derékségben a legjobbnak Kadánt mondták. Coaktont, Feycant, Petát, Hermeust, Chebét, Ocadart nagyobb királyoknak tartották a tatá-

rok között, ámbár voltak még közöttük igen sok kira lyok, hercegek és hatalmasok, akik ötszázezer fegyveressel törtek be a magyar királyságba.[16]

20. Hogyan tették tönkre a tatárok Oroszországot és Kunországot

Hát így! Amikor Oroszországot és Kunországot teljesen és egyetértéssel elpusztították, négy-öt napi járó földre visszavonulva, elhagyták a Magyarországgal szomszédos végvidékeket, hogy amikor majd visszatérnek, mind lovaik, mind maguk számára találjanak élelmet, és hogy róluk semmiféle hír se érkezzen a magyarokhoz. Amikor pedig az említett országok élelmiszereit fölemésztették, és célul Magyarország elfoglalását tűzték ki, Batu, a nagyobb uruk, elbocsátván egész cselédségét, egymagában és nem is sok katonával egyenes úton sietett az említett Orosz-kapuhoz, amely közelebb volt ahhoz a helyhez, ahol seregét öszszevonta. És miután legyőzte a nádor seregét, elfoglalta ugyanezt a kaput, és bevonult rajta.

Peta király Lengyelországon keresztül irányította lépteit, és miután Lengyelország hercegei közül egyet megölt, és Wratislaviát, e legnemesebb várost lerombolta, és iszonyú öldöklést vitt végbe[17] – mivel a többi herceg nem tudott segítséget nyújtani –, hasonló kegyetlenséggel átvonulva Morvaország földjein, Magyarország kapuja felé sietett.[18]

Kadan király Oroszország és Kunország között az erdőkben háromnapi utat megtéve, elérkezett a gazdag Radnához,[19] a németeknek magas hegyek között épült városához, a király ezüstbányájához, amelyben a nép megszámlálhatatlan sokasága tartózkodott. De mivel ezek harcos emberek voltak, és fegyverekben sem szenvedtek hiányt, miután meghallották azok

megérkezését, a városon kívül az erdők és hegyek között kimentek eléjük.

Kadan pedig, meglátva a fegyveresek sokaságát, hátat fordított nekik, megfutamodást színlelve. A győzelemmel visszatérő népek ekkor letéve fegyverüket, kezdtek a bortól lerészegedni, ahogyan a németek dühe ezt megköveteli. De a tatárok, hirtelen visszatérve, mindenfelől bevonultak a városba, mert annak sem árkai, sem falai, sem semmiféle erődítményei nem voltak. És noha innen is, onnan is nagy öldöklés támadt, amikor a nép látta, hogy nem tud nekik ellenállni, kegyelemre megadta magát mindenestül. De Kadan, miután a várost védelme alá vette, Aristaldot, a város ispánját hatszáz válogatott német fegyveressel együtt besorozta saját katonái közé, és megindult velük az Erdőn inneni vidékre.[20]

Bochetor pedig más királyokkal együtt átkelve ama folyón, amelyet Szeretnek mondanak, elérkezett a kunok püspökének a földjére, és legyőzve azokat az embereket, akik ott a harcra összegyülekeztek, az országot mindenestül elfoglalta.[21]

Visszatérek tehát Magyarország királyához – aki az említett Pest városában tartózkodott –, hogy bővebben leírhassam kivonulását.

21. Hogyan haladtak előre a tatárok, miután a Kaput birtokukba vették

Miután pedig Batu, a nagyobbik úr, a Kaput birtokába vette, elkezdte a városok felégetését, és kardja nem kímélt sem nemet, sem életkort, és amennyire csak tudott, sietett a király ellen.

És amikor az Úr kínszenvedését megelőző vasárnap előtti pénteken[22] Pesthez egy félnapi járóföldre érkezett, egyeseket azonnal a városhoz küldött, hogy éges-

senek, gyilkoljanak, ahogy velük született gonoszsá guktól telik. A következő nap másokat küldött ki, vagy ugyanazokat, és hasonló vagy még gonoszabb dolgokat hajtottak végre. De a király nem engedte meg, hogy némelyek kimenjenek ellenük, és megütközzenek velük. És amazok, amikor azt hitték róluk, hogy elmennek, visszatértek, és amikor azt vélték róluk, hogy visszatérnek, ismét elmentek: a napot teljesen erre a játékra fordították. És amikor vasárnap is ugyanezt tették, Ugolin kalocsai érsek nagyon nehezen viselte el, hogy ezek néhányan, mint valami rablók, annyi derék embert megszégyenítenek, de még nehezebben viselte el, hogy a királyt ő is meg az emberei is félénk szívűnek látta. Ezért a király parancsa ellenére egynéhány emberével kiment, és meg akart velük ütközni. De amazok hátat fordítottak neki, és lassan vissza kezdtek vonulni. Ennek láttán az érsek sebes vágtában üldözőbe vette őket. Végre, amikor amazok egy mocsaras helyre találtak, nagyon gyorsan átkeltek a mocsáron. Az érsek nem vette észre ezt, és mivel már igen közel voltak hozzájuk, beleszáguldott a mocsárba. Mivel őt és embereit a fegyverek súlya lenyomta, sem átmenni, sem visszamenni nem tudtak. De amazok nagyon gyorsan visszatérve hozzájuk, körülvették a mocsarat, és nyilaikat záporként rájuk lőve, azon a helyen mindnyájukat megölték. Az érsek három-négy emberével megszégyenülve kimenekült, és visszatért a városba, nem csekély haraggal mind övéinek veszte miatt, mind pedig azért, hogy a király nem menesztett senkit sietve a megsegítésére.

22. Hogyan pusztult el Vác városa

A kínszenvedésről elnevezett vasárnapon[23] Batunak, a királyok királyának egy seregrésze Vác városához érkezett, amely a Duna partján fekszik egy félnapi járóföldre Pest városától, ahol a király időzött seregével. Miután elfoglalták és legyőzték a várost, és nagy vitézül megadásra kényszerítették azokat, akik az egyházban vagy az egyház kőépületeiben – amelyeket megerősítettek – kerestek menedéket: mind a városból, mind a körül fekvő falvakból a nép megszámlálhatatlan tömegét, és miután az egyház kincstárát birtokukba vették, a kanonokokat és más személyeket, úrasszonyokat és leányokat, akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették. És így a kínhalálról elnevezett vasárnapon kínhalált szenvedtek a váciak, hogy kiérdemeljék osztályrészüket az Úr Jézus Krisztussal.

23. Hogyan csúfolta meg Ausztria hercege a tatárokat

Azt sem lehet elhallgatni, hogy Ausztria hercege a király kérésére megjött, de csak kevés emberrel és felkészületlenül, mint aki mit sem tud a történtekről. És amikor a tatárok közül némelyek szokásuk szerint Pest városához jöttek, fegyvert ragadva és lóra ülve, eléjük ment. Amikor már össze kellett volna csapniuk, amazok hátat fordítva, eltakarodtak, ahogy ez szokásuk volt. De a herceg megsarkantyúzva lankadó lovát, elérte az egyiket, és a lándzsával úgy rásújtott, hogy – bár a lándzsa nyele eltörött – őt lováról a földre terítette. Egy másiknak pedig, az ő kánjuknak, azaz főbb emberüknek, aki a leterítettnek segítségére akart sietni, a hadiszokás szerint nyerge mellett lévő pallosát hirtelen megragadva, egy csapással levágta a karját. Ez a

nyeregből azonnal lebukott, és kilehelte a lelkét. Mivel a többiek futásnak eredtek, elfogták a leterítettet, és megkötözve elhozták a sereghez a lovakkal együtt. Ezért a magyarok, megragadva az alkalmat, egyhangúlag ócsárolni kezdték a királyt és magasztalni a herceget.

24. Hogyan ölték meg Kuthent, a kunok királyát

És mivel az volt a közvélemény, hogy Kuthen – akit övéivel együtt, mint mondottuk, a király közelében őrizetben tartottak – e nagy gonosztettben nem ártatlan, és mivel még kunoknak és nem tatároknak hitték azokat, akik most jöttek: az egész nép kiáltozott ellene: „Haljon meg! Haljon meg! Ő az, aki Magyarország pusztulását szorgalmazza!" És a királyt is szidalmazták miatta, mondván: „Harcoljon a királyunk, aki a kunokat a mi gyűlölségünkre behozta." Mások azt kiabálták: „Harcoljon azokkal a király, akiknek a mi birtokainkat odaadományozta!" Mivel a király gyakran hallotta e szidalmakat, elküldte egy alattvalóját Kuthenhez azzal, hogy haladéktalanul jöjjön hozzá. De Kuthen, aki gyakran hallotta a nép kiáltozását, bár mentes volt a bűntől, mégis félt a büntetéstől, és azt üzente a királynak, hogy semmi esetre sem mehet hozzá, hacsak nem küldi érte egy olyan alattvalóját, akinek hatalma lesz ahhoz, hogy őt hozzá vezesse, és a nép kezeiből kiragadja. Mikor a hírvivő elmondta ezt a királynak, nagy zajongás támadt a nép között. „Haljon meg! Haljon meg!" És a magyarok és németek hirtelen felfegyverkezve betörtek a palotába, ahol tartózkodott, és erőszakkal hozzá akartak menni. Kuthen pedig övéivel együtt íjat és nyilat ragadva nem engedte, hogy ezek hozzájuk jöjjenek. De amikor a nép nagy

sokasága odacsődült, elfogták őket, és azon nyomban levágták a fejüket, és a palotából az ablakon keresztül a nép közé dobták. Némelyek azonban hajlandók ezt a gonosztettet Ausztria hercegének tulajdonítani, mások pedig azt mondják, hogy ez a király parancsára történt. Mégis, miután bizonyossá vált, hogy Kuthen ebben a gonoszságban nem részes, azt állítják: nem valószínű, hogy a király, aki őt a keresztvízből kiemelte, és neki eskü alatt biztonságot ígért, ilyen gonosztettet követett volna el.

Én ugyan nem akarom eldönteni, hogyan is történt ez; döntse el az, aki tudja, és Ő majd cselekedete szerint büntetéssel fog sújtani vagy kegyében részesíteni mindenkit.

25. Mit csináltak a kunok, amikor meghallották királyuk halálát, és hogyan indult el Béla király a tatárok ellen

Mivel a tatárok éjjel-nappal égették a falvakat a környéken, a kalocsai érsek sürgette a királyt, hogy vonuljon ki a sereggel ellenük. Tehát Ausztria hercegének távozása után, főként hogy az ország egy nagyobb hadserege megérkezett, a király hadseregével együtt felszedelőzködve kivonult, és lassan megkezdte előrenyomulását ellenük. És amikor a tatárok ellen mindenünnen fegyverbe hívott kunok egy akarattal megérkeztek a király segítségére, meghallva uruknak, Kuthennek halálát, megzavarodtak, és mélységesen felindultak, nem tudván, hogy mit tegyenek.

Amikor pedig halálának híre elterjedt, a falusi magyarok, akik gyűlölték őket, mindenütt fölkeltek ellenük, fosztogatták és öldökölték őket minden kímélet nélkül. Ők, látván, hogy ilyenformán elpusztulnak,

egybegyűltek, és nemcsak magukat kezdték védelmezni, hanem a falvakat is felégették, és a parasztokat nagy vitézül leverték.

26. Hogyan menekült meg a csanádi püspök a kunok keze közül

De amikor Bulcsú csanádi püspök és Barc fia Miklós[24] sok nemessel együtt asszonyaikat, fiaikat, leányaikat és cselédségüket a Felvidékre akarták vinni, hogy utána sietve a király seregéhez csatlakozzanak, szembetalálkoztak a kunokkal, és kemény harcot kezdtek ellenük. De nem tudván nekik ellenállni, csaknem mindnyájan kard által pusztultak el. Mégis a püspököt, aki egy kocsin feküdt betegen, kevesedmagával továbbvitték, közben a harc tartott. A kunok pedig ezután úgy pusztították az országot, mint a tatárok, és összegyülekezve, erről az oldalról átkeltek a Dunán, és így pusztítva siettek Marchia felé. A marchiai emberek, ezt megtudva, egybegyülekeztek, és eléjük menve, megütköztek velük Marchia határán, de alulmaradtak, és egyikük a másikukat megelőzte futásban. És így a kunok gyalázatos módon elfoglalták Marchiát, kegyetlenül megbosszulva uruk halálát. Mert amikor öldösték a magyarokat, azt mondogatták: „Szenvedd el ezt a vágást Kuthenért!" És miután elpusztították a nevezetesebb falvakat, mint a tanáccsal bíró Nagyolaszit, Szentmártont és másokat, és miután sok pénzt, lovat és barmot szedtek össze, elpusztítva a földet, átmentek Bulgáriába.[25]

27. *Hogyan csapták be a váradi püspököt a tatárok*

Benedek váradi püspök[26] a király parancsából nagy sereget gyűjtött össze, és amikor segítségére akart menni, megtudta, hogy a tatárok elpusztították Eger városát, és hogy zsákmányként elvitték onnan a püspöknek és az egyháznak a kincseit, miután a város lakóit és másokat is, akik ennek védelmére összejöttek, részint tűzzel, részint karddal elpusztították. Bátorságot merítve abból, hogy néhány nappal előbb ezeknek egy csekély csapatával megütközött, és győzött ellenük: nem törődött a fősereggel, utánuk indult, hogy a kincs töredékeit összegyűjtse magának, hogy ne vesszenek el. A tatárok, előre látva ezt, csak színlelték a visszavonulást, és megálltak. És mivel a tatároknak igen sok lovuk volt, s ők maguk kevesen voltak, a következőt koholták ki és rendezték meg. Készítettek ugyanis kísérteties figurákat és igen sok szörnyalakot, és ezeket szabad lovakra ültetve, mintha katonák lennének, sorba állították, és a lovakat egy kis hegy alá vezették, s néhány szolgát velük hátrahagyva, megparancsolták, hogy amikor ők a magyarokkal csatába kezdenek, jöjjenek elő rendezett harcvonalban, és lassan vonuljanak feléjük. Ők maguk a síkságon várták a magyarokat. Amikor ezek megérkeztek, Both ispán[27] és néhányan mások – akiket Magyarország kiválóbb vitézei közül valóknak tartottak, és akik a püspökkel jöttek –, meglátván őket, lovaik gyeplőjét megeresztve, igen kemény ütközetet vívtak velük. És mivelhogy a tatárok számukat tekintve kevesebben voltak, színlelésből hátat fordítottak, és a kis hegy felé kezdtek visszavonulni. És amikor amazok a kísértetalakokkal a hegy alól előjöttek, méghozzá – ahogy megbeszélték – rendezett hadsorokban, a magyarok ennek láttán úgy vélték, hogy csapdát állítottak nekik, és ezért hátat fordítva,

gyors futásba fogtak. A tatárok pedig visszafordulva ellenük, üldözőbe vették, leterítették és öldösték őket, csak a legnagyobb hitványsággal gyakorolhattak ekkora kegyetlenséget velük szemben. A püspök pedig kevés emberével visszatért Váradra, és egy ideig ott tartózkodva, összegyűjtött néhány katonát, átkelt a Dunán, és elmenekült.

28. Béla királynak a tatárokkal vívott szerencsétlen harca

Amikor a király, mint mondottuk, Pest városából kivonulva, a fegyveresek nagy sokaságával a tatárok ellen indult, azok visszatértek a falvak felégetéséből, és hirtelen összegyülekezve, visszavonultak azon az úton, amelyen jöttek. És ahogy lassan a nyomukban voltak, lassan hátráltak amazok is színlelésből. És amikor a magyarok egy bizonyos folyóhoz érkeztek, amelyet Sajónak hívnak – amely Eger városától nem nagyon messze folyik, és a Tiszába ömlik –, a folyón egy hídon átkelve, megálltak, tábort ütöttek, őröket állítottak a hídra, hogy éjszakai őrszolgálattal őrködjenek. A tatárok pedig a mocsaras helyen való átkelés után a víz körül a síkságon helyezkedtek el. És mivel a víz nagy volt és mocsaras, nem volt hihető, hogy a hídon kívül bárki átkelhessen. A király eközben buzdította övéit, hogy férfiasan készüljenek a harcra; és nem kevés zászlót osztott ki saját kezűleg a főemberek között. A magyarok pedig, bízva sokaságukban, mindebből gúnyt űztek, de a fentebb jelzett okok miatt nem volt sem kedvük, sem lelkesedésük a csatához. Azt szerették volna, hogy vereséget szenvedjen a király, és azután ők kedvesebbek legyenek neki, mert azt hitték, hogy ez a csapás csak részleges, és csak egyeseket ér, és nem általános lesz mindnyájuk számára; ahogy hallo-

másból tudtak arról, hogy Magyarországban ilyesmi már akárhányszor megtörtént. Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, azután pedig sietve visszavonultak. És néha a magyarok ugyanezt tették Kunországgal. – Ámde nem így állt a dolog! Mert ez utóbbi események a legkevésbé sem feleltek meg az előbbieknek. Mindamellett minden éjjel ezer katonát állítottak fel a hadsereg őrzésére. Minek erről több szó? – A tatárok nem messze a hadseregtől találtak egy gázlót, és egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta, és hajnalban a király egész seregét körülvéve, jégesőként kezdték lőni nyilaikat a hadseregre. A magyarok, részint hogy meglepték, részint hogy ravaszsággal megelőzték őket, fegyvert öltve, lóra szálltak, de a katonák nem tudták uraikat, az urak katonáikat megtalálni, és amikor harcba indultak, lanyhán és egykedvűen vonultak. A nyillövések oly sűrűn estek, hogy a harcosokat szinte árnyékba borították, és a nyilak úgy repdestek a levegőben, mint ahogyan a sáskák és szöcskék szoktak rajokban szállni. És így, mivel a nyilazást nem tudták megállni, visszatértek a sereg körletébe. A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet. És ha a magyarok a sereg egy-egy részéből összevegyülten vonultak a harcba, a tatárok szembejöttek velük nyilaikkal, és arra kényszerítették őket, hogy visszavonuljanak a sereg körletébe, úgyhogy a szerfölött nagy hőség és a hely szűke következtében akkora fáradtság vett erőt rajtuk, hogy a király és a kalocsai érsek, akik aggódva rettegtek, sem fenyegetésekkel, sem hízelgésekkel és buzdítással nem voltak képesek harcba küldeni őket, hiszen hajnaltól egészen délig ebben a szorongatott helyzetben voltak már. Végre, amikor úgy látszott, hogy erejük elhagyja őket, Kálmán herceg, a király testvére[28] mindazon embereivel, akikkel ekkora szorongatott helyzetben rendel-

kezhetett, igen kemény ütközetet vívott a tatárokkal a tábor egyik oldalán, harcban töltve a nap nagy részét, de csalódott, amikor azt hitte, hogy a sereg hátralevő része megsegíti. Mert azt hitték, hogy a legtöbben a tábor másik oldalán harcba vonulnak; ezek azonban nem harcba indultak, hiszen a tatárok kissé félrehúzódva, önként utat engedtek nekik maguk között minden nyíllövés nélkül. Ezért egyre több és több magyar vonta ki magát a seregből, felhasználva ezt az utat. És minél többen vonultak el itt, annál szélesebb utat hagytak nekik a tatárok. És ebben a nagy ütközetben sem lárma, sem egy szó nem volt közöttük. És amikor a király azt hitte, hogy az ütközetbe mennek, ezek inkább elszökdöstek, semhogy a harcba mentek volna. A tatárok pedig a király csapatára várakozva, nem mozdultak. És amikor már több oldalon is nyitva állt az út a királyi csapat előtt, a király anélkül, hogy felismerték volna, utat talált az erdő felé. Kálmán herceg pedig a sereg egy másik oldalán eredt útnak, és éjjelnappal váltott lovakon megeresztett gyeplővel sietett a már említett Pest felé, a dunai révhez, nem is az országúton, amelyen a magyar nemzet bukdácsolt, hanem úttalan utakon. És bár a vár polgárai arra kérték, hogy maradjon ott addig, amíg hajókat készítenek az úrasszonyok, feleségeik átszállítására, mégsem tudták őt visszatartani, sem erre rávenni; azt mondta ugyanis, hogy mindenki önmaga gondoskodjon magáról. Az üldözők megérkezésétől félve ugyanis azonnal átkelt egyedül, és Somogyba futott egy bizonyos helységig, amelynek Segesd a neve.[29] És bár Pest polgárai háznépükkel együtt siettek az átkeléssel, mégis közben meglepték őket a tatárok, és akik nem fulladtak a Dunába, azok kard által pusztultak el.

29. *A pécsi püspök menekülése*

Bertalan pécsi püspök[30] pedig, amikor látta a sereg pusztulását, és megfigyelte, hogy a tatárok közül néhányan megrohamozzák a sereget, és a tábort több helyen felgyújtják, hasonlóképpen nem az országúton, hanem a mezőkön keresztül futásnak eredt sok katonájával. És amikor a tatárok közül néhányan vágtában utánuk hajszolták lovaikat, váratlanul rájuk tört László ispán,[31] aki katonáival kibontott zászlók alatt a királyhoz igyekezett, semmit sem tudva a történtekről. A püspök, megismerve a magyar zászlókat, odakanyarodott az ispánhoz, a tatárok pedig, amikor észrevették a sokaságot, visszahúzódtak, és másokat igyekeztek üldözőbe venni. És így az ispán, a püspökkel együtt elvonulva, kimenekült a kezük közül.

30. *A fent említett ütközetben megölt püspökökről és más egyháziakról*

Mind a Pest felé vezető széles úton menekülők között, mind a seregnél maradók között oly nagy volt a mészárlás, annyi ezer ember pusztult el, hogy azt felbecsülni sem lehet, és hitelt sem adhatunk egykönnyen az erről beszélőknek a felmérhetetlen veszteség miatt. Mégis az egyháziak közül a főbbek, akik elestek: Mátyás esztergomi érsek, akit a király részint hűsége miatt, részint mivel együtt nevelkedtek, a leginkább kedvelt, és akinek tanácsaival a fontos ügyekben nagy bizalommal élt; Ugolin kalocsai érsek, aki a legnemesebb nemzetségből származott, és aki mellőzve a jelentéktelen ügyeket, a nagy és fontos világi ügyeket intézte; ő volt az, aki iránt a magyar nemesek bizalommal viseltettek, és aki révén lélegzethez jutottak; ő volt az, akivel szemben a főemberek és a középrendűek alá-

zatosakká váltak belé vetett bizalmuk miatt. György győri püspök, aki erkölcseiben nemes volt és jártas a tudományokban; Rajnald erdélyi püspök; a nyitrai egyház püspöke, aki dicséretes életű férfiú volt, és erkölcseinek tisztességéről ismeretes; Miklós szebeni prépost, a király alkancellárja, aki nemes szülőktől származott, és aki, mielőtt a halál kényszerének alávetette volna magát, a főbb tatárok egyikének fejét vette; Eradius bécsi főesperes; Albert magiszter, esztergomi főesperes, aki a jogi vizeken evezve, megérdemelte, hogy mint vezető másokat erre tanítson.[32] Testüket rettenetes pallosokkal úgy összekaszabolták, hogy amazok elvonulása után, bár sokat keresték, semmiképp sem tudták megtalálni. A halandók közül senkinek sem lehet biztos értesülése a nagyobb és kisebb rendű világiak számáról, akik belefulladtak a mocsarakba és vizekbe, vagy akiket a tűz emésztett meg, vagy kard által pusztultak el. Mert a mezőkön és az utakon sok halandónak a teste feküdt, némelyik levágott fejjel, némelyik darabokra szabdalva, a falvakban és egyházakban pedig, amelyekben menekülést kerestek, összeégve. Ez a vész, ez a pusztulás, ez a romlás foglalta el kétnapi járóföldre az utakat, és az egész föld vértől vöröslött. És úgy feküdtek a testek a földön, mint a legelésző marhák, juhok és sertések csordái a pusztán vagy az építkezésekhez kifaragott kövek a kőbányában. A víz kapta a halandók vízbe fulladt testét; ezeket a halak, a férgek és a vízimadarak falták fel. A föld azok felett a testek felett nyerte el az uralmat, amelyek a mérgezett lándzsáktól, kardoktól és nyilaktól hullottak el; ezeket a vérüktől veres égi madarak és a fogakkal rendelkező szelíd és vadállatok rágták össze harapásaikkal gyalázatos módon, egészen a csontokig. A tűz azokat a testeket kapta meg, amelyek az egyházakban és falvakban elégtek. Néha el is oltották a tüzet az ilyenféle égetésből származó zsiradékok. Ezek nem

enyészhettek el rövid idő alatt. Mert találni lehetett sok helyen még igen hosszú ideig megfeketedett, de el nem enyészett bőrrel bevont csontvázakat, mert az ilyenek az állatoknak nem szolgálnak kedvelt étekül, csak akkor, ha másféleképpen mentek tönkre. Mivel pedig az összes testek átmentek a három elem birtokába, lássuk, mit hagytak meg a negyedik elem számára. Tehát a levegőnek, amelyet a negyedik elemnek tartanak, adta át a másik három az összes testek bűzét, és a levegő a bűztől annyira megromlott és megfertőződött, hogy azok az emberek, akik sebeiktől félholtan a mezőkön, utakon és erdőkben maradtak, és akik talán még élhettek volna, a levegő szennyezettsége miatt kilehelték lelküket. Így ebből a kegyetlen pusztulásból a levegő is részesült. Mit mondjunk ennyi sok embernek – akik részint az ütközetben, részint menekülés közben estek el – aranyáról, ezüstjéről, fegyvereiről, ruháiról és más vagyonáról? A lovak nyereggel, zablával, de rajtuk ülők nélkül a mezőkön és berkekben futkároztak, és a zaj miatt annyira megvadultak, hogy szinte eszeveszettnek látszottak, és a rémült állatoknak, mivel gazdáikat nem tudták megtalálni, vagy kardtól kellett elpusztulniuk, vagy alávetniük magukat idegenek uralmának. Nyerítésüket sóhajtozásnak és sírásnak tarthatta volna az ember. Az ezüst- és aranyedények, a selyemruhák és más, az emberek számára hasznos dolgok, amelyeket a menekülők a mezőkön és erdőkben dobáltak el, hogy gyorsabb meneküléssel kikerüljenek üldözőik kezeiből – még csak összegyűjtőkre sem találtak. A tatárok csak az emberek legyilkolását szorgalmazták, és úgy látszott, hogy a zsákmánnyal a legkevésbé sem törődnek.

31. Hogyan osztották fel a tatárok a győzelem után a zsákmányt, és hogyan írtak hamis leveleket a király pecsétjének megtalálása után

Miután ekkora hadsereg fölött győzelmet és diadalt arattak, és nagy tülekedéssel belefogtak a préda visszaszedésébe, miután a vérrel bemocskolt ruhákat, lovakat, a kiömlött vértől vöröslő aranyat és ezüstöt kőrakásokként vagy gabonaasztagokként egybehordták, az uruk és a tatárok előkelőbbjei összejöttek az osztozásra és az elosztásra. Az ezután következő osztozáskor megtalálták a király pecsétjét a kancellárnál[33] – akinek a fejét rettenetes karddal elválasztották a testétől –, és már biztosak voltak az ország felől; attól való féltükben, hogy a népek, meghallva a király vereségét elszökdösve elmenekülnek, figyelje meg atyaságod, milyen ravaszsággal jártak el.

Először is az egész Dunán túli[34] Magyarországot felosztották, és a tatárok főbb királyai közül mindegyiknek, aki még nem jött be Magyarországba, tulajdonába adták az őt megillető részt, megküldvén nekik a híreket és azt, hogy siessenek, mivel már nem áll előttük semmilyen akadály. És néhány magyar egyházi emberrel, akiket életben tartottak, írattak a Magyarországon lakozó főembereknek és közrendűeknek a király nevében sok hamis levelet ilyen formában: „Ne féljetek a kutyák vadságától és dühétől, és otthonaitokból ne merészeljetek kimozdulni; ugyanis, bár bizonyos előre nem látható körülmények miatt elhagytuk mind a tábort, mind sátrainkat, mégis, Isten kegyelméből lassanként igyekszünk azokat visszaszerezni és újból vitéz ütközetet vívni velük; ezért csak imádkozzatok, engedje meg nekünk a könyörületes Isten, hogy összezúzzuk ellenségeink fejét." Ezt a levelet némely magyarok, akik már hozzájuk csatlakoztak, szét-

hordták a címzetteknek; ez tett tönkre engem és egész Magyarországot. Mert annyira hitelt adtunk e levél valódiságának, hogy, bár nap nap után az ellenkezőjét tapasztaltuk, mégis, mivel az országot váratlanul érte a háborús zavargás, nem tudtunk a hírek megismerésére hírszerzőket küldözgetni, és így nem értesülhettünk az ellenkezőjéről. És így az elfoglalt Magyarország nem találhatta meg a menekülés útját.

De mivel a király ügyét nem tárgyaltuk, térjünk vissza az ő előhaladására, helyesebben szólva, eltávozására.

32. *Mit tett Béla király, seregének leverése után, és hogyan fogta el és fosztotta ki őt Ausztria hercege*

Miután tehát maga a király megfutamodott a táborból, igen kevés emberrel éjjel-nappal Lengyelország határai felé vette az útját, és innét egyenes úton sietett, ahogy csak tudott, hogy elérje a királynét, aki Ausztria határán időzött.[35] Ennek hallatára Ausztria hercege, szívében gonoszságot forralva, a barátság örve alatt elébe ment.

A király, aki egyedül Isten akaratából menekült ki annyi rettenetes nyíl és mérgezett kard közül, és aki oly hosszú utat tett meg, letette fegyvereit, míg az ebédet elkészítik, és szeretett volna a folyó mellett egy kis időre pihenést lelni az álomban.

Az álomból felébredve, meglátta a herceget, és nagyon megörült. A herceg pedig vigasztaló szavakkal kérte a királyt, hogy keljen át a Dunán, mert ott nagyobb biztonságban pihenhet és időzhet. Ezek hallatára a király, aki ártatlanságában semmi rosszat nem gyanított, ráállt a herceg szavára. Azt mondotta ugyanis a herceg, hogy a másik oldalon van egy vára, és ott a

királyt jobban megtisztelheti, holott azt a tervet hordozta lelkében, hogy nem megtiszteli, hanem megszégyeníti. És amikor a király azt hitte, hogy kikerüli Szküllát, beleesett a Kharübdiszbe,[36] és ahogy a hal, amikor el akarja kerülni a sütőedényt, hogy ne süssék meg, beleveti magát a parázs közé, és az süti meg: azt hivén, hogy elkerüli a rosszat, még rosszabbra talált. Mert Ausztria hercege, amikor kedve szerint hatalmába kerítette a királyt kitervelt ravaszságával, visszakövetelt tőle egy bizonyos mennyiségű pénzt, amelyet a király tőle állítólag egykor kicsikart. Minek erről több szó? A király nem szabadulhatott a keze közül, amíg a követelés egy részét készpénzben, másik részét pedig arany- és ezüstedényekben ki nem fizette, országának három vármegyéjét pedig, amelyek szomszédosak voltak annak a földjével, zálogként le nem kötötte neki.[37] És bár az arany- és ezüstedények sokkal többet értek, a herceg csak kétezer márka értékben fogadta el a drágakövekkel együtt. A herceg pedig azonnal tényleges birtokába vette e vármegyék várait, és saját költségén kijavíttatta azokat a tatárok ellen. Ha valaki azt kérdezné, mennyi volt a váltságpénz, nem tudjuk, mert egyesek hét-, mások kilenc-, a többség pedig tízezer márkáról beszélt, de az igazságot nem lehet kideríteni, mivel titokban kötötték meg a szerződést, és azt esküjükkel pecsételték meg.

A király ezek után, ahogy csak tudott, sietett a királynéhoz, aki tőle nem messze volt. A királynéval együtt késedelem nélkül a császári udvarba és a római kúriához küldte segítségért István váci püspököt, ő maga pedig Segesd környékén időzött azokkal együtt, akiket maga köré gyűjthetett.[38]

33. Hogyan fosztotta ki Ausztria hercege a magyar menekülteket, és a németeknek Magyarország ellen elkövetett csúfolódásáról

A herceg, látván, hogy a magyarok mindnyájan menekülésre fogták a dolgot, sok katonát gyűjtött össze, és ezeket a magyarok ellen Magyarországba küldte, és így a tatárok a Dunának a túlsó oldalán pusztítottak, a németek meg az innenső oldalán zsákmányoltak. A falvakat égették, ahogy csak tudták, Győr városába bevonulva, elfoglalták a várat, és azt tervezték, hogy erőszakkal a birtokukban tartják. A magyarok pedig ama vidékről összegyülekezve, fegyveres csapattal a várhoz vonultak, elfoglalták a várost, és a várban levő összes németeket megégették. A herceg emiatt szerfölött megdühödött, a tatárok elől menekülő magyaroktól, akiket Ausztriában összegyűjtött, és akiknek hűséget fogadott, izzó haragjában egy bizonyos pénzmennyiséget követelt a várak és városok őrizete fejében, nem elégedvén meg azzal, amit a királytól kicsikart. És e kitalált ürüggyel – mivel mind a magyarországi németek, mind a magyarok bőviben voltak a pénznek és értéktárgyaknak – gyalázatos módon teljesen kifosztotta őket. És a szerencsétlen magyarokat mindenütt kínzó harapásokkal zabálták fel az éles fogú vadállatok, és azután meztelenül az aszú földre vetették, vagy kiöklendezték őket.

De ezek kifejtése után számoljunk be a tatárok királyairól, akik utóbb vonultak be Magyarországba.

34. Hogyan vették be ostrommal a tatárok Nagyvárad városát, és hogyan nyomultak tovább előre Tamáshidáig és máshová

Kadan király, mint már egy másik helyen mondottuk, Radna elfoglalása és Aristald ispán elfogása után kiválasztott hatszáz előkelő felfegyverzett németet, akik az említett ispán joghatósága alatt álltak. Ezek vezetésével a tatárok erdőkön, berkeken, sziklákon és meredek szakadékokon keresztül váratlanul megérkeztek Nagyvárad városa alá. És mivel a város igen híres volt Magyarországban, mindenfelől sok nemes és asszony, mind úriasszonyok, mind parasztasszonyok odagyülekeztek. És bár a püspök egynémely kanonokkal együtt eltávozott, én mégis ott voltam a visszamaradókkal. És a várat, amely az egyik oldalon le volt rombolva, széles fallal kijavíttattuk, hogy ha a várost nem tudnánk megvédelmezni, itt találhassunk menedéket. És amikor egy napon hirtelen megérkeztek, és bizonytalanná vált a városban való tartózkodásom, nem akartam a várba bevonulni, hanem elfutottam az erdőbe; ott sokáig bujkáltam, ahogy tudtam. Ők azonban hirtelen elfoglalták és nagyrészt felégették a várost, a vár falain kívül semmit sem hagytak meg, és a zsákmány összeszedése után mind a férfiakat, mind a nőket, közrendűeket és főrangúakat egyaránt leöldösték az utcákon, házakban és mezőkön. Minek erről többet beszélni? Nem kegyelmeztek sem nemnek, sem életkornak. Ezeknek végrehajtása után hirtelen visszavonultak innen, és visszavonulásukban mindent összeszedtek, és a vártól számítva az ötödik mérföldkőnél telepedtek le, és sok napon keresztül egyáltalán nem jöttek a várhoz, úgyhogy a várbeliek azt gondolták, hogy a vár erős volta miatt elvonultak. Mert ez nagy árkokkal és a falakon fatornyokkal volt megerősítve, és sok páncélos vitéz volt benne, és valahányszor a tatárok szem-

lét tartva odajöttek, a magyar vitézek gyors vágtában üldözni igyekeztek őket. És mivel a tatárok több napig egyáltalán nem jöttek el a várhoz, és mivel mindenki azt hitte, hogy egészen elvonultak, a vitézek (és mások is, akik a várban voltak) bátorságot merítve azok elvonulásából, kimentek a várból, és a váron kívül eső házakban kezdtek lakni. És így hajnalban a tatárok, akikről nem tudhatták, hogy hol vannak, megrohanták őket, és nagy részüket, akik nem tudtak bemenekülni a várba, leöldösték, és tüstént körülvéve a várat, hét ostromgépet állítottak fel az új fallal szemben, és éjjel-nappal, megállás nélkül hajigálták a köveket mindaddig, amíg az új fal teljesen le nem omlott. A tornyokat és a falakat szétrombolták, majd rohamra mentek, a várat erőszakkal elfoglalták, és elfogdosták a vitézeket, kanonokokat és másokat, akik a vár elfoglalása közben nem pusztultak el kardtól. Az úriasszonyok, a kisasszonyok, a nemeslányok a székesegyházba akarták magukat bevenni. A tatárok elrendelték, hogy a vitézek adják át fegyvereiket, a kanonokoktól pedig a legkeményebb kínzásokkal kicsikarták, amijük csak volt. És mivel a székesegyházba nem tudtak azonnal behatolni, tüzet raktak mellette, és tűzzel pusztították el az egyházat, az asszonyokat és mindazt, ami csak volt az egyházban. Más egyházakban pedig annyi gonoszságot követtek el az asszonyokon, hogy jobb elhallgatni, nehogy az emberek példát kapjanak a legocsmányabb vétkek elkövetésére. A nemeseket, polgárokat, katonákat és kanonokokat a városon kívül a mezőn könyörtelenül lefejezték. Ezután felforgatták a szentek sírját,[39] és bűnös lábukkal széttaposták az ereklyéket; a füstölőket, kereszteket, aranykelyheket és -edényeket és az oltár szolgálatára rendelt egyéb eszközöket darabokra törték. Az egyházakba férfiakat és asszonyokat vittek be vegyesen, gyalázatosan visszaéltek velük, és aztán megölték őket. Miután mindent feldúltak, és

már elviselhetetlen bűz áradt a halottak testéből, a helyszínt elhagyva elvonultak. Az emberek, akik a környező erdőkben rejtőzködtek, előjöttek, hogy vala mi ennivalót keressenek. És miközben a köveket és a holtak tetemét emelgették, a tatárok hirtelen vissza tértek, és azok közül, akiket ott találtak, senki sem menekülhetett élve. És ez az öldöklés mindvégig minden nap megismétlődött. És amikor már nem volt több ember, akit leölhettek volna, véglegesen elvonultak. Mi pedig, akik az erdőkben a gyepűk között tartózkodtunk, éjjel futásnak eredtünk Tamáshida, a németek nagy városa felé, amely a Körös mellett fekszik.[40] De a németek semmiképp sem engedtek bennünket átmenni a hídon, sőt a legtöbben arra ösztönöztek, hogy velük együtt védelmezzük jól megerősített városukat. Ez nagyon nem tetszett nekünk. Letértünk tehát egy szigetbe, amelyet a tatárok ellen az Ágyából, Vajdából, Gerótból és több más környékbeli faluból való emberek erősen felkészítettek.[41] Mivel továbbmenni nem merészeltem, a hely gondnokának és minden lakosának kérésére velük együtt ott időztem. Mert az említett szigetre csak egy igen szűk és keskeny úton mehetett be bárki, és azon az úton egy mérföldön belül három kapu volt tornyokkal, és körös-körül egy mérföldnyire gyepűk voltak. És amikor megfigyeltem, hogy ezt a helyet így megerősítették, megtetszett nekem, és ott maradtam. De a szigeten az volt a szokás, hogy megengedték az egyes embereknek, hogy bemenjenek, de megtagadták mindenkitől az elmenetelt. És amikor néhány napig ott voltam cselédségemmel együtt, kémeinktől értesültünk, hogy közelednek a tatárok. Titokban kimentem a szigetről, hogy megnézzem, hogyan biztosíthatnánk lovainkat. Felbéreltem egy vezetőt és egy szolgát – így is mindegyikünknek három-három lova volt –, és éjszaka a Maros folyó mellett fekvő Csanád városába siettünk, amely ettől a

helytől nyolc mérföldnyi távolságra volt. És mivel egész éjszaka száguldottunk, ahogy csak a lovaink bírták, hajnalban megérkeztünk Csanádra. De ezt az előtte való napon azok a tatárok, akik a másik oldalról jöttek be Magyarországba, már elfoglalták és lerombolták. Az egész vidéket elfoglalták, úgyhogy a folyón nem tudtunk átkelni. És mivel a lovak fáradtak voltak, és az arról a vidékről való emberek itt is, ott is elrejtőzködtek, semmi módon nem tudtunk visszatérni, és így lovainkat némely kunyhókban hagyva, valami vermekben kellett azon a napon meghúzódnunk. Amikor végre elérkezett az éjszaka, szerfölött nehezen és nagy félelemben a tatárok között visszaszöktünk a régi helyre, és lesütött szemmel, szégyenkezve újból bementünk a szigetbe. És miközben ilyen veszélyekben forogtunk, a szolgáim, akik kint őrizték a lovakat, és azok is, akik velem voltak, elszöktek a szigetről minden pénzemmel és ruháimmal. És szökés közben rájuk találtak a tatárok, és levágták őket karddal, én pedig egy szolgával és csaknem meztelenül maradtam ott a szigetben. Ezután nem sokkal elterjedt a hír, hogy az említett Tamáshidát, a németek városát a tatárok hajnalban elfoglalták, és mindazokat, akiket nem akartak életben tartani, a rettentő kegyetlenség a keserűség kardjával borzalmasan lemészárolt. Ennek hallatára égnek meredt a hajam, testem remegett és borzongott, nyelvem nyomorúságosan dadogott, hiszen láttam, hogy elkerülhetetlenül fenyeget a borzalmas halál szorongatása. Lelki szemeimmel már láttam a gyilkosokat, testemen kiütött a halál hideg verítéke. Láttam, hogy a halandók szüntelenül a halált várják, szemüket a földre szegezik, nem képesek kezüket kinyújtani a kard után, sem karjukat felemelni, sem lábukat a védelem helye felé mozdítani. Minek erről többet beszélni? Láttam az embereket szertelen félelmükben félholtra válva. Én is magamon kívül voltam, de segítségemre

volt Jézus Krisztus könyörületessége, és mint a főbb emberek egyike összehívtam a sziget népét, hogy itáliai módon jobban megerősítsük a szigetet. Ez alkalomból a néppel együtt kimentem a szigetről, és magamhoz véve két gyermeket, a gondnoknak és házigazdámnak fiait meg egyetlen szolgámat, aki megmaradt, azt színleltem, hogy messzebbre megyek az erdőbe, és elrejtőztem a gyepűk között. A gyermekek apjának megüzentem, hogy félelmemben nem akarok visszatérni a szigetre, és azt gondoltam, hogy ha magamnál tartom és elbújtatom a fiait, ő majd ellát a szükséges dolgokkal. És amikor kora szürkületkor elküldte az élelmiszereket, máris megérkeztek a tatárok, és körülvették a szigetet. És mivel úgy látszott, hogy a szigetet a vízen átkelve szándékoznak elfoglalni, a sziget népe rászedetve, annak a résznek a védelmére sietett. A tatárok pedig a másik oldalon az őrség nélkül maradt kapukat rohanták meg, és azokat elfoglalva, berontottak a szigetre anélkül, hogy a védők közül bárki is rájuk lőtte volna nyilait, és lovon vagy gyalog szembeszállt volna velük. Hogy milyen, mennyi és mekkora méltánytalanságokat és kegyetlenségeket vittek ott végbe, azt nemcsak látni volt rettenetes, hanem még hallatára is elborzadnának az emberek. Elvitték a zsákmányt, és ott csak az asszonyi és emberi holttestek maradtak, egyesek darabokra vágva, egyesek egészben. És a bujkálók a legtöbben azt hitték, hogy a harmadik napon a tatárok elvonultak, visszamentek tehát a szigetre, hogy élelmet keressenek, de a tatárok, akik ott elrejtőztek, elfogták őket, és csak igen kevesen tudtak elmenekülni. Én pedig bujdosóként, mindenkinek a segítségétől cserbenhagyva, koldulgattam az erdőben, és az, akinek én korábban nagy adományokat adtam, még alamizsnát is alig nyújtott, úgyhogy amikor az éhség és a szomjúság kényszere már nagyon gyötört, éjszaka kénytelen voltam bemenni a szigetre és a holttesteket

forgatni, hogy elásott lisztet, vagy húst, vagy más ehető dolgot találjak táplálásomra. És amit csak találtam éjjel, azt jó messze bevittem az erdőbe. Ó, halljátok és lássátok, milyen szörnyű élet volt ez! Tíz vagy húsz nap múlva megint bementem a szigetre, és a holttesteket emelgettem. Mekkora lehetett ott a gyász, mekkora lehetett ott a bűz, mekkora lehetett ott a félelem, gondoljátok meg! Nincs ember, gondolom, aki el ne rémülne, ha lelkében felidézi a nyomorúság ennyi nemét, ha átgondolja ezt a nyomorúságot. Üregeket kellett keresnem, vermeket ásnom, odvas fákat felkutatnom, hogy valahol meghúzhassam magamat, míg a tatárok, mint a nyulakat és vaddisznókat nyomon követő kutyák, átfutkosták a tüskebokrok sűrűjét, az árnyékos berkeket, a vizeknek mélységét és a puszták belsejét. Ezeket az erdőket egy hónapig és még tovább is kutatták, és mivel ezen a vidéken nem tudtak mindenkit kiirtani, a csalárdságnak új neméhez fordultak, ilyenképpen:

35. Hogyan csalták lépre a tatárok azokat, akik az erdőkben rejtőzködtek

Elfogtak némelyeket, akik az erdőkben rejtőzködtek, és szétküldték őket azzal a hírrel, hogy aki hűségükre megadja magát, annak bizonyos határideig megadatik a biztonságos hazatérés lehetősége. Mivel az emberek között az élelem hiánya miatt már pusztított a halál, teljes hitelt adtak szavaiknak, és így mindazok visszatértek otthonukba, akik életben maradtak. És mivel az erdőségek nagyok voltak, végtelen sokan rejtőzködtek ott, úgyhogy háromnapi járóföldre újból benépesedett a föld, és minden falu azt választotta királyául a tatárok közül, akit akart. Ennek megtörténte után, mi-

velhogy aratás ideje volt, mindnyájan begyűjtötték a termést, és csűrökbe hordták azt is, az alomszalmát és a szénát is és minden mást. Ott voltak velünk együtt a tatárok és kunok, igen sokan végignézték mindezt, és örültek és örvendeztek, hogy az atyák a lányaikkal, a férjek a feleségükkel, a fitestvérek szép nővéreikkel váltották meg az életüket, a nőket amazok kéjének tartogatva. És női hozzátartozójukért az lett a vigaszuk, hogy a leányt vagy a feleséget az apa vagy a férj szeme láttára szeplősítették meg. Kenézeket, azaz ügyintézőket állítottak az emberek fölé, hogy igazságot tegyenek, és számukra lovakról, állatokról, fegyverekről, ajándékokról és használható ruhákról gondoskodjanak. Az én gondnokom is egyike volt ezeknek az uraknak, és csaknem ezer falut igazgatott; és mintegy száz ilyen kenéz volt. Lett tehát békénk, és lettek törvényszékeink, és mindenkinek jogos igazságot szolgáltattak. Ezeknek küldték a legszebb leányokat, és az odavezetők az ilyen ajándékért juhokat, ökröket vagy lovakat kaptak cserébe. A kenézek majdnem minden héten összejöttek. Én pedig igen gyakran elmentem hozzájuk kenézemmel, hogy lássam életmódjukat, és hogy megismerjek néhányat a főemberek közül, és hogy megtudjam, nem nyílik-e valamilyen mód megszabadulásomra. Egy alkalommal az összes kenézek parancsba adták, hogy bizonyos falvakból az emberek, asszonyok és gyerekek ajándékokkal együtt járuljanak színük elé. Nem kevéssé féltünk e miatt a hír miatt, mivel egyáltalán nem ismertük az okát. Inkább azt választottam tehát, hogy a kenézekkel a hadsereghez megyek, semhogy ilyen kétes helyzetben visszamaradjak a faluban. Ezért csupaszon és saru nélkül visszamaradtunk a kocsik őrzésére egynémely olyan magyar sátrában, akik tetteikben már tatárokká váltak. A kenézek pedig elmentek az ajándékok átvételére, és mi-

után megkapták az ajándékokat, az ajándékozókat elvezették egy völgybe, és ott rettenetesen kifosztva és meztelenre vetkőztetve, leöldösték őket.

36. Hogyan jutott a tatárok keze közé ez Ének szerzője

És amikor ennek a híre eljutott hozzám, alávetettem magamat egy magyar hatalmának, aki, mint mondottam, tetteiben már tatárrá vált. Ez nagy kegyként méltóztatott engem szolgájává fogadni. És amikor néhány napot vele töltöttem, a halált mindig magam előtt láttam testi és lelki szemeimmel. Láttam a végtelen sok kunt és tatárt, amint zsákmánnyal megrakott szekerekkel, nyájakkal, igavonó barmokkal és használati tárgyakkal mindenfelől visszatértek. És amikor kérdezősködtem, mit jelentsen ez, azt felelték, hogy az általuk elhagyott összes falvakat egyetlen éjszaka körülvették, vérrel részegítették meg kardjaikat a legyilkoltak vérében, úgyhogy ezekben a falvakban csak kevesen menekülhettek meg, az erdőkben és üregekben el tudtak rejtőzködni, úgyhogy a tartomány teljesen elpusztult. Mindamellett sem a gabonatermést, sem az alomszalmát, sem bizonyos házakat nem égettek föl, sőt mindezt halálos büntetés terhe alatt tilalom alá vetették. Ebből biztosan arra következtettem, hogy azon a vidéken akarnak telelni, vagy oda akarják küldeni a háznépüket, hogy télen lovaik számára ott hajlékot és élelmet találjanak. Utóbb meg tapasztaltam, hogy ez így is volt. Mert egy időre életben hagyták a népeket annak a biztosítására, hogy a termést összegyűjtsék, a szőlőt leszüreteljék, de azt nem akarták, hogy ők fogyasszák el mindazt, amit összegyűjtöttek.

37. Az új falu és az egresi monostor elpusztításáról

Minek a sok szó? Elkezdtek vonulni Arad és Csanád felé, elkerülve az ezek között középütt fekvő új falut, amelynek neve Pereg volt, és amelyben hetven falu emberei gyülekeztek össze, elkerülve továbbá Egres cisztercita rendű monostorát is, amelyben, mint valami megerősített várban, harcosok húzták meg magukat, és igen sok úrasszony is.[42] A tatárok nem akarták megtámadni ezeket a helységeket addig, amíg köröskörül a vidéket teljesen el nem pusztították. Néha azért egynéhányan a közelükbe mentek, de a magyar katonák messzire kergették őket, és már-már szilárdan hitték, hogy hadi erejük miatt sértetlenül megmaradnak. De az egész vidék elpusztítása után amazok orosz, kun és magyar foglyokból és kevés számú tatárból egyesített tömegükkel mindenfelől körülvették a nagy falut, és a harcba a magyar foglyokat küldték előre, és amikor azok mind elpusztultak, utánuk az oroszok, izmaeliták és kunok harcoltak. A tatárok pedig a hátuk mögött meghúzódva, nevettek pusztulásukon és romlásukon, és azokat, akik az övéikkel való harcból visszavonultak, legtöbbnyire vérszomjas kardjukkal megölték, úgyhogy ezek egy hétig éjjel-nappal harcolva és a várárkokat betemetve, elfoglalták a falut. A katonákat és úrasszonyokat, akik sokan voltak, kint a mezőn az egyik oldalra, a parasztokat a másik oldalra állították, és miután elszedték tőlük a pénzüket, ruháikat és más javaikat – csupán az úrasszonyokat és lányokat tartva életben, akiket a maguk szórakoztatására elvittek –, mindnyájukat fejszével és karddal kegyetlenül kivégezték. Csupán azok maradtak meg, akik hirtelen a földre vetették magukat, és másnak a vérétől bevérezve el tudtak rejtőzni. Ó, fájdalom, ó, kegyetlenség és mérhetetlen dühe e rettenetes népnek! Mert aki ily

nagy nemzetnek a pusztulását józan ésszel fontolóra veszi, ezt a helyet méltán vérmezőnek nevezhetné. Néhány nap múlva pedig az említett kolostort vagy monostort, Egrest vették ostrom alá, sok ostromgépet sorakoztatva fel. A bentlevők nem sokáig állhattak ellen, és hogy életüket megtarthassák, megadták magukat a tatárok kezére és becsületére. De velük is az történt, ami másokkal, kivéve néhány szerzetest, akiknek megengedték, hogy elmenjenek, és kivéve néhány úrasszonyt és igen szép lányt, akiket saját használatukra megtartottak. Mit mondjak még? Ha egyenként leírnánk minden csatát és mindazt a szertelen kegyetlenséget, ami megesett, megriadna az olvasók szíve, és a rémületes zajtól zúgna a fülük. Ha e rettenetes hírek világszerte elterjednének, másképpen gondolkodnának a világ fejedelmei. Íme, azon a nyáron Ausztriának, Csehországnak, Morvaországnak, Lengyelországnak, Sziléziának határáig és Kunországban egészen a Dunáig mindent egyaránt elpusztítottak.

38. A tatárok rendkívüli ravaszságáról a Dunán való átkelésnél

Mivel Magyarországon Esztergom minden egyes várost felülmúl, a tatárok legfőként arra gondoltak, hogy átkelnek a Dunán, és ott ütik fel táborukat. Íme, télen a hónak és jégnek akkora volt a bősége, hogy – ami már hosszú idő óta nem történt meg – a Duna befagyott. De a magyarok az ő oldalukon minden egyes nap feltörték a jeget, és őrizték a Dunát, úgyhogy a jégen állandóan folyt a gyalogosok csatározása. Mégis, amikor a kemény jég megérkezett, és a Duna teljesen befagyott, a tatárok egyáltalán nem merészeltek átkelni rajta lovaikkal. Figyeljétek meg tehát, mit csináltak. Sok lovat és állatot vezettek a Duna partjára, és három

napon keresztül senkit sem hagytak ott ezek őrizetére, úgy látszott, hogy az állatok őrizők nélkül kóborolnak ott, és senki nem mutatkozik azon a vidéken. Ekkor a magyarok abban a hitben, hogy a tatárok elvonultak, hirtelen átmentek, és ezeket az állatokat átvezették a jégen. A tatárok megfigyelték ezt, és átlátták, hogy lovon is nyugodtan át lehet menni a jégen. Meg is tették, és egy nekiiramodással annyian mentek át, hogy a Dunának innenső oldalán ellepték a földet. Kadan király pedig Magyarország királya után sietett, aki Szlavóniában töltötte idejét, mivel semmiféle segítséget nem kapott, ennek hallatára pedig futásnak eredt, és mivel a tengerparti várakat nem tartotta alkalmasnak, átkelt a szigetekre, és a tatárok elvonulásáig a szigeteken tartózkodott. Kadan király pedig látva, hogy nem tudja őt hatalmába keríteni, elpusztította Boszniát, Rácországot, és innen átment Bulgáriába.

39. *Hogyan pusztították el a tatárok Esztergomot*

A sereg másik része pedig Esztergom felé vette útját, de csak nagyon kevesen mentek egészen odáig, hanem kissé távolabb telepedtek le, és vagy harminc ostromgépet készítettek. Az esztergomiak eközben árkokkal, falakkal és fatornyokkal megerősítették városukat. És a városban határtalanul sok volt a köznép és a nagyon gazdag polgár, vitéz, nemes és úrasszony, akik úgy gyűltek oda, mint egyedülálló erősségbe; de akkora volt az önérzetük, hogy azt hitték, ellenállhatnak az egész világnak. Íme, a tatárok egy napon körülvették a várost, és a foglyok, akik velük voltak, annyi rőzsenyalábot hordtak oda, hogy a város egyik oldalán a rőzsenyalábokból a védőárok szélére együttesen és egyszerre egy magas falat szerkesztettek, és a fal mögött azon-

nal felállították a mondott harminc ostromgépet, úgyhogy a városra és fatornyokra éjjel-nappal lődözték a köveket. És emiatt akkora zavar támadt a városban, és akkora homály árnyékolta be az emberek elméjét, hogy megfeledkeztek a védekezésről, és mint a vakok és bolondok, egymás között marakodtak. Amikor pedig a tatárok a faerődítményeket már lerombolták, földdel telt zsákokat hajítottak a gépekkel az árkok feltöltésére. A magyarok és a többiek közül senki sem merészelt az árok szélén megjelenni a kövek és a nyilak miatt. A magyarok és a vallonok meg lombardok pedig,[43] akik mintegy urai voltak a városnak, mikor észrevették, hogy nem tudják tartani magukat, az alsóvárost meg a faházakat, melyekből sok volt, felégették egészen a város kőpalotáiig. A házakban végtelenül sok értékes szövetet és ruhát égettek el, leölték a lovakat, az aranyat és ezüstöt a földbe ásták, elrejtették mindenféle javaikat, és a palotákba húzódtak vissza, hogy ott védjék magukat. De a tatárok megtudták, hogy mindazt, amiből meg akartak gazdagodni, elégették, nagy haragra gyúltak, és hirtelen körülzárták a várost fapalánkokkal, hogy aki menekülni próbál, a kard torkába jusson. És ezután hozzákezdtek a paloták ostromához. Ezeknek gyors elfoglalása után – hogy megvalljam az igazat – az egész városban talán ha tizenöten voltak, akiket nem öltek le hitvány módon, vagy bent vagy kívül. Megrészegítették kardjukat a vérrel, és a védők elleni izzó haragjukban elevenen sütöttek meg embereket, mint a malacokat.

40. Hogyan tértek vissza a tatárok hazájukba, miután csaknem egész Magyarországot elpusztították

A főbb úrasszonyok pedig, amilyen szépen csak fel tudták magukat díszíteni, díszbe öltözve összegyülekeztek egy palotában, és amikor el akarták fogni és meg akarták ölni őket, fellebbeztek, és a nagyfejedelemtől kértek kihallgatást. Mindnyájukat, mintegy háromszázat, a fejedelem elé vezették a városon kívül, és ők azt a kegyet kérték, hogy tartsa életben őket az uralma alatt. Ez afölötti haragjában, hogy semmi haszonra nem tettek szert, megparancsolta, hogy fosszák ki és fejezzék le őket. Ez nagy hirtelen meg is történt.

A város várát nem tudták elfoglalni, mert a spanyol Simeon ispán sok számszeríjászával bátran megvédelmezte.[44] És amikor Székesfehérvár városához érkeztek, amelyet mocsarak vesznek körül, mivel a hó és a jég éppen olvadóban volt, nem tudták elfoglalni. És miközben pannóniai Szent Márton várát[45] ostromolták, melyet az apát férfiasan védett, hirtelen visszarendelték őket, úgyhogy azokon a vidékeken ez a három helység maradt megvívatlanul. És kezükben tartották az országot mind a Dunán túlon, mind a Dunán innen, de a Dunán inneni rész nem volt olyannyira pusztasággá téve, mivel itt nem ütötték fel sátraikat, hanem csupán átvonulva pusztították, amit csak találtak. Amikor hírét hallottam, hogy a tatárok letettek Németország megtámadásának tervéről, nagyon elszomorodtam, mert azt hittem, hogy ott majd megszabadulok a gyilkos kezük közül, de nem kevéssé örültem is, mivel így abbamaradt a keresztények elpusztítása. És a főbb királyok parancsára lassan megkezdtük az elpusztított földön a visszavonulást zsákmánnyal és szerszámokkal megrakott szekerekkel, marhák gulyáival és juhok nyájaival, felkutatva a rejtekhelyeket és az

erdős hegyek homályát, hogy amit nem találtak meg az előnyomuláskor, azt a visszavonuláskor megtalálják.

És így, lassan visszavonulva, elérkeztünk Erdélybe, ahol sok nép megmaradt, és ahol az átvonulás után igen sok vár épült.[46] Mit mondjak még? Néhány vár kivételével teljesen elfoglalták az országot, és ahogy tovahaladtak, az ország pusztán és üresen maradt. Kimentek Magyarországból, megkezdtek bevonulni Kunországba. Most már nem engedték meg, mint korábban, hogy válogatás nélkül öljék le az állatokat a foglyok számára, hanem csak a belső részeket és az állatok lábát és fejét adták nekik. Kezdtünk attól tartani – és a tolmácsok is ezt beszélték –, hogy amikor kimegyünk Magyarországból, mindnyájunkat vérszomjas kardjukra hánynak. És mivel már nem bíztam életben maradásomban, és a kegyetlen halál már ott volt az ajtóban, azt gondoltam, jobb itt meghalni, mint továbbvonulva gyötrődni a félelem szüntelen mardosásától. Elhagytam tehát az országutat, azt színlelve, hogy természetes dolgom elvégzésére megyek, és gyors léptekkel az erdő sűrűje felé siettem egyetlen szolgám kíséretében, és egy patak medrébe bújva, betakartattam magam ágakkal és falevelekkel. Szolgám távolabb rejtőzött el, nehogy egyikünk váratlan megtalálása a másiknak szomorú elfogását is eredményezze. És így feküdtünk két természetes napon keresztül, miként a sírban, nem emelve fel a fejünket sem, és hallottuk azoknak rettenetes hangját, akik az erdőben a tévelygő barmok nyomát követve, hozzánk nagyon közel mentek el, és rákiáltottak a rejtőzködő foglyokra. Amikor már nem voltunk képesek az éhség igen jogos követelődzését és az evés iránti gyötrelmes vágyunkat szívünk zárkájában a hallgatás kötelékével féken tartani, felemeltük fejünket, és kezünkön-lábunkon kúsztunk a földön kígyók módjára. Végre összetalálkoztunk, és halk és fojtott hangon elkezdtük kellemetlen

éhségünknek szomorú panaszait váltakozva feltárni egymásnak, és nyögések és sírás közt fejtegettük, hogy könnyebb lett volna kard által meghalnunk, mint éhezés útján feloszlatni testrészeink eresztékeit és a test és lélek egységét. És miközben ilyen jámbor beszédeken elmélkedtünk, egy ember bukkant fel, és mihelyt rá esett szemünk pillantása, félénk futásnak eredtünk, de futás közben sem fordítottuk el róla szemünket, hogy lássuk, vajon elénkbe vág-e, vagy követ-e menekülésünkben. Láttuk, hogy nem vállalkozik a kengyelfutó szerepére, mert azt hiszi, hogy mi, túlerőben lévén, oldalról cselt vetünk neki. Így, egymást figyelve, tudtul adtuk és fel is fogtuk, hogy menekülők pillantottak meg menekülőt, és hogy egyikünknél sincs fegyver, megálltunk, és integetéssel és jelekkel hívogattuk egymást. És amikor megismerkedtünk egymással, hosszú és jámbor beszélgetésekkel meghánytuk-vetettük, mitévők legyünk. De kettős szorongás, tudniillik a kárhozatos éhség és a halálfélelem gyötört bennünket oly aggasztóan, hogy attól tartottunk, elvesztjük szemünk világát. Mert nem tudtuk lenyelni a füvek nedvét, sem magukat a füveket megrágni, ahogy a barmok teszik. És bár ekkora éhség gyötört, és a megdöbbentő halál fullánkja fenyegetett, mégis erőt merítettünk az életben maradásunkba vetett bizakodásból, menekülésünkbe vetett reményünk pedig bátorsággal ruházott föl bennünket, és így bizakodással eltelve és megerősödve az Úrban, elérkeztünk az erdő szélére. Izgatottan felmásztunk egy kimagasló fára, és szemügyre vettük a tatároktól elpusztított vidéket, amelyet jövetelünkkor még nem tettek tönkre. Micsoda fájdalom! Elkezdtük bejárni a puszta és elhagyott földet, amelyet elmenetelükkor pusztítottak el. Az egyházak tornyai voltak útmutató jeleink egyik helységből a másikba, és ezek is borzalmas utat jelöltek. Mert az utak és ösvények el voltak törölve, fű meg tüskés bozót lepte

be őket. Hagyma, porcsin, répa és fokhagyma, ami a parasztok kertjében megmaradt, ha néhol rájuk bukkantam, nyalánkságszámba mentek számomra; a többiek mályvával, tökkel és bürökgyökérrel táplálkoztak.

Ezekkel töltöttük meg éhes gyomrunkat, és ezektől üdült fel az éltető lélek vértelen testünkben. Ha elfáradtunk, nem adatott meg nekünk a pihenés, mivel éjnek idején fedél és takaró nélkül pihentünk, nem lévén mivel befedni a fejünket. Végre odahagytuk az erdő magányát, és a nyolcadik napon Gyulafehérvár városába érkeztünk, ahol semmit sem találtunk, csak a megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt és aláásott falait, amelyeket szerfölött sok keresztény vér kiontásával mocskoltak be.[47] És bár a földön nem láttuk az ártatlanok vérét, hiszen megrészegülve magába szívta, de láttuk a piros vértől még vöröslő köveket, és nem járhattunk rajta állandó nyögés és keserű sóhajtozás nélkül. És a tizedik mérföldkőnél az erdő mellett volt egy falu, amelyet a nép nyelvén Frátának hívnak,[48] és itt az erdőtől négy mérföldnyire volt egy csodálatosan magas hegy, amelynek a csúcsán megerősítettek egy sziklát, vagyis félelmetes követ: embereknek és asszonyoknak nagy sokasága menekült ide, és most szívesen és könnyek között befogadtak bennünket, kérdezgettek a kiállott veszélyek felől, amit mi néhány szóval elmondani – valamennyit – nem tudtunk. Végül fekete kenyeret adtak nekünk, amelyet lisztből és összemorzsolt tölgyfakéregből sütöttek, és ennek az íze édesebbnek tetszett a zsemléjénél, amelyeket valaha ettünk. Itt maradtunk tehát egy hónapig, és nem merészeltünk eltávozni, de mindig kiküldtünk hírszerzőket a jelentéktelenebb emberek közül, hogy nézzék meg és tudják meg, nem maradt-e vissza a tatárok valamelyik csoportja Magyarországon, nem térnek-e vissza csalárd fortéllyal élve, mint

korábban is, a szökevények összefogdosására. És bár gyakran felkerestük az egykor lakott helységeket, hiszen az élelemszerzés szüksége rákényszerített, de a hegyről való lejövetelünk mindaddig nem volt biztonságos, míg Béla király a tengerparti vidékekről vissza nem tért Magyarországba,[49] a Rhodosz-szigeti lovagoktól és a Frangepán uraktól nagy sereggel segítve,[50] miután előbb a magyarok értesítették a tatárok elvonulásáról.

Megírtam tehát önnek, atyám, mindezeket hamis dolgok belekeverése nélkül, hogy atyaságod, aki ismeri sorsom kerekének szerencsés forgását, ismerje meg szerencsétlenségemnek és az átélt veszélyeknek mindműségét is. Jó egészséget, atyám!

HORVÁTH JÁNOS FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Rogerius *Siralmas Ének*-ének első kiadója, Thuróczy János, tévesen oldotta fel Jakab helyett Johannesnak és prenestei (palestrinai) püspök helyett pesti püspöknek a latin cím I és P névrövidítéseit, szigláit. A címzett ugyanis Pecorari Jakab prenestei püspök, pápai legátus, akinek 1244-ig Rogerius a káplánja volt soproni főesperesként. Rogerius – a magister címzés egyetemi végzettségét igazolja – a tatárjárás idején nagyváradi kanonok, 1249-től 1266-ig pedig a dalmáciai Spalato (ma Split) érseke volt.

2 Bibliai idézetekből összeállított szakasz. Istennek, a királyok királyának azért adjon hálát a címezett püspök, hogy nem az ő nyáját érte csapás, hanem az elvakult magyarokat.

3 I. István királyt (uralkodott 1000–1038) és fiát,

Imre herceget (†1031) 1083-ban, I. László királyt (uralkodott 1077–1095) pedig 1192-ben csakugyan szentté avatták, Kálmán királyt (uralkodott 1095–1116) azonban nem.

4 Szövegromlás 1239 helyett; a 14. fejezetben helyes időpontot ad Rogerius.

5 II. Endre (uralkodott 1205–1235).

6 Az esztergomi érsek ekkor Róbert (1226–1239); a főbb száműzöttek: Barc fia Miklós volt nádor, Miklós fia Miklós kincstartó, Keán-nembeli Gyula fia László országbíró; börtönben halt meg Keánnembeli Gyula bán volt nádor; megvakították Dénes fia Dénes volt nádort.

7 Korábban minden nemes közvetlenül a királyhoz fordulhatott kérelmével vagy peres ügyével; IV. Béla újítása volt, hogy ezt most írásban kellett benyújtani. A közvetve az írni-olvasni tudás komoly elterjedtségére utaló újítás heves ellenzésbe ütközött. 1267-ben IV. Béla vissza is vonta rendelkezését.

8 Kőmonostor nem a Tisza, hanem a Duna mellett volt Szerém vármegyében, nem messze Péterváradtól.

9 II. (Harcias) Frigyes, Ausztria hercege (uralkodott 1230–1246); II. Frigyes német-római császár (uralkodott 1212–1250). Rogerius összekeveri őket: a magyarok ellen az osztrák herceg vezetett hadjáratokat.

10 Az Orosz-kapu vagy Hegyi-kapu a Keleti-Beszkideken átvezető Vereckei-hágó.

11 A nádor ekkor (1235–1241) Tomaj-nembeli Dénes fia Dénes volt. Nem tévesztendő össze a megvakított Dénes nádorral.

12 Idézet Horatius *De arte poetica* című episztolájából (70. sor).

13 IX. Gergely pápa 1241. március 31-re, húsvét va-

sárnapjára egyetemes zsinatot hívott össze Rómába a pápaság és a császárság ellentéteinek elsimítására.

14 A Csák-nembeli Ugolin vagy Ugrin 1219-től 1241-ig volt kalocsai érsek; a magyar sereg vezéreként esett el a tatárok ellen vívott Sajó menti ütközetben.

15 Báncsa-nembeli István váci püspök és kancellár (a későbbi esztergomi érsek), Albert volt kancellár, aradi prépost és a csanádi prépost (a mai Magyarcsanád mind Csanád vármegye, mind a csanádi egyházmegye székhelye volt) kísérte biztonságba Laszkarisz Máriát, I. Laszkarisz Teodor niceai görög császár leányát, akit IV. Béla 1220-ban vett feleségül.

16 A tatár nevek nehezen azonosíthatók, a mongol sereg létszámát pedig erősen eltúlozza Rogerius.

17 Az északi tatár sereg 1241. április 11-én Liegnitznél (ma Legnica Sziléziában) legyőzte Henrik sziléziai lengyel herceg hadait. Maga Henrik is elesett. Wratislavia Boroszló városa, a mai Wrocław.

18 Ez a kapu a Trencsén közelében levő Hrizovkaihágó.

19 Óradna (ma Rodna Románia Beszterce-Naszód megyéjében).

20 Az Erdőn inneni vidék a tulajdonképpeni Magyarország; az Erdély név ugyanis Erdő-előt, Erdőn túli vidéket, Transsylvaniát jelent.

21 A moldvai és havasalföldi kun püspökség székhelye Milkó volt a Szeret folyóba ömlő Milkó (Milcovul) patak mellett.

22 1241. március 15-én.

23 1241. március 17-én.

24 Bulcsú 1229-től 1254-ig volt csanádi püspök; Barc fia Miklós volt nádor (akit IV. Béla korábban szám-

űzetésre ítélt) valószínűleg életét vesztette a kunok elleni harcban.

25 A kunok déli irányban vonultak végig a Duna–Tisza közén, és Valkó váránál (Vukovar) kelhettek át a Szerémségbe. Ezt nevezi forrásunk Marchiának. Nagyolaszi (Franca villa, ma Mandjelos) és Szentmárton (ma Martinci) a Duna és a Száva közti területen van.

26 Benedek 1231-től 1243-ig volt váradi püspök.

27 Both ispán a Becse–Gergely-nemzetségből.

28 Kálmán herceg (1208–1241), IV. Béla öccse, korábban Halics királya.

29 Kaposvártól nyugatra.

30 Bertalan 1219-től 1251-ig volt pécsi püspök.

31 Kán-nembeli Gyula fia László, somogyi ispán.

32 Mátyás 1240-től volt esztergomi érsek, Gergely (és nem György) 1223-tól győri püspök, Rajnald 1222-től erdélyi püspök, Jakab 1221-től nyitrai püspök, Miklós 1240-től fogva királyi alkancellár, szebeni prépost. A másik kettőről nem tudunk többet, mint amit Rogerius ír róluk.

33 Helyesebben a már említett Miklós szebeni prépostnál és alkancellárnál. A kancellári tisztet ebben az időben ugyanis Benedek székesfehérvári prépost, majd kalocsai, végül pedig esztergomi érsek viseli haláláig, 1261-ig.

34 A „Dunán túl" ekkoriban a Duna–Tisza közét jelentette.

35 IV. Béla észak felé menekült, de nem Lengyelországba ment, hanem a Felvidék erdőségein keresztül az ausztriai határra. Felesége valószínűleg Hainburg várában (Bécs és Pozsony közt) várt rá.

36 A mitológiában szereplő szörnyek, voltaképp a szicíliai tengerszoros egy veszedelmes sziklája és a vele szemben kavargó örvény.

37 Moson, Sopron és Locsmánd vármegyéről van szó. Locsmánd később beolvadt Sopron megyébe.

38 A királyné a dalmáciai Spalatóba (ma Split), majd a közeli Klissza (ma Klis) várába menekült gyermekeivel együtt. Két lánya Klissza várában halt meg, a spliti főszékesegyház főkapuja fölött nyugszanak egyszerű kis szarkofágban. A király valószínűleg Zágrábba (és nem Segesdre) sietett. Innen küldte leveleivel István püspököt a pápához és a császárhoz. 1242 februárjában családjával a dalmáciai Trau (ma Trogir) városába menekül, onnan a hagyomány szerint előbb a szomszédos Čiovo, majd a biztonságosabb kis Kraljevac szigetére hajózik.

39 Nagyváradon volt eltemetve Szent László király is.

40 Tamáshida (ma Tamaşda Románia Bihar megyéjében) a Fekete-Körös partján.

41 A sziget a Fehér-Körös mocsarai közt volt Nadab (ma Nădab Románia Arad megyéjében) község közelében. Ágya (Adea) az egyik közeli falu. Vajda nem azonosítható, Gerót pedig vagy Feketegyarmat (Iermata Neagră), vagy Csigérgyarmat (Iermata).

42 Pereg (később Németpereg, ma Peregu Mare) a Marostól északra; Egres (ma Igriş) a Marostól délre. Az egresi cisztercita monostorban volt eltemetve II. Endre király.

43 Esztergomban a magyarok mellett laktak vallonok (Francigene) és lombardiai telepesek is, elsősorban kereskedők.

44 Simon ispánnak 1243-ban IV. Béla vitézségéért jelentős birtokot adományoz. A róla szóló oklevelet közöljük kötetünkben.

45 Pannonhalma bencés monostorát, amelyet Uriás vagy Uros apát (1206–1244) védett.

46 Mivel a tatárok az erős kővárakkal nehezen boldo-

gultak, kivonulásuk után mind Magyarországon, mind Erdélyben számos vár épült védelmi célra.

47 Gyulafehérvár (ma Alba Iulia) az erdélyi püspöki székhely. Pusztulásáról megemlékezik IV. Bélának egy 1246-ban kelt oklevele. Közöljük kötetünkben.

48 Magyarfráta (ma Frata Románia Kolozs megyéjében).

49 1242 augusztusának végén.

50 Thuróczy János későbbi javítása. Ebben az időben ugyanis még nem nevezhették a johannita lovagokat rhodosziaknak (a sziget csak 1291-ben került a lovagrend kezére), sem a vegliai grófokat Frangepán uraknak. A Frangepánok adományleveleit azonban éppen Thuróczy kancelláriai szolgálata idején, 1488-ban átíratja és megerősíti Mátyás király: valószínűleg ennek hatására igazított az eredeti szövegen Thuróczy.

SIRATÓÉNEK MAGYARORSZÁGRÓL, MIKOR A TATÁROK PUSZTÍTOTTÁK

Istene a mindenségnek,
ki megítélsz minden vétket,
a jó dúskál javaidban,
s nem tűrsz bántást bosszulatlan
igazságod mérlegén.

Már apáink bűnben éltek,
mi is vétkeztünk előtted,
s bűneinknek sokasága
mi fejünkre visszaszálla
nyomorúság idején.

Mind hanyatlunk a halálba,
híres harcosok levágva,
népünkön a rabság járma –
mért is jöttünk a világra,
ennyi bajra, gyászra itt?

Vére omlik asszonyoknak,
kisfiúk már nem zsibongnak,
szenny és szégyen vár a lányra,
agg és aggnő kardra hányva,
mindnek vére ontatik.

Saul háza filiszteustól,
Jákob magva ahogy pusztul,
sabeustól Jóbnak nyája,
Isten ártatlan báránya,
akként hullanak ezek.

Anyát, hitvest felkoncolnak,
tiszta szűzet bemocskolnak,
a papokat nem tekintik,
irgalom a vénnek sincs itt,
nem kímélnek kisdedet.

Milyen földnek, milyen nemnek
sarjadéka ez a nemzet,
ölni gerjedt, bősz, kegyetlen,
fürge minden rettenetben,
vasban élő sokaság?

Rideg anya, ó, természet,
miért szülted ezt a népet,
vért szomjazót, dúlót, vadat,
halálhozó tatár hadat,
nemzeteknek ostorát?

Anyjuk méhét mért nyitottad,
megfoganni miért hagytad,
ilyen sarjak miért lettek,
kik most a világnak estek,
s Krisztus-vallók hullanak?

Mi szemünkbe elég vizet,
sírnivalót, jaj, ki vezet,
ki ad könnyet koponyánkba,
elegendőt ennyi gyászra,
bajra, ami ránk szakadt?

Jajgass, anyánk, Jeruzsálem,
jajszavad az égbe menjen,
sóhajodat küldd magasba,
darócruhát ölts magadra,
hamuval hintsd fejedet.

Ülsz gyászolva, fájdalomban,
minden színed távozóban,
mély, keserű könnyek kútja
panaszodat záporozza,
ó, te sebbel veretett.

Minden fiad, minden lányod,
szépek, hívek, daliások,
ellenségtől leteperve,
sebesülten láncra verve –
rád tör roppant szégyened.

A holtakat nem temetik,
a sebeket be nem kötik,
várhat a rab szabadítót,
a menekült gyámolítót:
félnek minden nemzetek.

A vezérek fegyverkeztek,
a vitézek gyülekeztek
ellenséget lesújtani,
ellenségtől elhullani,
két egyenlő had között.

Hajnalodott a nap harcra,
fölkélt az ellenség Marsa,
magyaroknak szíve rémült,
táborunkon rettegés ült,
ész és lélek megszökött.

Megreng az egész királyság,
Mars s Bellona járja táncát,
Nyilat röpít, kopját hajít,
gyilkolással torkig lakik,
itt is, ott is tetemek.

A főurak, az érsekek,
hullnak a víg énekesek,
jó vitézek földre rogynak,
nyoma vész a csapatoknak,
kemény idő fenyeget.

Akik ott a porba hulltak,
vajh ki tudja, hányan voltak?
Alig győzte a két párka,
aki nyújtja, aki vágja
a veszendők fonalát.

Magyarország ennyi vészből
riadtan az égre néz föl,
pusztulás zúg tajtékozva,
mintha csak az ős káoszba
hullna vissza a világ.

Betelt, amit Dávid hajdan
énekelt a gyászos dalban,
nincs, ki holtakat temessen,
ott hevernek temetetlen
nagyurak és főpapok.

Oszladoznak, elrohadnak,
jóllaknak a vadmadarak,
csattognak a kutyafogak,
széthordják a csontjaikat
büntetlen a farkasok.

Nem csoda, hogy leverettek,
halálnak prédái lettek,
mert a köznép s a nagyobbak
jó erkölcsöt megrontottak
s bűnben éltek mindenütt.

Kemény nyakú népség, konok,
nem tekintett törvényt, jogot,
esküszegők és hazugok,
rablók, epikúreusok,
a hordó az istenük.

Jövevények elnyomói,
özvegyeknek prédálói,
ínségeseket üldöznek,
árvákat kisemmiznek,
igazság hóhérai.

Köntösökkel büszkélkedők,
páváskodni serénykedők,
fennhéjázni nem lankadók,
dorbézolni buzgólkodók
s álnokságot ontani.

Jajgat Ráchel sírván sírva,
fájdalmának nincsen írja,
tatároknak vad dúlását,
fiainak gyors hullását,
elzokogja panaszát.

Ül az úton elhagyatva
Sion, sarjait siratva,
fia, lánya nem jön egy sem,
a veszélyben, förgetegben
vigasztalni az anyát.

Az ellenség szerteárad,
az egyházak lángban állnak,
és bennük az ünnep fényét
elborítja gyász-sötétség,
szenny és vér és fájdalom.

Templomokban nem miséznek
azokért, kik testben élnek,
és ha búcsúzik a lélek,
nem hangzik halottas ének,
nincs beszentelt sírhalom.

Fertőztetik Isten házát,
a szentjeit meggyalázzák,
miseruhák bemocskolva,
szentségtörő, hetyke horda
dúlja az oltárokat.

Isten szolgái leölve,
széttépve az élet könyve,
kehely, kereszt elrabolva,
szent edények megcsúfolva,
nincs többé szent áldozat.

A remeték elűzetnek,
szerzetesek elszélednek,
és a béke házaiban
katonaság toroz vigan –
szent szabályt ki tartana?

Nem szól hajnali dicséret,
vége már a vecsernyének,
zsolozsma se zeng, mint hajdan,
elnémult itt minden dallam,
klastrom volt – most bűntanya.

Nem marad a helyén senki,
mindenki csak magát menti,
aranyat is prédára hagy,
ott jobbágyot, fegyvert, lovat,
ami kincs volt, most szemét.

Kastélyoknak kényes hölgye
ritkán lépett puszta földre,
de most retteg halálosan,
nagy utakat végigrohan,
csak hogy mentse életét.

Magyar nemzet végínségre
jutott immár, nincs, ki védje,
határain körös-körül
magyarok vesztének örül
minden szomszéd álbarát.

Ki pogánytól megszabadul,
szolganépség ejti rabul,
elszedi a nemeseknek
kincseit, bár keseregnek,
testéről is a ruhát.

Rang, becsület, erő lankad,
vége minden hatalomnak,
minden törvény, jog kipusztul,
és az ősi birtokostól
elrabolják birtokát.

A hit sorvad, remény ernyed,
a szeretet holttá dermed,
szűz szemérem szégyenkezik,
paráznaság püffeszkedik,
elbukik a tisztaság.

A természet jó törvénye
merül immár gyermekvérbe:
kisdedeket a szüleik
vízbe fojtják, tűzre vetik –
szörnyeteg bűn tört miránk.

Júdeát s a Nílus völgyét,
gyermekirtás régi földjét
kisdedeket ölve újra
förtelemben felülmúlja
ez a mi Pannóniánk.

A keresztény bujdokolva
menekül a templomokba,
anyjától kér menedéket –
hiába kér: egy tűz éget
porrá anyát s gyermeket.

Ellenség kit kézre kapott,
hajtja, szíjra fűzött rabot.
Hiába volt főnembeli,
az igát most elviseli,
a lovagból szolga lett.

Erős voltál, Magyarország,
jó szerencse ragyogott rád,
hatalmasabb mindeneknél,
dicsőségben tündököltél,
ékességben, gazdagon.

Birodalmad nagy volt, tág volt,
derekas volt sok királyod,
bajnokaid vitézsége,
tenger néped volt és béke
mindegyik határodon.

Országokat pusztítottál,
győztes mindig te maradtál,
gyarapodtál hírben, névben,
olyan voltál, mint az Éden,
bőviben volt mindened.

De most állsz a zivatarban
pusztasággá letaroltan,
állsz kifosztva és szegényen,
férfi nem maradt, ki védjen,
s rád törnek a nemzetek.

Így szakadt rád, ami történt,
ilyen dögvész nem gyötört még,
így jártál, mert bűnbe estél,
úgy aratsz, amint vetettél,
más jutalmat ne keress.

Hír virágát elvesztetted,
vége már a becsületnek,
szentségeid bemocskolva,
szent helyeid lerombolva,
romlottságod díja ez.

Ki gazdag volt, jut ínségre,
aki pompázott, most pőre,
kényes urak dideregnek,
egy morzsáért könyörögnek,
mert a kenyér oly kevés.

Rák havában elbújdostak,
januárban elpusztultak,
s ha kit kopja, nyíl nem ért el,
nem birkózik meg a téllel,
ki-ki más veszélybe vész.

Kik selyemben nőttek nagyra,
hosszú úton elfáradva,
elcsigázva nyomorodnak,
dögkutyákra fanyalodnak,
így töltik meg gyomrukat.

Nem csitul Isten haragja,
fölcsap inkább magasabbra:
olyan éhség tör ki végül,
foguk, ajkuk belekékül,
mert már emberhúst harap.

Thereusok sokan lettek,
s Thereusnál bűnösebbek:
szülő gyermekét levágja,
feni fogát önhusára,
ki belőle vétetett.

Éhség tombol, őrült, véres,
testvér a testvérre éhes,
jó barát a jó barátnak,
az idegen bárki másnak
húsából nyer életet.

Ami szép volt, veszni hagyták,
ha érték volt, olcsón adták,
kisgyereknek, nőnek, aggnak
segítői nem akadnak,
itt a döghalál arat.

Serkenj fel már, legfőbb virtus,
üdvösség reménye, Krisztus,
pajzsot, fegyvert ragadj végre,
vesd kezed az ellenségre,
királyi hatalmadat.

Mentsd meg hát Hungáriánkat,
kit halálos vészek hánynak,
fojtogat a tatár nemzet –
tedd, az égi kegyelemnek
áradjon ránk balzsama.

Kérd fiadat, szánjon minket,
bocsássa meg bűneinket,
hogy már több gyászt meg ne érjünk,
engeszteld meg őt, miértünk
könyörögj te, Szűzanya!

Vad ellenség porba hulljon,
ez az ország felviduljon,
nyíl és kopja kettétörjön,
igaz békét magyar földön
adjon nekünk szent fiad.

Kérésünket halld meg, Isten,
pusztítsd ezt a rontást innen,
tedd, hogy gyászunk véget érjen,
s fölnézzen rád jókedvében,
ki e népből megmarad.

VAS ISTVÁN FORDÍTÁSA

1. Kézai Simon / Gesta Ungarorum [Részlet]

Ezután a fia, Béla uralkodott, Esztergomban, a minoritáknál temették el. Ezekben a napokban pedig a mongolok vagy tatárok az ország három oldala felől bejöttek Magyarországra ötszázezer fegyveressel, és hozzá még negyvenezer századosuk és tizedesük is volt. Az említett király elébük ment, és a Sajónál az Úr 1241. évében legyőzték. Itt majdnem az egész ország katonasága odaveszett, maga Béla király pedig a tengerhez menekült előlük. Amikor a tengertől visszajött, Frigyes osztrák herceg haddal rohanta meg. A magyarok a herceget Újhely alatt megölték, lándzsával döfték keresztül az arccsontját.[1]

2. Képes Krónika [Részlet]

Utána fiát, Béla királyt koronázták meg október 14-én, vasárnap, amikor azt éneklik: „Adj, Uram, békét!"[2] Fehérvárott Szent Péter székesegyházában, melyet ő szenteltetett fel. Kálmán herceg, az öccse vitte tisztességből mellette a királyi kardot, lovát pedig Dániel, a ruténok fejedelme vezette nagy tisztelettel. Harmincöt évig uralkodott. Az Úr 1241. évében, Béla uralkodása idején a mongolok vagy tatárok ötszázezer fegyveressel megrohanták Magyarországot. Béla királyt, aki a Seó folyó mellett megütközött velük, legyőzték. Ebben az ütközetben Magyarországnak csaknem egész hadereje elpusztult. Maga Béla király a tenger

felé menekült, és a tatárok egészen odáig kegyetlenül üldözték. A tatárok pedig három évig maradtak Magyarországon. És mivel ebben az időben a magyarok nem vethettek, a tatárok kimenetele után többen haltak meg éhen, mint ahányat fogságba hurcoltak, vagy karddal öltek meg. Ezután Béla király visszatért a tengerparti vidékekről, és a magyarok nemzete Ausztria hercegét, Frigyest, a harcias férfiút Újhely alatt egy ütközetben megölte: az arccsontját döfték keresztül. Ámbár ez a herceg elesett a csatában, Béla király mégsem aratott diadalt a magyarokkal.

3. *Pozsonyi Krónika* [*Részlet*]

Utána fiát, Wela királyt koronázták meg Fehérvárott Szent Péter székesegyházában, melyet ő szenteltetett fel. Kálmán, Szlavónia hercege, az öccse vitte tisztességből mellette a királyi kardot, a lovát pedig Dániel, a rutének fejedelme vezette nagy tisztelettel. Ennek a Wela királynak az idejében, az Úr 1241. évében a tatárok ötszázezer fegyveressel megrohanták Magyarországot. Wela királyt, aki a Seó folyó mellett, Muhi falu közelében megütközött velük, legyőzték. Ebben az ütközetben meghalt Kák-nembeli Ugrin érsek, és Magyarországnak csaknem egész hadserege elpusztult. Maga Wela király a tengerhez menekült, és a tatárok a Rab nevű szigetig üldözték.[3] Kálmán pedig, a király öccse, halálosan megsebesülvén, menekülése során minden halandó útjára lépett. Testét Iváncs faluban a beginák templomában temették el.[4] A tatárok pedig három évig maradtak Magyarországon, és mert a magyarok nem vethettek, a tatárok kimenetele után többen haltak meg éhen, mint ahányat fogságba hurcoltak, vagy karddal öltek meg.

4. *Szepesszombati Krónika [Részlet]*

Az Úr 1235. évében Béla, a fia lett a király, és harmincot évig uralkodott. Ebben az időben, az Úr 1241. évében a tatárok ötszázezer emberrel bejöttek az országba, és nemcsak ezen a Magyarországon, hanem Lengyelországban és Sziléziában és más országokban is nagy nyomorúságot okoztak rablással, gyilkolással, rabsággal és gyújtogatással. Béla király megütközött velük, és legyőzték, és az ország egész katonaságát megölték, a királyt pedig a tengerig kergették. Az öccsét, Kálmánt megölték, és a tatárok három évig maradtak az országban, és ebben az időben senki sem szánthatott, sem vethetett, és így a tatárok kimenetele után többen haltak meg éhen, mint ahányat megöltek, vagy fogságba hurcoltak. Olyan nagy volt az éhség, hogy az anyák megették a gyermekeiket, és az emberek egy hegynek a földjét ették liszt helyett, mint a Martinus-féle krónika mondja.[5] Azt hisszük, hogy ez azon a hegyen történt, ahol a kartauzi kolostor van,[6] mert a szepesiek ebben az időben ezt a hegyet fallal vették körül, mint ez ma is látható, és odamenekültek a gyerekeikkel és asszonyaikkal a tatárok kegyetlensége elől. Utána a tatárok Lengyelország és Szilézia ellen vonultak, megölték Henrik királyt, Szent Hedvig fiát[7] egész népével, de aztán jöttek a csehek és más jó emberek, és megölték a tatárokat. Ezután építették fel a szepesiek Lőcse városát,[8] hogy attól fogva megvédje őket az ellenségtől.

KATONA TAMÁS FORDÍTÁSA

1 IV. Béla 1246-ban megtámadta a tatárjárás ide-
őt kifosztó Harcias Frigyes osztrák herceget. Jún-
us 15-én Wiener Neustadtnál csaptak össze a se-
gek, és Frigyes vagy egy kun íjász nyilától, vagy
saját katonái egyikének fegyverétől életét veszt-
te. Vele kihalt a Babenberg-uralkodóház.

2 Da pacem, Domine – a pünkösd utáni tizennyolc-
dik vasárnap bevonulási énekének kezdőszavai.

3 Rab a dalmát tengerpart egyik szigete, Béla azon-
ban tőle délkeletre, Trau közelében tartózkodott.

4 Ma Kloštar-Ivanić Zágrábtól keletre, Horvátor-
szágban.

5 Nem a Kálti Márknak tulajdonított *Képes Króni-
ká*-ra, hanem Martinus Oppaviensis *Krónika a pá-
pákról és császárokról* című művének idevágó rész-
letére utal. Ezt a szövegrészt közöljük kötetünk-
ben.

6 Ez a hegy a Menedékszirt (Lapis refugii, Kláštor-
risko) a Szepességben, az Igló és Poprád közt fekvő
Letánfalva (ma Letanovce) és Káposztafalva (ma
Hrabušice) fölött. Kartauzi kolostorát 1305-ben
alapították. Romjai ma is láthatók.

7 A liegnitzi csatában elesett II. Henrik sziléziai len-
gyel herceg anyját, Meráni Hedviget 1268-ban,
halála után huszonöt évvel szentté avatták.

8 Lőcse (Leutschau, ma Levoča) megerősített váro-
sa 1245-ben települt jelenlegi helyére, mivel a kö-
zelben levő korábbi települést a tatárok elpusztí-
tották.

NYUGATI FORRÁSOK

A magyarországi tatárjárásra vonatkozó nyugati források közt egy terjedelmesebb leírás olvasható: Tamás spalatói esperes művének *(Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium)* erről az időről szóló négy fejezete. Maga a szerző 1200 körül született, és 1268-ban halt meg, a dalmáciai Split (Spalato) város és az ottani érsekség ügyeinek intézésében fontos szerepe volt, járt követségben IV. Béla udvarában is. Műve nemcsak Horvát- és Dalmátország történelme szempontjából fontos, hanem ezeknek az országoknak Magyarországgal való szoros kapcsolata miatt át és át van szőve magyar vonatkozásokkal is. A tatárjárást illetően nemcsak a dalmáciai eseményekről tájékoztat, hanem a spalatói érsekként meghalt Rogerius közvetítésével sok részletet megörökít a magyarországi eseményekről is. A tatárjárásra vonatkozó fejezetek fordítása kötetünk számára készült, a fordítás alapjául Gombos F. Albin szövegközlése szolgált (Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi* DCCC *usque ad annum* MCCCI. Bp. 1937–1938. 2232–2244. oldal). – Ugyancsak Gombos művéből válogattuk és fordítottuk a közölt nyugati krónikarészleteket. A *Burtoni évkönyvek* részletének magyar fordítását a Györffy György szerkesztésében megjelent *Napkelet felfedezése* (Bp. 1965) című kiadvány 52–54. oldaláról vettük át, a többi részlet fordítása kötetünk számára készült. Albericus krónikarészle-

tének latin szövege Gombos gyűjteményének 33. oldalán, Andrea Dandolo krónikarészletének szövege ugyanott a 64–65. oldalon, a krakkói káptalan évkönyveinek közölt részlete a 121. oldalon, a *Friesachi évkönyvek* részlete a 131. oldalon, a kölni *Szent Pantaleon-kolostor évkönyvei*-nek részlete a 172–173. oldalon, a lengyelek évkönyveinek részlete a 176. oldalon, a *Garsteni évkönyvek* folytatásának részlete a 769. oldalon, a *Heiligenkreutzi évkönyvek* folytatásának részlete a 777–778. oldalon, a *Töredék (Fragmentum de invasione Tartarorum)* szövege a 938–939. oldalón, Godysław Baszko krónikarészlete az 1079. oldalon, Guilelmus de Nangiaco gesztarészlete az 1102–1103. oldalon, Martinus Oppaviensis krónikarészlete pedig az 1575. oldalon olvasható.

36. fejezet
A tatár veszedelemről

András magyar király fia: Béla már ötödik, Garganus pedig második éve uralkodott, amikor a mindent elpusztító tatár nép Magyarország határaihoz közeledett.[1] Ennek a népnek félelmetes híre már évekkel ezelőtt szétterjedt a világon, amikor kelet felől jövet elpusztították minden útjukba eső országot, egészen a rutének földjéig. De amikor a rutének hősiesen szembeszálltak velük, nem folytathatták további előnyomulásukat. Bár sokszor megütköztek a rutén népekkel, és sok vér ömlött ki mindkét részről, végül is a rutének messzire visszaűzték őket. Ezért aztán elkerülték a rutén földet, és észak tartományait járták keresztül-kasul, ahol is harcolva húsz vagy annál is több évig tartózkodtak. Mikor aztán seregeik megsokszorozódtak, főleg kun, de sok más legyőzött néppel is, újra visszatértek a ruténekhez. Először a keresztények nagy városát, Susdált szállták meg, s a sokáig körülzárt várost nem annyira erővel, mint inkább csellel vették be, majd feldúlták, a királyt, Györgyöt pedig népének nagy részével együtt megölték.[2] Ekkor indultak Magyarország felé, pusztítva mindent, ami útjukba esett. Ebben az időben, tudniillik az Úr megtestesülésének 1241. évében, október 6-án vasárnap, ismét napfogyatkozás volt, elsötétedett az egész égbolt, és iszonyatos rémület szállt meg mindenkit, mint a három évvel ezelőtti napfogyatkozáskor is történt, amint azt föntebb már említettük.[3] Amikor tehát a tatár nép közeledtének rémületes híre a magyarok füléhez eljutott,

azt csak valamiféle tréfának vagy alaptalan mendemondának fogták fel egyrészt azért, mert az efféle hírek már sokszor bizonyultak valótlanoknak, másrészt meg azért, mert a hatalmas hadseregükben túlontúl megbíztak. Pedig a hosszú békében már elpuhultak, a tábori élet szigorától elszoktak, kizárólag a testi örömöknek éltek, s a lomha tétlenségben elerőtlenedtek. Mert bizony a mindenféle jóban dúskáló és termékeny magyar föld lehetővé tette fiainak, hogy a nagy bőség miatt mértéktelenül elmerüljenek az élvezetekben. Ugyan mi más is volt az ifjúság gondja, mint üstökét fésülgetni, bőrét tisztogatni, férfias öltözködését asszonyi piperészkedésre változtatni? Egész napjaikat rafinált lakomákkal vagy puhány játszadozásokkal töltötték, éjszakai alvásukat még kilenc órakor sem igen tudták befejezni. Mivel minden idejüket árnyas ligetekben és kies réteken töltötték feleségükkel, a csaták zajáról nemigen töprenghettek, mint akik nap mint nap nem a komoly dolgokra, hanem csak a játékokra gondoltak; akik viszont józanabb gondolkodásúak voltak, azok a gyászos hírek hallatára megriadtak, és félni kezdtek a romlást hozó nép betörésétől. Ezért a királyt és a főembereket állandóan figyelmeztették és sürgették, hogy előzzék meg ezt a nagy veszedelmet, nehogy óvatlanságuk miatt ez az istentelen nép egy esetleges hirtelen betöréssel még nagyobb bajt zúdítson rájuk. A hangos zaklatások végre hatottak a királyra, és elindult a határ felé, elment azokhoz a hegyekhez, amelyek Ruténia és Magyarország között húzódnak egészen a lengyel határig. Ott körüljárva megszemlélt minden könnyebben járható hágót, óriási erdőrészletek kivágatásával hosszú csapdákat készíttetett, a keresztbe fektetett fákkal eltorlaszoltatta mindazokat a helyeket, amelyek könnyen járhatóaknak látszottak. És ekkor visszatérve küldötteivel, összehívatta országa valamennyi fejedelmét, zászlósurát és fő-

emberét, majd a magyar hadsereg minden erejét egy helyre vonta össze. Megérkezett teljes haderejével testvére, Kálmán király, megjöttek Magyarország főpapjai is, akik nem lévén megelégedve azzal, hogy az egyház mérséklő követelménye szerint szerény cselédséget tartsanak, a vagyonuk nagyságának megfelelően hatalmas katonai erőket vonultattak fel. Megjelent Mátyás, esztergomi, megjött Ugrin, kalocsai érsek; magukkal hozták püspökeiket, akiket viszont prelátusok és szerzetesek követtek nagy számban, összegyűlve mind a királyi táborban, mint valami áldozati bárányok.[4] Akkor aztán általános tanácskozásba kezdtek, nem kevés napot vitatkozva arról, hogy hogyan lenne ésszerűbb szembeszállni a közeledő tatárokkal. S mivel a vélemények teljesen megoszlottak, képtelenek voltak valamiféle közös tervben megegyezni. Egyesek a roppant félelem miatt azt javasolták, hogy egy ideig nem kell velük megütközni, mint általában a mindenre elszánt barbárokkal, akik nem az uralomvágy, hanem a zsákmányszerzés céljából kóborolják be harcolva a világot. Mások viszont balgatag biztonságérzetükben elbizakodva azt mondták: sokaságunknak puszta megmutatásával azonnal meg kell őket futamítanunk. Így aztán, akiknek már a közelükben ólálkodott a halál, nem tudtak egy tervben sem megegyezni. Míg tehát ők tanácskozásukkal késlekednek, és a fellegekben járva húzzák-halasztják az időt, íme, váratlanul hírnök száguld a királyhoz, és határozottan kijelenti, hogy a tatár nép tengernyi sokasága már beözönlött az országba, és már nincs is nagyon távol. Akkor a király és az ország nagyjai abbahagyták a tanácskozást, és kezdtek készülődni a harcra: a hadosztályok élére vezért állítottak, a nagyobb harci egységeket összevonták. Esztergom mellől elmozdulva, átkeltek a Dunán, és Pest felé mentek, amely igen nagy helység volt. Tehát a nagyböjt napjai már majdnem elteltek,

amikor úgy húsvét táján[5] a tatár hadsereg egész tömegével betört Magyarországba. Volt pedig nekik negyvenezer fejszésük, akik a sereg előtt járva, erdőket irtottak, utakat egyengettek, és mindenféle akadályt elhárítottak a bevonulók elől. Ezért aztán azokon a torlaszokon, amelyeket a király készíttetett, olyan könnyedén keresztülmentek, mintha nem is hatalmas fenyőkből és tölgyfákból lettek volna nagy tömegben összehordva, hanem csak hitvány kórókból odakészítve, s olyan rövid idő alatt összetörték és felégették őket, hogy átkelésüket a legcsekélyebb mértékben sem akadályozták. Mikor pedig az ország első településeihez értek, kezdetben nem mutatták ki kegyetlenségük teljes vadságát, mert keresztülnyargalva a falukon, zsákmányt szedtek ugyan, de az egészet tekintve nem okoztak nagy károkat. Hadseregük élén két testvér vezérkedett, az idősebbet Bathnak, a fiatalabbat Kajdánnak hívták.[6] Maguk elé küldtek egy kisebb lovascsapatot, ezek a lovasok aztán a táborhoz közeledve és többször is feltünedezve, csatára ingerelték a magyarokat, azt akarták ugyanis megtudni, vajon a magyaroknak van-e bátorságuk ellenük kiállni. A magyar király pedig megparancsolta válogatott vitézeinek, hogy vonuljanak ki ellenük, akik miután felfegyverezték és kellően hadrendbe állították osztagaikat, megkezdték ellenük a kivonulást. A tatár csapat azonban nem várta be a kézi harcot, szokása szerint nyilakat szórva az ellenségre, sebes nyargalással elvágtatott. Akkor a király, mintegy a futók hátvédjeit üldözve, egész hadseregével a Tisza vizéig nyomult előre, azon átkelve, mintha az ellenséges csapatokat már országa határain túl űzné, vidáman eljutott egy másik folyóhoz, a Sajóhoz. A tatárok egész sokasága azonban tábort ütött a folyó túlsó oldalán, elrejtőzve a sűrű erdőkben, ezért aztán a magyarok teljes egészükben nem láthatták őket, hanem csak úgy félig-meddig, egyes részeiket.

Mikor a magyarok látták, hogy az ellenséges hadak a folyón túl megszállottak, ők is tábort ütöttek a folyón innen. Ekkor a király úgy rendelkezett, hogy ne szanaszét, hanem összetömörülve üssék fel sátraikat. Úgy rendeződtek el tehát, mintha valamilyen szűk karámban volnának mindnyájan, körös-körül állítva szekereiket és pajzsaikat, mintegy a tábor védelméül. A sátrak tehát úgy összezsúfolódtak, a sátorkötelek úgy öszszefonódtak, kölcsönösen úgy összebogozódtak, hogy az út teljességgel be volt hálózva, a táborban nem is lehetett járni-kelni, olyanok voltak, mintha mindnyájukat valamiféle háló tartaná fogva. Ezt tartották a magyarok erős védelemnek, pedig legfőképpen ez okozta a vesztüket. Akkor Bath, a tatár sereg fővezére fölment egy dombra, gondosan megszemlélte a magyar hadsereg egész elhelyezkedését, és visszatérve övéihez, így szólt: „Örvendezzünk, társaim, mert bár nagy annak a népnek a száma, mégsem menekülnek ki kezeink közül, mert rövidlátó tanács kormányozza őket. Láttam ugyanis, hogy nyáj módjára valamiféle szűk akolba vannak berekesztve." Akkor aztán még azon az éjszakán elrendezte egész seregét, kiadta a parancsot, hogy a hidat támadják meg, mely a magyarok táborától nem messze a folyó két partját kötötte össze. Egy rutén szökevény azonban a királyhoz futott, és jelentette neki, hogy „ezen az éjjelen át fognak jönni hozzátok a tatárok; legyetek hát óvatosak, nehogy esetleg hirtelenül és váratlanul rohanjanak rátok". Akkor Kálmán király fegyveres csapataival kivonult a táborból, őt Ugrin érsek követte seregével egyrészt azért, mert ő maga is harcias férfi volt, másrészt meg azért, mert a harcot mindenkor készségesen és bátran vállalta. Éjféltájban meg is érkeztek a hídhoz, és íme, az ellenség egy része már át is kelt rajta. Mikor a magyarok meglátták őket, tüstént rájuk rohantak, és velük elég vitézül harcolva, legtöbbjüket megölték, másokat meg a hídhoz szorít-

va, a folyóba fullasztottak. S miután a hídfőhöz őröket állítottak, nagy ujjongással visszatértek övéikhez. A magyarokat tehát a diadalmas esemény igen nagy örömmel töltötte el, s mintha már kivívták volna a végső győzelmet, lerakták fegyvereiket, és egész éjjel mivel sem törődve aludtak. A tatárok azonban a hídfőre hét hadigépet állítottak, s a magyarok őreit jó messzire elűzték, mert hatalmas köveket dobáltak feléjük, meg a nyílvesszőik is állandóan záporoztak rájuk. Miután tehát az őröket így megfutamították, egy részük a hídon jött át szabadon és nyugodtan, más részük pedig a folyó gázlóin. És íme, hajnalhasadtára a tatárok egész sokasága szétterült már a mezőségen. Az őrök pedig a táborba futva nagy lármát csaptak, de alig bírták felverni a gondtalanul mély álomba merült embereket. Végre a szomorú hír hozói felébresztették őket, de nem a fegyvereik után kaptak serényen, nem a lovaikra pattantak, nem az ellenség ellen vonultak, amint azt ebben a nagy veszedelemben tenniük kellett volna, hanem nagy lassan kikászálódva ágyaikból, szokásukhoz híven inkább a hajukat kezdték fésülgetni, karpereceiket csatolgatni, arcukat mosogatni, a megvívandó csatára pedig jóformán nem is gondoltak. Kálmán király azonban és Ugrin érsek meg a templomosok csapatának egyik mestere[7] nem a gondtalan alvásnak adták át magukat, mint a többiek, hanem amint az a serény férfiakhoz illik, az egész éjszakát fegyverben és ébren töltötték, s amikor a lármát meghallották, azonnal kirohantak a táborból. Aztán felöltve harci fegyvereiket és egy csapatba tömörülve, bátran az ellenséges hadsorok közé rohantak, és egy ideig hősiesen harcoltak ellenük. De mivel igen kevesen voltak a tatárok végtelen sokaságához képest, akik sáskák módjára kis csapatokban pattantak fel a földről, és mert a társaik közül is sokat elvesztettek már, visszatértek a táborba. Ugrin pedig, mivelhogy rettenthetetlenül szókimondó férfi

volt, fennhangon kezdte a királyt hanyagságáért korholni, majd Magyarország minden zászlósurát tunya gyávasággal vádolni, mert ekkora veszedelembe kerülve, sem az életükkel nem törődnek, sem az ország megmentésére nem készülnek. Akik tehát már felkészültek, azok kimentek velük; a többiek pedig a hirtelen ijedségtől kétségbeesve, mint az eszelősök, nem tudták, mihez kapjanak, és hová bújjanak nagyobb biztonságért. A három említett vezér tehát minden késedelem nélkül újra kiment a táborból, hogy az ellenséggel megvívjanak. Végül is Ugrin olyan hősiességgel vitézkedett az ellenség legsűrűbb csapatai között, hogy őt, mint a mennykőcsapást, nagy lármával kikerülték; hasonlóan Kálmán is meg a templomos is az ő latin bajtársaival nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek, de a túlerő rohamát már nem bírták elviselni; Kálmán és az érsek, súlyos sebektől borítva, alig tudtak az övéikhez kimenekülni, a templomos azonban az egész latin csapattal együtt elesett; a magyarok közül is sokan elhullottak ebben az ütközetben. Reggel hét óra tájban, íme, a tatár sereg teljes sokaságával, mint valami tánckórus, körbefogta a magyarok egész táborát, majd felajzott íjakkal mindenünnen szórni kezdték nyilaikat, mások meg a tábor gyűrűjébe tűzcsóvákat próbáltak behajítani. Amikor a magyarok látták, hogy az ellenséges csapatok mindenfelől körülvették őket, fejüket és eszüket vesztve, már nem gondoltak sem a csapataik felállítására, sem egy általános támadásra, hanem a roppant veszedelemtől megrémülve, ide-oda járkáltak, mint az akolban levő juhok, meg akarván menekülni a farkasok torkától. A mindenfelől körülözönlő ellenség azonban nem szűnt meg nyilakkal és dárdákkal támadni őket. A magyarok szerencsétlen sokasága pedig, megfosztva minden menekülési lehetőségtől, nem tudta, mit csináljon, mert egymással még csak nem is beszélhettek, ki-ki csak önmagával

törődött, a közjóról senki sem tudott gondoskodni. A dárdák és nyilak záporával nem a fegyvereiket helyezték szembe, hanem megfordulva, a hátukat tették ki a csapásoknak, hullottak is mindenfelé olyan sűrűn, mint ahogy a makk szokott potyogni a megrázott tölgyfáról. És amikor az életben maradásnak már minden reménye elveszett, a halál pedig úgy tűnt, mintha tátongó torkával mindenki szeme láttára ott járnakelne a táborban, a király és a herceg, elhagyva zászlóikat, a futásban keresték menekülésüket. Akkor a többi sokaság is, itt a gyakori haláltól megrémülve, ott a körös-körül harapózó lángoktól rettegve, szívvel-lélekkel már csak a futás után áhítozott. De amikor e roppant nagy bajból futással akartak kimenekülni, íme, egy más, mégpedig egy belső és maguk okozta veszedelemmel találták magukat szemben. A kötelek összevisszasága, a sátrak sűrűsége ugyanis olyan veszedelmesen akadályozta az utakon való közlekedést, hogy amikor futva kifelé igyekeztek, egyik ráesett a másikra, és bizony nem tűnt kisebbnek az a veszteség, amelyet a saját hadseregük egymás agyontaposásával előidézett, mint az, amelyet az ellenséges nyílvesszők találatai okoztak. Mikor pedig a tatárok látták, hogy a magyarok serege futásnak ered, mintegy kaput nyitottak előttük, megengedve nekik, hogy távozzanak; nem rohamozva, csak úgy lépésben követték őket mindkét oldalon, megakadályozva, hogy erre vagy arra szétszéledjenek. A szerencsétlen emberek kincsei, aranyezüst edényei, bíbor öltözékei, számlálhatatlan fegyverei ott hevertek szanaszét az úton, de a tatárok hallatlan kegyetlensége mit sem törődött a hadizsákmánnyal, a drága kincsek egész zsákmányát semmibe véve, csak az emberek leölésében dühöngött egyre jobban. Amikor ugyanis látták, hogy az út gyötrelmeitől kifáradva, már sem a kezüket nem bírják kinyújtani a fegyverek után, sem a lábukat további futásra fel-

emelni, akkor kezdték őket innen is, onnan is kopjáikkal leszúrni, kardjukkal lenyakazni, nem kegyelmeztek senkinek, barmok módjára mindenkit leöldöstek. Hullottak a szerencsétlen nyomorultak jobbra-balra, mint télen a levelek. Végig az egész úton hullák hevertek, rohanó patakként ömlött a vérük, s a szerencsétlen haza földje széltében-hosszában piroslott fiainak kiomlott vérétől. Akkor a nyomorultaknak azt a tömegét, amelyet a tatárok kardja még nem emésztett el, nekiszorították egy mocsárnak, nem engedve meg, hogy más útra térjenek. A magyarok nagyobb része tehát a tatároktól hajtva belegázolt a mocsárba, és ott a vízben, sárban elmerülve, majdnem mind megfulladt. Ott pusztult el a híres-nevezetes Ugrin; ott Mátyás, az esztergomi érsek; Gergely, a győri püspök, ott lelte halálát igen sok prelátus és pap is. Haj, haj, Urunk Istenünk, az egyházi méltóság viselőit, a te szolgálatodra rendelt férfiakat miért juttattad ilyen keserves végre, ilyen hitvány sírra miért kárhoztattad? Bizony nagy mélység a te ítéleted! Ó, boldogtalan nyomorultak, kegyes imáikkal, buzgó könyörgéseikkel, a szentegyházakban való esedezéseikkel mennyivel jobban segíthették volna magukat és népüket, mint igazi fegyvereket öltve, a világiak táborában való virrasztással! Amilyen sorsra jutott tehát a nép, olyan sorsra jutott a pap is, és akiket közös hadsereg küldött a csatába, azokat közös pusztulás juttatta bűnhődésre. Tehát ha valaki ki is menekült ebből az örvényből, még akkor sem remélhette, hogy megszabadul az őt fenyegető kardtól, mert az egész vidéket sáskaként lepték el az ellenséges csapatok, ezekben pedig nem volt semmiféle kegyelem kímélni a legyőzötteket, irgalmazni a foglyoknak, otthagyni az elcsigázottakat, hanem mint az erdei vadak, csak az emberi vérre szomjúhoztak. Akkor bizony láthattad volna, hogy a hullák hogyan borítanak be sűrűn minden utat, minden ösvényt. Már elmúlt a

közös veszedelem első napja, de a következők sem ígérkeztek kevésbé kegyetleneknek. Mert amikor beesteledett, és a tatárok is elpihentek, akkor sem nyílott szabad út a futni szándékozóknak. Bármerre is igyekeztek az éjszaka sötétjében, mindenütt a még lélegző vagy a sebeikben nyöszörgő szerencsétlenek testébe botlottak. Többnyire halálos eszméletlenségben feküdtek, mozdulatlanul, mint a felfújt tömlők. Az első éjszakán igen nagy borzalommal szemlélték ezt a sok emberi holttestet, amint fahasábok és kövek módjára szanaszét hevertek, a következő napokon azonban a baj megszokása a borzalmat mentő eszközzé változtatta. Némelyek ugyanis, akik a nap folyamán nem mertek menekülni, belehemperedtek a megöltek vérébe, és meglapultak a hullák között, így aztán az élők a holtaktól kapták meg a meneküléshez szükséges oltalmat. De hát miért emlegessem fel azt a kegyetlenséget, amely a városokban és falvakban nap mint nap látható volt? Amikor az összeterelt gyenge asszonyokat, öregeket és gyermekeket sorba ültették, s hogy a ruhájuk ne mocskolódjon be vérrel, s hogy a hóhérok se fáradjanak ki, előbb lehúzatták ruháikat, felemeltették karjaikat, és az odaküldött hóhérok csak akkor döfték tőreiket könnyedén a szívükbe; és így irtották ki valamennyit. Mindezek mellett a férfiak módjára felfegyverkezett tatár asszonyok is igen bátran avatkoztak bele a harcokba, akik aztán a fogságba esett asszonyokkal még kegyetlenebbül bántak, mint a férfiak. Ha ugyanis megláttak valakit, akinek az átlagosnál szebb volt az arca, s akitől a féltékenység miatt bizonyos fokig félniük lehetett, azt kardot rántva, azonnal megölték; akiket pedig szolgálatra alkalmasnak tartottak, azoknak tőből levágták az orrukat, s csak ilyen elrútított arccal fogták be őket a szolgai munkákba. A fogoly gyermekeket magukhoz parancsolták, és ilyen játékot űztek velük: először sorba ültették őket, aztán előhívták saját

kicsinyeiket, egy-egy nyers ágat nyomtak a kezükbe, majd megparancsolták, hogy üssenek a nyomorult gyermekek fejére; ők maguk félreülve és könyörtelen tekintettel figyelve, egymás között mosolyogtak, megdicsérték azt, aki ügyesebben mérte az ütést, és egyetlen csapással be tudta törni a gyermek koponyáját és így kioltani az életét. Mi szükség van arra, hogy még többet beszéljek? Nem tisztelték a női nemet, nem kegyelmeztek a gyermeki kornak, nem szánták meg az öregeket, egyforma kegyetlenséggel gyilkoltak le mindenkit, s nem is embereknek, inkább ördögöknek látszottak. Ha szerzetesek lakhelyeihez közeledtek, felszentelt ruhákba öltözve kivonult eléjük az egész papi rend, himnuszokat és egyházi énekeket zengve, mintegy a győzteseknek kijáró tiszteletet akarták kifejezni, még ajándékokat is készítettek nekik, hogy maguk iránt könyörületet ébresszenek bennük. Ők azonban nem ismerték sem a könyörületet, sem az emberséget, a szerzetesi hűségüket megvetve, a jámbor együgyűségüket kinevetve, kivont kardjukkal, minden irgalom nélkül lenyakazták őket. Aztán betörtek a kolostorokba: elraboltak mindent, a házakat felgyújtották, a szentegyházakat megszentségtelenítették, szétrombolták az oltárokat, szétszórták az ereklyéket, a megszentelt ruhákból ágyasaiknak és feleségeiknek köntösöket csináltattak. Béla király azonban – isteni segítség oltalma alatt – kimenekült ebből a nagy veszedelemből, s kevesedmagával Ausztriába vonult. Kálmán király pedig, a testvére, eljutott egy nagyvároshoz, Pesthez, mely a Duna túlsó partján fekszik. Ebbe a helységbe igen sok Dunán innen és Dunán túl lakó magyar és más nemzetbeli futott össze, amikor meghallották az ütközet szerencsétlen kimenetelét, és értesültek arról, hogy az egész hadsereg megsemmisült. Bíztak ugyanis a jövevényekből és a lakosokból ott összeverődött nép nagy sokaságában. Kálmán király azonban

nem értett egyet azokkal, akik vakmerő dolgokra készülődtek, s akik azt hitték, hogy az égi kard csapásának ellen tudnak állni. Azt tanácsolta nekik, hogy inkább más helyekre vonulva keressék meg életük menedékét. Amikor azonban ebbe a hasznos tanácsba nem nyugodtak bele, Kálmán eltávozott tőlük, és átjött a Dráva folyón, ahol az ő lakhelye volt.[8] Az említett néptömeg pedig, amint az ilyenek merészségével ez történni szokott, elkezdte a helységet erősíteni, árkot ásni, sáncot hányni, vesszőből sövényt fonni és még sok mindent feleslegesen előkészíteni. De mielőtt a megkezdett munkálatokat legalább félig elvégezték volna, íme, hirtelen megjelennek a tatárok, s a magyarok sokaságán vakrémület és szellemi kábultság lesz úrrá. Akkor, ahogyan az éhes torkuk kínjától űzött ragadozó farkasok szokták a juhaklokat préda után sóvárogva vizsgálgatni, a bősz tatár vezérek is vadállatok módján dühöngve, ádáz szemekkel körüljárják az egész várost, rettenthetetlen lelkükben azt latolgatva, miként tudnák a magyarokat vagy kiráncigálni onnan, vagy betörve hozzájuk, a kardjuk élével föléjük kerekedni. A tatár sereg tehát, miután körös-körül elhelyezte táborát, elkezdte mindenfelől ostromolni a várost, nyilaztak kegyetlenül, és dárdáikat zápor módjára hányták befelé. A másik oldalon azonban a szerencsétlen magyarok felvették ellenük a harcot, és minden erejükkel igyekeztek magukat megvédeni; megfeszítve hajítógépeiket és íjaikat, nagyon sok dárdátnyilat lőttek az ellenséges csapatokra, vetőgépeikkel meg rengeteg követ dobáltak rájuk. A tatárok gyilkos nyílvesszői azonban pontosan csapódtak a célba, s így biztosabban okozták a halált is. Nem volt ugyanis se mellvért, se pajzs, se páncél, amelyen a tatár kéz által kilőtt nyíl át ne hatolt volna. Így harcoltak tehát egymással két vagy három napig, s amikor a szerencsétlen nép már nagyon nagy veszteségeket szenvedett, s az

elfáradt jobbjukkal alig bírtak ellenállni, és mert a hely sem volt eléggé megerősítve, egy bizonyos napon egyetlen rohammal betörtek a tatárok, de ekkor már nem volt se harc, se ellenállás. Nem is lehet azt elmondani, hogy milyen düh, milyen kegyetlenség kezdett el őrjöngeni a szerencsétlenek ellen, mert valóban, Pest városára akkora veszedelem zúdult, hogy ott az isteni bosszúállás kardja a lehető legnagyobb mértékben tobzódott a keresztények vérében. A tatárok betörése után tehát a szerencsétlen nép számára nem maradt más hátra, mint az, hogy összetehette kezeit, térdre borulhatott, és odanyújthatta nyakát a kard alá. A vérengző barbárok azonban nem elégedtek meg a bőven kiömlő vérrel, nem lankadtak el a kitartó gyilkolásban, és az öldöklés nagy zaja úgy hallatszott, mintha számtalan fejszecsapással óriási fatörzseket döntögettek volna a földre. Eget-földet betöltött a zokogó nők, a sikoltozó gyermekek ordítása és üvöltése, akik a kegyetlen halál dühöngését ott látták maguk előtt szüntelenül nyargalászni. Nem volt akkor arra idő, hogy gyászszertartásokat rendezzenek, hogy a legyilkolt kedveseiket megsirassák, és temetési menetben kísérhessék őket. A mindenkit egyformán fenyegető megsemmisülés arra kényszerítette az embereket, hogy ne a más, hanem ki-ki csak a saját halála miatt siránkozzon, mert a halálos kardcsapás ugyanúgy pusztította a férfit, mint a nőt, az öreget, mint a gyermeket. De hát ki tudná annak a szerencsétlen napnak az iszonyatát elmondani, ki tudná a tengernyi nép pusztulását számba venni? Hiszen a kegyetlen halál több mint százezer embert nyelt el egyetlen nap alatt és nem is nagy kiterjedésű területen. Hej, milyen kemény szívű az a pogány nép, amely a szánalom minden érzése nélkül tudta nézni, hogy a Duna vize széltében-hosszában embervértől piroslott! Miután a véghezvitt gyilkolás kegyetlensége kielégülni látszott, és kivonultak a

városból, még akkor is mindenfelé tüzeket gyújtottak benne, a falánk láng aztán az ellenség szeme láttára rögtön és teljesen felemésztett mindent. A nyomorult nép egy része feleségekkel és gyermekekkel a prédikátorok házába[9] sereglett össze, azt hitték, a falak közé zárkózva elkerülik a végveszélyt. De mit használt azoknak a megerősített hely, akiket nem védelmezett az isteni oltalom? Mert amikor a tatárok megérkeztek, és a helyiséget keményen megostromolták, közös sors várt mindnyájukra: a felgyújtott házban körülbelül tízezer ember pusztult el nyomorultul, együtt a házzal és minden holmijukkal. Ennek a nagy és borzalmas öldöklésnek tanúbizonysága a sok-sok temetetlen csont, melyek hatalmas halmokba hányva, megrendítő látványt nyújtanak a szemlélőknek. Közben a tatár sereg feldúlta egész Erdélyt, s miután a Dunán túli részeken[10] leöldöste vagy megfutamította a magyarokat, letelepedett azon a vidéken, hogy ott töltse el az egész nyarat és telet; s hogy félelmet keltsenek azokban, akik a Duna másik partján laknak, a leöltek összehordott tetemeiből hatalmas hullahegyeket hánytak össze a folyóparton, mások pedig csecsemőket szúrtak fel lándzsáik végére, mint nyársra a halakat, és úgy hordozták őket le s föl a partok mentében. A rablott zsákmánynak már nem volt se száma, se mértéke. Ki tudná felbecsülni a rengeteg lovat meg a többi állatok mennyiségét? A vagyonokat, a kincseket, a végtelen sok zsákmányt, amelyben az ellenség vidáman dúskált? És milyen nagy volt a fogságba hurcolt férfiak és asszonyok, fiúk és leányok száma, akiket különféle szolgálatokra kényszerítve, szoros őrizetben tartottak! S amikor egy bizonyos szerzetes férfiú a keresztény nép ekkora pusztulásán túlságosan elszomorodott, és csodálkozva égett a vágytól, hogy megtudja az okát, a mindenható Isten miért engedte meg, hogy a pogányok fegyvere elpusztítsa a magyarok földjét, ahol vi-

rágzott a katolikus hit, az egyházak tisztelete mindenféle viszonylatban becsben volt, éjjeli látomásában ezeket hallotta: „Ne csodálkozzál, testvérem, és az isteni ítéletet se tartsd igazságtalannak, mert bár az Isten roppant nagy kegyelme sok vétkét elnézte ennek a népnek, három elfajult és kicsapongó püspökének a gonoszságát már semmiképpen sem tudta elviselni." De hogy kikre vonatkozott ez a mondás, azt én nem tudtam meg. Akkor Béla király az egész családjával visszatért Ausztriából, és Zágráb környékén tartózkodott.[11] Köréje gyülekeztek mindazok, akik a tatárok kardja elől elmenekülhettek, és ott is maradtak egész nyáron át, várván a dolgok kimenetelét.

37. fejezet
A tatárok természetéről

Most pedig egy keveset beszélni fogok ennek a népnek a természetéről és viselkedéséről, úgy, ahogy én azt azoktól hallottam, akik a dolognak gondosabban utánanéztek. A tatárok országa a földkerekségnek azon a részén fekszik, ahol a Kelet érintkezik az Északkal, az itt lakó népeket pedig a tulajdon nyelvük szerint mongoloknak hívják. Azt is mondják azonban, hogy országuk Hátsó-Indiával határos, a királyukat pedig Cerkarusnak (Cerkanusnak) nevezik. Ez tehát amikor háborúba keveredett egy vele szomszédos királlyal, aki az ő nővérét meggyalázta és megölte, diadalmaskodott fölötte, és kioltotta az életét, egy másik királyhoz menekülő fiát pedig üldözőbe vette, és amikor csatára került a dolog, tönkreverte őt, de azt is, aki az országában oltalmat és segítséget nyújtott neki. S amikor fegyveresen egy harmadik országot is megtámadott, és azzal is sok csatában összeütközött, újra győztesen tért vissza saját országába.[12] És látva, hogy neki minden há-

borúban ilyen szerencse jut osztályrészül, kezdett a szíve túlságosan fennhéjázni és egész a dölyfösségig felfuvalkodni. S mivel azt hitte, hogy az egész földön nincs már olyan nép vagy ország, amely az ő hatalmának ellen tudna állni, elhatározta, hogy diadalmi dicsőséget fog szerezni minden nemzet fölött. Hatalmának nagyságát tehát meg akarta mutatni az egész világnak, bízott a démonok segítségében, akikkel szabad idejében társalogni szokott. Ekkor magához hívatta két fiát: Bahatot (Bathust) és Kajdanust (Chajdanust), s amikor átadta nekik seregének derékhadát, azt parancsolta nekik, hogy induljanak el az egész világ tartományainak meghódítására. Elindultak tehát, és körülbelül harminc év alatt bebarangolták Kelet és Észak valamennyi országát, amikor eljutottak a rutének földjére, majd végül Magyarország ellen vonultak. Ez a név azonban, hogy tatár, nem a nemzet saját neve, hanem egy bizonyos, országukon keresztülfolyó vízről nevezték így őket, vagy némelyek szerint a tatar (tartar) annyit jelent, mint sokaság. Jóllehet igen nagy a számuk, mégis azt mondják, hogy abban az ütközetben a magyarok voltak többen. De nincs a világon még egy nemzet, amely olyan jártas volna a harcban, amely úgy tudna, különösen a mezei ütközetben, diadalmaskodni az ellenségen, akár vitézséggel, akár fortéllyal vívják a harcukat. Ezenkívül sem keresztény, sem zsidó, sem szaracén törvények nem kötik őket,[13] ezért aztán nincs bennük semmiféle igazságérzet, semmiféle esküt vagy adott szót sem tartanak meg. Ellentétben minden más nemzettel, követeket sem a háború, sem a béke ügyében nem fogadnak, de nem is küldenek.[14] Arcuk ábrázata felette ijesztő, lábszáraik rövidek, mellkasuk azonban hatalmas; arcuk széles, bőrük fehér, álluk szőrtelen, az orruk meg pisze; szemeik kicsinyek, és egymástól kissé távolabb állnak. Fegyverzetük egy bikabőrből lemezesen készített bizonyos vér-

tezet, amely azonban áthatolhatatlan és nagyon biztonságos. Vas- és bőrsisakokat viselnek, görbe kardjukat, tegzüket és íjukat katonák módjára hordják. Nyílvesszőik négyujjnyival hosszabbak, mint a mieink, végeiken vas-, csont- vagy szaruhegy látható. A nyilak rovátkái olyan keskenyek, hogy a mi íjaink húrjai semmiképpen sem férnének beléjük. Zászlóik rövidek, a fekete és a fehér szín váltakozik rajtuk, némelyiknek a hegyén még gyapjúgombolyag is van. Lovaik kicsinyek, de erősek, jól bírják a koplalást meg a fáradságot; rajtuk parasztok módjára lovagolnak,[15] a lovak pedig patkó nélkül úgy nyargalásznak a sziklákon, köveken, mintha vadkecskék volnának; háromnapi folytonos igénybevételtől elcsigázva, megelégszenek egy kevéske szalmaféle takarmánnyal. Hasonló módon tesznek az emberek is, evéssel-ivással jóformán semmit sem törődnek, csak a kegyetlenség táplálja őket. A kenyérevéstől undorodnak, tiszta és tisztátalan állatok húsát megkülönböztetés nélkül felhasználják, és lóvérrel megaltatott tejet isznak.[16] A háborúik folyamán legyőzött különféle nemzetekből, de főleg a kunokból igen nagyszámú harcosuk van, ezeket aztán erőszakkal kényszerítik a csatába. Ha pedig valamelyikükön észreveszik, hogy kissé fél, és lelkének egész őrültségével nem rohan a halálba, annak minden késedelem nélkül leütik a fejét. Maguk a tatárok nem szívesen teszik ki magukat a halálnak, de ha közülük valaki meghal a csatában, azt azonnal felragadják, és elviszik a csatatérről, majd valami rejtekhelyen eltemetik őt, a sírhalmot azonban elegyengetik, még a lovaikkal is megtapostatják, hogy a sírnak semmiféle nyoma se legyen látható. Alig van olyan sebes folyású folyó, amely megakadályozná őket abban, hogy lovuk hátán ülve, át ne úsztassanak a vízen; ha pedig valamely víz átúsztathatatlannak bizonyul, vesszőkből azonnal csónak formájú ládákat fonnak, s miután a ládákat nyers állatbőrökkel

bevonták, poggyászukkal együtt maguk is beléjük ülnek, és minden félelem nélkül átkelnek a vízen. Sátraik ponyvákból és bőrökből készülnek; lovaik olyan jól be vannak idomítva, hogy akárhány lova is van egy embernek, azok mind követik őt, mint a kutyák. S jóllehet igen nagy az embereik száma, mégis mintha némák volnának, alig ejtenek ki egy-egy szót, hallgatagon járnak-kelnek, hallgatagon harcolnak. Miután tehát ezeket röviden előrebocsátottuk, most térjünk vissza a tárgyunkra.

Amikor tehát diadalmaskodtak a magyar nemzet fölött, és ennek a roppant veszedelemnek híre sebes szárnyakon mindenüvé eljutott, megremegett majdnem az egész világ, s olyan nagy félelem szállt meg minden tartományt, hogy már egyik sem merte remélni, hogy kegyetlen kezeiktől még meg tud menekülni. Azt mondják, hogy még Frigyes, a rómaiak császára sem az ellenállásról, hanem a búvóhelyről gondolkodott.[17] Akkor aztán sok tudós férfiú, kutatva a régi írásokban, legfőképp Metód vértanú mondásaiból kikövetkeztette, hogy ezek azok a népek, amelyeknek meg kell előzniük az Antikrisztus eljövetelét. És elkezdték a városokat, várakat megerősíteni, mert azt gyanították, hogy elpusztítva mindent, Róma városáig akarnak eljutni. Béla király továbbra is félt attól, hogy a tatárok átkelnek a Dunán, és az országnak ezt a megmaradt részét is el fogják pusztítani, elküldte tehát embereit Székesfehérvárra, s miután felvétette Szent István király testét, s felrakatott még sok egyházi kincset is, mindezt Mária úrnővel, a feleségével s a még csak kétéves kisfiával, Istvánnal együtt leküldte a tengerpart mellé, kérte és parancsolta, hogy a spalatóiak megőrzésre fogadják be ezeket, a királynét pedig kisfiával együtt tartsák ott hűségük oltalmában. De amikor a királyné asszony megérkezett, a spalatóiak némely irigyeitől meggyőzve, nem akart Spalatóba belépni, ha-

nem felkerekedett, és a királyi kincsekkel megtelepedett Klisszia (Klissza) várában. Vele jött nagyon sok nemesasszony is, akik a tatárok miatt özvegységre jutottak. Garganus podeszta pedig és a spalatói nemesek a királyné elé járultak, és nagy könyörgéssel esedezve kérték őt, hogy ne méltóztatnék a városukban való maradást megvetni, a királyné azonban nem hallgatta meg kérésüket. Ennek ellenére a spalatóiak nagy tisztelettel illették őt, és gyakori ajándékokkal, adományokkal látogatták az udvarát. Kálmán király ekkor költözött ez árnyékvilágból megboldogultan az Úrhoz; mert inkább kegyességgel és vallásossággal megáldott, mint az országos ügyek intézésének élő férfiú volt. Cesma mellett a domonkos barátok kolostorában temették el, egy titkos sírboltba helyezve.[18] Az elvetemült tatárok ugyanis nagy előszerettel törték fel a keresztények, főképpen pedig a fejedelmek sírjait, szentségtelen kezekkel meggyalázták és szétszórták a csontjaikat.

38. fejezet
A magyarok futása
(a tatár nép istentelen és kegyetlen arca elől)

A január tehát elmúlt,[19] és a tél hidege a megszokottnál jóval keményebbre változott, s mivel a folyók vize mindenütt befagyott, megnyílt az út az ellenség előtt. Akkor a vérengző Kajdanus vezér magához vette a hadsereg egy részét, és elindult a király üldözésére. A sereg roppant nagy sokasággal vonult, s ami útjába esett, azt eltaposta. Először tehát felégette Budalját, majd Esztergom alá érkezett. A várost teljes erővel ostromolni kezdte, s amikor különösebb erőfeszítés nélkül elfoglalta, felgyújtotta; benne mindenkit kardélre hányt, de hadizsákmányt csak keveset szerzett, mert a magyarok minden vagyonukat felhordták a ma-

gas fellegvárba. Innen eltávozva, egyenesen Székesfehérvár alá ereszkedett; a külvárosi házakat azonnal felégette egytől egyig, a néhány napig ostromlott városba pedig rohamokkal igyekezett betörni. De mivel a széles mocsarakkal körülvett helység eléggé erős volt, meg a mindenfelé felállított gépekkel az olasz őrség is igen bátran védelmezte, az istentelen hadvezér a meghiúsult próbálkozásai miatt csalódottan eltávozott. S mert sietett a királyt utolérni, rohanása közben igen nagy pusztítást nem vihetett véghez, ezért jégeső módjára csak azokat a helyeket pusztította el, amelyeken éppen keresztülvezetett az útja. A király azonban már értesült a tatárok közeledéséről, ezért, mielőtt a Dráva vizén átkelhettek volna, elhagyta Zágráb környéki állomáshelyeit, és egész kíséretével lehúzódott a tenger mellé. Ott aztán ki itt, ki ott keresett magának menedéket, szétszóródtak valamennyi közelebb eső tengerparti városba. A király pedig és a maradék magyarság színe-virága a spalatói részek felé vette útját. A királyi kíséretben ugyanis nagyon sok főpap s még több országnagy és zászlósúr volt, a mindkét nembeli és mindenféle korosztályhoz tartozó köznép tömegét pedig szinte nem is lehetett számba venni. Mikor aztán király urunk a város kapujához közeledett, ünnepélyes körmenetben kivonult eléje az egész papság és a nép, s a köteles tisztelet hódolatával fogadva őt, anynyi szállást adtak neki falaik között, amennyit csak ő maga kívánt. Vele jöttek még a következő országnagyok is: István zágrábi püspök és egy másik István, a váci püspök, aki egyszersmind az esztergomi érsekség jelöltje is volt; Benedek fehérvári prépost, a királyi udvar kancellárja és választott kalocsai érsek; Bertalan pécsi püspök és még mások is a püspöki karból. Ugyancsak vele volt: Ugrik cesmai prépost, Achilles prépost, Vince prépost, Tamás prépost és még több más prépost is, de felsorolásukat feleslegesnek tartjuk.

Udvari főemberek a következők voltak: Dienes bán, László országbíró, Máté tárnokmester, Roland lovászmester, Demeter, Móric és még sok más előkelő férfiú, mindnyájan feleségestül, családostul.[20] Garganus podeszta pedig, aki a király körüli szolgálatban igen szorgalmasan és hűségesen járt el, nagy igyekezettel gondoskodott arról, hogy egyrészt a polgárok készségesen teljesítsék a királyi parancsokat, másrészt pedig hogy a királyi kegyelem a szeretet és hála érzetével a polgárság egészére melengetően szétáradjon. Meg is tettek a király kedvére a spalatóiak mindent, kivéve azt, hogy egy gályát nem tudtak neki olyan gyorsan elkészíteni, ahogy azt a tatárok dühe elől kitérni szándékozó király tőlük megkívánta. Ezt a dolgot eléggé méltánytalan lélekkel viselte el a király. Nem is akart tovább Spalatóban maradni, hanem feleségével és minden kincsével eltávozva, Trauban időzött, úgy vélve, hogy ott az ellenséges támadás ellen a szigetek közelsége miatt biztosabb menedéket talál. Felkerekedett tehát egész udvarával, és a közeli szigeten állapodott meg.[21]

39. fejezet
A tatárok dühöngéséről

Az istentelen vezér most már semmit sem akart megkíséreletlenül hagyni, őrjöngő seregétől övezve rohant a király után, s mivel csak a királyi vérre szomjazott, minden dühével a király elpusztítására törekedett. A szlávok között tehát csak nagyon kevés öldöklést tudott véghezvinni, mert az emberek elrejtőztek a hegyekben meg az erdőkben. De nem is úgy jött, mintha az úton járt volna, hanem úgy, mintha a levegőben repült volna, megközelíthetetlen helyeken, zordon hegyeken tört át, ahová még soha hadsereg nem tette a lábát. Azért rohant ilyen türelmetlen sietséggel elő-

re, mert úgy vélte, hogy megtámadhatja a királyt, mielőtt az elérhetné a tengerpartot. De miután megtudta, hogy a király a tengerparton már szinte elérhetetlen biztonságban van, lassabban kezdett vonulni, s amikor egész hadseregével egy Sirbium nevezetű vízhez érkezett,[22] leszállott a lováról, és egy ideig elidőzött mellette. Ekkor a véres kezű hóhér megparancsolta, hogy a Magyarországból kihozott foglyok mind egy helyre gyülekezzenek, aztán a férfiak és nők, a fiúk és lányok roppant tömegét egy sík térre tereltette össze. És amikor juhnyájként már mindnyájan összesereglettek, rájuk küldte dárdásait, és mindnyájuknak levágatta a fejét. Ekkor iszonyú üvöltés és jajgatás hallatszott, s úgy tűnt, hogy az egész föld megrendül a halálra szántak hangjától. Elterülve ott feküdtek aztán mindnyájan azon a térségen, ahogyan a gabonakévék szoktak szanaszét heverni a szántóföldeken. S nehogy azt higgye valaki, hogy ezt az iszonyatos mészárlást zsákmányszerzés céljából hajtották végre, nem, egyetlen ruhadarabot sem húztak le róluk, utána viszont a gyászos nép egész sokasága sátorközösségenként leheveredett a legyilkoltak köré, és elkezdtek nagy vidáman falatozni, táncolni, játszadozva nagyokat hahotázni, mintha valami igen nagy jót cselekedtek volna. Aztán felkerekedtek, és Horvátország területén haladtak tovább.[23] Jóllehet már közel voltak, a spalatóiaknak még mindig hihetetlennek tűnt az egész dolog; de amikor egy részük leereszkedett a hegyről, nagy hirtelen, íme, néhányan megjelentek a város falai alatt. A spalatóiak azonban először nem ismerték fel őket, azt hitték róluk, hogy horvátok, és fegyverrel akartak ellenük kimenni. A magyarok viszont, amikor zászlaikat meglátták, megdermedtek lelkükben, és olyan rémület szállta meg őket, hogy mindnyájan a templomba rohantak, nagy remegések közepette ott megáldoztak, mert nem remélték, hogy akár csak egy nappal is

tovább tart az életük. Mások meg feleségük és gyermekeik ölelő karjaiba rohanva sírtak, iszonyú jajveszékelések között zokogva mondták: „Jaj nekünk, szerencsétleneknek! Mit használt a menekülés annyi fáradalma, gyötrelme? Mit használt, hogy ilyen messzire szaladtunk, ha üldözőinktől nem menekülhettünk, ha itt is az vár ránk, hogy legyilkolnak?" Akkor a város minden kapujánál nagy tolongás támadt, a falak közé menekülők idézték elő, akik elhagyták lovaikat, barmaikat, ruháikat, házi eszközeiket, sőt még a gyermekeiket sem várták meg, mert a halálfélelemtől űzve, csak rohantak a biztonságosabb helyek felé. A spalatóiak pedig nagy emberi jóságot tanúsítva, vendégekként fogadták be őket, s amennyire tehették, enyhítettek nyomorúságukon. Ám akkora volt a menekülők áradata, hogy a házak helyiségei már nem tudták befogadni őket, és kint kellett maradniuk az utcákon, az utakon. A templomkerítés körül még nemesasszonyok is aludtak szabad ég alatt; egyesek a kályhák sötét zugaiba rejtőztek, mások a sikátorok, pincék szennyét takarították ki, a többiek meg, ahol lehetett, még sátrak alatt is tartózkodtak. A tatárok pedig mindazokat, akiket a mezőn találtak, kardélre hányták; nem kímélték sem a nőket, sem a gyermekeket, sem az öregeket, sem a betegeket, sőt barbár vadságukban még az is örömet szerzett nekik, hogy fegyverükkel a bélpoklosságban szenvedők életét kiolthatták. Aztán egy osztaguk a városfalhoz közeledett, de miután az egész várost mindenfelől megszemlélte, még azon a napon visszavonult. A spalatóiak pedig hadigépeket kezdtek készíteni és alkalmas helyeken felállítani. És íme, néhány nap eltelte után megérkezett Kajdanus, de hadseregének csak egy részével, mert egész lovassága számára nem lett volna elég a fű, március eleje volt ugyanis, és kemény fagyok jártak. A tatárok azt hitték, hogy a király Klissza várában tartózkodik, elkezdték hát mindenfe-

lől ostromolni a várat, nyilakat lövöldözve és dárdákat hajigálva, de mivel ez a hely már fekvésénél fogva is erős volt, csak csekélyke kárt tudtak benne tenni. Akkor leszálltak lovaikról, és kézzel kapaszkodva elkezdtek fölfelé mászni. A várbeliek azonban hatalmas köveket zúdítottak le rájuk, néhányukat sikerült is megölniük. A balsiker miatt még vadabbak lettek a tatárok, és kézitusában egészen a magas sziklákig jutottak fel; a házakat kirabolták, s nem csekély zsákmányt vittek el magukkal. De amikor megtudták, hogy a király nincs ott, abbahagyták a vár ostromlását, lovaikra ültek, és elvágtattak Trau felé. Spalato felé azonban csak kevesen tértek ki közülük. És akkor a polgárok közül néhányan nem is annyira a saját félelmük miatt ingadoztak és gondolkoztak azon, hogy a várost elhagyják-e, és vagyonukkal, családjukkal a szigetek váraiba húzódjanak-e, mint inkább azért, mert látták, hogy a magyarokat milyen kétségbeesett félelem kínozza. És elkezdtek alaptalan rémhíreket terjeszteni, különféle ostobaságokat kitalálni; egyesek azt beszélték, hogy a tatárok hatalmas hadigépeket és rengeteg harci eszközt készítenek, amelyekkel majd e városokat igyekszenek lerombolni; mások viszont azt bizonygatták, hogy földből és kövekből hegy nagyságú halmokat emelnek, és így a városok fölé emelkedve, könnyűszerrel meghódítják őket. De a tatár csapatok istentelen vezérükkel a traui parton állapodtak meg. Amikor a király látta, hogy a tatár sereg az ő bujdosásának menedékhelye előtt szállt meg, nem tartotta elég biztonságosnak a közel fekvő szigeteken tartózkodni, ezért a királynét fiával és minden kincsével együtt bérelt hajókra szállíttatta, ő maga pedig beült egy csónakba, s miközben ide-oda eveztetett, figyelte az ellenség csapatait, és várta a dolgok kimenetelét. Egyébként Kajdanus vezér, miután kikémlelte annak a helynek minden zegét-zugát, megkísérelte, hogy a falak tövében nem lehet-

ne-e lóháton átkelni; de amikor azt tapasztalta, hogy az a víz, amely a várost elválasztja a szárazföldtől, az iszap mélysége miatt átgázolhatatlan, visszavonult onnan, és visszatérve övéihez, hírvivőt küldött a városba, meghagyva neki, hogy miket kell mondania. Mikor a hírnök közel ért a hídhoz, fennhangon és szláv nyelven ezeket kiáltotta: „Ezt üzeni nektek Kajdanus úr, a győzhetetlen sereg hadvezére: ne akarjátok az idegen vér bűnösségét magatokra vállalni, hanem adjátok kezeinkbe ellenségeinket, nehogy belekeveredve az ő meglakoltatásukba, feleslegesen elvesszetek." A kapuőrség azonban semmit sem mert válaszolni a szavaira; a király ugyanis megparancsolta, hogy szóba se álljanak velük. Akkor aztán az egész tömeg felkerekedett, és azon az úton, amelyen jött, vissza is vonult. Így tehát csaknem az egész március hónapot Horvátország és Dalmácia területén töltötték, ötször vagy hatszor meglátogatták ezeket a városokat, de aztán vissza is tértek táborukba. Végre elhagyták Horvátország földjét, és átvonultak Bosznia hercegségén. Innen aláereszkedve, a Rácföldnek nevezett Szerbországon mentek át, és eljutottak Felső-Dalmácia tengerparti városaihoz. Raguzát kikerülték, mert ott csak kevés kárt okozhattak, és eljutottak Cattaro városához, ezt felégették, majd továbbvonultak, és ezeket a városokat támadták meg: Suagiumot és Drivostent, mindkettőt kardélre hányták, nem hagyva meg bennük még a falra hugyozókat sem. Aztán még egyszer beszáguldozták egész Szerbországot, és eljutottak Bulgáriába.[24] Ugyanis mind a két vezér, Bathus is, Kajdanus is ott vonta össze szemle céljából a csapatokat. Amikor tehát ott egyesültek, gyűlést tartottak; azt színlelve, hogy kegyelemben részesítik a foglyokat, hírnökökkel kikiáltatták az egész hadseregben: mindazok, akik önként vagy fogolyként kíséretükben vannak, ha vissza akarnak térni hazájukba, vegyék tudomásul, a vezérek ke-

gyelméből szabadok. Akkor a magyarok, szlávok és más nemzetek nagy sokasága rendkívüli örömujjongással telt el, és a megadott napon kivonultak a hadseregből. Ám amikor mind egy csoportba verődve, két- vagy háromezer lépést előrehaladtak, az utánuk küldött lovascsapatok hirtelen rájuk rohantak, és válogatás nélkül fejüket szedve, még ugyanazon a síkon leölték őket. Béla király pedig, amikor a kiküldött kémei révén bizonyossá lett afelől, hogy az istentelen nép már az egész országból kivonult, minden késedelem nélkül visszatért Magyarországra; a királyné azonban a királyi gyermekkel Klissza várában maradt egészen szeptemberig. Ott halt meg két hajadon leánya, akiket Szent Domnius egyházában tisztességesen el is temették.[25] S jóllehet a barbárok dühe Magyarországot féktelen fegyverével már egészen összetörte, most még a nyomban bekövetkezett éhínség veszedelme is az éhhalál dögvészével tizedelte a nyomorult népet. Mert amíg a tatár veszedelem dühöngött, a szerencsétlen parasztok nem tudták földjeiket bevetni, nem lehetett az elmúlt aratás termését betakarítani; így aztán, mivel élelmiszerük nem volt, az éhínség kínjától emésztve, egyre csak hullottak. Ott hevert az utakon, a mezőkön a rengeteg holttest, ezért általános volt a vélemény: az éhínség eme keserves csapása nem kevésbé pusztította a magyar nemzetet, mint a tatárok öldöklő kegyetlensége. Mindezek után, mintha az ördög barlangjából jöttek volna elő, tömegestül tűntek fel a ragadozó farkasok, ezek aztán csak az emberi vérre szomjaztak, de már nem alattomos fortéllyal, hanem nyíltan rohantak a házakba, és az anyák öléből ragadták el a csecsemőket, és nemcsak a kisdedeket, hanem csoportokba verődve megtámadták még a fegyveres férfiakat is, és kegyetlen fogaikkal szétmarcangolták őket. Ezzel a három említett csapással, tudniillik: háborúval, éhínség-

gel, vadakkal a három teljes esztendőn át sújtott Magyarország tehát isteni végzés folytán az elkövetett vétkeiért súlyosan megbűnhődött.

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 IV. Béla 1235 novemberében lépett a magyar trónra, Gargano anconai nemesembert pedig 1239-ben iktatták be Spalato podesztájának.

2 II. Jurij Vszevolodovics vlagyimir-szuszdali nagyfejedelem a tatárok ellen 1238. március 4-én a Szity (Szura) folyó mellett csatát vesztett, és a küzdelemben maga is elesett.

3 A napfogyatkozást Spalatói Tamás a következőképp írja le művének egy korábbi fejezetében: „Azon időben, Urunk születésének 1239. esztendejében, június havának 3-án csodálatos és rettenetes napfogyatkozás lőn: mert az egész nap elhomályosodott, és az egész levegő besötétedett, s az égen a csillagok, mint éjszaka, föltűntek, és egy nagyocska csillag ragyog vala a nap mellett nyugot felől. S mindenkit oly rémület lepett meg, hogy mintegy ész nélkül kiabálva futkostak ide s tova, azt hivén, hogy a világ vége jelen van. Péntek nap, hold újultának harmincadik napja (azaz éppen újhold) vala, és jóllehet azon napfogyatkozás egész Európában látszott, azt mondják, hogy Ázsiában és Afrikában nem volt. Ugyanazon esztendőben üstökös csillag is látszott, mely az északi tájon, mintegy Magyarország fölött csügg vala, és ott marada több napon át, s eléggé nagy csoda dolog előjelének tetszik vala. Mert mindjárt ezen napokban mindenki fülébe sűrűn hangzik vala a szomorú hír, hogy a

dögleletes tatár nemzet már a keresztyének határaiba, Ruténország részeibe berontott, de sokan a dolgot csak játéknak tekintik vala." (Szabó Károly fordítása)

4 A szerző a közeledő húsvéti ünnepekre céloz, amikor az áldozati bárányokat említi.

5 Húsvétvasárnap 1241-ben március 31-re esett.

6 Batu és Kádán nem testvérek, hanem unokatestvérek voltak, mindketten Dzsingisz kán unokái: Batu Dzsocsinak, Kádán Ögödejnek volt a fia.

7 Rembald de Carumb magister, a magyarországi rendtartomány feje.

8 Kálmán ugyanis Szlavónia – mai fogalmaink szerint Horvátország – hercege volt.

9 A domonkos rendházba.

10 Ezúttal is nyugat felől nézve, vagyis a Duna–Tisza köze.

11 Csázmán (Čazma) Zágrábtól keletre, a hiteles helyként működő társas káptalan székhelyén.

12 Cercanus maga Dzsingisz kán. A Julianus által is említett legendás történet az ő korai hadjáratairól szól.

13 Vagyis nem keresztények, nem zsidók és nem mohamedánok.

14 Láttuk, hogy a tatár uralkodók gyakran küldtek és fogadtak követeket.

15 Azaz szőrén, nyereg nélkül.

16 Kavarással alkoholosra erjesztett kancatejet, kumiszt.

17 Albericus trois-fontaines-i szerzetes írja, hogy II. Frigyes császár a tatárok fenyegető levelére tréfásan válaszolt, és solymári állásért folyamodott.

18 Csázma mellett, Kloštar-Ivanićban, Horvátországban.

19 1242-ben.

20 A felsorolt egyházi méltóságok közül István zágrá-

bi püspök korábban kancellár volt; Báncsa-nembeli István váci püspök valóban esztergomi, Benedek fehérvári prépost és kancellár pedig valóban kalocsai érsek lett a tatárjárás után. A francia származású Bertalan 1251-ig töltötte be a pécsi püspöki tisztet, ekkor lemondott. Csák-nembeli Ugrin csázmai prépost utóbb spalatói érsek lett, Huntpázmán-nembeli Achilles prépost alkancellár, majd pécsi püspök, Vince prépost váradi, majd nyitrai püspök, Hahót-nembeli Tamás prépost pedig alkancellár, később kalocsai érsek. Az udvari főemberek közül Türje-nembeli Dénes Kálmán herceg halála után szlavón bán, majd nádor lett, Kán-nembeli László országbíró, majd nádor, végül szlavón bán, Csák-nembeli Máté tárnokmester és pozsonyi ispán, Hahót-nembeli Roland (Arnald) nádor és somogyi ispán, Csák-nembeli Demeter udvarispán és mosoni ispán, Pók-nembeli Móric fia Móric pedig főpohárnokmester, majd tárnokmester és nyitrai ispán.

21 A szájhagyomány szerint előbb a közvetlenül Trau (Trogir) melletti Bua (Čiovo) nagyobb szigeten, majd a Bua túlsó oldalán levő kis Kraljevac-szigeten.

22 Talán a Verbász (Vrbas) folyó.

23 A régi Horvátország a Tengermelléken és a Dinári-Alpokban, tehát a mostanitól délre.

24 Bosznia a mai Észak-Boszniának, Rácföld a mai Dél-Szerbiának, Bulgária a mai Északkelet-Szerbiának és Északnyugat-Bulgáriának felel meg. Raguza a dalmáciai Dubrovnik, Cattaro a most Crna Gora-i Kotor város. Suagium albániai Shëngjin, Drivosten pedig az albániai Drisht. A falra hugyozók a serdülő fiúk.

25 A spliti Szent Dojmo- (Domnius-) főszékesegyház kapuja fölött látható a dísztelen kis szarkofág. Hajdan itt latin sírverses márványtábla is volt.

1. Albericus monachus Trium Fontium / Krónika a város alapításától egészen az 1241. esztendőig [Részlet]

1237. év. Ebben az időben ugyanis a tatárok, egy bizonyos barbár nép, János pap hatalma alatt éltek. Mikor János pap a médek és a perzsák elleni háborújában segítségül hívta őket, és erődítményeiben, váraiban elhelyezte őket, látták, hogy ők az erősebbek, ezért János papot megölték, és országának nagy részét elfoglalták. Ezután királyt állítottak maguk fölé, mintha ő volna János pap, és ez időtől fogva nagyon sok rosszat követtek el a földön, olyannyira, hogy még ebben az évben megölték Felső-Örményország negyvenkét püspökét. Elterjedt tehát a hír, hogy ez a barbár nép Kunország és Magyarország ellen készülődik; de hogy igaz-e ez a szóbeszéd, kiküldtek Magyarországból négy domonkos barátot, akik aztán száz nap alatt eljutottak a régi Magyarországba. Visszatérve jelentették, hogy a tatárok a régi Magyarországot már elfoglalták, és hatalmuk alá vetették.[1]

1239. év. Egyébként bizonyos emberek, akiket tatároknak hívnak, s akiknek roppant sokasága szám szerint ismeretlen, egészen a baldachi kalifa országáig terjeszkedtek, magát a tartományt azonnal és teljesen lerombolták.[2] A tatárok külseje, ahogy azt a szemtanúk állítják, ilyen: fejük széles, nyakuk rövid; mellkasuk nagyon széles, karjaik roppant vastagok, lábszáraik rövidek és vastagok; vitézségük bámulatos; nincs bennük semmiféle kegyelet, nem félnek semmitől, semmiben sem hisznek, nem is imádnak senkit, csak a saját uralkodójukat, aki önmagát királyok királyának,

uralkodók uralkodójának hívja. Aki azonban a tatárok földjét, nemzetségét, eredetét és szokásait alaposabban meg akarja ismerni, az olvassa el *A tatárok története* című művet, melyet a carpini kolostorból való minorita János testvér adott ki, s akit az apostoli szentszék az Úr 1246. évében arra a vidékre küldött.[3] Egyébként az előbb említett tatárokról terjengő hír annyira megrémítette a magyarok királyát, hogy az Erdőségen túl két várát is megerősítette ellenük, a vidék erdeit pedig csapdákkal vétette körül, azaz plasszétumokká, rögtönzött erődítményekké változtatta. Aztán megtudta, hogy a kunok tatárokként rá akartak ijeszteni, de nagy részüket hősies harcban legyőzte, és egyik királyukat, név szerint Kutanust és egyik királynéjukat foglyul is ejtette. A kunok közül több ezren felvették a keresztséget, de csak álnokságból. A tatárok ellen pedig kiküldte Erdély ispánját, aki aztán a meótiszi mocsarak egyik szűk átjárójában úgy megverte seregük első szárnyát, hogy amikor a többiek hátratekintettek, azt hitték, hogy azon a helyen még az emlékük híre is megsemmisült.[4]

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

2. *Andrea Dandolo / Velencei krónika Szent Márk püspökségétől 1342-ig [Részletek]*

A tatárok átkeltek a riphaeusi hegyeken, melyek Nagy-Ázsiát elválasztják Európától;[5] át a magyarok határvidékén, amelyet Erdőségnek (Erdélynek) neveznek, és át Magyarországon, miközben nem kímélik sem az emberek nemét, sem az emberek korát. [...]

Régen, amikor még a tatárok az indiaiak fennhatósága alatt éltek, Csingisz tanácsára fellázadtak az indus királynak, János papnak Dávid nevű fia ellen, akit elfogtak, az országát pedig elfoglalták. A királyt aztán

kivégezték, vele együtt az egész királyi nemzetséget is, egyetlen leánya kivételével, akit Csingisz feleségül vett. Mikor Csingisz villámtól sújtva meghalt, követte őt fia, Oktata, aki felette okos volt.[6] Ez elhatározta, hogy meghódítja magának Ázsiát, előreküldte hát tízezer lovasát, kémleljék ki a különféle nemzetek erejét. A lovasok élére Dzsebeszagadát állította, és megparancsolta neki: mindaddig, amíg valamilyen leküzdhetetlen helyet nem talál, nézzen meg minden tartományt. Dzsebeszagada a parancsot serényen teljesítette, rövid idő alatt elfoglalt sok várost és tartományt, mikor azonban a török szultán feltartóztatta őt, a kapott parancs szerint visszatért Oktatához. Később Oktata, miután fiaival: Joachimmal, Bathonéval és Agadajjal Ázsiában számtalan tartományt leigázott, fiát, Bathonét elküldte a kunok országa ellen.[7] A legyőzött kunok azonban a magyarokhoz menekültek, és nagyon sokan még most is ott élnek. Ezután az előnyomuló tatárok Russziát foglalták el, majd Gazariát[8] és a bolgárok országát, s miután megütköztek a magyarokkal, Erdély területén is túlhaladtak. A király pedig először Ausztriába, azután Sagabriába[9] hátrált a családjával, majd Mária királynét kisfiával, Istvánnal, a relikviákkal és a királyi kincsekkel a dalmáciai Klisziába küldte; ekkor halt meg Kálmán, a király testvére. Ez év telének elmúltával a tatárok elfoglalták Budát, Esztergomot és az ország más városait, a lakosokat leöldösték. Ekkor a király is Klisziába jött, és a kérelmező jadraiaknak[10] kedvezményekkel kedveskedett, majd a tengeri erőd falainak kijavítására pénzt adományozott nekik. A tatárok közeledtére azonban Trauba ment, s mivel a tatárok már a tengerparthoz is alászállottak, a tőlük való félelem miatt családjával és kincseivel bérelt hajókon elszállíttatta magát. S noha a velenceiek isteni kegyelem folytán nagyon sok rosszat tehettek volna neki, nem követtek el ellene semmiféle

jogtalanságot. Végre a tatárok eltávoztak, a király pedig visszatért Magyarországra, előbb azonban Dienes bánt elküldte Jadra védelmére.[11]

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

3. Burtoni évkönyvek [Részlet]

A lyoni zsinatra megérkezett a föld egyéb főpapjai között egy rutén érsek, név szerint Péter, aki – mint több zsinati résztvevő állította – sem a latin, sem a görög, sem a héber nyelvet nem ismerte, mindamellett egy tolmács útján a pápa előtt igen jó tanúbizonyságot tett az evangélium ismeretéről. Maga külön meghíva, a pápa úrral és a többi főpapokkal, az isteni szent öltönyöket felöltve, bár nem ugyanolyan módon, mint ezek, az istentiszteleten részt vett. Megkérdezték Péter oroszországi érseket a tatárok helyzetéről; először eredetükről, másodszor hitük felől, harmadszor szokásaikról, negyedszer életmódjukról, ötödször erejük felől, hatodszor számukról, hetedszer szándékukról, nyolcadszor a szerződések megtartásáról, kilencedszer a követek fogadásáról – mire így felelt:

Először is eredetükről azt mondotta, hogy a midianiták maradékai elmenekültek Gedeon színe elől a távoli keleti részekre, és bevették magukat egy Ethrib nevű sivatagba.[12] Tizenkét vezérük volt, kiknek a főnökét Tatár kánnak hívták, s róla nevezik őket tatároknak. Tőle származik le Gür-kán, kinek három fia van: az elsőszülött neve Dzsocsi kán, a második neve Curthican, a harmadik neve Bathatarcan.[13] Ámbár ezek igen magas és csaknem áthatolhatatlan hegyek között laktak, provokálta őket Korezmsah, Salbatin unokája, és miután városát, Ornachot elfoglalták, unokáját, Korezmsahot számos tartományon át üldözték.[14]

Ezek során Oroszországot is jórészt elpusztították, aminek van már huszonhat éve. Az atya halála után a három testvér elvált egymástól, Dzsocsi kán a babiloniak ellen ment, Curthican a törökök ellen, Bathatarcan pedig Ornachban maradt, és vezéreit küldte Oroszország, Lengyelország, Magyarország és sok más ország ellen. Ez a három testvér pedig most seregeivel Szíria belső része táján egyesült. Mint mondották, körülbelül harmincnégy év telt el azóta, hogy az Ethrib-sivatagból kijöttek.[15]

Hitük felől ezt válaszolta: Azt vallják, hogy a világnak egy ura van; amikor követlevelet bocsátottak ki az oroszokhoz, ezekkel a szavakkal kezdték: „Isten és fia az egekben és Gür-kán a földön."

Szokásaikról azt mondta, hogy minden reggel kezeiket az égnek emelik; az evők pedig az első falatot a levegőbe dobják, az ivók meg az első kortyot a földre öntik a Teremtő tiszteletére, és azt mondják, hogy Szent János a vezetőjük. Újholdkor sokat mulatnak.

Életmódjukról azt felelte, hogy megeszik még a kanca, a kutya és bármiféle más állat húsát, szükségben pedig emberhúst is, azonban nem nyersen, hanem főve. Vizet és tejet isznak. Súlyosan büntetik a gonosztetteket, mégpedig a paráználkodást, lopást, házasságtörést, emberölést halálbüntetéssel. Egy vagy több feleségük van. Családi lakomára, ügyek megtárgyalására vagy titkos tanácskozásra más nemzetből valót nem engednek oda. Mindenki mástól elkülönülve táboroznak, s ha bárki idegen közéjük lopózik, tüstént felkoncolják.

Erejükről azt felelte, hogy erősebbek és gyorsabbak nálunk. Az asszonyok férfi módra lovagolnak, harcolnak és nyilaznak. Védőpáncéljuk több rétegű bőr és csaknem áthatolhatatlan; támadófegyvereik vasból készülnek. Sokféle hadigépük van, mely pontosan ha-

jit. A szabad ég alatt pihennek, az idő viszontagságaival mit sem törődve.

Számukról nem adott biztos választ, mégis annyit mondott, hogy majdnem minden nemzetből és az összes felekezetekből sok nép csatlakozott hozzájuk.

Szándékukról azt mondta, hogy az egész világot el akarják foglalni, és hogy Istentől eredően beléjük van oltva, hogy az egész világot harminckilenc éven át kell gyötörniük. Továbbá azt állítják, hogy amint egykor isteni fenyítésként a világot az özönvíz megtisztította, úgy mostani pusztításuk meg fogja tisztítani a világot kard által. Azután azt gondolják, hogy a rómaiakkal és más latinokkal[16] kemény csatájuk lesz, és kétséges számukra, hogy ők győznek, vagy őket győzik le; ha azonban győznek, az egész világ felett kell uralkodniuk.

A szerződés megtartásáról azt felelte, hogy eléggé betartják a megállapodást azokkal, akik önként megadják magukat; ezektől harcosokat és különféle kézműveseket vesznek; de semmi módon nem kímélik azokat, akik támadásukat bevárják.

A követek fogadásáról azt válaszolta, hogy azokat kegyesen beengedik, tárgyalnak velük és visszaküldik.

Végül kikérdezve a folyók és tengerek áthajózásáról, azt mondta, hogy a folyókat lovon úsztatják át, és hogy három helyen készítenek tengeri hajókat.

Azt is mondta, hogy egy tatár, név szerint Kalalidin, Giür-kán veje száműzetésben élt Oroszországban, minthogy hazugságon kapták.[17] Ezt felesége kedvéért megkímélték a haláltól. A tatárok cselekedeteiről bővebben nem tájékoztatta őt.

GYÖRFFY GYÖRGY FORDÍTÁSA

4. A krakkói káptalan évkönyvei a világ teremtésétől az 1331. esztendőig [Részlet]

1241. év. Amikor a tatárok benyomultak Krakkóba, felgyújtották az egyházakat, a lakosokat pedig korra és nemre való tekintet nélkül leölték. Az ütközetben ravasz fortéllyal nagyon sok krakkói katonát is megöltek, főképpen azért, mert a lengyelek hadizsákmányára kapzsi módon áhítoztak; töméntelen zsákmányt hurcoltak el magukkal. Ezután Sziléziára törtek, ahol Henrik herceggel és hadseregével ütköztek össze; megölték a herceget is, de seregéből is nagyon sokat küldtek a halálba.[18] Miután így kegyetlenkedve, Lengyelországban rengeteg pusztítást, gyilkolást és kártevést hajtottak végre, Magyarországon keresztül sértetlenül visszatértek övéikhez, miközben kegyetlenségük híre iszonyatos rémületben tartotta az egész világot. A tatárokat azonban nem a hadseregük ereje tette félelmetesekké, nem is az erős karjuk vitézsége, hanem egyedül a vérengző kegyetlenségük és a hitszegő, álnok ravaszságuk.

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

5. Friesachi évkönyvek / 1217–1300 [Részlet]

1241. év. A tatárok tűzzel-vassal pusztították egész Magyarországot. [Az 1241. évben, húsvét vasárnapján áthatolva az Alpokon és az erdőkön, a tatárok betörtek egy Rodana nevű magyar városba, és négy- vagy ennél is több ezer embert megöltek benne.[19] Ugyanezen a napon ugyanezek a tatárok egy másik csapattal Burza tartományba nyomultak, és megölték az erdélyi hadsereg vezérét valamennyi katonájával együtt.[20] Ugyanezen hét keddjén Nosa városában le-

gyilkoltak hatezer-negyven keresztényt; csütörtökén pedig Kuomelburchban több mint harmincezret.[21] Misericordia vasárnapja előtt, ugyancsak csütörtökön, Hermannstadtban több mint százezren hullottak el.[22] Ugyanezen a napon Magyarország királya, Béla, megszámlálhatatlanul nagy hadserege élén megütközött Bathunnal, a tatárok idősebbik királyával, de az ütközetből alig tudott kimenekülni. Elveszített övéiből – még kimondani is szánalmas dolog! – több mint tízezer katonát; ugyanezen csatában elesett három püspök is meg két érsek is.[23] Ugyanígy egy bizonyos, Klusának nevezett várban is végtelen sok magyar esett áldozatul. Ugyanez történt Váradon és a Tamás testvérekről elnevezett városban is, továbbá az erdélyi Gyulafehérvárott, valamint Zaliz városában is.][24]

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

6. *A kölni Szent Pantaleon-kolostor évkönyvei / 1238–1249 [Részlet]*

1241. év. Ebben az évben a keresztény nép halálos veszedelméről terjedt el a hír mifelénk: a tatárok jöveteléről. A kegyetlenségeikről szóló hírektől már zúgott a fülünk, a szívünk meg remegett. Mert ez a nép, ahogy mondják, a távoli Szkítia területéről kiindulva, messze túl a meótiszi mocsarakon, sok tengeren túli és tengermelléki nemzetet igázott le, és miután meghódította Ruszcia tartományait is, ez év nagyböjtje táján megtámadta Lengyelországot, amelynek nagy részét elpusztította, kirabolta és felégette, lakosait pedig elűzte vagy megölte. Ez a nép ugyanis kegyetlenül dühöngött mindenkivel szemben, nem kímélt egyetlen rendet sem, még az egyházit sem. Henrik, Boroszló hercege azonban egy másik herceggel együtt megütközött

velük, ám a hősies csatában alulmaradt, amelyben elesett a két vezér is meg sok buzgó katonájuk is; Henrik fejét a tatárok levágták, és magukkal vitték. Mikor az említett nép Lengyelországból eltávozott, benyomult Morvaországba, és bár hihetetlenül hangzik, egyetlen nap és egyetlen éjszaka alatt négynapi járóutat tett meg, pedig közben még sebes vizű folyókon is át kellett kelnie. Egész Morvaországot letarolták, kivéve a várakat és a megerősített helyeket. Vonulásuk közben a meisseni kerület határait is érintették, s rengeteg embert öltek meg ott is.[25] Innen Magyarországra érkeztek, s amikor a kunok kegyetlen nemzetsége is csatlakozott hozzájuk, vérengző öldökléssel pusztításba kezdtek. A magyarok királya eléjük sietett, s felújított csapataival, igen erős hadseregével egy bizonyos folyó partján tábort ütött. A tatár és a kun sereg azonban egy éjszaka, amikor még alig pitymallott, a tábor fölött és alatt mesteri módon átkelt a folyón, és a magyarok elővigyázatlan hadseregét megtámadta. A hírek szerint elesett ott hatvanezer magyar, köztük két püspök és nagyon sok német és francia is, mind a nemesség, mind a köznép soraiból. A magyarok királya pedig futásnak eredt, de kevesedmagával alig tudott kimenekülni a veszélyből. A tatárok minden késedelem nélkül bestiális őrjöngésbe kezdtek: pusztították az ország további részeit, a lakosokat megölték vagy elűzték. Mindezen nem kell csodálkoznunk, mert Magyarország-szerte alig akadt fallal megerősített város vagy szilárd erődítmény. A menekülő király tehát Ausztria hercegéhez futott, majd aztán a váci püspök révén segítséget kért a császártól, megígérve neki az örökös alárendeltséget, ha saját erejéből sikerülne visszaszereznie az országát. Ebből a veszedelemből, de már a veszedelem előtt is mind Lengyelországból, mind Magyarországról számos domonkos és minorita testvér menekült ki, akik aztán a kereszt jegyével Német-

országnak csaknem az egész területén egyháziakat és világiakat toboroztak az előbb említett barbárok ellen.[26] A császár is írt a német főembereknek, hogy készüljenek fel a megsegítésére, mert ő maga is segítséget akar vinni a keresztény népnek a vérengző barbárok ellen. Igen buzgón vette fel a kereszt jegyét maga a király is, a császár fia, továbbá a kölni érsek és még sokan mások a német nemesek közül.[27] Mert ez a barbár nép nagy riadalmat keltett még a távolabbi országokban is, a félelem nemcsak Galliát szállta meg, megszállta Burgundiát és Hispániát is, amely országokban a tatár név ezelőtt ismeretlen volt. Az előbb említett barbár nép eredetéről, szokásairól és életmódjáról sok hihetetlen és teljességgel embertelen dolgot hallottunk már, de mivel ezek még nem egészen világosak előttünk, mellőzzük itt a leírásukat, míg csak e tárgyban fel nem ragyog előttünk a tiszta igazság, amit aztán majd megfelelő helyen szándékozunk elmondani.

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

7. *A lengyelek évkönyvei / 965–1325* *[Részlet]*

1241. év. A tatárok elpusztították Lengyelországot, és Henrik herceget megölték. Ebben az időben Magyarországon farkasok, rókák és sasok irtották az embereket.

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

8. A garsteni évkönyvek folytatása / 1182–1257 [Részlet]

1241. év. Október 7-én kilenc óra tájban napfogyatkozás volt. A tatárok ismeretlen népe nagy és siralmas öldökléssel üldözi Magyarországot és más keresztény államokat: Lengyelországot és Alsó-Szlavóniát; mert a tatárok egy része váratlanul betört Ausztriába is, Neuburg mellett a Duna partján sok keresztényt kardélre hányt, aztán minden kár és veszteség nélkül vissza is tért onnan.[28] A domonkos testvérek szavára a keresztény fejedelmek közül sokan felvették a keresztet a tatárok ellen, és még mások is, akik Jézus Krisztus nevét vallják; a kereszt felvételének lehetőségétől nem tartották vissza sem a gyermekeket, sem az asszonyokat. S jóllehet egy akarattal vette fel mindenki a kereszt jegyét, a csapatok mégis itthon maradtak, mert nem volt vezérük; a tatárok pedig saját akaratukból vagy az Úr végzése folytán visszatértek hazájukba.

1242. év. Frigyes, Ausztria hercege, ez az erős, serény és harcra mindig kész katona a mindenünnen összegyűjtött hadseregével Magyarország királyát, Bélát igen szorult helyzetbe hozta, s a király csak záloggal biztosított hatalmas pénzösszeg révén tudott bosszúálló kezei közül kimenekülni.

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

9. A heiligenkreutzi évkönyvek folytatása / 1234–1266 [Részlet]

1241. év. Ebben az évben a kunok, ez a felette tisztátalan népség, melynek eledele a félig nyers hús, itala pedig a vérrel kevert kancatej, Gutan nevű királyuk vezetésével követeket küldtek Magyarország királyához,

kérték őt, telepítse le őket országa földjén, azt színlelve közben, hogy majd keresztényekké lesznek. A domonkos testvérek rábeszélésére, az ország nagyjainak a megkérdezése nélkül a magyar király befogadta őket, de sajnos önmaga nagy kárára engedte meg, hogy országában vele éljenek, mert lassanként elszaporodtak, s a kelleténél jobban megsokasodtak.

1242. év. [Kálmán, Magyarország királya, meghalt.][29] Az előbb említett és elátkozott kun nemzetség ugjai tehát átlépték Magyarország határait, és húsvét szent napján mentek be Radna városába; a kezdeti eddegélés, iddogálás és csendes viselkedés után megölték minden egyházi [éppen istentiszteleten voltak] és nem egyházi embert: ifjakat, szüzeket, idősebbeket, fiatalabbakat, senkit sem kíméltek. Azután, mint a sáskák, szétszéledtek az egész vidéken, s embervérre szomjazva, úgy ontották a vért, mint a vizet: [feldúlták a városokat, várakat, kegyetlen dühöngésüket kiterjesztették mindenre, a királyt feleségével és fiával egészen a tengerpartig űzték.] Azok pedig, akik már előbb kezdtek letelepedni Magyarországon, csatlakoztak övéikhez, így aztán a tömegük megszámlálhatatlanná lett. Gutan nevű királyuk megölte magát, de előbb megölte a két királynét, és megölt még másokat is, akik együtt voltak vele a házban, mert félt Ausztria hercegétől, aki megostromolta szállását, és el is foglalta.[30] A magyar király pedig, miután egy helyre összevonta nagyszámú, állítólag százezer katonából álló hadseregét, Pest mellett szembeszállt velük. Amikor azonban még ott pihentek a táborukban, hajnal vége felé a kunok váratlanul rájuk törtek. Először felgyújtották a tábort, azután leöldösték mind egy szálig a püspököket, grófokat, öregeket, fiatalokat, és senki sem állt ellen, úgyhogy abból a nagy sokaságból alig menekültek meg néhányan a királlyal együtt. Miután ezek az események így lezajlottak, egy másik nép következett utá-

nuk, tatároknak nevezték őket. Ez a nép keletről jött és sok tartományt, várost és várat semmisített meg, így Ruszciát és Henrik hercegével együtt Lengyelországot, azért, mert sokasága megszámlálhatatlan volt, és senki sem mert vele szembeszállni. Csatlakoztak hozzájuk az eretnekek és az álkeresztények, hogy rosszindulatukat kitombolhassák a keresztényeken, és eltörölhessék nevüket a föld színéről. Ez a nép meghódította magának a kunokat, hogy mindenben engedelmeskedjenek neki. Akkor sokasodtak meg először a bajok a földön, mert senkinek sem kegyelmeztek; a békét kérőknek néha megadták a békét, de ígéretüket soha sem tartották meg. Királyuk kijelentette, hogy ő az egyetlen úr a földön: ezért senkitől sem fogadott el segítséget vagy tanácsot, követséget is csak akkor hallgatott meg, ha az azt nyilvánította ki, hogy az ő törvényeit akarja követni, azaz megtagadja a mindenható Istent, és gyilkolni fogja az embereket. Követei révén ezt követelte Ausztria hercegétől is, de az nemet mondott neki. Hadseregük egy része betört Csehországba és Ausztriába is, de miután rengeteg embert legyilkoltak, visszatértek övéikhez. Mindezeket a bajokat azok a grófok okozták, akik megölték a király anyját, mert a fia elűzte őket szállásaikról. Nem volt nemzet, sem ország, amely ne remegett volna, ha meghallotta az ő nevüket. Amikor Gergely pápa értesült erről a veszedelemről, a fájdalomtól megrendülve segítségére akart sietni a tántorgó, de még meg nem semmisült szentegyháznak, ezért elküldte követeit, hogy prédikáljanak, és a kereszt felvételéért mindenkinek bűnbocsánatot hirdessenek. Nagyon sokan fogadták örömmel ezt a rendelkezést, és királyok, hercegek, püspökök, grófok, nemesek, nem nemesek, öregek, fiatalok készültek bosszút állni a hitetlenség fiain. Császár őfelsége azonban ezt megakadályozta; mert Magyar-

ország királya a hívó szót, hogy hozzá utazzék, és vele beszéljen, megvetően visszautasította. Őszentsége Gergely pápa anélkül, hogy kibékült volna a császárral, meghalt.[31]

1243. év. A tatárok és a kunok, noha senki sem állt azok ellen, és senki sem szállt velük szembe, eltávoztak Magyarországból, töméntelen zsákmányt rabolva aranyból, ezüstből, ruhákból és állatokból; rengeteg foglyot is hurcoltak magukkal mind a két nemből, nagy gyalázatára a keresztényeknek. Ezután Görögországba törtek, és végigpusztították egész területét, kivéve a várakat és a jól megerősített városokat. Waldwinus azonban, a konstantinápolyi király, megütközött velük; az első csatában le is győzte őket, a másodikban azonban ő maradt a vesztes.[32] Közben borzalmas és sohasem hallott éhínség tört Magyarország földjére, és többen hullottak el az éhínség, mint azelőtt a pogányok miatt. Kutyákat ettek, macskákat meg embereket; az emberhúst nyíltan árulták a vásárokon. Aztán veszedelmes és ragadozó farkasok szaporodtak el azon a földön; annyira kíméletlenül szedték áldozataikat, hogy fegyvertelenül senki sem mert kilépni a házából. Aztán a sáskarajok rágták le a vetéseket. Tizenöt napi járásnyira sem hosszában, sem szélességben nem akadt ember abban az országban. Krisztus születése óta egy országban ekkora csapást és nyomorúságot nem látott, de még csak nem is hallott az emberiség, mint amilyen Magyarországon volt az elkövetett bűnök miatt. A csapás alatt is, a csapás után is csak olyanok voltak a magyarok, mint azelőtt. Frigyes, Ausztria és Stájerország hercege a Lajtánál nagy hadsereggel állta útját Magyarország királyának, de anélkül, hogy megütköztek volna, kiegyeztek egymással. Később ugyanezzel a hadsereggel átkelt a Dunán, és Morvaország területére lépett, Csehország királya azonban

azonnal és váratlanul eléje ment hatalmas sokaságával, és a herceget megfutamította a csatából, a hadseregét pedig szétszórta.[33]

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

10. Töredék az 1241. évi tatár betörésről Lengyelországba és Magyarországba

Az országot, melyet Erdélynek hívnak, teljesen elpusztították és lerombolták.

Húsvét után három héttel a negyedik tatár hadsereg, mely Lengyelországot elpusztította, és a keresztényeket legyőzte, átvonulva Morvaországon, eljutott Magyarország földjére, és a falvakban meg a városokban, ahol többnyire németek laktak, harcolt a magyarokkal, győzött, és csak azokat nem ölte meg, akik elmenekültek előle. A hűtlen királyok vagy fejedelmek egyike, aki részt vett a magyar király megölésében, vagy állítólag ő maga követte el a gyilkosságot, kibékült a magyar királlyal, és tartós barátsággal csatlakozott hozzá. Később eléje járulva, álnokul azt mondta, hogy néhányadmagával szeretne kivonulni, majd barátságosan eltávozott tőle, és átment a tatárokhoz, akikkel szerződést kötött.[34] Aztán náluk maradva, Magyarország királya és övéi ellen vonult; az ország néhány helységében közel negyvenezer keresztényt részben elfogott, részben megölt, őt meg végre a Bulg... király...

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

11. Godysław Baszko / Lengyelország krónikája [Részlet]

Az Úr 1241. esztendejében a Lengyelországot és Magyarországot megtámadó tatárok első ágában levő Bathy király elhatározta, hogy csapataival Lengyelország ellen vonul. A tatárok hamvazószerdán pusztították el Sandomir városát és vidékét, nem kímélték sem az emberek nemét, sem az emberek korát. Azután mindenütt pusztítva, Wyslicián át Krakkóba értek. Opol közelében Opol hercege, Wladislaus és Sandomir hercege, Boleslaus szállt velük szembe, és kezdte meg a harcot, de hátat fordítva, megfutamodtak, mert a túlerőnek és az Isten akaratának nem tudtak ellenállni. Így aztán a tatár hadsereg említett része Siradiát, Lanciciát és Kujáviát pusztítva, eljutott egészen Sziléziáig.[35] Itt Legnycz vára mellett Szilézia, Krakkó és Lengyelország hercege, Henrik, a Szakállas Henrik fia, sok ezer katonájával erejéhez képest bátran megütközött velük, minden reményét Isten segítségébe és bizalmába helyezve. De Isten engedelmével, aki néha megengedi, hogy övéit bűneik miatt megostorozzák, az előbb említett nemes Henrik herceg, miután sok ezer emberét elvesztette, maga is elesett a harcban. Vele együtt ölték meg a Sepiolkának nevezett Boleslaus herceget is.[36] Mikor pedig Bathy tatár király betört Magyarországba, Béla és testvére, Kálmán, magyar királyok vonultak ki ellene. Ők azonban, miután hadseregük nagyobb részét az ütközetben elvesztették, megfutamodtak. És így Bathy végigpusztította Magyarországot, a legidősebbektől a legfiatalabbakig gyilkolva az embereket, nem kímélt senkit neme vagy kora miatt, még a Duna folyón is átkelt. Több mint egy évig tartózkodott ebben az országban, miközben kegyetlenül gyilkolta a népet, és istentelen módon pusztította a városokat.

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

12. Guilelmus de Nangiaco / IX. Lajos francia király története [Részlet]

A tatárokkal kapcsolatos események

Ugyanezen időben a tatárok az egyik, Bastus nevű hercegük vezetése alatt elpusztították Lengyelországot és Magyarországot, a Fekete-tenger mellett pedig Ruszciát és Gazáriát még harminc más tartománnyal együtt, és eljutottak egészen Németország határáig. Mikor azonban a magyaroktól félve, áldozat közben megkérdezték a gonosz szellemeket, vajon rátörjenek-e Magyarországra, ezt a feleletet kapták: Menjetek nyugodtan, mert a viszály és a kegyetlenség szellemei fognak előttetek járni, az általuk megzavart magyarok pedig nem győznek le titeket. Megérkezésük előtt ugyanis a király és a főemberek, a papság és a nép kölcsönösen meghasonlottak egymással, ezért aztán hadba vonulni nem akartak. Később a félelemtől megrémült, ide-oda menekülő magyarok közül sok ezret legyilkoltak. Azt mondják, hogy ez után a tomboló öldöklés után akkora éhínség ütötte fel a fejét Magyarországon, hogy az élők megették a halottak testét. Még kutyákat is ettek és minden effélét, amit csak fellelhettek.

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

13. Martinus Oppaviensis / Krónika a pápákról és a császárokról / 1–1277 [Részlet]

Ugyanezen Frigyes császár idejében, az Úr 1239. évében, a tatár nép, miután Kelet országait elfoglalta, és kegyetlenül leigázta, két ágra szakadva megtámadta Magyarországot és Lengyelországot. Amikor a harc

mezőn megütköztek velük, Magyarországon Kálmán herceg, a magyar király testvére esett el, Lengyelországban meg Henrik, Szilézia nemes hercege. Ami pedig a köznépet illeti, ha rájuk találtak, mind a férfiakat, mind a nőket kardélre hányták. Így aztán ezeket az országokat, de különösen Magyarországot annyira elpusztították, hogy a rettenetes éhínség miatt az anyák gyermekeik húsával táplálkoztak, és nagyon sokan egy bizonyos hegynek a porát használták liszt gyanánt.[37]

CSONKA FERENC FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 János papkirályról és utódáról, Dávid királyról lásd a kötet bevezető tanulmányát. A négy domonkos barát száznapos utazása valószínűleg Julianusnak és társainak második útja.
2 Baldach Bagdad városa, a kalifa székhelye.
3 Plano Carpini művét teljes terjedelmében közöljük kötetünkben.
4 A meótiszi mocsarak az Azovi-tenger partvidékén vannak. A kunokra vonatkozó híradás zavaros.
5 A mai Urállal azonosítható hegység.
6 Oktata Ögödej nagykán, Dzsingisz utóda.
7 Dzsebenagada Dzsebe mongol vezér, Ögödej előhadának vezetője. Joachim, Bathone és Agadaj pedig Dzsocsi, Batu és Csaadaj.
8 Gazaria a kazárok országa, illetőleg a Krím félsziget.
9 Zágrábba.
10 Zára (Zadar) dalmáciai város lakóinak.
11 Türje-nembeli Dénes, Szlavónia és a Tengermellék ura.

12 Péter érsek a bibliai Bírák könyve szavaival magyarázza a tatárok eredetét.

13 Különböző nemzedékeket összekeverő felsorolás: Gür-kán maga Dzsingisz kán; Dzsocsi valóban Dzsingisz fia; Curtichan Csaadaj vagy Ögödej (gür-kagán) lehet; Bathatarcan pedig alighanem Batu, Dzsingisz unokája.

14 Korezmsah a hvárezmi uralkodó, Ala ad-Dín Mohammed vagy fia, Dzselál ad-Dín; a Salbatin név talán a Dzselál ad-Dín romlott alakja. Ormach Ürgendzs, a hvárezmi birodalom fővárosa.

15 Az évszámok nagyjából a Kalka menti csata (1223), illetve a kara-kitaj birodalom elleni hódító hadjárat (1210) évének felelnek meg. A babiloniak elleni hadjárat Perzsia és a Kaukázus-vidék hódoltatása az 1220-as, illetve 1230-as évek elején. Az Ürgendzsben maradás téves megállapítás, hiszen a főváros Karakorum volt. Téves hír a Szíriában való tatár táborozásról szóló is. (Emiatt kísérelt meg aztán a pápa két követséget is Szíria felől kiküldeni a mongolokhoz.)

16 Latinok alatt a latin szertartású római katolikusokat érti Péter érsek.

17 Nem tudunk ilyen esetről. A Kalalidin név alighanem az Aranyhorda uralkodóinak Khán al-Adil, vagyis igaz kán méltóságnevéből torzult el.

18 Ismételten az 1241. április 9-i legnicai csatáról van szó.

19 A zárójelben szereplő rész a Luxemburgban levő echternachi kolostorban őrzött kézirat szövege. Rodana az erdélyi Óradna (Rodna).

20 Burza tartomány a Brassó vidéki Barcaság (Burzenland, Bîrsa).

21 Nosa város Beszterce (Nösen, ma Bistrița Románia Beszterce-Naszód megyéjében), a vérengzés napja forrásunk szerint 1241. április 2. A Kuomel-

burch elnevezésben Kőhalomtól (Reps, Rupea) Küküllővárig (Kokelburg, Cetatea de Baltă) különböző helységeket keresnek. Az itteni mészárlás 1241. április 4-én volt.

22 Nagyszeben (Hermannstadt, ma Sibiu Románia Szeben megyéjében). A város pusztulásának napja 1241. április 11.

23 Forrásunk helyesen adja meg a Sajó menti csata napját, valamint az elesett főpapok – Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai érsek, Gergely győri, Rajnald erdélyi és Jakab nyitrai püspök – számát.

24 A Klusának nevezett vár Kolozsvár (Klausenburg, Cluj-Napoca), Várad Nagyvárad (Grosswardein, Oradea), a Tamás testvérekről elnevezett város Tamáshida (Tamaşda). Gyulafehérvár (Karlsburg, Alba Iulia) az erdélyi püspöki székhely, Zaliz a mai Szalacs (Sălacea) Biharban.

25 A meisseni kerület a Csehországgal szomszédos meisseni szász őrgrófság.

26 A magyarországi domonkosok és ferencesek 1241. évi körlevelét közöljük kötetünkben.

27 A király, a császár fia: IV. Konrád választott német király (uralkodott 1237-től 1254-ig). A kölni érsek 1238-tól 1261-ig Konrad von Hochstaden, a kölni dóm építésének megkezdője.

28 Neuburg a Bécs melletti Klosterneuburg vagy Korneuburg.

29 Kálmán herceg nem volt Magyarország királya, de királyi címet viselt, mivel ifjúkorában Halics trónját iparkodott megszerezni magának.

30 Kötöny halálára vonatkozóan lásd a kötet bevezető tanulmányát.

31 IX. Gergely pápa 1241. augusztus 22-én halt meg.

32 II. Balduin konstantinápolyi latin császár 1228-tól 1261-ig uralkodott.

33 IV. Vencel cseh király (1230–1253). Állandó háborúságban volt II. Frigyes osztrák herceggel.

34 A korántsem megbízható beszámolóban összekeverednek a kunokról hallott hírek.

35 Ulászló a sziléziai Opoly (Opole) hercege, Boleszló pedig a dél-lengyelországi Sandomierz hercege volt. Siradia a közép-lengyelországi Sieradz, Lancicia a vele szomszédos Łęczyca, Kujávia pedig a tőlük északra elterülő lengyel tartomány.

36 Szakállas Henrik az 1238-ban meghalt I. Henrik sziléziai herceg.

37 Martinus Oppaviensis krónikájának erre a szövegrészletére hivatkozik a magyarországi német nyelvű, úgynevezett *Szepesszombati Krónika*. A *Szepesszombati Krónika* idevágó részét közöljük kötetünkben.

ÚTI JELENTÉSEK

Kötetünknek ez a része a magyarországi tatárjárás után az 1240-es években a mongolokhoz küldött követségek beszámolóit tartalmazza – az 1250-es években a tatár kánnál járt Willelmus de Rubruk kiváló leírását tehát már nem. Ennek a terjedelmesebb munkának a magyar szövege egyébként olvasható a Györffy György szerkesztésében megjelent *Napkelet felfedezése* (Bp. 1965) című kiadvány 118–220. oldalán. Ebből a kötetből vettük át a mi úti beszámolóink magyar fordítását is. Az 1240-es évek legalaposabb leírása Johannes de Plano Carpini tollából származik. Szerzője a 12. század végén született egy Perugia melletti olasz faluban. Assisi Szent Ferenc tanítványa volt, a ferences szerzetesrend egyik első buzgó terjesztője és tartományfőnöke, IV. Ince pápa 1245-ben a lyoni zsinatról küldte ki követségbe a tatár kánhoz, mert a zsinaton részt vett néhány olyan egyházi személy, aki személyes tapasztalatai alapján számolhatott be a tatár veszedelemről: Bertold aquileiai pátriárka (IV. Béla nagybátyja), Rogerius mester, későbbi spalatói érsek, a magyarországi tatárdúlás krónikása és Péter orosz érsek, aki egyenesen azt hirdette, hogy a mongolok a Nyugat elpusztítására készülnek. Johannes de Plano Carpini visszatérése után a dalmáciai Bar (Antivari) érseke lett, ott is halt meg 1252-ben. Művének teljes szövegét közöljük. A fordítást a *Napkelet felfedezése* 57–108. oldaláról vettük át. – Benedictus lengyel ferences barát Johannes de Plano Carpini úti-

társa és tolmácsa volt. Beszámolóját egy kölni főpap jegyezte fel, szövegét a kölni Szent Pantaleon-kolostor évkönyvei őrizték meg. A magyar fordítást a *Napkelet felfedezése* 109–113. oldaláról vettük át. – Ugyanitt, a 116–117. oldalon jelent meg annak a rövid függeléknek a magyar fordítása, amely Johannes de Plano Carpini úti jelentésének luxemburgi kézirata végén olvasható, és IV. Bélának a tatárokhoz küldött követségéről szól. Ezt is közöljük. – A New Haven-i Yale egyetem 1957-ben egy könyvkereskedőtől addig ismeretlen, 1247-ben írt tatárföldi jelentést vásárolt, mely Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais) ismert Speculum historiale című művével egybekötve, 15. századi hibás másolatban maradt reánk. Szerzője keresztnevének csak kezdőbetűje ismert, származáshelye, Bridia pedig elírt név lehet, alighanem egy lengyelországi helységnév rejlik mögötte. Ferences barát volt, valószínűleg Lengyelországban csatlakozott a Plano Carpini és Benedictus Polonus vezette követséghez, de a megbetegedett harmadik baráttal, a cseh Ceslaus Istvánnal Batu kán udvarában lemaradt, majd Korenza udvarában várta be a Karakorumból visszatérő pápai követséget, s azzal együtt tért vissza Lengyelországba. Útközben kézhez kapta Plano Carpini útijelentésének nyers fogalmazványát, ezt kivonatolta, és kiegészítette az általa hallottakkal. E kiegészítések közül Batu kán hadjáratának a mongoloknál hallott elbeszélése a legbecsesebb. Társaival egyezően ő is említi a mongolok által elfoglalt országok között a Baskíriának nevezett Nagy-Magyarországot *(Bascart id est Magna Hungaria)*. Magyar vonatkozású részletét Györffy György fordításában az Élet és Tudomány 1969. évi 7. számának 291–294. oldaláról vettük át.

Kezdődik az általunk tatároknak nevezett mongolok históriája.

Előbeszéd

Krisztus minden hívének, akihez csak eljut ez az írás, Plano Carpini-beli Johannes fráter, a ferencesek rendjének szerzetese, az apostoli széknek a tatárokhoz és más keleti népekhez küldött követe Isten kegyelmét hirdeti a jelenben, dicsőségét a jövendőben és diadalmas győzelmét az Ő és Urunk Jézus Krisztus ellenségei felett.[1]

Mikor az apostoli szék megbízásából a tatárokhoz és más keleti népekhez készültünk, és megismertük pápa urunk s a tiszteletre méltó bíborosok kívánságát, úgy választottunk, hogy először a tatárokhoz utazunk; attól tartottunk ugyanis, hogy Isten egyházát a közeljövőben éppen őáltaluk fogja veszély fenyegetni. S bár féltünk, hogy a tatárok vagy más népségek megölhetnek, vagy örökös rabságra vethetnek, hogy az éhezés, szomjúhozás, nagy hideg, hőség, a viszontagságok és rendkívüli fáradalmak már-már meg fogják haladni erőnket – s mindez, a halált meg az örökös rabságot kivéve, sokszorosan és jóval nagyobb mértékben bekövetkezett, mintsem előre hittük –, mégse kíméltük magunkat. Mert óhajtottuk, hogy Isten akaratát a pápa úr megbízása szerint teljesíthessük, és hasznára lehessünk a kereszténységnek; vagy legalábbis megtudva a tatárok való szándékát és határozatát, hírül adhassuk azt a keresztényeknek, nehogy egy esetleges váratlan támadás készületlenül érje őket – mint az az emberek bűnei miatt más alkalommal már megtörtént –, s így a keresztény nép tömeges pusztulásával járjon.[2]

Amit tehát a ti hasznotok érdekében, elővigyázatra intve, leírunk most nektek, azt annál is inkább el kell higgyétek, mert mi mindezeket vagy a tulajdon szemünkkel láttuk, mialatt egy évig és négy hónapig, sőt még tovább rajtuk keresztül és ugyanakkor velük együtt vándoroltunk, közöttük éltünk; vagy hallottuk ott raboskodó keresztényektől, akikről úgy véljük, hogy szavahihetőek. A legfőbb paptól azt a megbízást kaptuk, hogy mindent fürkésszünk ki, és mindent alaposan nézzünk meg; s ezt a parancsot mind jómagam, mind Benedictus Polonus fráter ugyanazon rendből, aki az én viszontagságaimnak társa és tolmácsom volt, buzgón teljesítettük.

Ha pedig olyasmit írunk le az olvasók tudásának gyarapítására, ami tifelétek ismeretlen, nem szabad emiatt hazugnak neveznetek, hiszen csak azt adjuk elő, amit magunk láttunk, vagy mint biztos tényt, szavahihetőnek ítélt emberektől hallottunk. Bizony, igen kegyetlen dolog, ha az embernek jó cselekedetéért mások megszégyenítéssel fizetnek.

I. A tatárok országáról; fekvéséről, jellegéről és éghajlatáról

A tatárok cselekedeteiről akarván írni, tudósításunkat az olvasók könnyebb tájékozódása kedvéért a következő fejezetekre tagoljuk: Először szólunk majd országukról, másodszor lakosairól, harmadszor vallásukról, negyedszer szokásaikról, ötödször uralmukról, hatodszor hadviselésükről, hetedszer a hatalmukba kerített országokról, nyolcadszor arról, hogyan kell ellenük hadakozni, utoljára pedig az útról, melyet tettünk, a kán udvaráról s a tanúkról, akik velünk a tatárok földjén találkoztak.

Az országgal a következőképpen szándékozunk fog-

lalkozni: elöljáróban szólunk fekvéséről, másodsorban jellegéről, harmadsorban éghajlatáról.

A tatárok országa Keletnek azon a részén terül el, ahol feltevésünk szerint Kelet Északhoz kapcsolódik. Tőle keletre Kína meg a szolangák földje fekszik, délre a szaracénoké; nyugat és dél között az ujgurok földjével, nyugaton a najmanok tartományával szomszédos; északon az óceán határolja.[3]

E föld némely részén rendkívül hegyes, más részén sík, de csaknem az egészet vegyes, nagyobbára homokos kavics borítja. Egyes vidékein kisebb erdők találhatók; másutt teljesen fátlan. Ételeiket ugyan főzik a lakosok, de mind a kán, mind az előkelőek s a többiek valamennyien marha- és lótrágyából gyűjtott tűz mellett ülnek. E földnek még századrésze sem termékeny, nem is hozhat termést, hacsak folyóvizek nem öntözik, márpedig errefelé kevés a víz és patak, folyó meg éppenséggel alig akad. Ennélfogva nincsenek falvaik, sem városaik, egyet, a Karakorumnak nevezettet kivéve, mely, mint mondják, elég nagy. Mi ugyan nem láttuk, de félnapi járásra megközelítettük, mikor a Sira ordánál voltunk, mely kánjuk legnagyobb udvara. S jóllehet egyebekben terméketlen is e föld, a jószágnak, ha nem is bőséges, de elegendő táplálékot nyújt.[4]

Az időjárás e tájon bámulatosan rendellenes. Még nyár derekán is, amikor másutt a legnagyobb hőség uralkodik, itt hatalmas égzengések és villámlások vannak, melyektől sok ember pusztul el; nagy hó is szokott hullani ebben az évszakban. Azután meg akkora jeges orkánok dúlnak, hogy az emberek erőlködve is alig bírják megülni a lovat. Így mikor az orda előtt voltunk – ez náluk a kán s az előkelőségek szállásának neve –, a nagy erejű szél miatt a földön elnyúlva feküdtünk, és alig láttunk a hatalmas porfelhőtől. Errefelé télen sohasem esik az eső, nyáron ellenben gyakran, de oly keveset, hogy alig nedvesíti meg valamelyest a port s a

fű tövét. Gyakoriak az óriási jégesők is. Így amikor a választás volt, s a kánnak a birodalom trónjára kellett lépnie – mi éppen az udvarnál tartózkodtunk –, akkora jégeső hullott alá, hogy a hirtelen olvadástól, mint közelebbről megtudtuk, százhatvannál több ember fulladt meg ezen a szálláson; az ingóságot s a sátrak egy részét elsodorta. Nyáron olykor hirtelen nagy hőség támad, majd hirtelen kemény hideg. Telente némely vidékre rengeteg hó hull, másutt viszont kevés.

S hogy röviden összefoglaljam: nagy kiterjedésű föld ez, egyebekben azonban – amint tulajdon szemünkkel láttuk, mialatt öt és fél hónapig tartó utazással bejártuk – sokkalta hitványabb, semhogy azt szavakba tudnánk önteni.

II. A lakosokról: ruházatukról, szállásaikról, vagyonukról és házasságukról

Szólottunk földjükről, most szólanunk kell lakosairól. Először tehát leírjuk külsejüket; másodszor házasságukról, harmadszor ruházatukról, negyedszer szállásaikról, ötödször vagyonukról teszünk említést.

A tatárok külseje minden más népétől különbözik. Szemük köze és arcuk szélesebb, mint másoké. Arccsontjuk erősen kiugrik állukhoz viszonyítva, orruk lapos és kicsi, szemük apró és szemvágásuk egészen szemöldökükig emelkedik. Derékban, kevés kivételtől eltekintve, általában karcsúak; csaknem mind közepes termetűek. Szakálla szinte mindegyiknek gyéren nő, egyeseknek azért van egy kis szőrzete a felső ajkon és az állon, és ezt nem nyírják. A fejtetőn a papokéhoz hasonló tonzúrát hordanak, és egyik fülüktől a másikig háromujjnyi szélességben mindnyájan beretválkoznak; ez a beretvált rész a tonzúrához csatlakozik. Homlokuk felett kétujjnyi szélességben ugyancsak le-

beretválják a hajat; azokat a szálakat meg, melyek a tonzúra s e beretvált rész között vannak, egész a szemöldökig hagyják nőni, és úgy nyírják, hogy középen hosszabb legyen, mint a homlok két oldalán; a többi hajat megnövesztik, mint az asszonyok, két fonatba csavarják, és külön-külön megkötik a fül mögött. Lábuk is kicsiny.

Minden férfinak annyi felesége van, ahányat el tud tartani, kinek száz, kinek ötven, kinek tíz – egyiknek több, másiknak kevesebb. Általában minden rokonnal házasságra léphetnek, kivéve anyát, leányt és egyazon anyától született nővért. A csak apáról való nőtestvért, sőt az apa halála esetén annak feleségeit is elvehetik; a meghalt fivér feleségét is elveheti a fiatalabb fiú, vagy másvalaki a fiatalabb rokonság köréből tartozik elvenni.[5] Valamennyi többi nő közül minden különbség nélkül választhatnak feleséget; nagyon drágán vásárolják meg őket a szülőktől. Férjük halála esetén a nők nem egykönnyen lépnek át második házasságba, hacsak nem mostohafiuk akarja őket feleségül venni.

Ami ruháikat illeti, mind a férfiaké, mind az asszonyoké egyforma szabású. Süveget, köpönyeget, kámzsát vagy bőrköntöst nem használnak, hanem bukarán gyapotkelméből, harisnyából vagy brokátból készült ruhát hordanak, a következőképpen alakítva: a tetőtől talpig nyitott ruha a mellet duplán takarja, s bal oldalon egy, a jobbon meg három helyen kötik meg; bal oldalon egészen a karöltőig nyitott. Mindenféle prémruhájuk ugyanilyen alakúra készül; a felső bundának kifelé van a szőre, és hátul nyitott; van azonban hátrafelé egy térdig érő farkacskája.

A férjes asszonyok nagyon bő, elöl földig nyitott ruhát viselnek. Fejükön valami vesszőből vagy kéregből készített, kerek holmit hordanak, amely egyrőfnyi hosszúságúra nyúlik fel, s a csúcsán négyszögben végződik: alulról felfelé szélesedik, s a tetején egy hosszú

és finom vesszőcske van aranyból, ezüstből, esetleg fából, vagy egy toll; az egész egy, a vállra omló bőr főkötőhöz van varrva. A főkötőt csakúgy, mint az egész leírt alkotmányt bukarán gyapotkelme, bársony vagy brokát borítja; e fejrevaló nélkül férfiak előtt sohasem mutatkoznak; és ez különbözteti meg őket a többi nőtől. A szűz lányokat s a fiatal nőket egyébként csak nagy nehezen lehet a férfiak között felismerni, mert mindenben hozzájuk hasonlóan öltözködnek. Bőr főkötőik más népekétől eltérőek, alakjukat érthetően leírni meg se kíséreljük.

Jurtáik kör alakúak; sátorformára készítik vesszőből és vékony lécekből. Felül kerek nyílás van, melyen a fény behatol, és a füst távozik, mert mindig a hajlék közepén raknak tüzet. A falakat s a tetőt nemezzel borítják be, sőt az ajtó is nemezből való. Egyes jurták nagyok, mások kicsinyek gazdájuk rangos volta vagy alacsony sora szerint; némelyiket gyorsan szét lehet szedni és újra felállítani, ezeket teherhordó állatokkal szállítják; másokat nem lehet szétbontani, hanem szekéren kell szállítani. A kisebbek fuvarozásához elégséges egy ökör a kocsiba fogva, a nagyobbakhoz aszerint, hogy mekkorák, három, négy vagy még több ökör szükséges. Bárhová vonuljanak, akár háborúba, akár máshová, mindig magukkal viszik.

Állatállományuk rendkívül gazdag, sok a tevéjük, marhájuk, juhuk, kecskéjük; lovuk meg kancájuk olyan rengeteg van, hogy a földkerekség többi részének, úgy hiszem, együttvéve sincs annyi; disznót és egyéb háziállatot nemigen tartanak.

A kán, a vezérek és más előkelőségek dúskálnak az aranyban, ezüstben, selyemben, drágakövekben és ékszerekben.

III. Istenhitükről; arról, hogy mit tartanak bűnnek; a jövendölésekről és tisztítási szertartásokról, a temetkezési szokásokról stb.

Szólottunk a lakosokról, most vallásukról kell említést tennünk; ezt a következőképpen tárgyaljuk majd: először szólunk a hitről, másodszor arról, hogy mit tartanak bűnnek, harmadszor a jövendölésekről s a bűnök megtisztítását célzó szertartásokról, negyedszer a temetkezési szokásokról.

Egy istenben hisznek, akit minden látható és láthatatlan dolog teremtőjének tartanak, és hiszik, hogy e világon minden jó és ugyanúgy minden büntetés is tőle ered, de tiszteletüket nem imádságokkal és dicsőítéssel vagy valami szertartással róják le. Mindamellett vannak bálványaik, melyeket nemezből készítenek ember alakúra, s a jurta bejárata mellett helyeznek el kétoldalt, alattuk nemezből formált tőgyutánzattal; úgy tartják, hogy ezek őrködnek a jószág felett, és biztosítják a jótékony tejet s az állatszaporulatot számukra. Másfajta bálványokat selyemdarabokból készítenek, és ezeket nagyon tisztelik. Némelyek egy szép fedett kocsiba állítják a sátor bejáratával szemben, aki pedig abból a kocsiból ellop valamit, azt irgalom nélkül megölik. Mikor ilyen bálványok készítéséhez fognak, az előkelő úrnők, valahányan csak az együvé tartozó jurtákban laknak, mind összejönnek, és nagy tisztelettel csinálják; ha bevégezték, egy bárányt leölnek, megeszik, a csontjait pedig tűzben elhamvasztják. Ha egy gyermek megbetegszik, ugyanilyen módon bálványt készítenek, s a fekhelye fölé kötözik. Vezérek, ezredesek és századosok mindig tartanak egy-egy ilyen védelmezőt a jurta közepén.

Ezeknek a bálványoknak áldozatul hozzák minden tehén és kanca első tejét. És valahányszor az első ivás-

nak vagy evésnek nekilátnak, először ezeknek adnak az ételből vagy italból. Mikor pedig egy állatot leölnek, szívét valami edényben a kocsiban levő bálvány elé tálalják, és reggelig otthagyják; akkor elviszik előle, megfőzik és megeszik. Az első kánnak[6] is csináltak bálványt, melyet a jurta előtt kocsiban állítottak díszhelyre, mint azt a mostani kán ordája előtt láttuk, és sok adományt visznek elébe: áldoznak neki lovakat is, melyekre egész leöletésükig senki nem szállhat fel; más állatokat szintén felajánlanak neki, s ha ezeket elfogyasztásra levágják, egyetlen csontjukat se törik el, hanem tűzben elhamvasztják. Miként Istennek, e bálványnak is meghajolnak dél felé fordulva, és meghajolni késztetnek minden előkelő urat, aki elébük járul.

Így történt nemrégiben Mihállyal, aki Oroszország nagyfejedelmeinek egyike volt,[7] amikor hódolni jött Batuhoz; először kényszerítették, hogy két tűz között menjen át. Azután azt mondták neki, hogy hajoljon meg dél felé Dzsingisz kán előtt, mire ő azt felelte, hogy Batunak és szolgáinak örömest meghajol, de egy halott képmásának nem hajol meg, mert ezt keresztény embernek nem szabad megtennie. És miután ismételten felszólították, hogy hajoljon meg, s ő nem akart, a szóban forgó Batu kán tudtára adta fia, Jaroszlav által, hogy ha nem hajlik meg, megöleti. Ő azt válaszolta, hogy inkább kész a halálra, semmint olyat tegyen, amit nem szabad. Ekkor a vezér odaküldte egyik csatlósát, s az sarkával addig taposta Mihály gyomrát a szíve tájékán, míg csak a nagyfejedelmet el nem hagyta ereje. Ekkor Mihály egyik vitéze, aki a közelében állt, bátorításul odaszólt neki: „Légy erős, mert nem fog soká tartani megpróbáltatásod, s utána rögtön az örök boldogság következik." Ezek után tőrrel levágták Mihály fejét. Az említett katonának is fejét vették tőrrel.

A napot, ezenfelül a holdat, tüzet, vizet és földet

tisztelik és imádják, étel-ital zsengéit áldozva nekik, kiváltképp reggel, mielőtt ennének vagy innának. És minthogy az isten tiszteletében semmiféle törvényt nem követnek, tudomásunk szerint eddig még senkit sem kényszerítettek hite vagy vallása megtagadására, az egy Mihályt kivéve, akiről az imént szólottunk. Hogy ezentúl mit tesznek, nem tudjuk; egyesek azonban feltételezik, hogy ha egyeduralomra jutnak, amitől Isten óvjon, mindenkit kényszerítenek majd, hogy ennek a bálványnak hódoljon.

Történt továbbá, míg azon a földön voltunk, hogy Andrást, az Oroszországban fekvő Csernyigov fejedelmét[8] bevádolták Batunál, hogy a tatárok lovait elhajtja országukból, és másutt eladja, s noha a vádat nem bizonyították be, a fejedelmet megölték. Meghallva ezt öccse, a meggyilkolt özvegyével együtt megjelent az említett Batu vezérnél, könyörögni akarván, hogy ne vegyék el tőlük országukat. Batu ráparancsolt a fiúra, hogy édestestvérének özvegyét vegye el feleségül, s az asszonyra, hogy menjen hozzá nőül a tatárok szokása szerint. Az asszony azt válaszolta, hogy inkább meghal, mintsem a törvényt megszegje. Batu ennek ellenére a fiúhoz adta az asszonyt, s noha mindketten tiltakoztak, amennyire csak tudtak, együttesen a fekhelyre hurcolták őket, a fiút a jajgató, siránkozó asszony fölé fektették, és kényszerítették őket, hogy egyesüljenek.

Jóllehet semmiféle törvényt nem ismernek, mely a helyes cselekedetekre vagy a bűnök elkerülésére intene, mégis vannak bizonyos, önmaguk vagy elődeik által kitalált hagyományaik arról, hogy mit tartanak bűnnek. Ilyen például késsel a tűzbe szúrni, vagy más módon késsel érinteni a tüzet, a főzőfazékból késsel szedni ki a húst, tűz mellett fejszével vágni; azt hiszik ugyanis, hogy így a tűznek fejét veszik. Hasonlóképpen tilos a lovat ösztökélő ostorra rátaposni – sarkan-

tyút ugyanis nem használnak –, korbáccsal a nyílhoz érni, madárfiókát megfogni vagy megölni, a lovat kantárszárral verni, csontot csonttal törni, tejet vagy más italt vagy ételfélét a földre kiönteni. Vétek a jurtában vizelni; ha valaki szántszándékkal teszi, megölik, ha nem, nagy összeget kell fizetnie a sámánnak, aki megtisztítja őket, és mind a jurtát, mind a benne valókat két tűz között átviteti; amíg azonban ez a tisztítási szertartás végbe nem megy, senki sem merészel e helyre belépni vagy onnan elvinni valamit. Továbbá ha valakinek egy falat megakad a torkán, s nem tudja lenyelni, és kiköpi szájából, nyílást csinálnak a jurta alatt, azon a nyíláson keresztül kihúzzák, és irgalom nélkül megölik; ha valaki egy vezéri jurta küszöbére rátapos, ugyanígy végeznek vele. Még számos ezekhez hasonló tilalom van, hosszadalmas lenne mindet felsorolni.

Ezzel szemben embert ölni, a mások földjét legázolni, idegenek javait garázda módon elvenni, paráználkodni, más emberekkel jogtalanul hatalmaskodni, Isten tilalmait és parancsait megszegni, ezt egyáltalán nem tekintik bűnnek.

Az örök életről és az örök kárhozatról mit sem tudnak. De hisznek benne, hogy a halál után egy más világon fognak élni, nyájakat tenyészteni, enni, inni és minden egyebet csinálni, amit az élő emberek csinálnak ezen a világon.

A jövendölésekre, jelekből történő jóslásokra, áldozatmagyarázásokra, igézésekre, bűbájolásokra sokat adnak, és mikor a szellemektől választ kapnak, azt hiszik, hogy isten szól hozzájuk. Ezt az istent pedig etügennek nevezik,[9] a kunok viszont kámnak hívják; csodálatos félelemmel és tisztelettel viseltetnek iránta, és bőségesen ellátják áldozati adományokkal, valamint az étel és ital első falatjával vagy kortyával. Mindent az ő válasza szerint tesznek. Újholdkor vagy holdtölte

idején kezdenek bele egy-egy új vállalkozásba, ezért a holdat Nagy Kánnak nevezik, térdet hajtanak előtte, és könyörögnek hozzá. A napot a hold anyjának mondják, amiért a hold tőle kapja a fényét. És hogy rövidre fogjam: hitük szerint minden a tűz által tisztul meg. Ezért valahányszor követek vagy előkelőségek vagy másféle személyek érkeznek hozzájuk, két tűz között kell átmenniük hozott ajándékaikkal együtt, hogy megtisztuljanak, ha netán rontást vagy mérget vagy valami ártalmat hoztak volna rájuk. Úgyszintén ha a barmokra vagy az emberekre tűz hull az égből, amint az errefelé gyakorta megesik, vagy más ilyesmi történik velük, ami miatt aztán tisztátalannak és szerencsétlennek tartják magukat, ugyanígy kell a varázslók közreműködésével megtisztulniuk. És szinte minden reményüket ilyen dolgokba helyezik.

Amikor hozzátartozóik közül valaki halálosan megbetegszik, egy póznát szúrnak le, és fekete nemezzel körültekerik; ettől kezdve senki idegen nem meri a beteg jurtáinak körzetét átlépni. Mikor pedig haldokolni kezd, csaknem mindenki otthagyja, mivel annak, aki halálánál jelen van, legközelebbi újholdig nem szabad sem valamely vezér, sem a kán ordájába belépni.

Miután meghalt, ha az alacsonyabbrendűek közül való, titokban eltemetik a mezőn, ahol épp jónak látják. Egyik jurtájával temetik el, annak közepén ülve, elébe egy asztalt tesznek, egy húsokkal teli tálat meg egy kancsóban kancatejet. Vele temetnek egy kancát a csikajával meg egy felkantározott és felnyergelt lovat, egy másik lovat pedig megesznek, bőrét szalmával kitömik, és két vagy négy cölöpre állítják fel, hogy legyen a halottnak a másvilágon hajléka, ahol meghúzódjék, kancája, mely ellássa tejjel, tudjon lovakat tenyészteni, és legyenek hátaslovai. Annak a lónak csontjait pedig, amelyet elköltöttek, a halott lelkéért elégetik; az asszonyok egyébként is gyakorta összeül-

nek az emberek lelkéért történő csonthamvasztásra, amint azt tulajdon szemünkkel láttuk, és másoktól is hallottuk e tájon. Láttuk azt is, hogy Ögödej kán, a jelenlegi kán atyja, egy cserjést hagyott hátra, hogy az ő lelkéért növekedjék; megparancsolta, hogy senki se vágjon ki belőle. Aki pedig akár csak egy vesszőt is levág onnan, azt – saját szemünkkel láttuk – megverik, kifosztják, és alaposan helybenhagyják. És mikor nekünk is nagyon hiányzott valami a lovak ösztökéléséhez, nem mertünk itt egyetlen vesszőcskét sem letörni. Aranyát és ezüstjét ugyanígy eltemetik a halottal; a kocsit, amelyen kiviszik, széttörik, jurtáját lerombolják, nevét pedig három emberöltőn keresztül nem meri senki kiejteni.

Más a temetkezési mód a rangosabbaknál. Titokban kivonulnak a mezőre, itt a füvet gyökerestül kiemelik, ásnak egy nagy gödröt, és ennek a gödörnek az oldalába egy odút vájnak a föld alatt. A halott legkedvesebb szolgáját a holttest alá fektetik; addig fekszik ott, amíg már-már haldokolni kezd, akkor kihúzzák, hogy lélegzethez jusson, s ezt háromszor megismétlik. Ha életben marad, utána felszabadul, s azt csinál, ami neki tetszik, és nagy tekintélyre tesz szert volt gazdája szállásán és rokonai között. A halottat pedig behelyezik abba az odúba, amit oldalt vájtak, mindazokkal a tárgyakkal együtt, amelyeket korábban már felsoroltunk. Ezután betemetik az odú előtt tátongó gödröt, a füvet visszarakják úgy, amint előbb volt, azért, hogy a helyet ne lehessen utólag megtalálni. Minden mást ugyanúgy csinálnak, ahogy fentebb elmondottuk, de a sátrát kint hagyják a mezőn.

A tatárok földjén két temető van: az egyikben hantolják el a kánokat, a vezéreket és az összes nemesurakat; bárhol érje őket a halál, ha lehetőség kínálkozik rá, ide hozzák őket. Sok aranyat és ezüstöt temetnek el velük. A másik temetőben azokat helyezik el, akiket

Magyarországon öltek meg, ott ugyanis sokan lelték halálukat. Ezeket a temetőket senki sem meri megközelíteni az ügyeletükre rendelt őrökön kívül. Ha valaki odamegy, elfogják, kifosztják, megverik, és jól elbánnak vele. Így mikor mi mit sem tudva beléptünk a Magyarországon meghaltak temetőjének területére, ránk rontottak, és meg akartak nyilazni. De mivel követek voltunk, és nem ismertük az ország szokását, szabadon engedtek.

A halott rokonainak és mindenki másnak, aki csak jurtáiban lakik, tűz által meg kell tisztulnia. Ez a megtisztulás a következőképpen történik: két tüzet raknak, melléjük két póznát állítanak, a póznák tetejére egy kötelet feszítenek ki, és arra bukarán pamutrongyokat kötnek; e kötél s a ráaggatott holmik alatt kell embereknek, barmoknak, sátraknak a két tűz között áthaladni. Két asszony, az egyik az innenső oldalon, a másik túlról, vizet hint, s közben varázséneket mond. Ha ilyenkor egy szekér eltörik, vagy egy tárgy leesik, a sámán elveszi. Ha pedig valakit mennykő sújt agyon, a jurta valamennyi lakójának a leírt módon két tűz között kell átmennie; a szerencsétlenül járt jurtáját, fekhelyét, szekereit, nemezét, ruháit és bármilyen más holmiját senki meg nem érinti, hanem mint tisztátalan dolgot mindenki eltaszítja magától.

IV. Jó és rossz tulajdonságaikról, szokásaikról, ételeikről stb.

Szólottunk a vallásról, most szólanunk kell erkölcseikről, melyeket a következő sorrendben fogunk tárgyalni: először beszélünk erényeikről, másodszor rossz tulajdonságaikról, harmadszor szokásaikról, negyedszer ételeikről.

Ezek az emberek, tudniillik a tatárok, jobban enge-

delmeskednek uraiknak, mint más emberek bárhol a földön, akár egyháziak, akár világiak; jobban tisztelik őket, és nem egykönnyen hazudnak nekik. Szavakkal ritkán vagy sohase támadnak egymásra, tettleg pedig egyáltalán nem. Civakodás, veszekedés, késelés, emberölés sohasem fordul elő közöttük. Rablókat, nagyobb lopásra vetemedő tolvajokat nem találunk errefelé. Ezért jurtáikat és taligáikat, ahol kincseiket tartják, nem erősítik meg zárakkal vagy reteszekkel. Ha valamilyen háziállat elvész, megtalálója vagy elereszti, vagy erre kijelölt emberhez hajtja; az állat gazdája nála keresi, és minden nehézség nélkül visszakapja. Egyik tatár a másikat meglehetősen tiszteletben tartja, és elég szívélyesek egymás között; az élelmet, jóllehet kevés van belőle, igazságosan megosztják. Sokat is elviselnek. Így ha egy vagy két napot evés nélkül végigkoplalnak is, nem egykönnyen látni őket türelmetleneknek, hanem még dalolnak, mókáznak, mintha jóllaktak volna. Lóháton nagyon jól bírják a hideget, sőt a tikkasztó hőséget is elviselik. Nem kényeskednek, nem irigykednek egymásra, perlekedés úgyszólván nincs is közöttük. Egyik a másikát nem gáncsolja, hanem segíti és támogatja, amennyire tőle telik.

Asszonyaik tiszták, nem hallani, hogy valamiféle szemérmetlenséget követnének el; némelyikük azonban tréfálkozás közben igen csúf és ocsmány szavakat használ. Csetepaté, úgy látszik, ritkán vagy talán sohasem támad közöttük. És jóllehet sokat részegeskednek, ittasan sem szoktak veszekedni vagy verekedni.

Miután leírtuk jó tulajdonságaikat, most a rosszakról kell szót ejtenünk. Határtalanul dölyfösek az idegenekkel szemben, megvetnek, sőt valósággal semmibe vesznek mindenki mást, legyen az akár nemes, akár közrendű személy.

Láttuk ugyanis, hogy a kán udvarában Jaroszlav, ez az előkelő férfiú, Oroszország nagyfejedelme, vala-

mint Grúzia királyának és királynéjának fia, sok tekintélyes szultán avagy a szolangák hercege egyáltalán nem részesült az őt megillető tiszteletben, hanem a melléjük rendelt tatárok, akármilyen hitvány személyek voltak is, megelőzték őket, és mindig az első és legfőbb helyet foglalták el; sőt a vendégeknek gyakorta a tatárok háta mögé kellett ülniük.[10]

Idegenekkel szemben rendkívül lobbanékonyak és haragvó természetűek; másféle emberekhez hazugok, és az igazmondásnak szinte a szikráját sem találni meg bennük. Kezdetben ugyan mézesmázosak, de a végén szúrnak, mint a skorpió. Álnokok és csalárdok, s ha lehetőségük van rá, fortéllyal mindenkit rászednek. Piszkosak az étel s ital elköltésében és egyéb dolgaikban. Bármi rosszat forraljanak idegenek ellen, bámulatos módon leplezik, nehogy azok felkészülhessenek rá, vagy az ő cseleik ellenszerét megtalálhassák. A részegség tisztességes dolog náluk, s ha valaki netán túl sokat ivott, ott rögtön visszaadja, de azontúl sem hagy fel vele, hanem tovább iszik. Kapzsiak nagyon és fukarok; ha kérnek, azt követelődzve teszik, a magukéhoz görcsösen ragaszkodnak, és mint adakozók, fölöttébb szűkmarkúak. Idegen emberek megölése mit sem számít náluk. S hogy rövidre fogjam a szót: valamennyi rossz tulajdonságukat fel sem lehet jegyezni, annyi van belőlük.

Eleségül felhasználnak minden ehető dolgot. Esznek kutyát, farkast, rókát, lovat; szorultságukban az emberhúst is elfogyasztják. Így például, amikor ostromolták a kínaiak egyik városát, ahol azok császára székelt, olyan sokáig tartott az ostrom, hogy a tatárok készlete teljességgel elfogyott, és mert végképp nem volt mit enniük, minden tizedik emberüket kiválasztották és felfalták.[11] Elfogyasztják a kancának a csikóval távozott magzatvizét is. Sőt láttuk, hogy a tetveket is megeszik. „Miért ne egyem meg – mondogatták –,

hiszen az én fiam húsán rágódnak, meg az ő vérét szívják?” Azt is láttuk, hogy egereket ettek.

Asztalneműket és kéztörlőt nem használnak. Kenyér nincsen náluk, sem zöldségféle, sem hüvelyes, sem egyéb, csak hús, amiből olyan keveset esznek, hogy más népek alig tudnának megélni belőle. Ha evés közben a zsíros hússal nagyon bepiszkítják a kezüket vagy a lábbelijüket, vagy a fűbe, vagy valami másba törlik. A tekintélyesebbeknek szokott valami kis rongyuk lenni, amivel a húsevés végén kezüket megtörlik. Egy közülük szeli a húst, egy másik késheggyel átveszi, és mindegyiknek sorban odanyújtja, kinek többet, kinek kevesebbet aszerint, hogy jobban vagy kevésbé óhajtják megtisztelni. Tálaikat nem mossák el, s ha olykor a húslével meg is mossák, a hússal együtt a levet újra visszateszik a fazékba. A fazekakat, kanalakat és a többi főzéshez használatos edényeket ha leöblítik, hasonló módon teszik. A tatároknál nagy bűnnek számít, ha az ételből vagy italból valami módon kárba veszni hagynak, ezért a csontokat sem engedik addig a kutyáknak adni, amíg a velőt előzőleg ki nem vették belőlük. Ruháikat nem mossák és nem is engedik mosni, főképp akkortól nem, mikor az első mennydörgések felhangzanak, amíg csak a vihar el nem múlik.[12] Amikor van kancatejük, rengeteget isznak belőle; isznak juh-, tehén-, kecske-, sőt tevetejet is. Boruk, sörük, mézsörük nincsen, legfeljebb ha más népek küldenek vagy ajándékoznak nekik. Télidőben még kancatejük sincs, csak a gazdagjának. A köleskását is vízzel főzik, és olyan hígra csinálják, hogy nem lehet enni, csak inni. Mindegyikük egy vagy két kancsóval iszik belőle reggel; napközben aztán nem is esznek többet; este viszont mindnyájan egy kevés húst kapnak, meg a hús levét isszák. Nyáron ezzel szemben, mivel ilyenkor bőségesen jut a kancatejből, húst ritkán fogyasztanak,

hacsak éppen ajándékba nem kapnak, vagy vadászaton valami vadat vagy madarat nem ejtenek.

Az a törvény, illetve szokás uralkodik náluk, hogy a házasságtörésen nyilvánosan rajtakapott férfinak és asszonynak halállal kell lakolnia; hasonlóképpen ha egy szűz leány paráználkodott, nő és férfi egyaránt halállal bűnhődik. Ha valakit az uralmuk alá tartozó területen rabláson vagy lopáson érnek, irgalom nélkül megölik. Továbbá ha valaki felfedi a tanácskozás határozatát, főképpen amikor harcba készülnek, száz ütést kap a hátsó felére, olyan nagyokat, amekkorákat egy parasztember egy nagy bottal ütni képes. Úgyszintén ha a kisebbek vétenek valamiben, feljebbvalóik nem kímélik, hanem alaposan elverik őket. Az ágyastól és a feleségtől született fiú között semmiféle különbség nincs, az apa bármelyiknek azt ad, amit akar. És ha hercegi nemzetségből származik, ugyanúgy herceg az ágyastól született fiú is, mint a törvényes feleség fia. Ha pedig egy tatár sok feleséget tart, mindegyik asszonynak megvan a maga sátra és háza népe: a férfi az egyik nap az egyikkel iszik, eszik és hál, a másik nap meg a másikkal. Egyik asszony azonban előbbre való a többinél, vele gyakrabban időzik a férj, mint a másikakkal. Mégis, annak ellenére, hogy sokan vannak, szinte sohasem civakodnak egymás között.

A férfiak egyáltalán nem dolgoznak, csak nyilakat csinálnak, meg a nyájakra van némi gondjuk; viszont vadásznak, és gyakorolják a nyilazást. A tatároknak ugyanis apraja-nagyja egyaránt jó íjász; fiaik, mihelyt második vagy harmadik évüket elérik, máris lovagolni, lovakat terelni, vágtázni kezdenek, korukhoz szabott íjat kapnak a kezükbe, és tanulják a nyilazást, mert igen ügyesek és merészek.

A leányok és asszonyok is lovagolnak, és lóháton sebesen száguldoznak, akárcsak a férfiak. Láttuk, hogy tegezt és íjat is hordanak. Mind a férfiak, mind a nők

nagy távolságra tudnak lovagolni. Igen rövid szá-kengyelt használnak; lovaikat nagyon jól tartják, ég-általán, minden holmijukra rendkívül gondosak. As-szonyaik mindent elkészítenek: szőrmeféléket, ruhá-kat, sarukat, csizmákat s az összes bőrből csinált dol-gokat; hajtják és javítják a szekereket, megrakják a te-véket; minden munkájukban bámulatosan gyorsak és serények. Valamennyien hordanak lábravalót, és egyesek úgy nyilaznak, mint a férfiak.

V. A tatárok uralmának kezdeteiről, főembereikről, a kán és vezérei hatalmáról

Szólottunk szokásaikról, most uralmukról kell foly-tatnunk. Először szólunk majd uralmuk kezdetéről, másodszor főembereikről, harmadszor a kán és veze-rei hatalmáról.

Van egy ország a keleti részeken – már fentebb be-széltünk róla –, amelyet Mongolnak hívnak. E föld va-lamikor négy népet hordozott: az egyiket jeke-mongolnak, vagyis nagy mongolnak nevezték, a máso-kat szu-mongolnak, vagyis vízi mongolnak – ők magu-kat tatároknak mondották egy bizonyos, földjüket ke-resztülszelő Tatár nevű folyóról –, a harmadiknak merkit, a negyediknek kereit volt a neve. E népek kül-sejüket tekintve mind egy fajtához tartoztak, és egy nyelvet beszéltek, habár kerületek és vezetők szerint csoportokra oszlottak.[13]

A jeke-mongolok földjén volt egy bizonyos ember, aki Dzsingisznek hívtak. „Ez hatalmas vadász vala az Úr előtt",[14] és megtanulta az összes embereket elcsal-ni, megtanult zsákmányt ejteni. Aztán felkerekedett más földekre, és akiket sikerült elfognia, és magához csatlakoztatnia, azokat nem eresztette el többé. Magá alá hajtotta saját nemzetségének embereit, akik mint

vezérüket minden gaztettre követték. Miután sok embert gyűjtött már maga köré, harcba szállt a szumongolokkal, vagyis a tatárokkal, megölte vezérüket, majd sok háborúskodás árán leigázta s a saját szolgálatába kényszerítette az összes tatárokat. Ezután a többiekkel is mind harcra kelt: a merkitekkel, akik a tatárok földje mellett laktak; háborúval őket is maga alá teperte. Innen továbbnyomulva, a kereitek ellen támadt, és azokat is legyőzte.[15]

A najmanok hallva, hogy Dzsingisz ilyen módon magasra emelkedett, felzúdultak; korábban ugyanis egy nagyon tevékeny kánjuk volt, s az összes fent említett nemzetek annak adóztak. Mikor pedig lerótta a tartozást, melynek minden test alá van vetve, fiai követték méltóságában. De fiatalok voltak és oktalanok, és nem tudták a népet kormányozni, hanem meghasonlottak egymással, és különszakadtak. Mialatt hát az a Dzsingisz ekképpen élre tört, ők éppen úgy folytatták becsapásaikat az imént felsorolt területekre; férfiakat, asszonyokat, gyermekeket öldöstek le, és zsákmányt harácsoltak.

Dzsingisz, ezt meghallva, valamennyi alattvalóját összegyűjtötte. A másik oldalon a najmanok meg a kara-kitajok, vagyis fekete kitajok szintén csatára gyülekeztek egy bizonyos, hegyek között húzódó, szűk völgyben, amelyen, a tatár kánhoz igyekezve, mi is áthaladtunk. És csatára került a sor, melyben a najmanok és a kara-kitajok vereséget szenvedtek a mongoloktól. Nagyobb részüket meggyilkolták, a megmaradókat pedig, akiknek nem sikerült elmenekülniük, szolgaságba vetették.[16]

A kara-kitajok földjén Ögödej kán, Dzsingisz kán fia, miután megtették kánnak, várost alapított, és elnevezte Ömilnek. Ettől nem messze délnek van egy nagy pusztaság, ahol – egész bizonyosra állítják – vadembereк élnek; egyáltalán nem beszélnek, és a lábukon nin-

csen térdhajlat. Ha véletlenül elesnek, a többiek segítsége nélkül nem tudnak felkelni, de annyi értelem azért van bennük, hogy teveszőrből nemezt készítsenek, s ebbe öltözzenek, és a szél ellen menedékül állítsák. S ha néhanapján a tatárok megközelítik, és nyilaikkal megsebzik őket, füvet tömnek a sebbe, és teljes erejükből menekülnek előlük.[17]

A mongolok pedig hazájukba visszatérve, a kínaiak ellen készültek harcra, majd hadra kelve, behatoltak a kínaiak földjére. Ezt meghallva, a kínai császár seregével felvonult ellenük, s a végbement kemény ütközetben a mongolok vereséget szenvedtek, és az összes mongol nemesurak, akik csak a hadjáratban részt vettek, hét kivételével odavesztek. Ezért ha valaki megfenyegeti őket, mondván: „Elpusztultok, ha erre a földre beteszitek a lábatokat, mert itt nagy népsokaság lakik, és emberei harcra termettek" – még most is azt válaszolják: „Valamikor csakugyan odavesztünk, és nem maradtunk, csupán heten, de azóta nagy tömeggé növekedtünk, nem ijedünk hát meg az ilyesmiktől."[18]

Dzsingisz azonban s a többi, aki életben maradt, saját földjére menekült. Miután Dzsingisz valamelyest megpihent, újabb háborúra készülődött, s most az ujgurok földje ellen vonult. Ezek az emberek a nesztoriánusok szektájába tartozó keresztények; Dzsingisz őket is legyőzte. A tatárok pedig átvették az ujgur ábécét, mivel eddig nem volt írásuk, s most ezt az írást hívják mongolnak. Innen továbbhatolt a sari-ujgurok országa ellen, majd a karanutok országa ellen, azután az ojratok földje és a komanatik földje ellen, s ezeket harcban mind leigázta.[19]

Innen visszatért saját hazájába, s miután rövid ideig pihent, összegyűjtötte valamennyi emberét, és ismét a kínaiak ellen támadt. Hosszú háborúskodás árán a kínaiak országának nagy részét meghódították; magát a császárt is berekesztették legnagyobb városába, s azt

oly hosszú ideig ostromolták, hogy a hadsereg ellátása teljességgel kifogyott. S mikor már egyáltalán nem volt mit enniük, Dzsingisz kán elrendelte, hogy minden tíz emberből egyet adjanak oda eleségül. A városbeliek azonban vitézül küzdöttek ellenük hadigépeikkel és nyilaikkal; és mikor a kövekből kifogytak, kő helyett ezüsttel, főleg felolvasztott ezüsttel hajigálták a tatárokat; ez a város ugyanis telis-tele volt kincsekkel. Mikor már régóta állott a harc, s a tatárok nem tudták ostrommal bevenni, a föld alatt egy nagy alagutat vájtak hadseregüktől egészen a város közepéig, s a földön hirtelen nyílást ütve, a mit sem sejtő város kellős közepén termettek, és harcra keltek a városlakókkal. És azok, akik kívül voltak, hasonlóképpen ostromolták őket, és a kapukat bedöntve, benyomultak a városba; a császárt és sok embert legyilkolva bevették a várost, aranyát, ezüstjét és minden gazdagságát elhurcolták. Miután pedig a maguk embereit állították elöljáróul a kínaiak országába, visszatértek a saját földjükre. Csupán a kínai császár leverése után tették meg Dzsingisz kánt császárnak. A kínaiak országának egy bizonyos részét azonban, mivel a tenger mellett fekszik, mind a mai napig nem sikerült meghódítaniok.[20]

Ezek a kínaiak, akikről szólunk, pogányok; sajátságos írást használnak, van Ó- és Újszövetségük, egyházatyáik életrajza, vannak remetéik és templomszerű építményeik, ahol a maga idején imádkoznak, és azt állítják, hogy van néhány szentjük is. Egy istent imádnak, Jézus Krisztus Urunkat tisztelik, és hisznek az örök életben, de nincsenek megkeresztelkedve. A mi Szentírásunkat tisztelik és méltányolják, a keresztényeket szeretik, és sok alamizsnát adnak. Igen jóravalóknak, emberségeseknek látszanak. Szakállat nem hordanak, és ábrázatuk jellege nagyjából egyezik a mongolokéval, arcuk azonban nem annyira széles. Külön nyelvük van. Náluk jobb mestereket nem talál-

ni sehol a világon, legyen az bármely mesterség, amit csak az emberek folytatnak. Országuk rendkívül gazdag gabonában, borban, aranyban, ezüstben, selyemben és mindenfélében, ami általában az emberi lét fenntartásához szükséges.

Dzsingisz pedig, miután valamelyest megpihent, megosztotta hadseregét. Egyik fiát, a Dzsocsi nevűt, akit hozzá hasonlóan kánnak, vagyis császárnak neveztek, haddal a kunok ellen küldte; Dzsocsi sok harccal legyőzte őket. Miután diadalmaskodott, visszatért hazájába.[21]

Másik fiát sereggel az indusok ellen menesztette; ez legyőzte Kis-Indiát. Az idevalósi fekete emberek szaracénok, akiket etiópoknak mondanak. Ez a sereg aztán továbbvonult a Nagy-Indiában lakó keresztények ellen.[22] Meghallva ezt az ország királya, akit köznyelven János papnak hívnak, sereget gyűjtött, és felvonult ellenük; rézből emberalakokat formáltatott, és bensejükbe tüzet rejtve, a lovak nyergébe helyezte őket, a rézfigurák mögé a lóra pedig fújtatókkal ellátott embereket ültetett; sok ilyen alakzattal és ekképpen felszerelt lóval vonultak fel az említett tatárok elleni ütközetre. Miután megérkeztek a csatatérre, a lovakat, egyiket a másik után, előrebocsátották. A hátul ülő harcosok pedig valamit, nem tudom, mit, tettek a tűzre, ami az említett bábukban égett, és a fújtatókkal erősen fújni kezdtek. Ennek folytán a görögtűztől az emberek és lovak megégtek, és a füsttől megfeketedett a levegő. Akkor aztán nyílzáport bocsátottak a tatárokra, s attól sokan megsebesültek és elestek, s az így támadt zűrzavarban elkergették őket határaikról. Nem hallottuk, hogy a tatárok azontúl valaha is visszamentek volna feléjük.

A pusztaságon át visszafelé menet egy olyan földre értek, ahol – ezt nekünk a kán udvaránál orosz klerikusok és más, régóta közöttük élő emberek határozottan

állították – bizonyos asszony alakú szörnyekre bukkantak. Mikor sok tolmács útján kikérdezték őket, hogy merre van az ország férfinépe, azt felelték, hogy a földön a nők ember alakúnak születnek, a hímeknek viszont kutya külsejük van. És amíg a tatárok a szóban forgó földön táboroztak, a kutyák a folyó túlsó partján falkába verődtek, és a kegyetlen téli hideg idején valamennyien a vízbe vetették magukat, közvetlenül utána pedig a porban hengergőztek; ily módon a vízzel kevert por rájuk fagyott. S mert ezt többször megismételték, vastag jégréteg képződött rajtuk, és akkor nagy hévvel nekirontottak a tatároknak. Azok nyilakat lőttek rájuk, de mintha köveket vettek volna célba, a nyilak visszapattantak; más fegyvereikkel sem tudtak bennük semmiféle kárt tenni. A kutyák ellenben rájuk ugorva, harapásaikkal sokukat megsebesítették és megölték, s így elűzték őket határaikról. Innen ered az a szólásmondás, mely még ma is járja a tatároknál: „Apádat vagy bátyádat a kutyák ölték meg." Az asszonyokat viszont, akiket elfogtak, magukkal vitték hazájukba, s azok haláluk napjáig ott maradtak.

Miután pedig visszatért ama hadsereg, tudniillik a mongoloké, Büri-tübet földjére mentek, és harccal legyőzték.[23] Az itteniek pogányok; az a furcsa, valójában inkább szörnyűséges szokásuk van, hogy amikor egy apa az emberi természet rendje szerint meghal, összehívják az egész rokonságot, és megeszik a halottat – amint ezt nekünk bizonyossággal állították. Szakállat nem növesztenek, sőt a kezükben valami vasat hordanak, magunk is láttuk, amivel a szakállukat mindig kitépik, ha netán valamicske szőrzet kinőne rajta; egyébként rendkívül idomtalanok. Innen a sereg visszatért hazájába.

Dzsingisz kán még ugyanabban az időben, amikor seregét több részre osztotta, maga kelet irányába vezetett hadjáratot a kirgizek földjén át, kiket nem tiport le,

s – ahogy az itteniek erősítgették nekünk – egészen a Kaszpi-hegyekig jutott.[24] Ezek a hegyek pedig azon a részen, ahová ők igyekeztek, mágneskőből állanak, aminek következtében nyilaikat és vasfegyvereiket magukhoz vonzották. A Kaszpi-hegyek közé zárt emberek, hihetőleg a sereg zaját hallva, elkezdték a hegyet törni. És mikor a tatárok más alkalommal, tíz év múltán visszajöttek ide, a hegyet lemorzsolva találták. De mikor megpróbáltak a közelükbe férkőzni, nem tudtak, mert valami felhő terült el előttük, melyen semmiképp sem bírtak áthatolni, mivel rögtön elvesztették látásukat, mihelyt odaértek. A hegylakók pedig azt gondolván, hogy a tatárok félnek őket megközelíteni, a másik oldalról támadást intéztek ellenük, de amint a felhőhöz értek, az imént említett okból nem tudtak előrejutni. Mielőtt pedig a tatárok e hegyeket elérték, több mint egy hónapig mentek egy irdatlan nagy pusztaságon át.

Innen még tovább nyomulva kelet felé, több mint egy hónapig haladtak egy nagy, lakatlan térségen keresztül, és egy olyan földre értek, ahol – teljes biztonsággal állították nekünk – kitaposott utakat láttak, de egy árva lélekre sem bukkantak; ők azonban végigkutatták a földet, addig-addig, míg találtak egy embert a feleségével, akiket aztán Dzsingisz kán elé vittek. És mikor ő kikérdezte azokat, hogy merre rejtezik az ország népe, azt felelték, hogy a földben, a hegyek alatt laknak. Dzsingisz kán az asszonyt magánál tartotta, férjét pedig elküldötte azokhoz az emberekhez, utasítva, hogy parancsára jöjjenek elébe. A férfi elment hozzájuk, és elbeszélt mindent, amit Dzsingisz kán üzent volt. Az emberek választ is adtak: ezen meg ezen a napon meg fognak jelenni a kánnál, hogy utasítását teljesítsék. Időközben azonban föld alatti titkos utaikon összegyűltek, és harcba indultak a tatárok ellen, majd hirtelen rajtuk ütve, sokakat megöltek. Azok meg,

tudniillik Dzsingisz kán és övéi, belátva, hogy semmire nem mennek, sőt inkább elvesztegetik saját embereiket, s mert a nap robajlását se bírták elviselni – amikor a nap felkelt, egyik fülüket a földre kellett fektetni, a felsőt pedig erősen bedugni, hogy azt a szörnyűséges zajt ne hallják, de még ezek az óvintézkedések se segítettek, és nagy részük belepusztult –, futásnak eredtek, és elhagyták ezt az országot. A két embert pedig, tudniillik a férfit asszonyával, magukkal vitték; azok ketten holtuk napjáig tatár földön maradtak. A kérdésekre: miért laknak a föld alatt, azt felelték, hogy az év egy bizonyos szakában napfelkeltekor olyan nagy a robaj, hogy az emberek ép ésszel nem tudják elviselni, amint a tatárokról az imént említettük. Sőt ilyenkor megszólaltatják a sípokat, megverik a dobokat és más hangszereiket is, hogy azt a hangot ne hallják.

Mialatt pedig Dzsingisz kán az ismertetett földről visszafelé tartott, útravalójuk kifogyott, és rettenetesen éheztek. Történt akkor, hogy egy vadállat friss belső részeire bukkantak; felszedték, csak ürülékét távolították el, megfőzték, és Dzsingisz kán elé vitték: ő az embereivel megette. Azért rendelte el Dzsingisz, hogy az állatnak sem vérét, sem belsőségét, sem más ehető részét, az ürüléket kivéve, ne dobják el.

Innen visszatért hazájába, s ott nyomban nekilátott, hogy sokféle parancsolatot és törvényt tegyen; ezeket a tatárok sérthetetlennek tekintik. Csupán kettőt említek fel közülük. Az egyik: ha valaki gőgjében felfuvalkodva, önkényesen, a vezetők választása nélkül akarna kán lenni, azt irgalom nélkül meg kell ölni. E törvény értelmében ölték meg Güjük kán megválasztása előtt az egyik herceget, Dzsingisz kán unokaöccsét, mert választás nélkül akart uralkodni.[25] A másik határozat: le kell igázniuk az egész világot, és egyetlen nemzettel nem szabad békét kötniük, csak ha meghódol nekik,

mindaddig, míg önnön pusztulásuk ideje el nem érkezik.

Mivelhogy negyvenkét esztendőt végigharcoltak, még tizennyolc évi uralkodás áll előttük. Ezután, azt mondják, egy másik nép – de nem tudják, melyik – legyőzi majd őket, amint nekik előre megjövendölték. Akik pedig túlélik, így mondják, azok a leigázók által tartott törvényt lesznek kötelesek követni. Meghatározta továbbá, hogy a hadsereget ezredek, századok, tizedek és tümenek, vagyis tízezredek szerint kell elrendezni. Még sok más határozatot hozott, de hosszadalmas lenne mind elősorolni, meg nem is ismerem valamennyit. Ezután, törvényeit és parancsolatait véghezvivén, villámütéstől halálra sújtatott.

Négy fia volt. Az egyiket Ögödejnek hívták, a másikat Dzsocsi kánnak, a harmadikat Csaadajnak; a negyedik nevét nem tudom. Ettől a négytől származnak le a mongolok összes vezérei. Az elsőnek, tudniillik Ögödejnek ezek voltak a fiai: Güjük, a mostani kán, Köten és Siremün, hogy volt-e több fia, azt nem tudom. Dzsocsi kán fiai ezek: Batu – a kán után a leggazdagabb és leghatalmasabb, Orda – az összes hercegek között a legidősebb. Siban, Bora, Berke, Tangut; Dzsocsi kán többi fiainak nevét nem ismerem. Csaadaj fiai a következők: Büri, Kadan; a többiek nevét nem tudom. Dzsingisz kán negyedik fiának, akinek nevét sem tudom, ezek a fiai: egyik Mengü, akinek anyja Szorgoktani – ez az úrnő a kán anyjának kivételével az egész tatár nép körében a leghíresebb, és Batut nem számítva, hatalmasabb mindőjüknél –, a másik fiút Büdzseknek hívják; még több fia is volt, de ezek nevét nem ismerem.[26]

A vezérek a következők: Orda – ő Lengyelországban és Magyarországon volt haddal; Batu, Büri, Kadan, Siban, Büdzsek – ezek valamennyien jártak Magyarországon; Csormagan – ő még most is a tengeren túl

hadakozik a szaracénok országának bizonyos szultánjaival és másokkal, akik a tengeren túl laknak. A következők otthon maradtak: Mengü, Kubiláj, Siremün, Sinkur, Toga-Temür, Karacsar, az öreg Szübeetej, akit maguk között „bátor"-nak szólítanak, Bora, Berke, Mocsi, Korenza (Kurumsi) – de ez utóbbi a többiek között a legjelentéktelenebb. Még sok más vezérük is van, de azok nevét nem ismerem.[27]

A tatárok kánjának bámulatra méltó hatalma van valamennyiük felett. Senki sem merészel másutt időzni, csak ahol ő kijelöli. Ő rendeli el, hol állomásozzanak a vezérek, a vezérek viszont kijelölik az ezredesek, az ezredesek a századosok, a századosok a tizedesek helyét. Ezenfelül amilyen parancsot csak kapnak, bármikor, bárhol, akár háborúra, akár halálra, akár életre szólót, minden ellenvetés nélkül teljesítik. Ha a kán szűz leányukat vagy húgukat kívánja, ellentmondás nélkül odaadják neki. Mert így történik: minden évben vagy párévenként egyszer összegyűjti a tatárok összes földjéről a szüzeket, ha néhányat magának óhajt megtartani, azokat megtartja, a többit meg szétosztja emberei között, ahogy jónak látja.

Bárhol, bárhová, bármilyen követeket indítson is utnak, alattvalói késedelem nélkül váltás lovakat és ellátást kötelesek adni nekik. A hozzá igyekvő adózók vagy követek részére, akárhonnét jönnek, hasonlóképpen lovakat, szekereket és ellátást tartoznak adni. Az idegenből érkező küldöttek azonban keserves nyomorúságot szenvednek el táplálék és ruházat dolgában egyaránt, mert ellátásuk hitvány és kevés: kiváltképpen ha főbb embereikhez jönnek, s hosszasabban kell elidőzniük, ott olyan keveset kapnak tizőjükre, hogy kettő is alig tengődik el belőle. S a vezéri szállásokon csakúgy, mint útközben, napjában csupán egyszer adnak nekik enni, és azt is nagyon szűkösen. Továbbá ha bántódás éri őket, alig tehetnek panaszt; így hát béke-

tűrőn el kell viselniök. Ezenfelül mind a vezérek, mind más kisebb-nagyobb tisztségviselők folyamatosan ajándékokat kérnek tőlük, s ha nem kapják meg, lenézik, sőt valósággal semmibe veszik őket. Akik valamely magas személyiségtől érkeztek követségbe, azoktól nem hajlandók szerényebb ajándékot elfogadni, hanem azt mondják: „Nagy uraságtól jöttök, és ilyen csekélységet adtok?!" Vonakodnak elfogadni; ha pedig a követek jól akarnak dolgaikban eljárni, nagyobb ajándékkal kell előhozakodniuk. Ezért holmink jelentős részét, amit híveink adományoztak útravalóul, szorult helyzetünkben kénytelenek voltunk ajándékba elosztogatni.

Azt is tudni kell, hogy minden a kán kezében van, olyannyira, hogy senki se meri azt mondani: ez az enyém vagy a másiké, hanem minden a káné: ingóság, emberek, barmok. Erre vonatkozólag éppen nemrégiben bocsátották ki a kán rendelkezését. Ugyanilyen hatalmat gyakorolnak a vezérek is a maguk emberei felett; a tatárok ugyanis a vezérek között vannak felosztva. A vezéri követeket, bárhová menesztik is őket, a kán emberei éppúgy, mint a többiek valamennyien, vonakodás nélkül kötelesek ellátni váltás lovakkal, útravalóval, a lovak gondozására s egyben az ő szolgálatukra szánt személyekkel. A vezérek éppúgy, mint a többiek, kancákat tartoznak adni a kán használatára, hogy legyen teje, egy évre, kettőre vagy háromra, ahogy neki tetszik. A vezérek emberei ugyanezzel tartoznak uraiknak; közöttük ugyanis senki sem szabad. Röviden: amit s amennyit csak a kán s a vezérek saját részükre kívánnak, azt megkapják az ő javaikból; alattvalóik személyével mindenben a maguk kénye-kedve szerint rendelkeznek.

A kán halála után, mint feljebb már szó esett róla, összejöttek a vezérek, és Ögödejt, Dzsingisz kán fiát választották kánná. Ögödej a vezetőkkel tanácsot tart-

va, megosztotta hadseregét. Batut, aki rangban őutána következett, Alti-szultán és a böszörmények földje ellen küldte. Ezek mohamedánok voltak, de kun nyelven beszéltek. Batu, miután behatolt országukba, harcba szállt velük, és legyűrte őket. Egy város azonban, bizonyos Barcsin nevű, sokáig ellenállt. A városbeliek ugyanis számos árkot húztak a város körül, befedték, és mikor a tatárok a város alá értek, beleestek az árokba. Így aztán nem is tudták a szóban forgó várost mindaddig bevenni, míg az árkokat föl nem töltötték.[28]

Egy másik, Jangi-kent nevű város lakói meghallva ezt, elibük mentek, és önként megadták magukat. Ennek következtében az ő városukat nem rombolták le a tatárok, de sokat közülük megöltek, másokat meg áttelepítettek. Majd miután kifosztották a várost, megtöltötték új lakossággal, és Ornasz ellen indultak. Ez rendkívül népes város volt. Számosan éltek benne keresztények – kazárok, oroszok és alánok –, valamint szaracénok is; az uralmat a városban a szaracénok tartották a kezükben. Telis-tele volt ez a város gazdagsággal, ugyanis egy bizonyos folyó mentén fekszik, amely Jangi-kenten és a böszörmények földjén folyik keresztül, s a tengerbe ömlik – s így olyasféle, mint valami kikötő, és a többi szaracén igen élénk kereskedést bonyolított le benne. Miután másképp nem sikerült őket legyőzni, a tatárok elrekesztették a várost keresztülszelő folyót, és javaival, embereivel együtt elárasztották a helységet. Ennek végeztével a pogány törökök földjére hatoltak.[29]

Miután ezt meghódították, Oroszország ellen fordultak, és az orosz földön nagy mészárlást vittek véghez: a városokat és a várakat lerombolták, az embereket legyilkolták, és ostromolni kezdték Kijevet, Oroszország székhelyét, majd hosszú ostrom után bevették, és a város lakóit kiirtották. Így mikor ezen a földön

utaztunk keresztül, számtalan emberi koponyát és csontot láttunk a mezőn szanaszét heverni. Ez a város valamikor igen nagy és fölöttébb népes volt, és most szinte a földdel lett egyenlővé. Alig kétszáz háza áll jelenleg, s a benne lakók a legsúlyosabb szolgaságban élnek. Innen a tatárok harcolva továbbvonultak, és elpusztították egész Oroszországot.[30]

Oroszországból és Kunországból pedig a fent említett vezérek továbbnyomultak, és a magyarok és lengyelek ellen támadtak. Lengyelországban és Magyarországon sokan elestek a tatárok közül, s ha a magyarok el nem menekülnek, hanem vitézül ellenállnak, a tatárok kitakarodtak volna földjükről, mert olyan félelem fogta volt el őket, hogy mind megkísérelték a megfutamodást. Batu azonban kirántotta kardját, és rájuk szegezte, mondván: „Ne fussatok! Ha megfutamodtok, senki sem menekül meg, ha pedig meg kell halnunk, haljunk meg mind egy szálig; mert eljövend, amit Dzsingisz kán előre megmondott, hogy el kell vesznünk, és ha most jött el az ideje, viseljük el." Szavai új lelket öntöttek a tatárokba; a harcosok kitartottak, majd feldúlták Magyarországot.[31]

Innen visszaútban a pogány mordvinok földjére értek, és legyőzték őket. Ezután a bolgárok, azaz Nagy-Bolgárország földje ellen vonultak, és teljességgel elpusztították. Majd még északabbra hatoltak Baskíria, vagyis Nagy-Magyarország ellen; azt is letiporták.[32]

Innen távozóban még messzebbre hatoltak észak felé, és eljutottak a parosszitákhoz. Ezeknek szűk gyomruk és kicsinyke szájuk van, s mint nekünk beszélték, nem eszik meg a húst, csak megfőzik; ha megfőtt, a fazék fölé hajolnak, beszívják a gőzét, s ettől magától jóllaknak. Ha valamennyit esznek is, az fölöttébb csekély.

Innen továbbhaladva, a szamojédokhoz érkeztek. Ezek az emberek, így beszélik, csupán vadászatból él-

nek; sátraikat és ruháikat is kizárólag állatbőrből készítik. Ezen is túl egy tengermelléki országba jutottak, ahol valamiféle szörnyekre bukkantak, amint azt váltig erősítgették nekünk: egészen ember formájúak voltak, de lábuk marhalábban végződött, és emberi fejükön kutyaábrázat éktelenkedett. Két szót ember módra ejtettek, a harmadikat ugatták, mint a kutya, ily módon beszédüket időnként ugatással keverték, de azért vissza-visszatértek a megadott tárgyhoz, s így meg lehetett érteni, mit mondanak. E helyről a tatárok visszakanyarodtak Kunországba, egyesek közülük még most is ott tanyáznak.[33]

Ögödej kán evvel egyidejűleg Csormagant sereggel délnek küldte a cserkeszek ellen, akiket ez le is győzött. A cserkeszek pogányok, szakállat nem hordanak; az a szokásuk, hogy ha valakinek az apja meghal, fájdalmában egyik fülétől a másikig bőrcsíkot hasít ki az arcából a gyász jeléül.

Ezek leigázása után délnek tartottak az örmények ellen. De mikor a pusztaságon áthaladtak, ismét valamilyen szörnyekre találtak, amint nekünk határozottan állították: külsejük az emberekéhez hasonlított, de csupán egy karjuk és kezük volt, mely mellük közepéből nőtt ki, és egy lábuk. Ketten lőttek egy íjjal, és oly sebesen futottak, hogy a lovak nem értek nyomukba. Egy lábon ugrálva szaladtak, s ha belefáradtak, akkor lábukon és kezükön átfordulva, mintegy cigánykereket vetve jártak. Őket nevezte Isidorus keréklábúaknak. És mikor ebbe fáradtak bele, újra az előbbi módon kezdtek futni. Néhányukat mégis megölték a tatárok, mire többen közülük követségbe jöttek a kán udvarába, hogy békét kérjenek tőle – amint ezt nekünk a mostani kánnál az udvarban tartózkodó orosz klerikusok beszélték. A sereg innen továbbhaladva, Örményországba jutott, s ezt és egyszersmind Grúziának egy részét harcban legyőzte; a megmaradott rész vállalta

követelésük teljesítését. Évente negyvenezer iperperát fizettek adóba, és fizetik mind a mai napig.[34]

Innen továbbvonultak a rúmi szultán földjére, aki elég tekintélyes és nagy hatalmú úr volt; vele is megharcoltak, és legyőzték. Majd folytatták hódító és győzelmes útjukat egészen Aleppo szultánjának országáig. Még ma is birtokolják ezt a földet, és úgy tervezik, hogy rajta túl további országokat fognak megrohanni. Azóta sem tértek meg hazájukba mind a mai napig. Ugyanez a hadsereg támadt a bagdadi kalifa országa ellen, melyet ugyancsak a jármukba hajtottak. Naponta négyszáz bizánci aranyat fizetnek innen adóba, nem számítva a vég brokátokat és más ajándékokat. A tatárok pedig minden esztendőben követeket küldenek a kalifáért, hogy jöjjön el hozzájuk; a kalifa évről évre pompás ajándékokat küld az adóval, kérve, hogy mentsék fel e kötelezettség alól. A kán elfogadja az adományokat, de továbbra is üzen érte.[35]

VI. Hadviselésükről: a hadrendről, a fegyverekről, a cselekről és ütközetekről, a foglyokkal szemben tanúsított kegyetlenségről, az erődítések vívásáról és csalárdságukról, mellyel a meghódolókat kezelik

Szólottunk uralmukról, most szólanunk kell hadviselésükről a következőképpen: először a hadrendről, másodszor a fegyverekről, harmadszor a csatában alkalmazott hadicselekről, negyedszer a foglyokkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmódról, ötödször a várak és városok vívásáról, hatodszor csalárdságukról, mellyel a meghódolókat kezelik.

Hadrend tekintetében Dzsingisz kán úgy rendelkezett, hogy tíz ember élére kerüljön egy, akit a mi szó-

használatunkkal tizedesnek nevezünk; tíz tizedes élén egy századosnak mondott álljon; tíz százados élén egy ezredesnek nevezett, majd tíz ezredes élén ismét egy, és ezt az egységet ők „sötétségnek" (tümen) hívják.[36] Az egész hadsereget két vagy három vezér vezeti, oly módon azonban, hogy az egyiket tekintik legfőbb parancsnoknak.

Ha útközben a tíz ember közül egy vagy kettő vagy három, esetleg több megfutamodik, mindet kivégzik; ha pedig az egész tized megfutamodik, ezeket mind kivégzik, kivéve ha az egész század megfutamodik. Hogy rövid legyek: hacsak együttesen meg nem hátrálnak, az összes menekülőket megölik. Azután ha egy vagy kettő vagy több merészen előrenyomul a csatában, a többi tízet, aki nem követi, megölik; ha pedig a tízből egyet vagy többet elfognak, társaik halállal lakolnak, ha ki nem szabadítják őket.

Ami a fegyvereket illeti, minden harcosuk legkevesebb két vagy három íjat, vagy legalábbis egy jó íjat, három, nyilakkal teli nagy tegezt, egy szekercét és hadigépek vontatásához szükséges köteleket tartozik vinni magával. A gazdagoknak van hegyes végű, egyélű, kissé hajlított kardjuk, van páncéllal ellátott lovuk, lábszárvédőjük, sisakjuk és vértezetük. Némelyeknek a vértezete s lovaik vértje egyaránt bőrből készül a következőképpen: marhabőrből vagy más állat bőréből hasított, tenyérnyi széles csíkokat vesznek, hármat vagy négyet szurokkal összeragasztanak, és kis szíjakkal vagy zsinegekkel megerősítik, a felső bőrcsíknak az aljába zsineget fűznek, s ez a következőnek a közepébe illeszkedik, és így tovább, míg a végére nem érnek. Ennek következtében, mikor meghajlítják, az alsó csíkok a felsőkbe csúsznak, és így kétszeres, sőt háromszoros rétegben veszik körül a testet.

A ló vértjét öt részből állítják össze: a ló egyik oldalát fedi az egyik rész, a másikat a másik rész a faroktól

egészen a fejig, ezeket hozzákötik a nyereghez, és a nyereg mögött összekötözik a háton, valamint a nyakon is; a vesék fölé ismét egy másik részt helyeznek oda, ahol a két oldalsó darab egymáshoz kapcsolódik, ezen a darabon egy nyílást is csinálnak, amelyen a farkat kivezetik; a szügy elé is helyeznek egy darabot; minden egyes rész a térdig, illetve a lábhajlatig ér le. Végül a ló homloka elé egy vaslemezt tesznek, melyet a nyak mindkét oldalán az említett oldalsó darabokhoz csatolnak.

A harcosok vértezete hasonlóképpen négy darabból áll. Egyik része a combtól a nyakig ér, de igazodik az emberi termethez, mert a mell előtt keskeny, a kartól lefelé pedig kerekdeden körülöleli a testet; hátul a derékig van egy másik rész, mely a nyaktól kezdődik, és a testet körülfogó előbbi darabhoz csatlakozik; a váll fölött pedig ezt a két részt, tudniillik az elülsőt és a hátulsót csatokkal a vállakat fedő két vaslemezhez kapcsolják; karjukat szintén vértezet takarja: a válltól a kézig ér, és alul nyitott, valamint combjukon is viselnek egy-egy darabot. Valamennyi rész csatokkal kapcsolódik egymáshoz.

A sisak felső része vasból vagy acélból készül, az a része azonban, mely körös-körül a nyakat és a nyeldeklőt védi, bőrből van; ezeket a bőrrészeket mind a fent ismertetett módon formálják.

Egyesek számára mindezek a holmik, amelyekről az imént szólottunk, vasból készülnek a következő eljárással: ujjnyi széles és tenyérnyi hosszú, vékony lemezeket csinálnak szép számmal, és minden egyes lemezbe nyolc apró lyukat fúrnak; belül három erős, keskeny szíjat fektetnek, a lemezkéket lépcsőzetesen egyiket a másikra helyezik, és az említett lyukakon átdugott, vékonyra hasított bőrökkel szorosan a szíjakhoz erősítik; legfelül rávarrnak egy bőrszalagot, amely megduplázódik mindkét oldalon, és hozzávarrják az

egyik szíjhoz, hogy a lemezek jó erősen egymásra simuljanak. A lemezekből így szíjszerű alakot nyernek, azután valamennyit összekötve, elkészítik a vértezet különböző darabjait, úgy, ahogy azt feljebb elbeszéltük. Mind emberi, mind lóvértezetnek csinálják, és úgy kifényesítik, hogy aki ránéz, megláthatja magát benne.

Némelyeknek közülük vannak lándzsáik, a lándzsa vastövénél horoggal, melynek segítségével az ellenfelet a nyeregből lerántani igyekeznek. Nyilaik hosszúsága két láb, egy tenyér szélesség és két ujj. De mivel a lábak különbözőek, megadjuk a mértékül használt láb nagyságát: tizenkét árpaszem tesz ki egy hüvelyket, tizenhat hüvelyk tesz ki egy mértani lábat. Nyilaik vashegye igen éles, és mindkét oldalán vág, mint a kétélű kard, élesítésükre mindig magukkal hordanak egy reszelőt a tegezük oldalán. Ennek a vashegynek van egyujjnyi hosszú, hegyes farka, mellyel vesszejébe szúrják.

Pajzsukat vesszőből vagy vékony ágakból fonják, de nem hiszem, hogy egyebütt hordanák, mint táborban, vagy a kán és a vezérek őrségében, s akkor is csak éjjel. Madarak, vadak elejtésére és fegyvertelen emberekkel szemben más nyilakat használnak, ezek háromujjnyi szélesek; madarak és állatok vadászásához még sokfajta más nyiluk is van.

Mikor háborúba készülnek, előőrsöket küldenek előre, akik nem visznek magukkal egyebet, csak sátraikat, lovaikat és fegyvereiket. Ezek nem rabolnak, nem gyújtják fel a házakat, nem vágják le az állatokat, csak az embereket sebzik meg és ölik le, vagy ha mást nem, hát megfutamítják. De jóval szívesebben gyilkolják meg őket, mintsem menekülésre késztessék. Utánuk következik a hadsereg; ezek mindent kifosztanak, ami utjukba akad, s a fellelhető embereket foglyul ejtik vagy leöldösik. Sőt mi több, a sereg vezérei ezután meg mindenfelé portyázókat bocsátanak széjjel a lako-

sok és barmok felhajtására; ezek rendkívül ügyesek a kutatásban.

Ha folyóhoz érnek, a következőképpen kelnek át rajta, bármilyen széles legyen is: az előkelőbbeknek van egy kör alakú, könnyű bőrük, melynek peremére sűrűn hurkokat csinálnak, egy kötelet átbújtatnak rajta, és összehúzzák úgy, hogy körben öblöt képezzen, ezt megtöltik ruháikkal és más holmijukkal, és nagyon erősen belepréselik. Ezután a közepére helyezik a nyergeket és más keményebb tárgyaikat. Maguk az emberek is a közepére ülnek, és az így elkészített csónakot egy ló farkához kötik. Egyik emberüknek, aki a lovat irányítja, azzal együtt kell úsznia; vagy olykor két lapáttal eveznek át a túlsó partra, s így kelnek át a folyón. Lovaikat pedig behajtják a vízbe, egy ember az egyik lovat vezetve, elöl úszik, s a többi ló mind követi; így kelnek át a vizeken s a nagy folyamokon. Másoknak, a szegényebbjének, egy erősen összevarrt bőrtömlője van – egy ilyennek beszerzése mindenkire kivétel nélkül kötelező –, ebbe a tömlőbe vagy, mondhatnám, zsákba ruhájukat és minden holmijukat beletömik, a zsák száját igen erősen bekötik, egy ló farkához erősítik, és a fentebb ismertetett módon átúsztatnak.

Tudni kell azt is, hogy amikor megpillantják az ellenséget, megindulnak feléjük, és mindegyikük három vagy négy nyilat lő rájuk; ha pedig látják, hogy nem tudnak felülkerekedni, visszahúzódnak övéikhez. Ezt pedig cselvetésből teszik, hogy az ellenfél kövesse őket arra a helyre, ahol csapdát készítettek számára. Ha csakugyan sikerül az ellenséget tőrbe csalniuk, körülfogják, és ily módon megsebesítik és megölik őket. Hasonlóképpen ha azt látják, hogy nagy hadsereg áll velük szemközt, olykor egy- vagy kétnapi járásra is elkerülik, és az ország más részét rohanják le: fosztogatnak, az embereket leöldösik, az országot feldúlják, és

pusztává teszik. Ha pedig visszakoznak, egy biztos helyen meghúzódnak, amíg elleneik serege fel nem oszlik, s akkor lopva megjelennek, és kiirtják a föld egész népét. Mert a hadviselésben fölöttébb fortélyosak, hiszen már több mint negyven esztendeje háborúznak más nemzetekkel.

Mikor ellenben megütközni készülnek, az összes harcsorokat pontos csatarendbe állítják. A vezérek, illetőleg a hadsereg vezetői nem bocsátkoznak harcba, hanem messze az ellenséges sereggel szemközt állnak fel, körülöttük a lóháton ülő gyerekekkel, asszonyokkal és a lovakkal; olykor emberalakokat is csinálnak, s lovakra ültetik. Ezt azért teszik, hogy nagy harcos tömeg látszatát keltsék. Az ellenfél élvonalával szembe egy foglyokból és velük hadakozó idegen népekből álló csapatot küldenek, esetleg néhány tatár is velük tart. Az erősebb harcosokból alakult csapatokat messze elküldik jobbra és balra, hogy az ellenfél ne lássa; ekképpen bekerítik és közrefogják az ellenséget, s így mindenfelől megindítják a harcot. És jóllehet olykor kevesen vannak, a körülvett ellenfél soknak véli őket, főképpen mikor a vezérek, illetve a hadsereg vezetői körül csoportosult fiúkat, asszonyokat, lovakat és tákolt emberalakokat meglátja – mint feljebb leírtuk –, amiket mind harcosoknak gondol; így aztán megfélemedik és megzavarodik. S ha az ellenfél történetesen keményen küzdene, utat hagynak neki a menekülésre; mihelyt aztán futni kezdenek, és elszakadoznak egymástól, utánuk erednek, s üldözés közben vágják le őket, s így többet ölnek meg, mint amennyit csatában megölni képesek lennének. Mindemellett tudni kell, hogy a tatárok – ha elkerülhető – nem szívelik a nyílt összecsapást, hanem inkább nyilaikkal sebzik és ölik meg az embereket és a lovakat. Csak akkor csapnak rájuk, mikor már a harcosok és lovak erejüket vesztették a nyílzáportól.

Erődítéseket a következő módon vesznek be: ha az erődítés fekvése megengedi, körülveszik, sőt néha egészen körülzárják, hogy a ki- és bejárást teljességgel lehetetlenné tegyék. Hadigépeikkel és nyilaikkal kemény ostromba kezdenek, sem éjjel, sem nappal nem hagynak fel vele, hogy a bennlevők meg ne pihenhessenek: ők maguk megpihennek, mert csapataikat megosztják, az egyik a másikat felváltja a harcban, így nem fáradnak el túlságosan. Ha nem sikerül az erődítést ily módon bevenniük, görögtüzet dobnak rá, sőt olykor az elesettek zsírját is felhasználják, és megolvasztva, a házakra hajítják. Ahol csak a tűz ebbe a zsiradékba belekap, ott szinte kiolthatatlanul lángol. De azért ki lehet oltani, úgy mondják, ha borral vagy sörrel öntözik le. Ha meg emberi testre esnék, a tenyér dörzsölésével lehet elfojtani.

Ha ez úton sem jutnak eredményre, és a városnak vagy várnak folyója van, elrekesztik, vagy új mederbe terelik, és lehetőség szerint elárasztják az erődítést. Ha nem lehetséges, akkor aláássák, és a föld alól fegyveresen benne teremnek. Miután már behatoltak, egy részük tüzet gyújt, hogy felégesse, más részük pedig a várvédőkkel száll harcba. Ha azonban még így sem sikerült győzniük, akkor maguk is várat vagy erősséget emelnek az ostromlottal szemközt, védelemül az ellenfél lövedékei ellen, és hosszú ideig kitartanak a várossal átellenben, hacsak történetesen külső felmentő sereg nem érkezik, mely megvív velük, és erővel elűzi őket. De míg az erődítés előtt állomásoznak, csábítólag szólongatják a bentlevőket, ígérnek fűt-fát, hogy megadásra bírják őket. És ha megadták magukat, azt mondják: „Gyertek ki, hogy megszámlálhassunk a mi szokásunk szerint!” Mikor kijönnek hozzájuk, kikeresik, kik a mesteremberek közöttük, és azokat megtartják, a többieket pedig a szolgáknak szántak kivételével szekercével megölik. És ha egyeseket meg is kímélnek

mint mondják –, a nemeseknek, a tekintélyeseknek soha sem kegyelmeznek. Ha ugyan valamely véletlen körülmény folytán meg is tartanának néhány nemesembert, azok a rabságból többé nem szabadulhatnak sem kérleléssel, sem váltságdíj fejében.

A csatában elfogottakat mind egy szálig megölik, legfeljebb azért tartanak meg néha egynéhányat, hogy a szolgájuk legyen. A kivégzendőket szétosztják a századok vezetői között, hogy kéttollú szekercéjükkel gyilkolják meg őket; ők azután szétosztják a foglyokat, és minden egyes szolgának tízet, esetleg többet, esetleg kevesebbet adnak oda kivégzésre – ahogy a feljebbvalók kedve tartja.

VII. Hogyan teremtenek békét az emberekkel; a meghódított országok felsorolása; zsarnoki uralmukról, mellyel a leigázottakra nehezednek; a hősi ellenállást tanúsító országokról

Leírtuk harcmodorukat, most szólanunk kell azokról az országokról, melyeket igájukba hajtottak, mégpedig a következő módon: először szólunk arról, hogyan teremtenek békét az emberekkel, másodszor a meghódított országok nevét soroljuk fel, harmadszor beszámolunk zsarnoki uralmukról, mellyel a leigázottakra nehezednek, negyedszer szólunk azokról az országokról, melyek hősiesen ellenálltak nekik.

Tudni kell, hogy a tatárok egyetlen néppel sem kötnek békét, csak ha meghódol nekik, mivel Dzsingisz kántól parancsot kaptak, mint már fentebb említettük, hogy lehetőség szerint minden nemzetet hajtsanak uralmuk alá. A meghódolóktól ezeket követelik meg: szálljanak velük együtt hadba bárki ellen, amikor nekik úgy tetszik, és adjanak tizedet mindenből: embe-

rekből, javaikból egyaránt. Megszámlálnak tíz fiút, s közülük egyet elvisznek, a leányokkal ugyanezt teszik, saját hazájukba hurcolják, s ott rabszolgaként tartják őket, a többieket számba veszik, s a maguk szokása szerint elrendezik.

Amikor már teljhatalmú urak felettük, korábbi ígéreteiket nem teljesítik, hanem a lakosokkal szemben különböző ürügyekkel minden lehető követeléssel előállnak. Így amikor Oroszországban tartózkodtunk, egy szaracén érkezett oda Güjük kántól és Batutól, mint beszélték; ez a megbízott minden embertől, akinek három fia volt, egyet elvitt, ahogy nekünk utólag elmesélték; azokat a férfiakat, akiknek nem volt feleségük, szintén összeszedte, és hasonlóan cselekedett az asszonyokkal, akiknek nem volt törvényes férjük; a szegényeket ugyancsak elhurcolta, még azokat is, akik koldulással szerezték meg betevő falatjukat; a többieket tatár szokás szerint megszámlálta, és megparancsolta, hogy minden egyes ember, kicsi és nagy egyaránt, még az egynapos csecsemő is, akár szegény, akár gazdag, szolgáltassa be a következő adót: mégpedig adjon egy fehér medvebőrt, egy fekete hódot, egy fekete cobolyt, egy bizonyos állat fekete prémjét – ezt az állatot, melynek föld alatti odúja van, nem tudom latinul megnevezni, de a lengyelek és oroszok dohorjnak hívják –, végül egy fekete rókabőrt.[37] Aki pedig nem adja be mind, azt elhurcolják a tatárok közé, és szolgaságra vetik.

Elküldenek az uralkodókért is, hogy késedelem nélkül jelenjenek meg náluk. Miután pedig eljöttek, nem részesítik őket a megillető tiszteletben, hanem úgy kezelik, mint más jelentéktelen személyeket. Elvárják tőlük, hogy gazdag ajándékokkal halmozzák el mind a vezéreket, mind feleségeiket, továbbá az ezredeseket és a századosokat. Mi több: általában mindenki, még a szolgák is fölöttébb erőszakosan ajándékokért zak-

[...]ják őket, és nemcsak őket, hanem követeiket is, akiket a főbb emberek menesztenek hozzájuk.

Egyik-másik ellen vádat koholnak, hogy megöljék, mint ezt Mihályról és másokról elmondottuk; némelyeket viszont hazaengednek, hogy ezzel másokat odacsaljanak. Akadnak, akiket mérgezett itallal vagy méreggel elpusztítanak, mert az a törekvésük, hogy ők egyedül uralkodjanak a földön. Ezért a nemesek ellen ürügyet keresnek, hogy megöljék őket. A hazaengedettektől pedig fiukat vagy fivérüket követelik, akit aztán soha többé nem bocsátanak szabadon, mint ez Jaroszlav fiával, az alánok egy bizonyos hercegével meg másokkal többekkel történt. Ha pedig az apa vagy testvér odahaza örökös nélkül talál meghalni, fiát vagy fivérét nem eresztik többé haza, hanem jussát egészében magukhoz kaparintják, mint ezt az egyik szolanga herceg esetében láttuk.

A hazaengedettek országába a maguk elöljáróját, vagyis baszkakját[38] helyezik, kinek parancsát főembereк és alattvalók egyaránt követni kötelesek. Ha pedig egy város vagy ország lakosai nem tesznek eleget a baszkak akaratának, bevádolják őket, hogy hűtlenek a tatárokhoz, s így azt a várost vagy országot elpusztítják, a benne élőket meg kiirtják egy erős tatár haddal, mely az ország élén álló elöljáró hívására váratlanul megjelenik, s a mit sem sejtőket lerohanja. Így történt ez nemrégiben, mialatt még tatár földön tartózkodtunk, egy bizonyos orosz lakosokból toborzott várossal, melyet maguk a tatárok alapítottak a kunok országában. És nem csupán az országot bitorló vezér vagy annak megbízottja, hanem bármelyik, az országon vagy városon áthaladó tatár nemesúr úgy tesz, mintha ura lenne, főképp ha olyasvalaki, aki magas rangot visel náluk.

De ez se elég, ellentmondást nem tűrően megkövetelik és elszedik az aranyat, ezüstöt és mást, amit csak

akarnak, amikor s amennyi nekik tetszik. Ezenfelül ha valamilyen nézeteltérés támad a meghódolt uralkodók között, a tatárok kánja elé tartoznak járulni ügyük tisztázására, ahogy minapában Grúzia királyának két fiával történt. Egyik a törvényes fiú volt, a másik törvénytelenül született; ez utóbbit Dávidnak hívták, a törvényest meg Maliknak nevezték.[39] Az apa országának egy részét a fattyúra hagyta. A másik, kettejük közül a fiatalabbik, anyjával együtt felkészült a tatár kánhoz, mivelhogy a szóban forgó Dávid már ugyanoda elindult volt. Amannak, tudniillik Maliknak az anyja, vagyis Grúzia királynője, akinek révén férje a kormányzást kezében tartotta – mert azt a trónust asszonyokon keresztül tartották fenn –, útközben meghalt. Mikor pedig megérkeztek, busás ajándékokkal kedveskedtek a kánnak, kivált a törvényes fiú, aki magának követelte vissza a földet, amit apja Dávidra hagyott volt, mondván, hogy az, fattyú lévén, nem birtokolhatja. Dávid így felelt rá: „Igaz, apám ágyasának vagyok a fia, mégis kérlek, szolgáltassatok nekem igazságot a tatárok szokása szerint, akik nem tesznek különbséget a törvényes hitves s az ágyas fia között." Ezen az alapon a törvényes fiú ellen hoztak ítéletet: alárendelték annak a Dávidnak, aki az idősebb volt, s aki az apja által neki hagyományozott földet békén és háborítatlanul birtokolhatta. Így aztán Malik a hozott ajándékokat is elvesztegette, meg a bátyja ellen viselt pörét is elveszítette.

A távol eső népeket, melyek más, a tatároktól független s így bizonyos fokig rettegett nemzetekkel állnak szövetségben, megadóztatják, és mondhatni, kíméletesen kezelik, nehogy hadat hozzanak rájuk, vagy hogy mások el ne ijedjenek a meghódolástól. Így bántak az abházokkal, vagyis grúzokkal, akiktől negyvenezer iperperát, azaz bizánci aranyat szednek adóba. Egyebekben mindmáig békén hagyták őket, értesülé-

neink szerint a grúzok mégis azt tervezik, hogy elszakadnak tőlük.

A tatárok által legyőzött országok [illetve népek] a következők: Kína [Kitaj], najmanok, szolangák, karakitajok, vagyis fekete kitajok, komanatik, tümetek, ojratok, karanutok, ujgurok, szu-mongolok, merkitek, kereitek, sari-ujgurok, Baskíria, vagyis Nagy-Magyarország, kirgizek, Kasmír, szaracénok, böszörmények, türkmének, bolgárok, vagyis Nagy-Bolgárország, kori-tümetek [?], Büri-tübet, parossziták, kaszogok, jakobiták, alánok, vagyis jászok, abházok, vagyis georgiaiak, nesztoriánusok, örmények, kanglik, kunok, brutachok, akik zsidók, mordvinok, úzok, kazárok, szamojédok, perzsák, tatok, Kis-India, vagyis Etiópia, cserkeszek, oroszok, Bagdad, szártok.[40] Még számos [leigázott] ország van, de azok nevét nem ismerem. Láttunk is férfiakat meg asszonyokat úgyszólván valamennyi itt felsorolt országból.

Most azok az országok következnek, melyek vitézül ellenálltak nekik, és mindmáig nem viselik az ő igájukat: Nagy-India, az alánok bizonyos vidéke, a kínaiak némely vidéke, Mangia, a szakszinia.[41] E szakszinia egyik városát ugyanis, ahogy ottjártunkban hallottuk, a tatárok bekerítették, és megpróbálták bevenni. De azok hadigépeket készítettek az övéik tönkretételére; a tatárok gépei rendre eltörtek, és a benti hadigépek és számszeríjak miatt nem tudtak a hely közelébe sem férkőzni, hogy megostromolják. Végül is folyosót vájtak a föld alatt, berontottak a városba, és megkísérelték lángba borítani, mialatt a többiek kívülről ostromolták. A városbeliek azonban embereik egy részét a tűz oltásához rendelték, mások meg keményen küzdöttek a beözönlőkkel, és sokakat levágtak vagy megsebesítettek közülük, ily módon visszakergetve őket a kintiekhez. A tatárok belátták, hogy semmire se mennek,

valamint számos emberük életébe is kerülne, ezért visszavonultak a várostól.

A szaracénok és mások földjén, akik között uraik gyanánt élnek, összeszedik az összes jobb mesterembereket, és a maguk szolgálatába állítják. A többi iparos munkájából adózik nekik; a termést valamennyien uraik csűrjeibe gyűjtik. A vetőmagot mindazonáltal kiadják nekik, meg annyit, amennyi rendes megélhetésükhöz szükséges. Másoknak viszont csak egy nagyon csekély napi kenyéradagot juttatnak és más semmit, hetente mindössze háromszor egy kevéske húst, és ezt is csak azoknak a mesterembereknek, akik városon laknak. Ezenfelül amikor uraiknak úgy tetszik, a fiatalokat feleségestül és gyerekestül összeszedik és kényszerítik, hogy egész házuk népével kövessék őket; ettől fogva a tatárok közé számítanak, valójában azonban foglyoknak mondhatók, hiszen ha közéjük sorolják is őket, nem részesülnek a tatároknak kijáró tiszteletben, hanem szolgasorban sínylődnek, és mint a többi foglyot, minden veszélybe őket küldik. Így ők járnak elöl a csatában, s ha mocsáron vagy veszedelmes vízen kell átkelniük, ők tartoznak a gázlót kipróbálni. Kötelesek továbbá minden elkészítendőt előállítani. Ha pedig valamiben hibáznak, vagy nem engedelmeskednek a parancsnak, elverik őket, mint a szamarat.

S hogy rövid legyek: kevés, amit esznek, kevés, amit isznak, hitványul ruházkodnak, hacsak esetleg valamennyi keresetet nem biztosítanak maguknak, mint az ötvösök vagy más ügyes mesterek. Egyiknek-másiknak viszont olyan rossz ura van, hogy a maga hasznára dolgozni nem jut ideje, hacsak a pihenésre meg alvásra szükséges időből nem szakít rá, és ezt is csupán abban az esetben, ha megengedik, hogy felesége vagy önálló szállása legyen. A többiek viszont, akiket uraik házánál tartanak szolgasorban, minden nyomorúsággal terhesek. Láttuk, hogy igen gyakran a leg-

perzselőbb napsütésben bőrnadrágban, csupasz felsőtesttel járnak, télvíz idején meg a fogcsikorgató hideget kénytelenek tűrni; láttuk azt is, hogy némelyeknek a nagy hidegtől teljesen lefagytak a lábujjai meg kezén is az ujjak; olyat is hallottunk, aki belepusztult, s akinek a fagytól valamennyi végtagja hasznavehetetlenné vált.

VIII. Hogyan kell a tatárokkal szembeszállni: mik a szándékaik; a szükséges fegyverzet és hadrend; hogyan védekezzünk hadicseleik ellen; a várak és városok megerősítése; teendőink a hadifoglyokkal

Szólottunk a tatároknak engedelmeskedő országokról, folytatásképpen most azt kell elmondanunk: hogyan vegyük fel velük a harcot. Ilyen sorrendben gondolom: először kell írnunk szándékaikról, másodszor a beszerzendő fegyverekről s a hadrendről, harmadszor arról, hogyan fogadjuk cseleiket az ütközetekben, negyedszer a várak és városok megerősítéséről, ötödször a foglyokkal való teendőkről.

A tatároknak az a törekvésük, hogy lehetőleg az egész világot jármukba hajtsák; erre parancsot kaptak Dzsingisz kántól, mint már feljebb említettük. Miért is kánjuk így írja magát leveleiben: „Isten ereje, minden ember kánja", pecsétjének aláírásában pedig ez áll: „Isten az égben és Güjük kán, Isten ereje a földön. Minden ember kánjának pecsétje." Ennélfogva tehát senki ember fiával nem kötnek békét, mint már mondottuk, hacsak kezükre nem adja magát. És mert a kereszténységen kívül nincs olyan ország a földkerekségen, melyet félnének, így miellenünk készülnek harcra. Tudja meg hát mindenki, hogy tatárföldi tartózkodásunk során részt vettünk egy, már évekkel ezelőtt

meghirdetett ünnepélyes gyűlésen, ahol Güjüköt jelenlétünkben császárrá, az ő nyelvükön szólva, kánná választották. Ez a Güjük kán pedig az összes vezérrel egyetértésben zászlót bontott Isten egyháza és a római birodalom ellen, valamennyi keresztény királyság és nyugati nép ellen, ha ugyan meg nem teszik azt, amit a pápa úrnak, az uralkodóknak és Nyugat valamennyi keresztény népének tudomására hoz.[42]

Ezt pedig nézetem szerint semmi szín alatt nem szabad megtenni; egyrészt mert nagyfokú, sőt elviselhetetlen, eddigelé soha nem hallott szolgaságba taszítják az összes meghódolt népeket, amint tulajdon szemünkkel is láttuk; másrészt azért, mert egy szemernyi becsületet sem találni bennük, és nincs nemzet, mely szavukban megbízhatna – ígéreteiket nem váltják be, mihelyt úgy látják, hogy az idők nekik kedveznek, és álnokok minden tettükben és fogadkozásukban. Az a törekvésük, hogy eltöröljék a föld színéről, valahány herceg, nemes lovag és tekintélyes ember csak él e világon, mint feljebb már mondottuk, és ezt a behódoltak között mesteri ármánnyal csinálják. Harmadszor azért, mert méltatlan dolog, hogy mi, keresztények, megadjuk magunkat nekik, tekintettel az ő undorító voltukra, és arra, hogy Isten tisztelete teljesen megszűnik, a lelkek elsorvadnak, s a test minden képzeletet felülmúló, százféle gyötrelemnek van kitéve. Kezdetben ugyan mézesmázosak, de később szúrnak és gyötörnek, miként a skorpió. Végül azért, mert szám szerint kevesebben vannak, és testalkatban gyengébbek a keresztény népeknél.

Az említett gyűlésen pedig kijelölték a sereg harcosait és vezéreit. Minden tizedből három embert küldenek hadba szolgáikkal együtt az uralmuk alá tartozó összes területekről. Mint értesültünk róla, az egyik hadnak Magyarországon keresztül kell behatolnia, a másodiknak Lengyelországon át. Tizennyolc eszten-

dőn át folyvást fognak jönni harcra szántan – ez az idő van nekik kirendelve az előnyomulásra. Múlt év márciusában találkoztunk egy sereggel, melyet mindazokból a tatárokból toboroztak, akiken csak áthaladtunk Oroszország felé menet. Három vagy négy éven belül egész Kunországig fognak jutni. Kunországból pedig megtámadják majd a fent megnevezett országokat; azt azonban nem tudjuk, vajon közvetlenül a harmadik tél után fognak-e jönni, vagy egy ideig még várnak, hogy rajtaütésükkel annál nagyobb meglepetést keltsenek.

Ez mind bizonyos és való igaz, hacsak az Úr kegyelme valami akadályt nem gördít elébük, mint akkor tette, amikor Magyarországra és Lengyelországra törtek. Ugyanis harminc esztendőn át kellett volna hadakozva előrenyomulniok, de közben a kánt megmérgezték,[43] és emiatt egész mostanáig szüneteltették a harcokat. De most, hogy ismét kánt választottak, újabb harcra készülődnek. Tudni kell, hogy a kán saját szájából hallották a kijelentést, miszerint hadat akar küldeni Livónia[44] és Poroszország ellen. És mert az egész világot elpusztítani vagy szolgaságra vetni szándékozik – amely szolgaság szinte elviselhetetlen a mi fajtánk számára, mint feljebb már mondottuk –, tehát fel kell venni velük a harcot.

És ha egyik tartomány nem hajlandó a másiknak segítséget nyújtani, a megtámadott ország el fog pusztulni, s az itt elfogott emberekkel rontanak majd a másik országra, és a foglyok lesznek az első sorokban. Ha rosszul küzdenek, a tatárok leölik majd őket; ha meg derekasan, akkor ígéretekkel és hízelgéssel ott tartják őket, sőt hogy meg ne szökjenek, avval kecsegtetik, hogy nagyurakat csinálnak belőlük. Később azonban, mikor már megbizonyosodtak afelől, hogy nem mennek el, a legboldogtalanabb szolgaságba taszítják őket, s ugyanezt teszik az asszonyokkal is, akiket szolgálókként vagy ágyasokként akarnak megtartani. Ily módon

a legyőzött tartomány lakóival pusztítják el a másik országot. Olyan ország pedig nincsen nézetem szerint, mely önerejéből képes lenne ellenállni nekik, hacsak maga Isten nem hajlandó harcba bocsátkozni, mivelhogy az uralmuk alá tartozó összes területekről gyülekeznek hadba az emberek – mint már feljebb is említettük. Ha tehát a keresztények meg akarják őrizni magukat, országukat és a kereszténységet, szükséges, hogy a királyok közös megállapodással sereget indítsanak ellenük, mielőtt még maguk a tatárok elözönlenék a földet; mert ha már egyszer terjeszkedni kezdtek, egyetlen nemzet sem tud a másiknak kellő segítséget nyújtani, mivel a tatárok csapatokra oszolva, mindenütt felkutatják és kardélre hányják az embereket. Ha pedig várakba zárkóznak előlük, három- vagy négyezer vagy még több ostromlóval veszik körül a várat vagy a várost, s a többiek a lakosságot könyörtelenül öldökölve áradnak szerte az országban.

Akik tehát harcba akarnak szállni velük, legyenek ellátva a következő fegyverekkel: jó és erős íjakkal, számszeríjakkal – ezektől nagyon félnek –, elegendő nyíllal, erős vasból készült jó szekercével vagy hosszú nyelű csatabárddal; az íjhoz vagy a számszeríjhoz szolgáló nyilak vashegyét – a tatárok eljárásával – forró állapotban sós vízbe mártva kell lehűteni, hogy az ellenséges vértezet átfúrásához erőssé edződjön. Szükségesek még kardok és lándzsák, horoggal ellátva – a horog arra való, hogy lerántsák vele a tatárokat a nyeregből, mivel igen könnyen kiesnek onnan; továbbá kések, kettős rétegű vértezet, mert azt nem egykönnyen járják át nyilaik, valamint sisak, pajzs és egyéb az emberi test és a ló fedésére, hogy fegyvereiktől és nyilaiktól védve legyen. Ha pedig egyesek nem lennének ilyen jól felfegyverkezve, ahogy most elmondottuk, azok haladjanak a többiek mögött, mint a tatárok teszik, és íjakkal és számszeríjakkal lőjenek az ellenség-

re. A fegyverek elkészítésekor nem szabad kímélni a költséget, hogy lelkünk, testünk, szabadságunk és más értékeink védelmet nyerjenek.

A csapatokat is a tatárokéhoz hasonlóan kell elrendezni: ezredesek, századosok, tizedesek és hadvezérek alá osztva. A vezérek semmi esetre se avatkozzanak a harcba, ahogy az övéik sem teszik, hanem tekintsék át és rendezzék a hadat. Adják parancsba, hogy mind egyszerre vessék magukat az ütközetbe, vagy másképpen: a felállítás rendjében. Aki pedig a másikat cserbenhagyja, akár rohamozás, akár harc közben, vagy aki megfutamodik – kivéve mikor együttesen meghátrálnak –, részesüljön súlyos büntetésben, különben a tatár harcosok egy része a menekülőket veszi űzőbe, és leteríti nyilaival, más része pedig a maradókkal harcol, így helytállók és menekülők egyaránt összezavarodnak és ott pusztulnak. Hasonlóképpen könyörtelen büntetést érdemel, aki zsákmányra portyázik, mielőtt még az ellenséges sereget teljesen legyőzték volna: az ilyent a tatároknál minden kímélet nélkül megölik. Az ütközet helyét jól meg kell választani, sík terepen, ami mindenünnen áttekinthető. Ha lehet, a sereg hátában vagy oldalában legyen egy nagy erdőség, oly módon azonban, hogy a tatárok ne tudjanak beékelődni a sereg és az erdő közé. Azonkívül nem szabad egy tömegbe zárkózni, hanem sok, egymástól különálló csapatot kell felállítani, de nem túlságos távolságra. Azok ellen, akik elsőnek jönnek, csapatot kell küldeni, hogy felvegye velük a harcot, és ha a tatárok futást színlelnek, ne kövessék őket messzire, legfeljebb addig, ameddig el lehet látni, különben a tatárok – szokásuk szerint – előkészített csapdába csalják őket. Egy másik csapat pedig álljon készenlétben, hogy emezt megsegítse, ha szükség mutatkozik rá.

Ezenfelül legyenek megfigyelők minden irányban, hogy lássák, amikor más tatár csapatok jobbról vagy

balról a sereg hátába húzódnak, és mindannyiszor in-dítsanak csapatot amazok leküzdésére. A tatárok ugyanis folyvást azon mesterkednek, hogy ellenfelei-ket közrezárják, ezért nagy elővigyázatra van szükség, nehogy sikerrel járjanak, mert ily módon a lehető leg-könnyebben végeznek a sereggel. Óvakodjanak csapa-taink a hosszú üldözéstől is, különben a szokásos kiter-velt csapdákba rohannak; a tatárok tudniillik inkább fortéllyal küzdenek, mintsem vitézséggel.

A sereg vezérei legyenek mindig készen segélycsa-pat küldésére, ha a harcolók rászorulnának; a túlságos távoli kergetést annál is inkább kerüljék, mert lovaik kimerülhetnek, a mieinknek nincs az övékhez fogható tenger sok lova. A tatárok viszont egynapi lovaglás után három vagy négy napig pihentetik lovukat, így kifáradásával nem kell számolniuk, hiszen van belőle rengeteg. Ha pedig a tatárok meghátrálnak, a mieink ne vonuljanak vissza, vagy ne széledjenek szét, mert ők színlelésből teszik, hogy a sereg feloszoljon, s azután akadálytalanul megtámadják és elpusztítják az egész országot. Tartózkodjanak a keresztények készleteik túlságos pazarlásától is, mint az szokásuk, nehogy az-tán a hiányok miatt visszamenni kényszerüljenek, s ezzel lehetővé tegyék a tatároknak, hogy őket magukat s a többieket megöljék, egész országukat feldúlják, és a felesleges tékozlás miatt Isten nevét káromolják. Kö-rültekintően kell eljárni: ha egyes harcosok története-sen haza is térnek, mások álljanak be helyükre.

Vezéreink éjjel-nappal őriztessék a sereget, nehogy váratlanul és hirtelen rajtaüssenek, mert a tatárok, akár az ártó szellemek, a kártevésnek ezer útját-módját kitalálják. Bizony harcosainknak éj idején s napköz-ben egyaránt állandó készenlétben kell lenniük, nem szabad levetkezve feküdniük, sem kényelmesen asz-talhoz telepedniük, nehogy önfeledten érjék őket, mert a tatárok mindig éberen figyelik, hogy s mint tud-

nak bajt okozni. A tatárokra számító vagy támadásukat rettegő ország lakosai pedig vájjanak titkos vermeket, és rejtsék bele termésüket, valamint egyéb holmijukat, kettős okból: hogy tudniillik a tatárok meg ne kaparinthassák, s hogy ők maguk utólag megtalálhassák, ha Isten kegyelme megőrzi őket. Ha földjük elhagyására kényszerülnek, a szénát és szalmát égessék fel, vagy alaposan dugják el, hogy a tatár lovak etetésére kevés maradjon.

Ha pedig egyes városokat és várakat meg akarnak erősíteni, elébb vizsgálják meg, milyen a fekvésük. A várak fekvésének megítélésénél fontos, hogy hadigépekkel és nyilakkal ne lehessen ostromolni, legyen elégséges vizük és fájuk, és ha mód van rá, a ki- és bejárást ne lehessen elzárni. Rendelkezzenek elegendő emberrel, akik váltakozva tudnak küzdeni. Őrködjenek éberen, nehogy a tatárok valami csellel a várba lopakodjanak; tároljanak több évre szóló élelmet. Őrizzék gondosan az eleséget, és fogyasszák mértékkel, hisz nem tudják, mennyi ideig kell a várba zártan élniük, mert ha egyszer a tatárok egy várat ostromolni kezdenek, éveken át se állnak el tőle. Így történt ez mostanában az alánok földjén egy bizonyos magaslattal, melyet már, úgy hiszem, tizenkét esztendő óta vívnak, de a lakosok bátran kitartottak, és sok tatárt és előkelőséget megöltek.

A többi várakat és városokat pedig, melyeknek fekvése nem ilyen kedvező, alaposan meg kell erősíteni mély, kifalazott árkokkal és jól megépített falakkal, és el kell látni kellő mennyiségű íjjal, nyíllal, parittyával és kővel. Védőik ügyeljenek éberen, hogy megakadályozzák a tatárokat hadigépeik felállításában, és a maguk hadigépeivel tartsák távol őket. És ha netán a tatárok valamilyen fortéllyal vagy mesterkedéssel mégis felállítanák gépeiket, próbálják meg a magukéval tönkretenni azokat. Számszeríjakkal, parittyákkal és

hadigépekkel álljanak helyt, hogy az ostromlók a várost meg ne közelíthessék. Egyebekben készüljenek fel úgy, ahogy azt az előbbiekben elmondottuk. Folyóparti várak és városok védői éberen figyeljenek, nehogy erődítésüket elárasszák. Ezenfelül azonban még tudni kell, hogy a tatárok jobban szeretik, ha az emberek városokba és várakba zárkóznak, mintha a harcmezőn megvívnak velük. Azt mondják rájuk: ezek az ő ólba zárt malackáik, s ezért őröket állítanak oda, mint feljebb szólottunk róla.

Ha egyes tatár harcosok a csata során kiesnek a nyeregből, azonnal el kell fogni őket, mert mihelyt földet érnek, heves nyilazásba kezdenek, és megsebesítik és megölik az embereket és lovakat. Fogva tartásukkal csaknem örökre békét biztosíthatunk magunknak, vagy magas váltságdíjat adnak értük, mert nagyon szeretik egymást. Hogy a tatárokat hogyan lehet felismerni, arról szóltunk már ott, ahol külsejüket leírtuk. Amikor rabul ejtik őket, éber őrséget kell melléjük rendelni a szökés megakadályozására. Sok másfajta nép is van velük; ezeket a fentebb feljegyzett ismertetőjelek különböztetik meg a tatároktól. Tudni kell viszont, hogy seregükben szép számmal akadnak olyanok is, akik, ha elérkezettnek látnák az időt, és bízhatnának benne, hogy a mieink nem ölik meg őket, a sereg minden részéből a tatárok ellen támadnának, mint maguk mondották minékünk, és nagyobb kárt tennének bennük azoknál, akik az ő nyílt ellenfeleik.

E most leírtakat azonban csak tájékoztatásul közöltük – mint olyanok, akik láttuk és hallottuk –, nem pedig azért, hogy kioktassunk vele kiváló férfiakat, akik háborús tapasztalataik során megtanulták már a hadi fortélyokat. Hisszük ugyanis, hogy nem egy jobb és hasznosabb dolgot fognak még kieszelni és véghezvinni az ehhez értők, a járatosak, de azért az előbbiekben elbeszéltek alkalmat és anyagot nyújthatnak majd

nekik a gondolkodásra; mert írva vagyon: „Hallja a bölcs, és öregbítse az ő tanultságát, és az értelmes szerezzen érett tanácsokat."[45]

IX. A tartományokról, melyeken átutaztunk, fekvésükről; a tanúkról, akikkel ott összetalálkoztunk; a tatár kán és főemberei udvaráról

Szólottunk arról, hogyan kell ellenük hadakozni, utoljára most elbeszéljük az utazást, melyet tettünk, szólunk az útba ejtett országok fekvéséről, a kán és főemberei udvarának rendjéről s a tanúkról, akikkel a tatárok földjén összetalálkoztunk.

Miután tehát elhatároztuk, hogy útra kelünk a tatárokhoz, mint az előbbiekben más helyütt említettük – először Csehország királyához mentünk. Mivel ez az úr már régtől fogva barátsággal viseltetett irányunkban, kikértük tanácsát, melyik út lesz számunkra alkalmasabb; azt felelte, hogy jobbnak látja, ha Lengyelországon és Oroszországon keresztül megyünk, Lengyelországban ugyanis vannak rokonai, akiknek segítségével eljuthatunk Oroszországba. Levelet és jó vezetőt adott a Lengyelországon át teendő úthoz, és arról is gondoskodott, hogy országában és városaiban mindenütt ellássanak útravalóval, amíg csak unokaöccséhez: Boleszlóhoz, Szilézia hercegéhez nem érünk, aki szintén jóakarónk és ismerősünk volt. Ő is adott nekünk levelet, megbízható vezetést, valamint ellátást városain és falvain által, mindaddig, míg Konrád lengyel herceghez nem értünk. Isten segítő kegyelme folytán éppen akkor jött ide Vaszilko úr, Oroszország fejedelme is, akitől sok mindent megtudtunk a tatárok dolgaira vonatkozóan. Ő ugyanis követeket küldött volt a tatárokhoz, akik azóta visszatértek hozzá

és fivéréhez, Dánielhez, kezességet hozva Dániel úr részére, hogy Batuhoz mehessen.[46] Elmondotta nekünk, hogy amennyiben a tatárokhoz készülünk, el kellene látnunk magunkat adakozásra szánt értékes ajándékokkal, mert a legorcátlanabb tolakodással követelik az efféléket; aki pedig nem ad – s ez így van –, az a követ nem tudja ügyeit megfelelően elintézni velük, sőt az ilyet valósággal semmibe veszik.

Nem akartuk, hogy a pápa úr és az egyház ügye ezen elakadjon, így hát abból az összegből, amelyet alamizsna gyanánt utunk segélyezésére adtak össze, hogy hiányt ne szenvedjünk, néhány hódprémet és más különféle állatszőrméket vásároltattunk. Konrád herceg, Krakkó hercegnéje,[47] egynémely lovag és Krakkó püspöke megtudva ezt, szintén megajándékozott több effajta prémmel. Konrád herceg és fia, valamint Krakkó hercege nagyon nyomatékosan kérte meg az említett Vaszilko fejedelmet, hogy amennyire csak teheti, segítsen minket átjutni a tatárokhoz; a herceg készséggel megígérte. Így aztán magával vitt bennünket házájába; miután néhány napig vendégül látott, hogy valamelyest megpihenjünk, és kérésünkre elhívatta püspökeit, felolvastuk nekik a pápa úr levelét, melyben inti őket, hogy vissza kellene térniük az anyaszentegyház kebelébe. Mi is figyelmeztettük őket, és amennyire tudtuk, igyekeztünk rávezetni mind a fejedelmet, mind a püspököket s valamennyiüket, kik ez alkalomra egybegyűltek. De mert ugyanakkor, amikor az említett fejedelem Lengyelországba utazott, fivére, Dániel, Batuhoz ment, az ő távollétében nem tudtak határozott feleletet adni, a végérvényes válasszal meg kellett várniuk hazaérkezését.

Ezután Vaszilko fejedelem egyik vitézével egész Kijevig kísértetett: ennek ellenére állandó életveszélyben forogtunk a litvánok miatt, akik titokban gyakorta be-betörnek Oroszország földjére, amikor csak tehe-

tik, és főképpen azokon a helyeken, amelyeken át utunk is vezetett. És mert a tatárok Oroszország lakosságának tekintélyes részét kiirtották, vagy rabságba hurcolták, ezért nem tudnak hathatósan védekezni ellenük. Az oroszoktól viszont a mellénk adott vitéz révén biztonságban érezhettük magunkat. Így aztán Isten kegyelmével, aki megőrzött és megmenekített minket Krisztus keresztjének ellenségeitől, eljutottunk Kijevbe, Oroszország székvárosába.

Miután megérkeztünk, az ezredessel és más itt tartózkodó nemesekkel tanácskozást tartottunk utunk felől. Azt mondották, hogy ha lovainkat, melyekkel jöttünk, magunkkal vinnénk a tatárokhoz, mind elpusztulnának, mert magas hó lévén, nem tudnák alóla a füvet kikaparni, mint a tatárok lovai, és nem találnánk etetésükhöz egyebet semmit, mivel a tatároknak sem szénájuk, sem szalmájuk, sem abrakjuk nincsen. Így miután meghánytuk-vetettük a dolgot, elhatároztuk, hogy lovainkat két szolgalegénnyel, ezek őrizetére bízva, otthagyjuk. Ezért aztán az ezredes jóindulatát ajándékokkal kellett megnyernünk, hogy váltás lovakat és vezetőt bocsásson rendelkezésünkre. Mielőtt azonban Kijevbe értünk volna, Danilovban igen súlyosan megbetegedtem; ennek ellenére a kemény hidegben szánon húzattam magam a havon. És hogy a kereszténység ügye haladékot ne szenvedjen, Kijevben mindezen ügyeket elrendezvén, Miasszonyunk avatásának ünnepét követő második napon az ezredes lovaival és vezetőjével Kijevből útra keltünk, ama barbár népekhez igyekezve.[48]

Elérkeztünk egy faluhoz, mely a tatárok közvetlen uralma alatt van, és Kanyevnak hívják.[49] A helység elöljárója lovakat és vezetőt adott nekünk a következő faluig. Itt egy alán ember, bizonyos Micheas nevű volt az elöljáró, aki telve volt minden gonoszsággal és hamissággal. Elibénk küldötte volt ugyanis Kijevbe né-

hány csatlósát, akik hazugul Korenza[50] embereinek vallották magukat, és azt mondták, hogy követek lévén, az elöljáróhoz kell mennünk. És ezt azért tette, jóllehet nem volt igaz, hogy ajándékokat csikarhasson ki tőlünk. Mikor viszont megérkeztünk hozzá, nagyon kelletlennek mutatkozott irányunkban, és ajándékok nélkül egyáltalán nem akart továbbvezetni. Belátva, hogy másképp nem juthatunk tovább, némi ajándékot felajánlottunk neki. És mikor átadtuk azt, amit rászántunk, nem volt hajlandó elfogadni, hanem többet követelt. Így aztán meg kellett tetéznünk az ő akarata szerint; néhány holminkat még alattomban, gonoszul el is orozta.

Ezek után, ötvened vasárnapot követő hétfőn elindultunk vele; egészen a tatárok első őrségéig kísért. És mikor hamvazószerda utáni első pénteken letáboroztunk – a nap éppen nyugodni készült –, fegyveres tatárok rontottak ránk szörnyűséges hévvel, tudakolva, hogy kifélék vagyunk.[51] Mikor megmondtuk, hogy a pápa úr követei vagyunk, és valamennyi élelmet nyújtottunk át nekik, azonnal eltávoztak.

Reggelt érve felkerekedtünk, de alig haladtunk egy darabocskát, az őrségen állomásozó főbb emberek utunkat állták, és faggatni kezdtek, miért jöttünk hozzájuk, mi ügyben járunk. Azt feleltük, hogy a pápa úr követségében jöttünk – ő a keresztények ura és atyja –, és azért küldött minket királyukhoz, hercegeikhez s egyúttal az összes tatárokhoz, mert azt szeretné, ha a keresztények valamennyien jó barátságban lennének a tatárokkal, és békességben élnének velük; kívánja ezenfelül, hogy legyenek nagyok Isten előtt az égben. Ezért inti őket a pápa úr általunk, valamint levele által,[52] hogy legyenek keresztényekké, és vegyék fel a mi Urunk Jézus Krisztus hitét, különben nem üdvözülhetnek; üzeni továbbá, hogy megdöbbent azon a tömeges mészárláson, amit a tatárok az emberek, kivált

a keresztények körében véghezvittek, és ezek között is legfőképp a magyarok, morvák és lengyelek körében, kik mindannyian az ő alattvalói, minthogy ezek a népek egyáltalán nem ártottak a tatároknak, és nem is kísérelték meg ártani nekik. S mert az Úristent evvel súlyosan megbántották, inti őket, hogy a jövőben óvakodjanak az ilyesmiktől, és tartsanak bűnbánatot az elkövetettek felett. Még hozzátettük: a pápa úr kéri, írják meg, hogy mit akarnak tenni az elkövetkezendő időkben, mik a terveik, és kéri, hogy az összes felsoroltakra levélben válaszoljanak.

Miután meghallgatták jövetelünk okát, és megértették, amit az előbbiekben leírtunk, azt felelték, hogy az elmondottak érdekében hajlandók váltás lovakat és kíséretet adni Korenzához, majd rögtön kérték és át is vették tőlünk az ajándékokat. Szorult helyzetünkben kénytelenek voltunk akaratukat teljesíteni. Átnyújtottuk tehát az adományt, és megkaptuk a váltás lovakat, melyekről ők maguk szállottak le, majd kíséretükkel nekivágtunk a Korenzához vivő útnak. Ők azonban egy sebesen lovagló futárt már előre odaküldtek a szóban forgó vezérhez az általunk előadott üzenettel. Ez a vezér mindazoknak az ura, akiket az összes nyugati népek ellen őrségbe állítottak, ha netán hirtelen és váratlanul megtámadnák a tatárokat. Mint hallottuk, hatezer fegyveres áll e vezér parancsnoksága alatt.

Miután megérkeztünk hozzá, magától jó messze állíttatott jurtát nekünk, majd odaküldötte sáfárait. Ezek megkérdezték, hogy mivel szándékozunk neki hódolni, vagyis más szavakkal: miféle ajándékokat kívánunk átnyújtani. A pápa úr nem küldött ajándékokat, feleltük, hisz nem volt benne biztos, hogy eljutunk hozzájuk. Ezenfelül igen veszélyes, a litvánok által rettegésben tartott területeken kellett áthaladnunk; ők gyakorta portyáznak azokon az utakon Lengyelországtól majdnem egész a tatárokig, melyeken mi

is átmentünk. Mindazonáltal amennyire tőlünk telik, meg fogjuk őt tisztelni a napi szükségleteinkre szánt készletből, amit Isten kegyelme és a mi pápa urunk juttatott nekünk. Majd miután sok mindenfélét odaadtunk, keveselletté, és közvetítő személyek által többet kért, ígérve, hogy megtisztelő kíséretről gondoskodik, amennyiben kívánságát teljesítjük. Kénytelenek voltunk rá, ha élni akartunk, s a pápa úr megbízását eredményre akartuk vinni.

Az ajándékok átvétele után az ordához, vagyis a vezér sátrához kísértek; előzőleg kioktattak, hogy a jurta bejárata előtt bal lábunkkal háromszor hajtsunk térdet, és nagyon vigyázzunk, nehogy a küszöböt lábunkkal érintsük – amit figyelmesen be is tartottunk –, mert halálbüntetés vár arra, aki egy vezéri jurta küszöbére tudatosan rátapos. Miután beléptünk, a vezér s a többi, külön ez alkalomra összehívott magas rangúak összessége előtt térden állva kellett a fentiekben már ismertetett mondandónkat előadnunk. Átnyújtottuk neki a pápa úr levelét is. De mert tolmácsunk, akit Kijevben fogadtunk fel fizetségért, s onnan hoztunk magunkkal, nem volt képes a levelet lefordítani, és senki más erre alkalmas személyt nem találtak, így a levél tolmácsolatlan maradt. Ahogy ez véget ért, megkaptuk a lovakat és három tatárt – kettő tizedes volt, a harmadik meg Batu embere –, hogy nagy sietve ez utóbbihoz vezessenek. Batu a leghatalmasabb valamennyi tatár főember között, a kánt kivéve, akinek engedelmességgel tartozik.

Nagyböjt első vasárnapjára következő hétfőn útnak indultunk Batuhoz.[53] Mindig annyit mentünk előre, amennyit csak a lovak ügetésben meg tudtak tenni, mert úgyszólván mindennap háromszor-négyszer friss lovakat kaptunk; és lovagoltunk reggeltől éjszakáig, sőt igen gyakran éj idején is, még így se sikerült nagyhét szerdájánál[54] korábban odaérnünk.

Keresztülhaladtunk a kunok egész országán, mely teljesen sík, és négy nagy folyója van. Az elsőt Dnyepernek hívják; ennek Oroszország felé eső partja mentén Korenza nomadizál, a túloldalon levő rónaságon pedig Mocsi, aki rangosabb Korenzánál; a második folyó a Don, e mellett egy bizonyos Karbon nevű vezér jár, akinek Batu nővére a felesége; a harmadik a Volga, ez a folyó rendkívül széles, partját Batu járja; a negyedik folyónak Jajik a neve, két ezredes járja, egyik az innenső, a másik a túlsó parton.[55] Télen valamennyien leereszkednek a tengerhez, nyáron meg ugyanazt a folyót követve, felhatolnak a hegyekig. A szóban forgó tenger a Nagy-tenger, belőle nyúlik a Szent György-tengerág, mely Konstantinápolynak visz.[56] Több napon át a Dnyeper jegén haladtunk. Ezek a folyók szélesek és halban igen gazdagok, kivált a Volga. Görögország tengerébe torkollanak, az úgynevezett Nagy-tengerbe. Több helyütt a tenger partja mentén, a jégen komoly veszéllyel dacolva, vonultunk napokon keresztül, ez a tenger ugyanis a part körül jó három mérföld szélességben befagy.

Mielőtt azonban Batuhoz értünk volna, tatáraink közül kettő előresietett, hogy jelentse neki mindazt, amit Korenzánál előadtunk. Miután pedig a kunok földjének végein megérkeztünk hozzá, sátraitól egy jó mérföldre[57] helyeztek el. Mikor sor került rá, hogy udvarához kísérjenek, közölték velünk, hogy két tűz között kell átmennünk. Semmi áron nem akartuk teljesíteni, mire azt mondották: „Menjetek nyugodtan, nem másért küldünk át titeket két tűz között, mint csak azért, hogy ha valami rosszat forralnátok urunk ellen, vagy netán mérget hoznátok, a tűz minden rosszat elhárít." „Ha így van, át fogunk menni – feleltük nekik –, nehogy effélék gyanújába keveredjünk."

Mikor aztán az ordához értünk, Batu megbízottja, akit Elcsidajnak hívnak, megkérdezte, hogy mivel

szándékozunk hódolni neki, azaz milyen ajándékokat kívánunk adni. Azt feleltük, amit korábban Korenzának is mondottunk, tudniillik hogy a pápa úr nem küldött ajándékokat, de mi abból, amit útravalóul Isten kegyelméből és a pápa úr adományából magunkkal hoztunk, tőlünk telhetőleg meg akarjuk tisztelni. Miután odaadtuk, s ők átvették az ajándékokat, Batu megbízottja, Elcsidaj jövetelünk oka felől tudakozódott. Közöltük vele ugyanazokat az okokat, melyeket korábban Korenzának elmondottunk volt.

Szavaink meghallgatása után bevezettek a sátorba; előbb elvégeztük a meghajlást, és megfogadtuk figyelmeztetésüket, hogy a küszöbre ne tapodjunk, mint arról már szólottunk. Beléptünk, majd térden állva elmondottuk üzenetünket; szavaink végeztével felmutattuk a levelet, és kértük, hogy adjanak nekünk tolmácsokat, akik alkalmasak a levél lefordítására; nagypénteken meg is kaptuk őket. Velük aztán pontosan áttettük a levelet orosz, szaracén és tatár írásra.[58] Ezt a fordítást kapta meg Batu; elolvasta, és figyelmesen áttanulmányozta. Végül visszavezettek bennünket jurtánkba, de nem adtak semmi ennivalót, csak megérkezésünk éjszakáján tányérban egy kis köleskását.

Ez a Batu igen fényes udvartartást visz; vannak testőrei, és van mindenfajta tisztségviselője, akárcsak kánjuknak.

Kimagasló helyen ül, mint valami trónuson, vele egyik felesége; többi asszonya, valamint fivérei, fiai és más kisebb rangúak lejjebb, középen ülnek a padon, a többiek meg mögöttük a földön helyezkednek el, de a férfiak jobbról, az asszonyok balról. Sátrai, melyek Magyarország királyáé voltak, lenvászonból készültek, hatalmasak és nagyon szépek. A családtagok kivételével senki kívülálló nem mer hívatlanul a sátorhoz közelíteni, bármilyen magas rangú és nagy hatalmú legyen is, hacsak nem tudják, hogy ez a vezér kívánsá-

ga. Mi, ahogy mondandónkat bevégeztük, a bal oldalra ültünk, mert jövetelükkor így tesznek a követek valamennyien, viszont a kántól való távozáskor mindig jobboldalt helyezkedtek el. Középen a bejárat közelében asztal áll, erre teszik az italt arany- és ezüstedényekben. De Batu meg a többi tatár herceg sohasem iszik, főképpen nyilvánosan nem, csak mikor dalolnak, és kobzon játszanak neki. Mikor pedig lovagol, mindig egy napellenzőt vagy sátracskát tartanak póznán a feje fölé, és így tesznek az összes magas rangúakkal, sőt asszonyaikkal is. Ez a Batu azonban szerfölött kegyetlen, rendkívül eszes és járatos a hadi fortélyokban, minthogy már hosszú ideje hadakozik.

Nagyszombat napján hívattak az ordához; Batu említett megbízottja kijött hozzánk, és vezére nevében közölte, hogy Güjük kánhoz kell mennünk az ő földjükre. Követségünk egyes tagjait azonban nem eresztették tovább avval az ürüggyel, hogy a pápa úrhoz akarják őket visszaküldeni. Átadtunk társainknak egy levelet minden eddig végzett dolgunkról, hogy vigyék haza urunknak, de mikor visszaértek Mocsihoz, ott tartották őket egészen a mi visszatérésünkig.

Mi pedig az Úr feltámadásának napján[59] misét mondottunk, és valamiféle kis étkezést tartottunk, majd a két tatárral, akiket Korenzánál jelöltek ki kísérőinkül, nagy könnyhullatás közepette elindultunk, hiszen nem tudtuk, a halálnak vagy az életnek vágunk-e neki. Annyira le voltunk gyengülve, hogy alig bírtuk a lovat megülni. Egész nagyböjt folyamán csupán vízben főtt sós kása volt a táplálékunk, más böjti napokon hasonlóképpen, és nem volt egyéb innivalónk, mint edényben felolvasztott hó.

Kunország szomszédosai északról, közvetlen Oroszország után a mordvinok, a bolgárok, azaz Nagy-Bolgárország, a baskírok, vagyis Nagy-Magyarország; a baskírok után a parossziták és a szamojédok; a sza-

mojédok után az óceán partjain, a pusztákon élnek azok, akiket kutyaképűeknek mondanak. Délről határosai az alánok, a cserkeszek, a kazárok, Görögország, Konstantinápoly és az ibérek földje, a tatok, brutachok, ez utóbbiak állítólag zsidók, és a fejüket beretválják, a zikek, grúzok és örmények földje és a törökök országa.[60] Nyugatról Magyarország és Oroszország határolja. Kunország roppant kiterjedésű és hosszú.

Erőltetett menetben lovagoltunk át rajta, mivel napjában ötször, sőt hétszer is váltottunk friss lovakat, kivéve amikor a pusztaságon keltünk át – mint ezt feljebb említettük –, akkor jobb és erősebb lovakat kaptunk, melyek egyfolytában bírják a megfeszített menetet. Nagyböjt kezdetétől húsvét nyolcadáig tartott, amíg átlovagoltunk rajta.[61] Ezeket a kunokat a tatárok leöldösték, néhányan elmenekültek előlük, másokat szolgaságba vetettek. De az elmenekülők közül többen visszatértek hozzájuk.

Ezután a kanglik földjére értünk, mely legnagyobb részében rendkívül vízszegény, és csak kevesen élnek rajta. Jaroszlavnak, Oroszország fejedelmének emberei közül sokan szomjan haltak ebben a sivatagban, amikor fejedelmükhöz mentek a tatárok országában. E földön csakúgy, mint Kunországban, sok emberi koponyát és csontvázat láttunk szemét módjára a földön szerteszét heverni. A kanglik országán át húsvét nyolcadától körülbelül Urunk mennybemenetelének ünnepéig meneteltünk.[62] Lakosai pogányok voltak; sem a kunok, sem a kanglik nem művelték földet, hanem kizárólag állataikból éltek, nem építettek házakat, hanem sátrakban laktak. A tatárok a kanglikat is elsöpörték, és most ők lakják országukat; a megmaradottakat rabságba taszították.

A kanglik földjéről a böszörmények földjére jutottunk. Ezek kunul beszéltek, s még most is e nyelvet beszélik, de a mohamedán vallást követik. Földjükön

számtalan feldúlt várost, lerombolt várat és sok lakatlan falut találtunk. Ezen a földön egy nagy folyó van – a nevét nem tudom –, mellette fekszik egy bizonyos város, név szerint Jangi-kent, egy másik, név szerint Barcsin, ismét egy másik, név szerint Otrar és még több más is, de ezek nevét nem tudom.[63] Volt egy uralkodójuk, akit Alti-szultánnak mondottak – a tulajdonnevét nem ismerem –, s akit a tatárok minden ivadékával együtt legyilkoltak. Ebben az országban óriási hegyek emelkednek. Tőle délre Jeruzsálem, Bagdad és a szaracénok egész országa terül el; a velük szomszédos végeken tartózkodik Büri és Kadan vezér, akik vér szerinti édestestvérek. Északról a fekete kitajok országának egy része s az óceán övezi, itt állomásozik Siban, Batu fivére. A böszörmények országát a mennybemenetel ünnepétől körülbelül Keresztelő Szent János ünnepe előtti nyolcad napig jártuk meg.[64]

Ezután a fekete kitajok földjére léptünk, hol épp csak a közelmúltban építettek egy várost, melyet Omilnek hívnak. A kán házat emeltetett benne, ahová behívtak minket, hogy itallal kínáljanak. A kán itteni képviselője tapsra ösztökélte előttünk a város előkelőit, sőt még a két fiát is.

Innen távozóban egy tengerre találtunk, de nem volt nagyon nagy; a nevét nem kérdeztük, s így nem is tudjuk.[65] Partján egy kis hegy emelkedik, s abban egy bizonyos nyílás van, ahonnan, így beszélik, tél idején oly heves szélviharok süvítenek elő, hogy az emberek csak nagy nehezen és komoly veszéllyel dacolva tudnak előtte áthaladni. Nyáron is mindig hallani itt a szelek zúgását, de enyhén fújnak a lyukból, amint ezt nekünk a lakosok előadták. Több napig róttuk a tenger partját. Több sziget is van a szóban forgó tengerben, amelyet bal kézre hagytunk magunk mögött. E föld igen gazdag folyókban, ha nem is valami nagyok; a folyók partját mindkét oldalon keskeny sávban erdők

szegélyezik. Ebben az országban honol Orda, aki idősebb Batunál, sőt valamennyi tatár vezér között is a legöregebb. Itt áll az ő apja ordája, illetőleg szálláshelye, melyet egyik felesége irányít. A tatároknál ugyanis az a szokás uralkodik, hogy a vezérek és magas rangúak szállását nem bontják le, hanem odarendelnek néhány asszonyt, akik azt eligazítják; a juttatások egy részét nekik adják, amint uruk is egykor odaadta volt.

Ezek után elértünk a kán első ordájához, hol egyik felesége lakott. Mivel még nem láttuk a kánt, nem akartak behívni, sem ordájához bocsátani, de a saját sátrunkban tatár módra igen jól elláttak, és hogy megpihenjünk, egy álló napig ott tartottak minket.

Innen eltávozva, Szent Péter-nap előestéjén a pogány najmanok országába értünk.[66] Péter és Pál apostolok napján nagy hó hullott errefelé, és kemény hideg köszöntött ránk. Ez a föld szerfölött hegyes és hideg, sík térség alig található; az utóbb említett két nép nem művel földet, hanem a tatárokhoz hasonlóan sátrakban lakik. A tatárok mind a kettőre megsemmisítő csapást mértek. Hosszú napokba tellett, míg áthaladtunk ezen az országon.

Utána az általunk tatároknak mondott mongolok országába léptünk. Úgy emlékszem, háromheti erőltetett lovaglásba került, míg e földön átjutottunk, és Szent Mária Magdolna napján értünk Güjükhöz, a mostani kánhoz.[67] Egész utunkon végig nagyon sietve igyekeztünk, mert a minket vezető tatároknak előre megparancsolták a gyors iramot, hogy idejében elérhessünk a választás tárgyában már évekkel ezelőtt meghirdetett ünnepélyes gyűlésre. Ezért mindig hajnalban keltünk, és éjszakáig mentünk előre étlen, és nemegyszer oly későre futottunk be, hogy nem is ettünk aznap, hanem amit este kellett volna elköltenünk, másnap reggel adták oda. Mentünk-mentünk, amennyire csak a lovak az ügetést bírták; a lovakat ugyanis

egyáltalán nem kellett kímélni, hiszen napjában többször kaptunk újakat; amelyek kidőltek, visszamentek, mint már feljebb említettük, s így minden megszakítás nélkül, sebesen lovagoltunk előre.

Amikor megérkeztünk, Güjük rendeletére sátrat és ellátást adtak, már olyat, amilyet a tatárok adni szoktak, de nekünk azért jobbat készítettek, mint más követeknek. Színe elé ugyan nem idéztek, mert még nem volt megválasztva, s egyelőre nem gyakorolta az uralkodói teendőket. A pápa úr levelének fordítását azonban s az általunk átadott üzenetet már eljuttatták hozzá Batutól. Miután öt vagy hat napot e helyütt táboroztunk, átküldött minket anyjához,[68] hol az ünnepélyes gyűlés részvevői összeseregleltek. Mire odaértünk, egy hatalmas, fehér bársonyból készült sátor már ki volt feszítve, becslésem szerint akkora, hogy több mint kétezer ember elfért alatta. Második vagy harmadik napon az őrizetünkre rendelt tatárokkal együtt odamentünk; itt gyűltek össze a vezérek valahányan, s ki-ki a maga embereivel járta lóháton a környező dombokat és rónát.

Első nap mindannyian fehér bársonyba öltöztek, második nap bíborba – ekkor jött meg Güjük a sátorhoz –, harmadik nap kék bársonyba, negyedik nap legszebb brokátjaikba. A sátorpalotát körülvevő palánkon két hatalmas kapu nyílott, az egyiken egyedül a kán léphetett be, nem is őrizte semmiféle őrség, noha tárva-nyitva volt, hiszen senki se merészelt ki- vagy bejárni rajta; a másikon át mentek be azok, akik bebocsátást nyertek, és ennél karddal, íjjal, nyilakkal felfegyverzett testőrök állottak. Aki pedig a kijelölt határon belül közelített a sátorhoz, azt, ha megfogták, elverték, ha pedig eliramodott, megnyilazták, de vashegy nélküli nyíllal. A lovak, úgy néztem, két nyíllövésnyi távolságban voltak. A vezérek nagyszámú kísérettel, fegyveresen érkeztek mindenfelől, a lovakig

azonban senki sem mehetett el, csak aki egy teljes tízeddel volt; bizony alaposan megütlegelték, aki meg próbálkozott vele. Sokak felszerelésén: mellső kantárján, nyergén és farszíján becslésem szerint húsz márka súlyú aranyat is láttam.[69] Így tehát a vezérek a sátron belül értekeztek, és alighanem a választásról tárgyaltak. A többi pedig, mind az egész nép, az említett deszkapalánktól messzire, kívül tartózkodott. Így töltötték az időt déltájig, akkor nekiláttak kancatejet inni, és annyit ittak estig, hogy elképesztő volt látni. Minket betessékeltek, és sörrel kínáltak, mivel kancatejjel nem éltünk. Ez nagy megtiszteltetésszámba ment, de annyira erőltették az ivást, hogy – nem lévén hozzászokva – végképp nem bírtuk; jeleztük hát, hogy nehezünkre esik, s ezért felhagytak az unszolással.

Kívül jelen volt Jaroszlav, az oroszországi Szuszdal fejedelme, több kínai és szolanga herceg, Grúzia királyának mindkét fia, a bagdadi kalifa szultáni rangot viselő követe és több mint tíz más szaracén szultán – úgy vélem, ezek voltak, és a felügyelők is így tájékoztattak. Több mint négyezer küldött volt jelen: közöttük azok, akik adóval jöttek, vagy ajándékokat hoztak, továbbá szultánok és más hercegek, akik hódolni jöttek, olyanok, akikért maguk a tatárok küldöttek, valamint az országok elöljárói. Mindannyiukat együttesen helyezték el a deszkapalánkon kívül, és egyszerre kínáltak itallal, nekünk és Jaroszlav fejedelemnek azonban mindig a főhelyet adták, amikor kívül voltunk velük. Úgy gondolom, ha jól emlékszem, hogy négy teljes hetet töltöttünk el itt, és felteszem, hogy ekkor történt meg a választás is, csak nem hozták rögtön nyilvánosságra. Ez annál is valószínűbb, mert valahányszor Güjük kilépett a sátorból, énekekkel fogadták, és amíg csak künn tartózkodott, csúcsukon skarlátvörös szalagokkal ékesített, szép ágakat lengettek előtte, amit

egyetlen más vezérnek se tettek meg. Egyébként ezt [a helyet] hívják ők Sira ordának.

Innen eltávozva, valamennyien együttesen egy másik helyre lovagoltunk, három vagy négy mérföldnyire, ahol egy szép mezőn, hegyek között kanyargó folyó partján egy másik sátorpalota volt előkészítve, melyet ők arany hordának neveznek. Itt kellett Güjüknek a fejedelmi széket elfoglalnia Nagyboldogasszony napján,[70] de a közbejött jégeső miatt – a fentiekben már szólottunk róla – elhalasztották. Ez a sátor oszlopokon nyugodott, melyeket aranylemezek borítottak, és aranyszegek erősítettek a többi gerendához, s a tetejét meg a falakat belülről brokát, kívülről pedig posztó fedte. Szent Bertalan ünnepéig[71] voltunk itt, amikor is nagy sokaság sereglett egybe. Arccal délnek álltak oly módon, hogy egyesek egy kőhajításnyira voltak a többiektől, és mind messzebbre-messzebbre haladtak, miközben imákat mondtak, és térdet hajtottak déli irányba. Mi azonban nem tudtuk, varázsigéket mondanak-e, vagy Istennek, vagy másnak hajtanak-e térdet, ezért nem akartunk térdet hajtani. Jó ideig csinálták így, aztán visszatértek a sátorhoz, Güjüköt a káni székbe ültették, és térdre borultak előtte, előbb a vezérek, majd az egész nép, minket kivéve, mivel mi nem voltunk neki alávetve. Ennek végeztével nekiláttak az ivásnak, és ahogy ez már náluk szokásos, egész estig egyfolytában ittak. Később kocsikkal sótalan, főtt húsokat hoztak, és négy vagy öt személy részére adtak egy-egy combot. Bent húst és mártásképpen sós húslevet kínáltak; így tettek minden egyes alkalommal, valahányszor ünnepet tartottak.

Ezen a helyen hívattak a kán színe elé; Csinkaj protonótárius előbb felírta a magunk s azok nevét, akiknek küldetésében jöttünk, továbbá egy szolanga hercegét és másokét, majd fennhangon kikiáltotta a kán s a vezérek összessége előtt. Miután ez megtörtént,

mindegyikünk a bal lábával négyszer térdet hajtott, majd intettek, hogy alant a küszöböt meg ne érintsük. Végül igen tüzetesen megmotoztak, késeket keresve, és mert semmit se találtak, beléptünk a keleti oldalon levő bejáraton, nyugat felől ugyanis egyedül a kánnak szabad belépnie, vagy a vezérnek, ha övé a sátor. Az alacsonyabb sorúak azonban nem sokat adnak az ilyesmikre. Ez volt az első alkalom Güjük kánná választása óta, hogy az ő jelenlétében léptünk a sátorba. E helyütt fogadta aztán az összes követet, de sátrába csak igen kevesen járultak.

A követek által hozott rengeteg ajándék láttán csak ámult az ember; hoztak selymet, bíborszínű bársonyt, brokátot, arannyal átszőtt selyemöveket, nemes prémeket és más adományokat. Átadtak a kánnak egy olyan napellenzőt, illetve baldachint is – a feje fölé szokták tartani –, amely csupa drágakővel volt kirakva. Az egyik tartomány elöljárója sok tevét vezetett elő, gondolom, lehetett vagy negyvenöt-ötven: brokáttal voltak letakarva, és a nyergükre valami olyan alkotmányt helyeztek, amibe az emberek be tudtak ülni; azonkívül sok lovat és öszvért is hozott, részben bőrből, részben vasból készült mellvérttel vagy páncélzattal. Tőlünk ugyancsak megkérdezték, hogy óhajtunk-e ajándékot adni, de mi már majdnem mindenünket elköltöttük, s így nem volt semmink, amit adjunk. A szállástól messze a hegytetőn több mint ötszáz szekér állott arannyal, ezüsttel, selyemruhákkal színültig rakottan, ezeket mind a kán és a vezérek között osztották széjjel. Az egyes vezérek aztán a maguk részét az embereik között osztották el, de úgy, ahogy épp nekik tetszett.

Innen felkerekedve, egy másik helyre mentünk, ahol egy csodálatos vörös bársonysátor állott – a kínaiak ajándéka, ide is bevezettek minket. Valahányszor beléptünk, mindig sört vagy bort adtak innunk:

főtt hússal is kínáltak, ha kértünk belőle. Deszkából egy magas emelvény volt készítve, ezen állott a kán trónusa. Elefántcsontból faragták ki csodálatos szépen. Volt rajta arany is meg drágakövek, s ha jól emlékszem, gyöngyök. Lépcsőfokokon lehetett feljutni oda, hátul pedig gömbölydeden végződött. A trón körül padok voltak elhelyezve, bal felől álltak az úrnők zsámolyokon, jobbról nem ült senki; fenn viszont a vezérek a középen helyezkedtek el padokon, a többiek meg mögöttük ültek. Napról napra nagy csoport úrnő érkezett.

Ez a három sátorpalota, melyről az imént szólottunk, hatalmas nagy volt. A kán feleségei más, fehér nemezből készült jurtákban laktak, ezek is igen nagyok és szépek voltak. Ezen a helyen elváltak útjaik; a kán anyja az egyik irányba ment, a kán a másikba, hogy igazságot osszon. A mostani kán apjának nővérét ugyanis elfogták, amiért Güjük apját méreggel megölte volt azalatt, amíg a tatárok serege Magyarországon járt; emiatt vonult vissza a had az említett területről. Az asszony és több más személy felett ítéletet tartottak, és kivégezték őket.

Ekkor történt, hogy meghalt Jaroszlav, Oroszország egy bizonyos, Szuszdal nevezetű részének nagyfejedelme. Kevéssel halála előtt hivatalos volt a kán anyjához, aki mintegy tiszteletadásból saját kezével adott enni és inni neki. Alighogy Jaroszlav szállására visszatért, rögtön megbetegedett, és hét nap múlva meghalt; egész teste furcsán megkékült, amiből mindenki azt gyanította, hogy a vendégségben megmérgezték, mert országát szabadon és teljesen birtokba akarták venni. Emellett szól az is, hogy a kán Jaroszlav ott tartózkodó emberei tudtán kívül azonnal gyorsfutárt menesztett Oroszországba a meghalt Sándor nevű fiához,[72] hogy járuljon elébe, mivel atyja országát neki akarja adni. Sándor kész is volt rá, de még visszama-

radt. Időközben levelet küldött, hogy jön, és átveszi apja földjét. De mindenki úgy vélekedett, hogy ha eljönne, megölnék, vagy legalábbis örökös rabságba vetnék.

[Jaroszlav] halála után – ha ugyan jól emlékszem az időpontra – tatáraink a kánhoz vezettek. Ő, miután tatáraink révén meghallotta jövetelünket, megparancsolta, hogy menjünk vissza anyjához. Másnapra tervezte ugyanis, hogy zászlót bont Nyugat valamennyi országa ellen – már feljebb is szólottunk róla –, mint ezt nekünk a beavatottak egész bizonyosra mondották; nem akarta hát, hogy tudomást szerezzünk róla. Viszszatérve néhány napot vártunk, majd újra jelentkeztünk nála, és egy jó hónapot vele maradtunk, de olyan éhségben és szomjúságban, hogy alig bírtuk életünket fenntartani, mert a négy személyre nyújtott ellátás egyet is szűkösen elégített ki, és vásárolnivalóhoz se jutottunk, mivel a vásár nagyon messzire volt. És ha az Úr nem ad mellénk egy bizonyos Kozma nevű oroszt, a kán kedvenc ötvösét, aki eggyel s mással támogatott, azt hiszem, odavesztünk volna – hacsak az Úr valami más módon nem nyújt segítséget.

Kozma még a trónra lépés előtt megmutatta nekünk a kán trónusát, melyet saját kezűleg készített, s a fejedelem pecsétjét, amelyet szintén ő vésett ki, és elmondta nekünk annak feliratát, meg sok más titkos dolgot is, amit tudnunk kellett. A kán udvarában találkoztunk még a többi vezér kíséretében érkezett oroszokkal, több latinul és franciául tudó magyartól, továbbá orosz klerikusokkal és más olyanokkal, akik a tatárokkal tartottak harcaikban és egyéb cselekedeteikben, némelyek harminc éven át is. Ezek tudtak minden viselt dolgukról, mert értették nyelvüket, és folyvást közöttük időztek, ki húsz esztendőt, ki tízet, egyesek többet, mások kevesebbet. Tőlük aztán sikerült mindent megtudakol-

unk. Készséggel, olykor kérdezetlenül is tájékoztattak mindenről, minthogy ismerték szándékunkat.

Ezek után a kán küldött értünk, és protonótáriusa, Csinkaj által megüzente, hogy közlendőnket és megbízatásunkat írjuk le, és adjuk át neki. Ezt meg is tettük, és leírtuk hiánytalanul a Batu előtt korábban elmondottakat – mint feljebb már szó esett róla. Néhány nap elteltével ismét hívatott, és Kadak által, aki az egész birodalom ügyvivője, Bala és Csinkaj protonótárius és sok más írnok jelenlétében felszólított, hogy mindent mondjunk el; ezt szíves örömest meg is tettük. Tolmácsunk, mint már a múlt ízben is, Temer, Jaroszlav vitéze volt, egy hozzá s egy másik, a kánhoz tartozó pap részvételével. Megkérdeztette továbbá ez alkalommal, hogy vannak-e a pápa úr környezetében olyanok, akik ismerik az orosz, vagy a szaracén, vagy esetleg a tatár írást. Azt feleltük, hogy nálunk nem használatos sem az orosz, sem a tatár, sem a szaracén írás, bárha nálunk is vannak szaracénok, de a pápa úrtól távol eső vidékeken. Ellenben azt javasoltuk, mint amit legmegfelelőbbnek láttunk, hogy írjanak tatár nyelven, fordítsák le nekünk, mi pontosan leírjuk a saját írásunkkal, és elvisszük a levelet s egyben a fordítást is a pápa úrhoz. Ekkor visszamentek tőlünk a kánhoz.

Szent Márton napján[73] ismét szólítottak; eljött hozzánk Kadak, valamint Csinkaj és Bala, a két említett protonótárius, és szóról szóra lefordították számunkra a levelet. Miután leírtuk, latinul mondatonként visszafordították maguknak, hogy ellenőrizzék, nem hibáztunk-e valamely szóban. Mikor már mindkét levél elkészült, felolvastatták velünk egyszer és még egyszer, ha netán valamit kihagytunk volna, majd így szóltak hozzánk: „Ügyeljetek, hogy mindent jól értsetek, mert hátrányos lenne, ha nem értenétek mindent, tekintve, hogy oly távoli tartományokba kell utaznotok." „Mindent világosan értünk" – válaszoltuk. Ek-

kor leírták a levelet szaracénul is, arra az esetre, ha kerülne valaki ama tájakon, aki el tudja olvasni, amennyiben a pápa úr úgy óhajtaná.

A tatárok kánjának az a szokása, hogy soha senki kívülállóhoz, bármilyen magas rangú legyen is, nem beszél közvetlenül, csak közbenjáró személy által, ugyancsak közvetítő által hallgatja meg, és ad reá választ, mint azt már említettük. Mialatt egy ügyet Kadak elé tárnak, vagy a kán feleletét hallgatják, alattvalói térden állva várják ki a tárgyalás végét, akármilyen magas méltóságot viselnek is. Nem szokás és nem fordulhat elő, hogy valaki valamely tárgyban egy szót is szóljon, ha már egyszer a kán eldöntötte. A kánnak van ügyvivője, vannak jegyzői és írnokai, s ugyanígy megvan minden szükséges tisztségviselője mind a közügyek, mind a magánügyek intézésére, csak ügyvédjei nincsenek, mivel minden az ő szava alapján dől el pereskedés huzavonája nélkül. A többi tatár vezér hasonlóképpen maga jár el a rája tartozó ügyekben.

A mostani kán negyven-negyvenöt éves lehet, vagy több; középtermetű, nagyon okos, szerfölött ravasz, igen komoly és magatartásában méltóságteljes. Sohasem látni őt holmi csekélység felett nevetni vagy valami léhaságot elkövetni, mint azok a keresztények beszélték nekünk, akik folyvást vele időznek. Azt is szentül hiszik, mondották a háza népéből való keresztények, hogy a kán fel fogja venni a kereszténységet; erre nyilvánvaló jelek mutatnak, mert keresztény papokat tart, és megadja nekik a keresztényi szükségleteket. Legnagyobb sátorpalotája előtt van mindig egy kápolna is, és más keresztények módjára nyilvánosan és nyíltan énekelnek, s a szertartásokhoz a görögök rendje szerint fával harangoznak, bármekkora tatár tömeg vagy másfajta sokaság övezi is őket. Ezt a többi vezér nem teszi meg.

Mint tatárainktól megtudtuk, a kán tervbe vette,

hogy elküldi egyúttal a saját követeit is, akik velünk tartsanak. De azt hiszem, úgy akarták, hogy mi kérjük tőle, mert egyik tatárunk, az idősebbik, buzdított a kérésre. Mi azonban nem tartottuk jónak, hogy jöjjenek, ezért azt feleltük, hogy nem ránk tartozik kérni, de ha a kán önnön elhatározásából útnak indítja őket, Isten segítségével biztonságos módon el fogjuk követeit vezetni. Több oka volt, amiért jövetelüket nem láttuk üdvösnek. Elsősorban féltünk, hogy ha tapasztalják a népeink között fennálló egyenetlenségeket és háborúskodásokat, még inkább tüzet fognak az ellenünk támadásra. Másodsorban aggódtunk, hogy valójában földünk kikémlelése céljából jönnek. Harmadsorban tartottunk attól, hogy megölik őket, mert a mi népeink javarészt elbizakodottak és dölyfösek. Így például kísérő szolgáinkat, akik a Németországban legátusként állomásozó bíboros[74] kérésére tatár öltözetben járultak elébe, a németek útközben kis híján megkövezték, és kényszerítették, hogy e ruhákat levessék. A tatároknál ugyanis az a szokás, hogy sohasem kötnek békét olyan emberekkel, akik az ő követeiket megölték, hanem bosszút állnak értük. A negyedik ok: aggódtunk, hogy erővel elragadhatnak minket, mint az valamikor egy szaracén herceggel történt, aki máig is fogságban sínylődik, hacsak meg nem halt. Az ötödik ok az volt, hogy jövetelüket merőben fölöslegesnek tartottuk, mivel nem volt más megbízatásuk vagy hatáskörük, mint a kán nálunk levő levelét a pápa úrhoz és más uralkodókhoz elvinni; s mivel sejtettük, hogy ebből baj származhat, ezért nem tetszett nekünk, hogy jöjjenek.

Rákövetkező harmadik napon, azaz Szent Bereck ünnepén,[75] elbocsátottak, és átadták a kán pecséttel ellátott levelét, majd átküldtek a kán anyjához. Ő mindegyikőnknek egy-egy rókaprémet nyújtott át – szőre kifelé volt, fonákját pedig vatta bélelte –, vala-

mint egy vég bársonyt. Tatáraink minden egyes bársonyból egy lépésnyit elcsentek, annak meg, amelyet szolgánk kapott, több mint felét ellopták. Észrevettük, de nem akartunk miatta szót emelni.

Ekkor nekivágtunk a visszaútnak. És jöttünk-jöttünk egész télen át; gyakran a hóban háltunk künn a pusztaságon, ahol nem voltak fák sem, csak a sík mező, legfeljebb ha lábunkkal sikerült helyet kaparni magunknak; amikor a szél hordta a havat, sokszor ébredtünk arra, hogy teljesen be vagyunk takarva hóval. Így érkeztünk meg Urunk mennybemenetelének ünnepére[76] Batuhoz; felkértük, hogy válaszoljon a pápa úrnak. Azt felelte, hogy nincs egyéb üzenete, mint amit a kán írt. De hozzátette, hogy a legnagyobb pontossággal tolmácsoljuk a kán írását a pápa úrnak és más magas rangúaknak. Miután átvettük a vezetést biztosító levelet, eltávoztunk tőle, és pünkösd nyolcada előtti szombaton[77] elértünk Mocsihoz, itt voltak társaink és szolgáink, akiket visszatartottak volt; most magunkhoz kérettük őket.

Innét Korenzához mentünk. Ő újólag ajándékokat kért; nem adtunk, mert nem volt mit. Két, a tatárok közé sorolt kun embert kaptunk tőle, hogy az oroszországi Kijevig kísérjenek. A mi tatárunk azonban mindaddig nem bocsátott el, míg csak a tatárok utolsó őrségét el nem hagytuk. Emezek pedig, akiket Korenza adott mellénk, az utolsó őrségtől hat nap alatt Kijevig vezettek. Ide tizenöt nappal Keresztelő Szent János ünnepe előtt érkeztünk meg.[78] A kijeviek pedig, mihelyt jövetelünket észrevették, mindnyájan ujjongva elénk futottak. Úgy elhalmoztak jókívánságaikkal, mintha holtunkból támadtunk volna fel. Így üdvözöltek végig egész Lengyelországon, Csehországon és Oroszországon által.

Dániel és fivére, Vaszilko, nagy ünnepséget rendezett tiszteletünkre, és szabódásunk ellenére nyolc álló

napig vendégül látott. Ez idő alatt tanácskozást tartottunk egymás között, valamint a püspökökkel és más fontos férfiakkal azokról, amiket a tatárokhoz menet beszéltünk volt nekik. Választ adtak, együttesen kijelentve, hogy a pápa urat saját uruknak és atyjuknak óhajtják, a római szentegyházat anyjuknak és tanítójuknak, és megerősítették mindazt, amit e tárgyban már korábban megüzentek volt egy apátjuk által. Erről levelet és követeket küldtek velünk együtt.

És hogy némelyekben kétely ne támadjon az iránt, hogy valóban voltunk-e a tatároknál, felsoroljuk azok nevét, akik ott találkoztak velünk. Dániel, Oroszország királya, összes lovagjaival és embereivel Karbon szállása közelében talált reánk – Karbon az, akinek Batu nővére a felesége; Korenzánál Nongrot kijevi száznaggyal és társaival kerültünk érintkezésbe: ők vezettek bennünket egy bizonyos útszakaszon, majd utánunk értek el Batuhoz. Batunál Jaroszlav fejedelem fiával találkoztunk; ő magával hozta egyik oroszföldi vitézét, név szerint Szongort, aki nemzetségére nézve kun volt, de most keresztény hitű, mint a másik szuszdali orosz is, aki Batunál tolmácsunkként szerepelt. A tatárok kánjánál Jaroszlav fejedelemmel találkoztunk – éppen akkor halt meg ott –, valamint vitézével, Temerrel, aki Güjük kánnál, vagyis a tatárok császáránál a tolmácsunk volt, és közreműködött mind a pápa úrhoz intézett fejedelmi levél lefordításában, mind a szóbeli jelentésekben és válaszokban. Itt láttuk meg Dubazlaust, a nevezett fejedelem papját, valamint szolgáit: Jakabot, Mihályt s a másik Jakabot. Visszaútban a böszörmények országa felé Jangi-kent városában Coligneusszal találkoztunk: ő Jaroszlav feleségének és Batunak megbízásából igyekezett Jaroszlavhoz, továbbá Koktelenbannal és egész kíséretével. Ezek mind visszatértek Oroszországba, Szuszdal földjére, tőlük meg lehet tudakolni az igazságot, ha szükséges.

Mocsinál a mi visszamaradt társainkra akadt Jaroszlav herceg és kísérete, valamint egy Szvjatopolk nevezett orosz fejedelem és kísérete. Kunországból távozóban Román fejedelemmel és küldöttségével jöttünk össze, aki a tatárokhoz indult, és Oleg fejedelemmel és kísérőivel, aki tőlük jött. A csernyigovi fejedelem követe velünk együtt hagyta el Kunországot, és Oroszországon át is sokáig együtt haladtunk; az említettek valamennyien orosz fejedelmek.[79]

Kijev egész városa a tanúnk, mert ők adtak vezetőket és lovakat a tatárok első őrségéig, majd hazautunkban fogadtak, amikor megérkeztünk tatár kíséretünkkel s a tatár lovakkal, melyek a későbbiek során vissza tértek gazdáikhoz. És tanúink Oroszország lakói valamennyien, akiket utunkba ejtettünk, s akik megkapták Batu pecsétes levelét és parancsát, miszerint kötelesek minket lovakkal és élelemmel ellátni, mert ha nem teljesítik, megöleti őket.

Ezenfelül tanúskodhatnak a boroszlói kereskedők, akik Kijevig velünk jöttek, és tudtak róla, hogy bemerészkedtünk a tatárok karmai közé, valamint sok más kereskedő, részben Lengyelországból, részben Ausztriából, akik azután érkeztek Kijevbe, hogy mi elmentünk onnét a tatárokhoz. Tanúk a konstantinápolyi kereskedők is, akik a tatárokon keresztül jöttek Oroszországba, és Kijevben tartózkodtak, amikor mi a tatárok földjéről visszaérkeztünk. Íme, a kereskedők neve: a genovai Mihály és Bertalan, a velencei Emmánuel, az akkoni Reverius Jakab, a pisai Miklós – ezek a tekintélyesebbek; a többiek kevésbé tehetősek, ezek: Márk, Henrik, János, Vasius, a másik Bonadies Henrik, Paschami Péter; még többen is voltak, de azok nevét nem tudom.

Kérünk mindenkit, aki ezt az írást olvassa, hogy semmit ne vegyen el belőle, és semmit ne toldjon hozzá, mert mi mindazt, amit láttunk, vagy megbízható-

…nak ítélt személyektől hallottunk, a legcsekélyebb tulajdonos hozzáadás nélkül, a valóság szem előtt tartásával írtuk le – Isten a tanúnk rá. De mert a fenti történetet megkedvelték azok, akikkel utazásunk során Lengyelországban, Csehországban, Németországban, Liège-ben és a Champagne-ban találkoztunk, lemásolták előző hevenyészett formájában, még mielőtt teljesen elkészült volna. Akkor ugyanis nem kínálkozott rá nyugalmas időnk, hogy tökéletesen elkészíthettük volna. Így hát senki se csodálkozzék, ha ebben a megfogalmazásban többet talál és jobban átjavítva, mint amabban, mivel ezt – hála a kevéske ráérő időnek – kiegészítettük és tökéletesítettük, helyesebben: tökéletesebbé tettük amannál a még befejezetlennél.

Itt végződik az általunk tatároknak mondott mongolok históriája.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 Plano Carpini (ma Piano della Magione) község Perugia közelében. Itt született Johannes fráter, a későbbi ferences tartományfőnök, pápai legátus, majd a dalmáciai Bar (Antivari) érseke.

2 Johannes de Plano Carpini IV. Ince pápa (1243–1254) küldötteként indult útnak; a bekezdés végén az 1237 és 1242 közti tatár pusztításokra céloz.

3 A szolangák földje Korea. Szaracén alatt perzsa értendő. Az ujgurok 1209-ben Dzsingisz kánhoz csatlakozó török nyelvű nép. A najmanok elmongolosodott törökök, Dzsingisz 1204-ben verte le őket.

4 Karakorum a Bajkál-tótól délre, Ulánbátortól

nyugatra levő, ma már romokban heverő város hajdan a mongol birodalom fővárosa. Sira ordu sárga udvart jelent.

5 Ez a levirátus néven ismert házassági szokás.

6 Dzsingisz kánnak.

7 Mihály (Mihail Vszevolodovics) 1245–1246-ban csernyigovi fejedelem volt. Fjodor nevű bojárjával együtt ölték meg 1246. szeptember 10-én. Fia IV. Béla királyunk veje volt.

8 András (Andrej Msztyiszlavics) ugyancsak csernyigovi fejedelem volt.

9 Etügen a mongol földistennő.

10 II. Jaroszlav Vszevolodovics vlagyimir-szuszdali nagyfejedelemről (uralkodott 1237–1246), illetve az egymással perlekedő IV. és V. Dávid grúz királyról van szó.

11 A mai Peking, melyet 1214-ben foglaltak el a mongolok. Embert azonban nem az ostromlók ettek, hanem az éhező kínai védősereg katonái.

12 Dzsingisz kán törvényei szerint tilos volt folyóvízben mosni, mert ez vihart okoz.

13 A tatár népnévnek az állítólagos Tatár folyónévből való eredeztetése gyakran megörökített téves állítás, Julianusnál is előfordul.

14 Idézet Mózes első könyvéből (Ter 10,9).

15 Ezek a harcok 1202 és 1205 közt dúltak.

16 A Turkesztánban letelepedő kitajok (a kara-kitajok) birodalmát 1210-ben döntik meg a mongolok.

17 Ömil a kara-kitaj birodalom fővárosa volt a Balkastóba ömlő Imil folyó közelében. Az idézett „vademberek" leírása a jetiről, az úgynevezett havasi emberről szóló első európai beszámoló.

18 A hét mongol története érdekes párhuzama az augsburgi csatából hazatérő „hét magyar" mondájának.

19 Ezeket a háborúkat 1206–1207 körül vívták.

Az 1214–1215. évi észak-kínai hadjáratról van szó. Dél-Kína nem került Dzsingisz uralma alá.

Dzsocsi, Dzsingisz kán legidősebb fia 1222–1223-ban vezette a kunok elleni hadjáratot.

A kelet-perzsiai hadjáratot Toluj vezette 1221-ben. Az etiópokra való hivatkozás téves. Kis-India (Kelet-Perzsia) és Nagy-India közt az Indus folyó volt a határ.

Büri-tübet a Tibettől északra fekvő vidék.

Kaszpi-hegyeken Plano Carpini az Altaj-hegység nyugati részét érti, hiszen a Balkas-tavat tartotta a Kaszpi-tengernek.

Dzsingisz kán öccse, Otcsigin szeretett volna Güjük helyett trónra lépni.

A származási táblázat nem hibátlan; a hiányzó, illetve téves adatok: Dzsingisz kán negyedik fia Toluj; Ögödej két nem említett fia Kücsü és Kadan; Siremün Kücsü fia volt, Ögödejnek tehát unokája; Dzsocsi fiai: Orda, Batu, Berke, Berkecser és Siban; Csaadaj fiai: Mocsi, Mütügen, Jiszü-möngke és Bajdar; Büri Mütügen fia, Csaadajnak tehát unokája; Kadan, mint láttuk, Ögödej – és nem Csaadaj – fia; Toluj nem említett fiai: Kubilaj, Hülegü, Arik-böke; Toluj felesége Ong kán kereit fejedelem öccsének, Dzsaka-gambunak a lánya, Szirtaktanibeki volt.

Csormagan a Perzsia elleni hadjárat vezére volt. Kurumsi mongol vezér a levert hvárezmi (mongolul kurumsi) birodalomról nyerte a nevét.

Ögödejt 1229-ben választották kánná. Alti-szultán a hvárezmi uralkodó, II. Ala ad-Dín Mohammed; a böszörmények (muzulmánok) földje Nyugat-Turkesztánnak mohamedán törökök lakta vidéke. Barcsin városa a Szir-darja mellett volt.

Jangi-kent (Újváros) is a Szir-darja mellett volt;

ma romváros. Ornasz az Amu-darja menti U-gendzs, a hvárezmi birodalom volt fővárosa.

30 Kijev 1240. december 6-án került mongol kéz-. Oroszországot már Kijev bevétele előtt, 1237-1240 közt feldúlták a tatárok.

31 Ez a bekezdés az 1241–1242. évi magyarországi és lengyelországi tatárjárásról szól.

32 Ez a hadjárat 1237-ben, tehát a magyarországi tatárjárás előtt volt.

33 A parossziták a permi finneknek felelnek meg. Mind a róluk, mind a szamojédekről szóló ben- moló Pliniusra visszavezethető mondákat őri- meg.

34 Az iperpera bizánci aranypénz.

35 A kis-ázsiai szultánságokat csak később és csak részben hajtották uralmuk alá a mongolok. Rúm az ikoniumi török szultánság; az aleppói szultán felte- hetően a damaszkuszi uralkodó.

36 Téves analógia az orosz tyma szóból. Ez sötétséget is, töméntelent is jelent; utóbbi értelme a tízezret jelentő mongol tümen szóból származik.

37 A dohorj a hörcsög régi szláv neve; a fehér medve- bőr alighanem tévedés fehér menyét helyett.

38 A baszkak törökül is, kun nyelven is kormányzót jelent.

39 IV. Dávid Malik Ruszudan grúz királynő fia volt, a törvénytelen V. Dávid pedig IV. György (Giorgi Lasa) fia. Malik arab nyelven királyt jelent.

40 A leigázott országok és népek között eddig nem esett szó az északnyugat-indiai kasmíriakról; a ka- szogok cserkesz-kabard népéről; a jakobiták és nesztoriánusok keresztény szektájáról; a kunoktól keletre lakó török kangli („szekeres") népről és a kelet-kaukázusi zsidó brutach vagy tat népről.

41 Mangia Dél-Kínát jelöli; a Volga menti Szakszin

városát – Plano Carpini állításával ellentétben – elfoglalták a mongolok.

42 Güjük kán levelének szövegét Benedictus Polonus közli úti jelentésében. A perzsa nyelvű levél hiteles szövegét a Benedictus Polonus szövegéhez írt jegyzetekben közöljük.

43 Ögödej idült alkoholmérgezésben halt meg 1241. december 11-én.

44 Livónia a mai Észtország és Lettország vidéke, ekkor a német lovagrend uralma alatt.

45 A bibliai Példabeszédek könyvéből (1,5).

46 A felsorolt uralkodókat más forrásokból már ismerjük: IV. Vencel cseh király (1240–1253); V. Boleszló lengyel herceg (1241–1279); I. Konrád (1187–1247), Mazóvia és Kujávia hercege; Vaszilko, Lodoméria fejedelme († 1269) és Dániel, Halics fejedelme († 1264).

47 Árpád-házi Kinga, V. Boleszló lengyel herceg felesége.

48 A megadott dátum 1246. február 4-ének felel meg. Danilov ismeretlen helység Kijevtől nyugatra.

49 Kijevtől délre eső város a Dnyeper jobb partján.

50 Kurumsi mongol vezér.

51 A két megadott nap: 1246. február 19-e, illetve 23-a.

52 IV. Ince pápa 1245. március 14-én kelt *Cum non solum* kezdetű bullájának a szövege: „Ince püspök, Isten szolgáinak szolgája a tatárok királyának és népének, hogy az igazság útját megismerjék. Mivel nem csupán az emberek, hanem az oktalan állatok, valamint a világ szerkezetének elemei is valamely belső törvénnyel vannak egységbe kapcsolva az égi szellemek példájára, melyeknek seregeit a mindenség teremtője, az Isten a békés rend örök állandóságával rendezte el – nem ok nélkül kell tehát fölöttébb csodálkoznunk azon, hogy ti, amint hallottuk,

a keresztények és mások sok országába behatolva, ezeket szörnyű dúlással pusztítottátok, és mostan is tartó dühvel néptelenítitek el, nem hagyva fel vele, hogy kezeteket a legtávolabb fekvők felé nyújtsátok, s a természetes rokonság kapcsolatát szétszakítva, nemre és korra való tekintet nélkül, válogatás nélkül mindenkire a fenyítés kardjával sújtotok le. Mi tehát a békeszerető Király példájára, kívánva, hogy mindenki a béke egységében és istenfélelemben éljen, mindnyájatokat intünk, kérünk és nyomatékosan figyelmeztetünk, hogy ezentúl ilyen támadásoktól, különösen pedig a keresztények üldözésétől teljesen tartózkodjatok, és az annyiszor és oly mértékben megsértett isteni felség haragját, amelyet e sértések kiélezésével kétségkívül súlyosan kihívtatok magatok ellen, a méltó bűnbánat elégtételével engeszteljétek meg. Ne merítsetek bátorságot a további kegyetlenkedésre abból, hogy a mindenható Isten eddig megengedte, hogy hatalmatoknak mások ellen dühöngő kardjával különböző nemzeteket magatok elé terítsetek; Ő néha egy időre elmellőzi, hogy a fennhéjázókat e világban megfékezze, azért, mert elmulasztották magukat megalázni, de gonoszságukat huzamosan nem hagyja büntetlenül, és a jövőben mindenképpen keményen megtorolja. Most, íme, ezért jónak láttuk elküldeni hozzátok szeretett fiainkat, J[ohannes] frátert és társait, a hitvallásban kimagasló, tisztességtől övezett és a Szentírás tudományában jártas férfiakat, a jelen levél vivőit, akiket fogadjatok jóságosan, és kezeljetek tisztelettel, az Istennek kijáró reverenciával, sőt inkább úgy, mint a mi személyünk képviselőit; adjatok hitelt szavaiknak, melyeket nektek a mi nevünkben mondanak, és midőn a fent mondottakról, különösen pedig a békét illető dolgokról gyümölcsöző megbe-

szélést tartotok, közöljétek velünk ugyanezen fráterek révén, hogy mi hajt benneteket más nemzetek eltörlésére, és azontúl mi a szándékotok. Gondoskodjatok számukra menet és visszajövet biztos vezetőkről és más szükségleteikről, hogy épségben visszajuthassanak elénk. Az említett frátereket, mint olyanokat, akik hosszú időn át kitűntek a rendi fegyelemben, és teljesen járatosak a Szentírásban, azért választottuk ki mások közül, mivel úgy gondoltuk, hogy hasznosabb lesz nektek, ha olyanokat küldünk, akik mintegy Megváltónk szegénységét követik, de ha úgy gondoltuk volna, hogy az gyümölcsözőbb és kedvesebb nektek, elküldtük volna az egyház főpapjait vagy más hatalmasokat. Kelt Lyonban [1245.] március 14-én, pápaságunk második évében." (Györffy György fordítása)

53 1246. február 26-án.

54 1246. április 4-énél.

55 Jejik (Dzsajak) az Urál folyó.

56 A Nagy-tenger a Fekete-tenger. Plano Carpini azt hitte, hogy a Kaszpi-tenger a Fekete-tenger egyik öble.

57 A gall mérföld körülbelül négy és fél kilométer.

58 Cirill, perzsa (arab) és ujgur betűs írásra. Nagypéntek 1246-ban egyébként április 6-ra esett.

59 Húsvétvasárnap, 1246. április 8-án.

60 Az ibérek földje Grúzia. A zikek földje a Kaukázus északnyugati végénél elterülő Zikia tartomány.

61 1246. február 21-től április 16-ig.

62 1246. április 16-tól áldozócsütörtökig, 1246. május 17-ig.

63 Az Amu-darja és Szir-darja vidékére eső városokról van szó.

64 Büri és Kadan, mint láttuk, nem voltak testvérek. Az út 1246. május 17-től június 16-ig tartott.

65 Valószínűleg az Ala-kul vagy a Balkas-tó.
66 1246. június 28-án.
67 1246. július 22-én.
68 Töregenéhez, aki 1242-től 1246-ig a tényleges hatalom birtokosa volt.
69 Mintegy ötkilónyi.
70 1246. augusztus 15-én.
71 1246. augusztus 24-ig.
72 Alekszandr Nyevszkij nagyfejedelmet, aki Novgorodban 1246-tól, Vlagyimirban 1252-től 1263-ig uralkodott.
73 1246. november 11-én.
74 Ez Petrus Capocius bíboros volt.
75 1246. november 13-án.
76 1247. május 9-én.
77 1247. május 25-én.
78 1247. június 9-én.
79 A bekezdésben szereplő személyek csaknem kivétel nélkül megfejthetetlenek.

Az Úr 1245. esztendejében a Plano Carpininak mondott Johannes fráter a ferencesek rendjéből, akit a pápa úr egyik rendtársával együtt a tatárokhoz küldött, húsvétkor elindulván a franciaországi Lyonból, ahol is a pápa tartózkodott, Lengyelországba utazott.[1] Boroszlóban maga mellé vett ugyanezen rendből egy harmadik frátert, név szerint Benedictust, nemzetiségét tekintve lengyelt, hogy fáradalmaiban és gondjaiban társa s a tolmácsa legyen. Konrád lengyel herceg segítségével eljutottak Kijevbe, Oroszország városába, mely most tatár uralom alatt van. Az itteni polgárok elöljárói vezetőket adtak melléjük hatnapi járóföldig, egészen a tatárok első őrségéig, ahol Kunország kezdődik.

Az őrség parancsnokai pedig, mikor meghallották, hogy ők a pápa követei, ajándékokat kértek és kaptak tőlük. Minek megtörténtével a két megnevezett fráter, Johannes és Benedictus – a harmadik ugyanis megbetegedett –, a magukkal hozott lovakat és kísérőket a felszólításnak megfelelően e helyütt hagyva, épen megőrzött poggyászaikkal a tatárok lovain a második őrségig jutottak. És így tovább, lovakat váltva, számos őrségen keresztül.

Harmadik napon egy bizonyos sereg vezéréhez értek, aki nyolcezer harcos élén parancsnokolt; tisztjei ajándékokat követelvén és fogadván tőlük, Korenza elé vezették a frátereket. Az kikérdezte őket jövetelük okáról, s hogy miféle ügyben fáradoznak; miután tu-

domásul vette, saját embereiből három tatárt adott melléjük, hogy gondoskodjanak számukra lovakról és élelemről, míg csak seregről seregre haladva, el nem érkeznek a Batu nevű vezérhez, aki egyike a tatárok legfőbb fejedelmeinek, s aki Magyarországot is el pusztította.

Útjuk közben átkeltek a Dnyepernek és Donnak mondott folyókon, több mint öt hetet töltöttek úton, Invocavit vasárnapjától kezdődően egész nagycsütörtökig,[2] amikor is megérkeztek Batuhoz; a nagy Etil folyó mentén leltek rá, melyet az oroszok Volgának neveznek, s melyről azt vélik, hogy az a Thanais.[3]

Batu tisztjei aztán kikövetelték tőlük az ajándékokat, éspedig negyven hódprémet és nyolcvan borzprémet. Az ajándékokat aztán két megszentelt tűz között vitték át, és a barátokat a holmit követni késztették, mert a tatároknál ily módon szokás a követeket és ajándékokat tűz által megtisztítani. A tüzek mögött egy szekér állott, benne a kán aranyszobra, melynek szintén hódolni szokás, de mert a fráterek az imádást kereken megtagadták, csak főhajtásra köteleztettek. Batu meghallgatta és szavanként vizsgálóra vette küldetésüket, majd öt nap elmúltával, azaz húsvét utáni kedden[4] levelével s a már említett tatár vezetőkkel együtt útnak indította őket a nagy kán fiához, név szerint Güjük kánhoz, a tatárok hazájába.

Elbocsátást nyertek tehát Batu vezértől, és tagjaikat bepólyázván, hogy a lovaglás fáradalmait elviseljék, két hét elteltével túljutottak Kunországon, Kunországban pedig tenger sok ürmöt leltek. Azt a földet ugyanis egykor Pontusnak mondották,[5] s Ovidius ekként emlékezik meg a Pontusról: „Széles réteken át keserű üröm meredez."[6] A Kunországot átszelő fráterektől jobb kézre esett a szaksziniak földje, kiket mi gótoknak tartunk, ezek keresztény hitűek, azután az alánok, akik keresztények, majd a kazárok, akik szin-

ten keresztények; ebben az országban áll Ornach, egy gazdag város, melyet a tatárok vízzel elöntöttek, úgy foglaltak el, azután a cserkeszek, akik ugyancsak keresztények, majd a grúzok, akik hasonlóképpen keresztények.

Előzőleg Oroszországban bal felől voltak a mordvinok, ezek pogányok, és fejük nagy része hátul le van borotválva; azután a bolgárok, akik pogányok, azután a baskírok, akik a régi magyarok. Azután következtek a cynocephalesek, a kutyafejűek, majd a parossziták, akiknek kicsiny és szűk szájuk van, és semmit sem tudnak megrágni, hanem italokat vesznek magukhoz, s a húsok és gyümölcsök illó párájával táplálkoznak.

Kunország határán átkeltek egy folyón, melynek Jajik a neve; itt kezdődik a kanglik földje. Húsznapi járóföldet tettek meg rajta keresztül, kevés emberrel találkoztak, de igen sok mocsarat, kiterjedt sós tavat és sós folyót találtak, melyeket mi a meótiszi mocsaraknak vélünk,[7] további nyolc napig egy aszály sújtotta, nagy, széles homoksivatagon keltek át. A kanglik országa után Turkiába értek, itt először egy nagy várost találtak, Jangi-kentet. Turkiát mintegy tíz nap alatt járták meg; Turkia lakosai mohamedánok. Turkia után egy Kara-kitajnak, azaz Fekete Kitajnak nevezett országba léptek, ezek pogányok; itt egyetlen várost sem találtak, és balról az általuk Kaszpi-tengernek vélt tengert találták.[8] Ezután a najmanok földjére léptek; itt egyetlen várost vagy falut sem találtak; valamikor a najmanok voltak a tatárok urai. Ezután Mária Magdolna ünnepén elértek a tatárok földjére, s ott találkoztak a kánnal egy nagy tábornál, melyet ők Sira ordának hívtak. Itt négy hónapon át időztek, és jelen voltak a fejedelmük, Güjük kán megválasztásánál.

Ugyanez a Benedictus Polonus fráter szóban arról tájékoztatott minket, hogy ők ketten e helyütt mintegy ötezer tekintélyes és hatalmas urat láttak, az első na-

pon valamennyit brokátba öltözve, a kánválasztáson megjelenni, de sem ezen a napon, sem a következőn, amikor is fehér bársonyban jelentek meg, nem jutottak egyezségre, a harmadik napon azonban, amikor bíbor bársonyba öltözve összegyűltek, megegyeztek, és ünnepélyes választást tartottak. Ugyanez a fráter azt is tanúsította, hogy még mintegy háromezer, a világ különböző tájairól érkezett követ volt jelen, akik választ, levelet, adót vagy rengeteg sok különféle ajándékot hoztak az említett udvarba. Közéjük sorolták az említett két beöltözött frátert is, akik kényszerűségből ruhájuk felett brokátot viseltek, mert egyetlen követ sem láthatta meg a választott és megkoronázott király ábrázatát, hacsak nem volt megfelelően felöltözve.

Bevezettetve a Sira ordába, vagyis a kán sátrába, ott látták őt megkoronázva, csodálatos ruhában tündökölve ülni a sátor közepén valami emelvényen, melyet arany és ezüst díszített gazdagon, és felül mennyezettel volt ellátva. Négy irányból lépcsőn lehetett feljutni rá. Három feljárat elölről vezetett az emelvényre: a középsőn egyedül a kán ment fel és szállott le, a másik kettőn a nagyurak és közrendűek, a negyediken pedig, mely hátul vezetett, anyja, felesége és rokonai mentek fel. Hasonlóképpen a Sira ordának is három kapuszerű bejárata van, a középső s egyben legnagyobb, mely messze felülmúlja a többit, állandóan nyitva van és teljességgel őrizetlen, lévén hogy azon keresztül egyedül a fejedelem lép be és távozik; ha valaki más lépne be rajta, könyörtelenül megölnék. A két másik oldalsót zárak biztosítják, és szigorú fegyveres őrség őrzi, ezen keresztül járnak be a többiek tisztelettel és a büntetés félelmétől eltelve.

Harmadik napon a tisztségviselők és tolmácsok által meghallgatást nyert – vitával és fontolgatással egybekötve – a pápa úr üzenete, utána pedig a frátereket elküldték a kán anyjához, akit egy másik helyen találtak

meg, hasonlóképpen egy igen szép, hatalmas sátorban trónolva; ő nagyon udvariasan és barátságosan bánt velük, majd visszaküldte őket fiához. Mialatt itt tartózkodtak, gyakorta jöttek össze a tatárok közt élő grúzokkal, akiket a tatárok eléggé megbecsülnek, mert serények és harciasak. „Georgiaiaknak" azért hívják ezeket az embereket, mert csatáikban Szent Györgyöt hívják segítségül,[9] őt tekintik a patrónusuknak, és minden más szent felett tisztelik; szentírásaikban a görög nyelvet használják, és szállásaikon, valamint szekereiken keresztet hordanak. Istentiszteletükön a görögök szertartásait követik a tatárok között.

Miután tehát a fráterek küldetésüket, melyért útra keltek, bevégezték, elbocsátást nyertek a kántól, s megkapták annak pecséttel ellátott levelét, hogy a pápa úrhoz visszavigyék, a babilóniai szultán[10] követeivel együtt nyugati irányban hazaindultak, és miután tizenöt napot együttesen haladtak, a mondott követek délnek kanyarodva elhagyták őket. A barátok pedig nyugat felé haladtak előre, és Kölnnél átkelve a Rajnán, visszatértek a pápa úrhoz Lyonba, és átnyújtották neki a tatár kán levelét, mely lefordítva a következőképpen hangzik.

„Isten ereje, minden ember kánja hiteles és igaz levelét küldi a nagy pápának. Tanácsot tartva a velünk való béke felől, te pápa és az összes keresztény, elküldötted hozzánk a te követedet, amint azt tőle magától hallottuk, és leveledben bennfoglaltatik. Ha tehát velünk békét akarsz, te pápa és az összes király és hatalmas, semmiképp se mulaszd el, hogy a béke megkötésére hozzám járulják, s akkor majd meghalljátok az én válaszomat s egyben akaratomat.

A te leveled azt tartalmazza, hogy meg kell keresztelkednünk, s keresztényekké kell válnunk. Erre röviden azt válaszoljuk, hogy nem értjük, miként kellene ezt megtennünk. A másik dologra, amit leveled tartal-

maz, hogy tudniillik csodálkozol az embereknek, ho-képpen a keresztényeknek, de kiváltképpen a lengyeleknek, morváknak és magyaroknak ekkora öldöklésén, olyképpen felelünk neked, hogy ezt sem értjük. Mindazonáltal nem akarunk abba a látszatba kerülni, hogy teljességgel válaszolatlanul hagyjuk, ezért ekképpen felelünk meg rá: mivel ők Isten üzenetének, valamint Dzsingisz kán és a kán parancsolatának nem engedelmeskedtek, és nagy tanácsot tartva megölték a követeket, ezek miatt Isten azt parancsolta nekünk, hogy pusztítsuk el őket, s a kezünkre adta őket. Egyébként ha nem Isten tette volna ezt, ember ember ellen mit tehetett volna? De ti, Nyugat emberei, azt hiszitek, hogy csak ti vagytok keresztények, s a többieket lenézitek. De ugyan miképpen tudhatjátok, hogy Isten kire fordítja az ő kegyelmét? Mi viszont Istent imádva s az ő erejéből kelettől nyugatig elpusztítottuk az egész földet. S ha ez nem Isten ereje lett volna, az emberek mit tehettek volna? Ha viszont elfogadjátok a békét, és erőtöket hajlandók vagytok átadni nekünk, semmiképpen ne mulaszd el, te pápa, hogy a keresztény hatalmasságokkal együtt a béke megkötésére elibém járulj; és akkor tudni fogjuk, hogy békét akartok velünk. Ha ellenben nem hinnétek Isten és a mi üzenetünknek, és a hozzánk hívó tanácsunkra nem hallgatnátok, akkor bizonyosra fogjuk tudni, hogy háborút akartok velünk. Hogy azután mi fog történni, azt nem tudjuk, egyedül Isten tudja. Dzsingisz kán, az első fejedelem, Ögödej kán, a második, Güjük kán, a harmadik."[11]

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

1 Johannes de Plano Carpini 1245. április 16-án indult el Lyonból Stephanus Bohemus baráttal.
2 1246. február 25-től április 5-ig.
3 A Thanais a Don folyam.
4 1246. április 10-én.
5 Pontus itt a Fekete-tenger partvidéke.
6 „Itt az üröm meredez szomorún csak az árva mezőkön” – írja Ovidius az *Epistolae ex Ponto* III. 1. 23. sorában. (Horváth István Károly fordítása)
7 A nyugat-ázsiai sós tavakat a Benedictus Polonus szavait megörökítő kölni Szent Pantaleon-kolostor évkönyveiben tévesen azonosítják az Azovi-tengert és vidékét jelentő Meótisszal.
8 Láttuk, hogy ez nem a Kaszpi-tenger, hanem a Balkas-tó volt.
9 A grúzok „georgiai” elnevezése nem a György névből ered.
10 Az egyiptomi szultánról van szó.
11 Güjük kán perzsa levelének hiteles szövege a következőképp hangzik magyar fordításban: „Az örök Ég erejéből az egész nagy nép tenger [nagy-]kánja. Parancsunk: ez egy parancs, amely a nagy pápának küldetett, hogy megismerje és megértse. Tanácsot tartván a király országaiban, kérést küldtetek a meghódolás ügyében, melyet követeitektől meghallgattunk. Ha ti saját szavaitok szerint cselekedtek, úgy teneked, aki a nagy pápa vagy, a királyokkal együtt személyesen kell hozzánk jönnöd hódolatra, és akkor a jasza törvényét tudomásotokra fogjuk hozni. Más. Azt mondtátok, hogy ha megkeresztelkednék, az helyes volna; ezt te magad hoztad tudomásomra, és ilyen kérést küldtél hozzám. Ezt a kérésedet nem értettük meg. Más. Ezeket a szavakat intézted hozzám: »Elfoglaltátok a magya-

rok és a keresztények minden földjét; efelett csodálkozom. Mondjátok meg, hogy mi volt a bűnük E szavaidat sem értettük meg. Dzsingisz kán és a Kagán Isten parancsát küldték, hogy megértsék, de ezek Isten parancsának nem engedelmeskedtek Sőt ezek, akikről szólsz, nagy tanácskozást tartottak [?], fennhéjázóknak mutatkoztak, és követeinket megölték. Ezekben az országokban az örök Isten ölte meg és semmisítette meg az embereket Hogyan tudna valaki a maga erejéből ölni, hogyan tudna foglalni, ha nem az Isten parancsára? És ha te azt mondod: »Keresztény vagyok, az Istent imádom, megvetem a többieket«, hogy tudod, hogy Isten kinek bocsát meg, és kivel szemben igazán könyörületes; hogyan tudod ezt te, aki ilyen szavakat mondasz? Isten erejéből nekünk adatott minden birodalom napkelettől napnyugatig. És hogyan tudna valaki Isten parancsa nélkül bármit cselekedni? S most őszinte szívből ezt kell mondanotok: »Alattvalóitok leszünk, és nektek szenteljük erőnket.« Te pedig személyesen, minden királyok élén, velük együtt, kivétel nélkül, gyere szolgálatunkra és hódolatunkra. Akkor majd el fogjuk ismerni meghódolásotokat. De ha Isten parancsának nem engedelmeskedtek, és parancsunknak ellenszegültök, akkor ellenségnek foglak tekinteni benneteket. Ezt hozzuk tudomásotokra. Ha ellenszegültök, Isten tudja, amit mi tudunk! A 644. évben, a második dzsumada végén. [Pecsétfelirat:] Az örök Ég erejéből a mongol nép tenger [nagy-]kánjának parancsa. Ha a meghódolt és lázadásban levő népekhez jut, tiszteljék és féljék!" (Györffy György fordítása Ligeti Lajos javításaival.) – A jasza (mongolul dzsaszak) Dzsingisz kán törvénykönyve; a Kagán Ögödej kán; a levél kelte 1246. november 3–11.

A követekről, akiket Béla, Magyarország királya a tatárokhoz küldött, úgy, miként a pápa úr

Az Úr megtestesülésének 1246. évében[1] Béla, Magyarország királya meghallgatta a pápa úr követeit, akik neki részletesen beszámoltak a tatárok életéről és szokásairól, mint fentebb el van mondva. Idő sem telt bele, s íme, az ő követei, akiket ugyanazon tatárokhoz küldött, udvarába érkeztek, elbeszélvén a tatárok viselt dolgait és titkait. Ezek minden tekintetben úgy, amint Johannes fráter jelentette volt a királynak, beszámoltak az alábbi módon:

Az időben, amikor a tatárok, akiket sokan a világ pörölyének mondanak, Lengyelországot és Magyarországot legyőzték, kánjukat, Ögödejt saját földjén megmérgezte nővére itallal. Ennek ugyanis volt egy fia, akit uralkodóvá akart tenni, és ez volt az oka, hogy a tatárok kényszerültek saját földjükre visszatérni, s így csaknem tíz évig kán nélkül maradtak. Miután elérkezett a terminus és a választás meghirdetett napja, minden főemberük és előkelőjük összejött a kánválasztásra, és megtörtént a választás; megválasztották kánná az elhunyt Ögödej kán fiát, akit Güjük kánnak neveztek. Akit midőn trónra akartak emelni, július 24-én óriási jeges eső esett olyan mennyiségben, hogy a gyors olvadáskor tíz tatár nyájainak sokaságával elhullott, és ezért a trónra emelést Nagyboldogasszony napjáig[2] elhalasztották. Amint trónra emelték, már rögtön ezen a napon zászlót bontottak, és tizenkilenc évi háborút jelentettek be a nyugati népek ellen. A harcosokat pedig úgy választották meg, hogy tíz em-

berből a három legerősebb feleségével, fiaival, állatai-
val és minden holmijával együtt tartozik menni. Béla
király pedig, hallván ezeket a híreket, annyira megren-
dült és megfélemedett, hogy királlyá választott fiát a
kun király leányához adta, és a lakodalmat nemrég-
ben tartották meg Magyarországon.[3] Ezen a lakodal-
mon a kunok közül tízen összejőve, megesküdtek szo-
kásuk szerint karddal kettévágott kutyára, hogy a ma-
gyarok földjét meg fogják védelmezni, úgy, mint a ki-
rály hívei, a tatárok és barbár népek ellen.

GYÖRFFY GYÖRGY FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1 A valóságban 1247.
2 1246. augusztus 15-ig.
3 V. István 1247-ben kötött házasságot Erzsébettel, aki egy kun főember (valószínűleg Szaján fejedelem) keresztény hitre tért lánya volt.

Kezdődik a tatárok históriája

A tiszteletre méltó atyának, Boguslaus fráternek, a cseh- és lengyelországi ferencesek miniszterének, C. de Bridia fráter, a kisebb [barátok] között a legkisebb fiúi engedelmességgel köteles és hűséges alázatát. A tökéletes engedelmesség szolgálata megköveteli, hogy aki azt gyakorolni kívánja, odaadó lélekkel ne csak a könnyű, hanem a terhes dolgokra is vállalkozzék feljebbvalója szándéka szerint. Képességeimet ugyan fölülmúlja, mégis szófogadón megkísérlem Atyaságtoknak röviden, az olvasók megterhelését kerülni igyekezve, írásba foglalni azt, amit a tatároknál láttam [és] megtudtam rendünk tiszteletre méltó frátereivel, nevezetesen Johannesszal, az apostoli széknek az összes távoli nemzetekhez, mindenekelőtt a tatárokhoz küldött követével, valamint társaival, a lengyel Benedictusszal és a csehországi Ceslausszal együtt, hogy Alázatosságtok ezeket hallva ki tudja választani a mindenható Isten csodálatos, egyben titokzatos ítéletei közül a földi dolgokra nézve üdvöseket, amelyek megnyilatkoznak az idők végén, melyben a szentek megváltása közeleg az Ő dicséretére és szeretetére.

...Batu pedig kivonult Oroszországba, a Bilerek, azaz Nagy-Bulgária és a mordvinok ellen [ment] és elfogva [őket] saját seregébe sorozta őket. Innen azután Lengyelország és Magyarország ellen vonult, s a két ország határán megosztotta seregét. Bátyjával, Orduval tízezer fegyverest küldött Lengyelország ellen, akik

közül a lengyelek a krakkói és sandomierzi hercegség végein többeket megzavarva csatában megöltek. Mivel pedig a gyűlölség a legtöbb baj forrása, s a lengyelek nem ápolták e kölcsönös megegyezés javát, amelyen elindultak, hanem egymást legőgölve gyűlölködtek, a tatároktól szánalmas vereséget szenvedtek. A tatárok pedig áthaladva Szilézián, megütköztek a legkeresztényibb Henrikkel, az ország akkori hercegével, és – amint ezt Benedictus fráternek elbeszélték – már már futásnak akartak eredni, de a keresztény ék váratlan megfutamodására visszafordultak. Így azután a tatárok Henrik herceget teljesen kifosztották és azt parancsolták neki, hogy Sandomierznél elesett vezérük hullája előtt hajtson térdet, majd fejét véve mint egy juhfejet Morvaországon át Magyarországra Batuhoz vitték, s végül egyéb hullák fejei közé vetették.

Maga Batu Magyarország közepébe nyomulva egy folyónál szembetalálkozott a két testvérkirály hatalmas seregével: a Béláéval, aki most is uralkodik, és a megboldogult Kálmánéval, aki a folyó hídjáról saját kezűleg döntötte a halál poklába a tatárok fővezérét lovastól és fegyverestől. Így állott ellen másodszor és harmadszor is, mindaddig, amíg a tatárok futásnak nem eredtek. Időközben azonban Batu sereget küldött a folyón át egy-két napi járóföldre magasabban, akik hátulról rohanták meg a hídnál harcoló sereget. Így történt, s a dolog szerencsétlen véget ért. A magyarok megvetették Kálmán király intését, s így a tatárok átkeltek a hídon. Maguk a tatárok mesélték, hogy a magyarok elől menekülő tatárokat Batu karddal kergette vissza csatára, és míg a magyarok biztonságban pihenve lebecsülték a tatárokat, az történt velük, mint az egymást lenéző és gyűlölködő lengyelekkel. A tatárok ugyanis megrohanva őket sokakat levágtak és Béla királyt a tengerig üldözték.

Batu Magyarországon volt, amikor hírül vette Ögö-

dej kán halálát, akit nővére mérgezett meg és gazdagon eltemetve pokolra jutott. Tüstént visszatért hát Kunországba...

Atyaságodat pedig kérem, hogy ha valami helytelenséget írtam, ne szándékomnak, hanem inkább tudatlanságomnak tulajdonítsa. Adatott az Úr testet öltésének 1247. évében, július 30-án. Vége a tatárok életének és történetének.

GYÖRFFY GYÖRGY FORDÍTÁSA

LEVELEK

Kötetünk befejező részében a tatárjárásra vonatkozó oklevelekből közlünk válogatást. Többségük a magyarországi tatárjárás részleteit örökíti meg – nemcsak az 1241–1242. éviek, hiszen a későbbi évtizedek nem egy birtokadományozó levelében olvashatunk a tatárok elleni hadakozás egy-egy eseményéről. Ízelítőt adnak azonban ezek az iratok a tatár pusztítás mértékéről, az ország későbbi helyzetéről, a rablólovagok garázdálkodásairól, IV. Bélának a rend helyreállítására tett erőfeszítéseiről, sőt az új várépítési politikáról is. Egy kivételével valamennyi oklevél fordítása kötetünk számára készült. Alábbi listánkban a fordításhoz felhasznált latin szöveg lelőhelyét adjuk meg. Az okiratok eredeti példányainak lelőhelyéről és a különböző latin szövegkiadásokról mind az alapul vett források, mind pedig a Szentpétery Imre szerkesztésében megjelent *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica – Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (a továbbiakban RA) I. kötete (Bp. 1923–1927–1930) bőségesen tájékoztatnak. Éppen ezért minden magyar királyi oklevél esetében megadjuk az iratnak a RA-ban szereplő számát is. Az egyes oklevelek latin szövegének lelőhelyei tehát: 1. Egy magyar püspök Guillaume d'Auvergne párizsi püspöknek, 1240.: Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Buda, 1829–1844. (A továbbiakban CD). IV/1. 232–234. figyelembe véve Fest Sándor szövegváltozat-közlését is: Levéltári Közlemények 1934.

223–225.; 2. II. Hermann türingiai tartománygróf II Henrik brabanti hercegnek, 1241. március 10.: Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI.* Bp. 1937–1938. 1581–1582.; 3. IV. Béla IX. Gergely pápának, 1241. május 18. (= RA 706).: CD IV/ 1214–215.; 4. IV. Béla IV. Konrád választott német királynak, 1241. (= RA 707.): Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár.* Pest, 1860–Bp. 1874. (A továbbiakban ÁUO). II. 126–127.; 5. Magyarországi domonkos és ferences szerzetesek körlevele külföldi rendtársaiknak, 1241.: CD IV/1 212–213.; 6. IV. Vencel cseh király IV. Konrád választott német királynak, 1241.: ÁUO II. 134–135.; 7. II. Frigyes osztrák herceg IV. Konrád választott német királynak, 1241. június 13.: ÁUO II. 136–137.; 8. Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241.: Gombos i. m. 1586–1590.; 9. Ponce d'Aubon francia templomos lovagrendi magister IX. Lajos francia királynak, 1241.: Gombos i. m. 774–775.; 10. IX. Gergely pápa IV. Bélának, 1241. június 17.: CD IV/1 216–218.; 11. IX. Gergely pápa a magyar főpapoknak, 1241. június 17.: CD IV/1 218–219.; 12. II. Frigyes német-római császár IV. Bélának, 1241.: CD IV/1 226–227.; 13. Felix, a bécsi Schottenstift apátja a nyugati papságnak, 1242. január 4.: CD IV/1 235–237.; 14. IV. Béla a pápának, 1242. január 19. (= RA 712.): Pataki János fordítását a Makkai László és Mezey László szerkesztésében megjelent *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* Bp. 1960. című kiadvány 151–153. oldaláról vettük át; 15. Magyarok a pápának, 1242. február 2.: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1916. 668–670.; 16. IV. Béla Simon ispánnak, 1243. január 24. (= RA 731.): CD IV/1 272–274.; 17. IV. Béla hat trencséni várszolgának, 1243. június 2. (= RA 743.): ÁUO VII. 135.; 18. IV. Béla Fülöp és Detre ispánnak, Máté

fiainak, 1243. június 5. (= RA 744.): CD IV/1 287–294.; 19. IV. Béla Donnak és Barnabásnak, Rugács fiainak, 1243. (= RA 748.): CD IV/1 286–287.; 20. IV. Béla Mihály ispánnak, Apa ispán fiának, 1244. január 26. (= RA 756.): *Hazai okmánytár* 1. Győr, 1865. 22–23.; 21. IV. Béla Bogomér ispánnak, 1244. május 23. (= RA 766.): ÁUO VII. 174.; 22. IV. Béla három bolondóci várjobbágynak, 1245. szeptember 3. (= RA 816a.): RA II. 21–22.; 23. IV. Béla Móric fia Móric főpohárnokmesternek, 1246. január 10. (= RA 827.): CD IV/1 401–409.; 24. IV. Béla Gál erdélyi püspöknek, 1246. május 6. (= RA 831.): Zimmermann, Franz Joseph–Werner, Carl: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Hermannstadt, 1892. 1. 72.; 25. IV. Béla Osl fia Herbort ispánnak, 1248. május 1. (= RA 882.): CD IV/2 31–35.; 26. IV. Béla a nyitrai hospeseknek, 1248. szeptember 2. (= RA 885.): CD IV/2 455–461.; 27. IV. Béla Geregye-nembeli Pál országbírónak, 1249. január 21. (= RA 901.): ÁUO VII. 282–284.; 28. IV. Béla Miklós dubicai ispánnak, 1249. március 25. (= RA 904.): CD IV/2 49–52.; 29. IV. Béla Ákos-nembeli Ernye főlovászmesternek, 1250. július 7. (= RA 928.): CD IV/2 92–95.; 30. IV. Béla IV. Ince pápának, 1250. november 11. (= RA 933a.): CD IV/2 218–224.; 31. IV. Béla Ivánka fia András mesternek, 1253. március 13. (= RA 987.): CD IV/2 206–209.; 32. IV. Béla Kozma ispánnak és Achilles ispánnak, 1256. június 21. (= RA 1092.): CD IV/2 390–393.; 33. IV. Béla Urosnak és Jánosnak, Csektő száznagy fiainak, 1257. június 26. (= RA 1153.): RA I. 354.

1. Egy magyar püspök Guillaume d'Auvergne párizsi püspöknek / 1240

A tatárokat illetően azt válaszolom nektek, hogy Magyarország határait ötnapi járóföldre megközelítették és elérkeztek a Dnyeper nevű vízhez, amelyen nyári időben nem tudtak átkelni. A telet ki akarván várni több kémet küldtek előre Oroszországba,[1] akik közül ott kettőt foglyul ejtettek, és Magyarország király urához kísérték; ezeket én vettem őrizetembe, és tőlük tudtam meg azokat az újságokat, melyeket most veletek közlök. Megkérdeztem, hol van a hazájuk. Azt felelték, hogy bizonyos hegyeken túl fekszik egy folyó mellett, melyet Egoggnak hívnak; azt hiszem hát, hogy ez a Góg és Magóg népe lehet.[2] Kérdeztem őket hitük felől, s hogy rövidre fogjam: semmiben sem hisznek. És azt kezdték el mondogatni, hogy ők a világ meghódítására indultak el. Az ujgurok betűit használják, mivel korábban nem volt saját írásuk. Megkérdeztem, kik tanítják majd nekik az írást. Azt felelték rá, hogy sápadt arcú emberek, akik sokat böjtölnek, hosszú ruhát hordanak, és senkit sem bántanak.[3] És mivel sok olyan dolgot mondtak el ezekről az emberekről, amelyek megegyeznek a farizeusok és szadduceusok babonaságaival, úgy vélem, hogy ezek farizeusok és szadduceusok.[4] Kérdésemre, vajon az ételek között tesznek-e különbséget, azt válaszolták, hogy nem, mert a békát, kutyát és kígyót is megeszik, és mindent válogatás nélkül. Megkérdeztem, hogy jöttek ki a hegyek mögül, amelyeken túl laktak. Azt mondották, hogy a hegyeknek húsznapi járóföld a hossza és a szélessége; tizenkétezer emberük, aki a sereget őrzi, állandóan lóháton van. Jó lovaik vannak, de idomítatlanok, ugyanis sok ló követi őket vezetés nélkül, úgyhogy egy-egy lovast húsz vagy harminc ló követ. Páncélzatuk bőrből készül, mely erősebb, mint a vasból

álló, és hasonló a lovaik páncélzata is. Gyalogolni nem tudnak, mivel lábszáruk rövid, törzsük pedig hosszú. Jobb íjászok, mint a magyarok és kunok, és íjaik is erősebbek. Akármi módon hatolnak is be valamely országba, lakóit leöldösik, kivéve a kisdedeket, akik számára uruk, Zingiton – nevének jelentése szerint: a királyok királya – máglyát rakat, hogy szemük láttára elégettesse őket. Negyvenkét tanácsosa van, ezekre bízza Zingiton a pecsétjét.[5] Azt, hogy „hová megy a mi urunk?" vagy „mit szándékozik tenni?", az egész hadseregből senki sem meri megkérdezni, legfeljebb suttogva. Kancatejet isznak, és sokat részegeskednek. Róluk nem hallhatunk bizonyos híreket, mert valami mordanusnak nevezett törzsek járnak előttük, akik mindenkit válogatás nélkül legyilkolnak, és senki közülük nem ölthet sarut a lábára, amíg embert nem ölt.[6] Úgy vélem, ezek gyilkolták meg azokat a domonkosokat és ferenceseket meg a többi követet is, akiket a magyarok királya küldött felderítésre. Az kétségtelen, hogy elpusztították és feldúlták minden országot, melyet a fent mondott folyóvízig útjukban találtak.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

2. *II. Hermann türingiai tartománygróf II. Henrik brabanti hercegnek / 1241. március 10.*

Szeretett és mindig szeretendő urának és sógorának, Brabant jeles hercegének H[ermann], Isten kegyelméből a szászok őrgrófja tetsző szolgálatra kész hajlandóságot.[7]

A Szentírásban régtől megjövendölt veszedelmek bűneink miatt most kisarjadnak, és felszínre törnek: egy kegyetlen és megszámlálhatatlan sokaságú, törvényen kívül álló, vad nép támadja meg és foglalja el a

velünk szomszédos határokat, miután már sok má
szágon átgázolva, sok népet eltiporva, egészen a l
gyelek földjéhez ért. Ezekről teljesen megbizonyo
tunk mind a magunk, mind kedvelt rokonunk, a c
király követei útján, aki felszólított minket, hogy m
segítésére és hívei védelmére sietve fegyvert öltsün
Mert hitelesen, teljes bizonyossággal tudjuk, hogy
a tatár nép húsvét nyolcada táján[8] a csehek földjét k
szül kegyetlenül lerohanni, és ott, hacsak idejében s
gítséget nem kapnak, hallatlan mészárlást fog véghe
vinni. És mivel már a legközelebbi, mellettünk áll
védfal kap lángra, s egy szomszéd országot fenyeget
pusztítás, mások pedig már pusztulnak is, az egé
egyházért aggódva, panaszos könyörgéssel kérjük I
ten, valamint a szomszédos testvérek segítségét és t
nácsát. És mert a késedelem sok veszélyt hozhat, min
den tőlünk telhető igyekezettel arra kérünk titeket
magatok s a magunk megmentése érdekében, a lehet
leghamarabb fogjatok fegyvert támogatásunkra: ipar
kodjatok nagyszámú katonaságot felszerelni, késleke
dés nélkül harcba híva a tehetős és bátor nemeseket,
hogy az alájuk tartozó népekkel együtt teljes készen
létben álljanak, mire újból elküldjük hozzátok követe
inket. Mi ugyanakkor főpapjaink, a domonkosok és
ferencesek szolgálatává tesszük, hogy a kereszt felvé-
telét – a Keresztrefeszített ügyéről lévén szó – általá-
nosan meghirdessék, könyörgéseket és böjtöket kez-
deményezzenek, és Jézus Krisztus közös harcára szó-
lítsák fel országainkat. Ezekhez még hozzátesszük,
hogy ugyanennek az utálatos népnek nagy része egy
másik, hozzájuk kapcsolt sereggel Magyarországot
dúlja olyan soha nem hallott zsarnoksággal, hogy a ki-
rály, mint mondják, csak nagy nehezen tudott orszá-
gából egy csekély részt magának megtartani. És hogy
kevés szóval sokat fejezzünk ki: az egyházat, az észak-
keleti és északi népességet most olyan nyomorúság

szorongatja, annyi súlyos csapás éri, amilyenhez fogható még soha, a világ kezdete óta nem sújtotta. A kegyelem 1241. évében, Laetare vasárnapján.[9]

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

3. IV. Béla IX. Gergely pápának / 1241. május 18.

A Krisztusban szentséges G[ergely] atyának, a római szentegyház Isten kegyelméből való főpapjának Béla, ugyanazon kegyelemből Magyarország királya mindenekben köteles és alázatos tiszteletet.

Attól fogva, hogy a katolikus hit isteni sugallatra egész Magyarországon elterjedt, a római egyházat mindenben anyánkként és tanítómesterünkként, őszinte alázattal tisztelték elődeink összes alattvalóikkal együtt, és tiszteltük mi is, amióta csak az ország kormányzását kézbe vettük; Szentségtek előtt ez napnál világosabban ismeretes. Ezért bizalommal adjuk Atyaságtok tudtára azokat a szörnyű és nyomorúságos eseményeket, melyek a tatárok vadállati kegyetlenséggel tomboló hadserege által értek minket és Magyarországot. Nemrégiben ugyanis, az Úr feltámadásának ünnepe táján[10] erős sereggel, óriási sokasággal Magyarországra törtek, és mindenkit, akit csak találtak, korra és nemre való tekintet nélkül kardélre hánytak; a templomokat és Istennek szentelt helyeket felgyújtották, öldökléssel és más ocsmányságaikkal megszentségtelenítették, azzal kérkedve, hogy mindenkit leigáznak, főképp a keresztényeket. Támadjon fel tehát, kérünk és könyörgünk, Szentségtek gondoskodása a keresztény nép megsegítésére, nyújtsatok nekünk és Magyarországnak tanácsot s oltalmat, előzze meg a világ pusztulását kegyes iparkodástok, nehogy a kése-

delem miatt a farkas a bárányt darabokra szaggatva felfalja, és végül senki se maradjon, akin segíteni lehetne. Ezeknek és más dolgoknak teljesebb előterjesztésére küldjük Atyaságtokhoz e sorok vivőjét, kedvelt hívünket, a tiszteletre méltó S [István] váci püspök atyát, kérve, hogy amit részünkről előad, kétségtelen hitellel méltóztassatok fogadni. Kelt Zágrábban 1241. május 18-án.[11]

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

4. IV. Béla IV. Konrád választott német királynak / 1241

A dicsőséges Konrád úrnak, Isten kegyelméből Németország jeles királyának Béla, ugyanazon kegyelemből Magyarország királya üdvözletet és tetszésére tenni kész akaratot.

Szívünk mélyéből fakadó keserű és fájdalmas panaszokba kell bocsátkoznunk, örömünket felváltó szomorúságot és szerencsétlenségünk gyászát kell jelentenünk, amely miatt egyben a kereszténység pusztulásától rettegünk. Mert Megváltónk a kor romlottságát s a módfelett elhatalmasodott gonoszságot megsokallta, és a vihar olyannyira megnövekedett, hogy a hívek bárkája nem csupán hányódni látszik a hullámokon, hanem már-már el is süllyed, hacsak az Úr, a könyörgők kiáltásától és jajszavától megindulva, a veszedelemmel hosszasan küszködő népnek idő múltával segítségére nem siet. Mert Ő, akinek akarata mindeneket igazgat, megengedte – mint szilárdan hisszük: az emberiség bűnei miatt –, hogy kelet felől egy magát tatárnak nevező barbár népség jöjjön elő, mely, miután pusztából kirajzó sáskahad módjára Nagyobb Magyarországot, Bulgáriát, Kunországot, Oroszországot, valamint Lengyel- és Morvaországot néhány

mind a mai napig ellenálló vár és erősség kivételével feldúlta,[12] határtalan népirtással nyomorultul elpusztította, a földet új, idegen lakóknak hagyta, s legutóbb, ó, fájdalom, a mi országunkat foglalta el egész a Dunáig, ahol, szívünk nagy bánatával adjuk hírül, tiszteletre méltó érsekeket, püspököket, apátokat, szerzeteseket, ferenceseket és domonkosokat, apácákat, meggyalázott férjes asszonyokat, szüzeket s megszámlálhatatlan sokaságot mészárolt le rettenetes vérontással. Pedig mi erős hadsereggel akartunk és készültünk ellenállni, emberek és javak súlyos vesztesége árán meg is ütköztünk velük, de sorsunk mostoha lévén, az Úr, akibe reményünk horgonyát vetettük, bűneink miatt megengedte, hogy alulmaradjunk. Egyébként azt tervezik, amint bizonyosra hallottuk, hogy a tél beálltával sietős menetben Németország felé fognak előnyomulni, s onnan, úgy remélik, teljesen akadálytalanul elfoglalják az összes országokat és tartományokat. Mivel tehát a jelen helyzetben nemcsak a magunk, hanem az egész keresztény nép reménye is láthatólag a tett próbáján fordul meg, s mert a mi védfalunk részben már leégett, bensőségesen kérjük Kedvességteket, és buzdítjuk az Urat ostromló állhatatos könyörgésekkel, hogy Jézus Krisztus neve tiszteletéért, imáink közbenjárása által késlekedés nélkül kegyeskedjetek védelmünkre, helyesebben az egész kereszténység védelmére sietni e hitetlenek ellen, alattvalóitokat felhívásokkal és intésekkel indítva a kegyes cselekedetre. Kérésünket, melyet a kereszténység nevében intézünk hozzátok, olyan foganattal hallgassátok meg, hogy segítségetek s a többi Krisztus-hívek segítsége révén sikerüljön az egész világot fenyegető veszedelmet elkerülni, ami minket is örökös és megérdemelt hálára kötelezne. Akik tehát készek lesznek Isten iránti engedelmességből odaadóan a megsegítésünkre jönni, értesítsenek minket érkezésükről, hogy országunk

határánál tisztességgel fogadtassuk őket. Mindazt pedig, amit e sorok vivője mint követünk a nevünkben mondani fog, méltóztassatok hitelt adva, megértéssel hallgatni.[13]

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

5. *Magyarországi domonkos és ferences szerzetesek körlevele külföldi rendtársaiknak* / 1241

Valamennyi szerzetesnek R. fráter a domonkosok rendjéből és I. a ferencesek rendjéből üdvözletet.

Különböző híreket hallottatok az átkozott tatárokról, tudjátok meg azonban, hogy csak ezek az igaziak, amelyeket mi írunk itt nektek, de bárcsak ezek is hamisak lennének! Erős, harcias emberek ők, sokan vannak, nagyon jól felfegyverkezve. Számos országot feldúltak, közöttük, tudjátok meg, Oroszország nagy részét elpusztították, és benne Kijev városát és várát, sokakat megölve, lerombolták. Onnan való menekültek beszélték el nekünk, főleg Szászországban, hogy ezt a földet harminc táborral és két hadigéppel támadták meg; az oroszokat húsz éven át ostromolták. Ebben az esztendőben pedig húsvét előtt Lengyelországba érkeztek, és ott számtalan embert legyilkolva, gazdag városokat foglaltak el. Amikor pedig Henrik, Lengyelország hercege, seregével hadba szállt ellenük, őt magát is meg – amint mondják – közel tízezer emberét is megölték. Lengyelországból továbbnyomulva, elérték Németország határait, majd Morvaországba kanyarodtak, és ezt a gazdag országot is végigpusztították. Mások a Magyarországon keresztülvonuló sereghez csatlakoztak, és túlerőben lévén, épp a minapában, így beszélik, a királyt elűzve, Magyarország jelentős részét elfoglalták.[14] És az imént hallottuk, hogy ismét

tatár sereg egyesült, hihetőleg azért, hogy nagy
ővel hatoljanak be Németországba, melynek lakóit
ciasnak tudják. Ezért egész Németország készül a
cra, veszi fel a keresztet; a városokat várakkal igye-
znek megerősíteni. Rendkívül fontos tehát az egy-
fennmaradásáért szüntelenül imádkozni, mert ha
németeket legyőznék, csak be ne következzék, nem
szük, hogy a keresztények közül bárki is képes len-
ellenállni nekik. A németek királya, a császár fia
gyszámú katonasággal készül ellenük indulni a most
zelgő Jakab-napon.[15] S noha azt mondják, hogy sok
tatár, seregeikben vannak elvetemült keresztények is
meg kunok is, akiket németül falboknak nevezünk.
Merseburg városában gyűltek össze a németek; ott
hallották, amit Magyarország királya a cseh királynak
írt, hogy haderejét megújítva, a lehető legnagyobb se-
reggel szeretett volna az ellenséggel szembeszállni, ám
a tatárok ereje miatt ezt nem tudta véghezvinni; de
ugyanígy kijelentette azt is, hogy a tenger mellékén
valamely megerősített helyre akar visszavonulni.[16] Is-
ten veletek.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

6. *IV. Vencel cseh király IV. Konrád választott német királynak / 1241*

Kiváló urának, Konrád úr választott római királynak, a dicsőséges Frigyes Ágost római császár őfelsége fiának Vencel, Isten kegyelméből Csehország királya mindenekben alázatos és hű engedelmességet.

Felséged levelét illő tisztelettel fogadtuk, és tartalmáért méltó hálával adózunk Uraságotoknak, mint jóságos és kegyes urunknak, akinek igaz jóindulatát érezzük irányunkban megnyilvánulni. Ez idő szerint

valóban jelentős híreink vannak, s úgy, amint azt kívántátok tőlünk, tudatjuk Kegyelmességetekkel a tatárokról, hogy a lengyel herceg megölése után visszatértek Magyarországra népük tengernyi és erős seregéhez. E sereg oly hatalmas, hogy Magyarország királyait elűzve, magát az országot elfoglalták anélkül, hogy ellenállásra találtak volna. De még ekkora vakmerőséggel sem érték be, a keresztény népet különböző keserves kínzásokkal fölöttébb sanyargatják, Isten templomait lerombolják, és a rombolás előtt és után válogatás nélkül mindenféle undorító dolgot követnek el bennük, amit embertelen és vadállati nép el tud követni. Ezért, mivel húsvét óta a legteljesebb mértékben kitapasztaltuk cselvetéseiket és csalárdságukat, amikor velük szemben mind Lengyelország, mind Morvaország és Magyarország határán nehéz, nyugtalan napokat éltünk át, s látva a Morvaországban és Ausztriában is végbevitt öldökléseket és gaztetteket, úgy ítéljük meg, és bizalmasan meg is mondjuk, hogy ha az ő feltett szándékukat idejében meg nem akadályozzák, a katolikus hit a keresztény néppel együtt végveszélybe juthat. Felségednek tehát mint gondos és bölcs uralkodónak meg kell fontolnia, milyen előrelátó intézkedéssel vegye elejét embertelenségüknek és fortélyaiknak, és milyen tanácsokkal nyújtson segítséget Isten egyházának az általuk okozott szorongatott helyzetben. Ezért, ha dicsőséges és örök nevet és emlékezetet kívántok magatoknak szerezni s az eljövendő korban utódaitokra hagyni, sürgősen vonuljatok fel ellenük, tudva, hogy Magyarországon a Duna partján állították fel táboraikat, és ott kétségkívül rájuk lehet találni. Mivel mi máris indulunk Magyarországra, Felségteket pedig történetesen késleltetné valami, és visszajövetelünket bevárni óhajtanátok, ha Isten kegyelme folytán épségben visszatérünk, bizonnyal tel

pesebb tájékoztatást tudunk majd adni mindenről.[17] A többit a tanú.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

7. II. Frigyes osztrák herceg IV. Konrád választott német királynak / 1241. június 13.

Dicsőséges urának, Konrád választott római királynak, a kiváló Frigyes Ágost római császár őfelsége fiának Frigyes, Isten kegyelméből Ausztria hercege, Stájerország és Karniola[18] ura őszinte alázattal készséget a szolgálatra.

Mindenek urának, Jézus Krisztusnak, aki sokszorosan próbára teszi híveit a szeretetben, legteljesebb hálánkkal adózunk, amiért nektek és az összes többi uralkodónak belátást adott, hogy a Keresztrefeszített nevének és a birodalom dicsőségének védelmére szerencsésen és eredményesen fegyvert öltsetek. És mert Őszinteségtek tudni kíván mindent a tatárok helyzetéről, előnyomulásáról, valamint viselt dolgairól, melyekkel Magyarországot a Duna mentében Csehország felé haladva letarolták, és, mint ismeretes, teljes pusztulásba döntötték, kérésetekre megírjuk mindazt, amit a fent mondott nép bősz dühe országunk határai mentén váratlanul és galádul véghezvitt; itt most pillanatnyilag megtorpantak, mert a mi közellétünktől igen megrettentek, s ők csak száz közrendű személyt öltek meg, míg a mieink közülük háromszázat vagy annál is többet levágtak. De Magyarország és királyai helyzetéről, akiknek kiűzetése és futása bizonyos, továbbá mindarról, ami Csehország királyát a tatárok dühe és betörése által érte, világosabban tájékozódhattok ezektől az uralkodóktól, mivel az ítéletidő viharát ők maguk végigélték, aminthogy mi is náluk teljesebben tudjuk elszenvedett és véghezvitt dolgainkat

előadni, és elbeszélni. Felvonulásotokra és seregetek összeállítására vonatkozóan érett megfontolásból azt javasoljuk Felségteknek, hogy megfelelő előkészület után, legelsősorban útravalóval és számszeríjászokkal felszerelkezve, csak a bajorokat, frankokat, svábokat és a rajnai katonaságot vegyétek magatok mellé, és országunk sarcolása nélkül haladjatok előre, mivel az a sok kiállott dúlás miatt nem tud kielégítően gondoskodni az ideérkezők szükségleteiről, de azért iparkodunk felajánlani, amit lehet. A többi hercegeket a szászok, meisseniek és türingiaiak élén az elpusztított Csehországon keresztül kell irányítani, hogy azután a két sereg egyesülve, készenlétben álljon nemcsak a birodalom határainak, hanem a mi közreműködésünkkel együtt Magyarország egy részének megvédésére is, ahol az ő foglalásuk, tudniillik a tatároké, a császárságnak fölöttébb terhes lehetne, mivel jelenleg itt állítják fel haderejük legnagyobb részét. Abban bizonyosak vagyunk, hogy e hitetlen tatároknak akkora hatalma és ereje van – amint azt személyesen tapasztaltuk, amikor Magyarországon a közelükbe kerülve összecsaptunk velük, majd a maga részéről tapasztalta azt a magyarok országa és királya is, aki távozásunk után röviddel vereséget szenvedett –, hogy minden erőre és tudásra szükség van az ellenük való védekezéshez.[19] Ünnepélyesen követet és levelet kell küldeni Franciaország, Hispánia és Anglia királyához[20] és a többi öszszes, kereszténynek nevezett főemberekhez, hogy legalább így, együttes oltalmukkal sikerüljön egy ilyen viharnak ellenállni. Ezért tehát félünk közelségük miatt, mely határainktól kétnapi járóföldre esik, hogy betöréseikkel ismételten bajt és veszteséget fognak okozni hazánknak, mivel haderejüket, mely eddig különböző országokban volt megosztva, most tudvalevőleg egyesítették. Végezetül tudja meg felséged, a tatárok a negyven leigázott ország kihasználásából akkora gaz-

dagsággal rendelkeznek, hogy ha megsemmisítik őket, húsz ország ujjonghat e gazdagság és dicsőség felett. Követünket, akit személyesen hozzátok küldünk, kérünk, sietve indítsátok vissza, hogy felvonulásotok részleteiről az ő útján értesülve előkészítsük seregünket, és tisztességgel elébetek menjünk. Feltett szándékunk e kényszerű időben olyan odaadást tanúsítani Felségednek, hogy általa ti is készek és elszántak legyetek irányunkban mindenre, ami hasznunkra válik. Kelt Bécsben, [1241.] június 13-án.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

8. Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek / 1241

Gellértnek, Isten kegyelméből Bordeaux érsekének a narbonne-i Yvo, egykor legfiatalabb klerikusa üdvözletét és azt a törekvést, hogy a rábízott tálentumokról kielégítően számot adjon.

A gonoszok, földi dolgokkal eltelt lelkűek nem ügyelnek az isteni igazságszolgáltatás intéseire, és a megátalkodottakat nem járja át félelem, amíg a rettenetes kárhozat ítélete le nem sújtja őket. Azon csodálkozom ugyanis, hogy most, amikor az egész kereszténységet szörnyű pusztulás fenyegeti, a föld királyait és többi hatalmasságait mind ilyen csökönyösség tartja fogva, és ti, akikről azt mondják, hogy az Isten iránti buzgó szeretet birtokában vagytok, nagyságotok súlyával nem [tudjátok] a makacsok szívét a vihar [megfékezésére] indítani; pedig sokak, mégpedig a bölcsek előtt tekintélyetek is lenne, és hinnének is nektek. Továbbá hogy a tatárok váratlan támadása mekkora veszély a keresztényekre, azt egyedül csak azok tudják, akik már tapasztalták. Mert nincs olyan rossz hír, mely

e nép kegyetlenségéről és csalárdságáról valótlant ul
líthatna: elvetemült szokásaikat úgy fogom most nek
tek röviden előadni, hogy semmit sem mondok, ami
ben kételkednék, vagy amit csak sejtenék, hanem csak
azt, amit bizonyossággal kitapasztaltam és tudok
Mint ismeretes előttetek, a múltban vetélytársaim go
nosz eretnekséggel vádoltak be a római kúria akkori
legátusánál, Curzuni Robert mesternél, s mert nem
lelkiismeret-furdalásból, hanem az ügy gyalázatossá
gát szégyellve elkerültem a vizsgálatot, ez maga is gya
núba fogott. Meghallva tehát e tekintélyes férfiú fe
nyegetéseit, elmenekültem üldözőm szeme elől. Ettől
fogva sok tartományt kellett bejárnom, míg Como vá
rosában az ott tartózkodó patarénusoknak[21] elpana
szoltam, hogy az ellenem sürgetett ítélettől hajtva ho
gyan mentem számkivetésbe az ő hitük miatt, melyet,
Isten a tanúm, korábban sohasem tanultam és nem is
követtem. Ennek hallatára a patarénusok megörültek,
és boldognak neveztek, amiért az igazságért üldözte
tést szenvedtem el. És három ragyogó és élvezetes hó
napot töltöttem el náluk, és nap mint nap hallgattam
azokat a tévedéseket, helyesebben inkább szörnyűsé
geket, melyeket az apostoli hittel szemben bizonygat-
tak. Kedvezéseikkel ígéretemet vették, hogy azoknak
a keresztényeknek, akikkel alkalmam lesz hosszasab-
ban beszélgetni, ezentúl meggyőzően hirdetni fogom,
miszerint Péter hitében senki sem üdvözülhet, és ezt a
vélekedést tanítom majd állhatatosan. Miután szava-
mat adtam rá, kezdték előttem titkaikat felfedni: el-
mondták, hogy Lombardia csaknem minden váro-
sából és néhány tusciai városból is Párizsba küldtek
fogékony tanulókat, akiket logikai álbölcselkedések-
kel, máskor teológiai eszmefuttatásokkal rábeszéltek,
hogy az ő tévtanaikat terjesszék, és az apostoli hitval-
lást megcáfolják. Sok kereskedőt is küldenek ilyen
szándékkal a hetivásárokba, hogy gazdag, világi asz-

társaikat és vendéglátóikat, akikkel bizalmas beszélgetésre nyílik alkalmuk, tévútra vezessék, különféle nyerészkedésekkel mások pénzét maguknak megszerezzék, és ugyanígy a lelkeket is az Antikrisztus hatalmába hajtsák. Miután a mondott eltévelyedett barátoktól engedélyt kértem rá, Milánóba küldtek hittársaikhoz vendégeskedni. Így aztán Lombardia összes városait bejártam a Pó közelében, mindig patarénusokkal érintkeztem, távozásomkor mindig az egyik csoporttól a másikhoz kaptam ajánlólevelet. Végül Cremonába, a Forum Julianum hírneves városába értem; a patarénusok kitűnő, nemes borait ittam, raviolit, szentjánoskenyeret és más ínycsiklandó dolgokat fogyasztva, miközben a csalókat rászedtem, mert patarénusnak vallottam magamat, de hitemben, ha nem is a tett tökélyében, Isten a tanúm rá, keresztény maradtam.[22] Cremonában három napot töltöttem, miután a bűntársak beleegyeztek, de a püspökük, bizonyos Petrus Gallus nevű – akit utóbb, mint hallottam, valami kicsapongás miatt ők maguk elkergettek – gyanúsnak talált, és ellenem szólott. Innen egy laikus fráter kíséretében továbbvándorolva, elértem Aquileia csatornáit, majd onnan is továbbmenve, egy Friesachnak nevezett városban szálltunk meg a barátoknál.[23] De mert következő reggel a fráter magamra hagyott, egyedül bolyongtam végig Karintián, míg aztán egy bizonyos ausztriai városban, melyet németül Neustadtnak, azaz Újhelynek mondanak, valamiféle új, begineknek nevezett szerzetesek fogadtak be magukhoz. És a legközelebbi városban, Bécsben s a körülfekvő helységekben több éven át bujkáltam, jó tetteket – ó, jaj! – rosszakkal váltogatva, mert az ördög bujtogatására elég féktelenül éltem, lelkem szavának bűnösen ellenszegültem, de az említett tévtantól mégis sokakat visszatérítettem.[24] Ezért tehát és a sok más, keresztény népünk körében elburjánzó bűn miatt az Úr haragjá-

ban úgy viselkedett irántunk, mint a pusztító ellen mint a félelmetes bosszúálló. Ezt azért mondom, m egy nemzetnek nem nevezhető, embertelen ember ből álló hatalmas népség, amelynek törvénye a tö vénytelenség, haragja az őrjöngés, az Úr haragján vesszeje, vadul pusztítva végtelen földeket jár be, minden akadályt öldökléssel és gyújtogatással szö nyűséges módon megsemmisít. Ezen a nyáron c említett és tatárnak nevezett nép a meghódolt és ell lalt Pannóniából kijővén, számtalan sok katonával fe nyegetőn körülvette a mondott várost, ahol éppen is tartózkodtam. A mieinknek nem volt benne tob harcosuk, mint az az ötven katona, akiket a herc húsz számszeríjásszal az erődítésben hagyott. Ezek magasabb pontokról áttekintve a körülözönlő seregen mind elborzadva látták az Antikrisztus csatlósain iszonyú vadságát, hallották Istenhez szállni a kör nyékbeli keresztények keserves panaszait, akiken a ta tárok hirtelen rajtaütöttek, s akik állapotukra, vagyo nukra, nemükre, korukra tekintet nélkül, különböz kínok árán mind elpusztultak. Holttestüket a vezére a kutyaevőkkel és más hulladékevőkkel együtt úgy et ték, mint a kenyeret, csak a csontokat hagyták meg dögkeselyűknek. De ami csodálatos, a váratlanul ott termett falánk és kiéhezett keselyűk alig akarták enni a maradványokat. Az öreg és csúnya asszonyokat úgy osztották étkül a közkatonának számító emberevők nek, mint a napi fejadagot; a szép nőket nem ették meg, hanem kiáltozásuk és jajveszékelésük közepette töme gesen közösülve velük, megfojtották. A szüzekkel is addig fajtalankodtak, amíg ki nem lehelték lelküket, akkor mellüket levágták, ezt az elöljárók részére ínyencségnek félretették, s végül a szűzi testeket lak mározva elköltötték. De mert közben őrszemeik egy hegyfok magaslatáról meglátták Ausztria hercegét a cseh király, az aquileiai pátriárka, a karantán herceg és

őrgrófnak nevezett badeni kíséretével, valamint a szomszédok számos hatalmasságával, már harcra kész hadrendben, az egész istentelen sereg nyomban elinalt, és valamennyi lovasa a szerencsétlen Magyarországra tért vissza.[25] Amilyen gyorsan felbukkantak, éppolyan hirtelen el is tűntek, ezért az összes szemtanúk még nagyobb rettegéssel beszélik el a látottakat. A visszafutó tatárokból a dalmát uralkodó nyolcat elfogott; ezek közül Ausztria hercege felismert egyet, egy angol születésűt, akit azonban valami gaztett miatt örökre száműztek Angliából. Ez az ember két ízben járt Magyarország királyánál a tatárok gonosz királyának küldetésében mint követ és tolmács, és nagyon világosan, határozottan megfenyegette őt baljós dolgokkal – melyek utóbb be is következtek –, ha nem adja magát és országát a tatárok szolgaságára. Mikor vezéreink arra ösztökélték, hogy az igazságot mondja a tatárokról, láthatólag egyetlen esküt sem mulasztott el, sőt annyira esküdözött, hogy még az ördöggel is elhihette volna. Először tehát saját magáról mesélte el, hogy közvetlenül száműzetését követően, azaz harmincéves kora előtt Akkon városában szerencsejátékon mindenét elveszítette, és télvíz idején egy szál zsákruhában, marhabőr saruban, szőrsapkában, kimondhatatlan éhségtől hajtva, betegen, teljesen megkopaszodott fejjel, mint egy féleszű, a némák módjára artikulálatlanul kiáltozva, szabadon bejárt sok tartományt, és szívélyes vendéglátókra találva, valahogy eltengette életét, noha szavainak könnyelműségével és szíve állhatatlanságával mindennap eladta magát az ördögnek. Végül a sok nyomorúság, az éghajlat és ételfélék folytonos változása miatt az ázsiai népeknél súlyos bágyadás fogta el, és életuntságba roskadt. Nem tudott tehát sem továbbmenni, sem visszafordulni, e helyen megállapodott, és lassanként magához tért. És mert valamelyest értett a betűvetéshez, kezdte az otta-

ni beszédet írótáblára leírogatni, és nemsokára olyan jól beszélte, hogy helybelinek vélték. Ugyanilyen könnyedséggel több nyelvet megtanult. A tatárok te hát kémjeik útján kiszemelték, és magukhoz hívták, s amikor az egész világ uralmát követelő kiáltványukra feleletet kaptak, sok ajándékkal hűségükre és szolgála tukra kötelezték, mert tolmácsokra volt szükségük. A tatárok szokásait és babonaságát, testalkatát és test magasságát, hazáját és harcmodorát illetően esküvel erősítette, hogy azok mindenkin túltesznek, annyira kapzsik, hirtelen haragúak, csalárdak és könyörtele nek. De a büntetés szigora, a feljebbvalóik által kiró ható iszonyú fenyítések elejét veszik az egymás közötti viszálykodásnak, kölcsönös rászedésnek és durva bán talmazásnak. Törzsfőiket isteneknek nevezik, és bizo nyos időszakokban ünnepségekkel áldoznak nekik, több részleges ünneppel, de csak négy általánossal; azt hiszik, hogy csakis értük van az egész mindenség. A lá zadók elleni kegyetlenségben semmit sem tartanak bűnösnek. Mellkasuk kemény és hatalmas, arcuk so vány és fakó, hátuk merev és egyenes, orruk tömpe és rövid, álluk kiálló és hegyes, felső állkapcsuk rövid és mélyen ülő, fogaik hosszúak és ritkák, szemhéjuk a szemöldöktől leér az orrukig, szemük villogó és fekete, tekintetük sunyi és sötét, végtagjaik csontosak és ina sak, combjuk vastag, alsó lábszáruk viszont rövid. Mégis olyan magasak, mint mi, mert ami az alsó láb száruk hosszából hiányzik, az a felsőtestben kiegyenli tődik. Hazájuk, melyet egykor elhagytak, teljesen puszta föld, túl az összes ázsiai népeken, ahonnan az oroszlánokat, medvéket és a többi vadállatokat íjjal és egyéb harci eszközökkel kiűzték. Ezek bőréből cser zéssel könnyű és mégis áthatolhatatlan fegyvereket készítettek maguknak. Nem nagy termetű, de igen erős és kevés takarmánnyal beérő lovaik vannak, me lyeket igen vitézül ülnek meg; hajítódárdákkal, buzo

gányokkal, kétélű tőrökkel és kardokkal szoktak harcolni, fáradhatatlanul és keményen, harcmodoruk fő erőssége és fortélya mégis a nyilazás. Mivel hátulról gyengébben vannak felfegyverezve, hogy meg ne fussanak, csak akkor kezdenek hátrálni a csatából, ha már vezérük legfőbb zászlaját visszakozni látják. Legyőzve nem könyörögnek, győztesen pedig nem kegyelmeznek. Mind egy emberként tartanak ki azon szándékuk és céljuk mellett, hogy az egész világot uralmukba vegyék, de számukat milliókban nem lehet megállapítani. Hatszázezernyi csatlósuk, mikor a seregnek szállást csinálni előreküldik, futárlovakon száguldva, háromnapi járóföldet tesz meg egyetlen éjszaka alatt, majd hirtelen szétoszolva a tartomány minden részébe, rajtaüt az egész fegyvertelen és védtelen, szerteszéjjel levő népességen, és olyan mészárlást visz véghez, hogy senki se marad, akit a megszállott ország királya vagy uralkodója velük szemben hadba és harcba állítson. Az összes népeket, az országok uralkodóit mind alvás idején, valami koholt ürüggyel lepik meg. Hol azt hazudják, azért kerekedtek fel hazájukból, hogy Köln város ékességét, a háromkirályok szent testét magukhoz visszavigyék; hol, hogy hatalmaskodásukért és zsarnokságukért bosszút álljanak a rómaiakon, akik valaha régen megverték őket; hol csak az északi, barbár népeket akarják leigázni vagy fegyelmükkel a németek dühét megfékezni; máskor azért keltek útra, hogy a galloktól a katonáskodást eltanulják; egyszer azért, hogy az ő tömegeiknek elegendő termékeny földre tegyenek szert, máskor azért, hogy Galíciába Szent Jakabhoz zarándokoljanak.[26] Voltak olyan együgyű királyok, akik e koholmányok hallatán szövetséget kötve, szabad áthaladást biztosítottak nekik országukon keresztül, de a szövetség nem mentette meg őket, ugyanúgy elpusztultak. Most tehát, amikor az egész kereszténység fölé ekkora veszedelmek tor-

nyosulnak, ugyan mit tesznek a szent barátok e durva babonaságok lobogó tüzével, méghozzá a tűz fészkével, ők, akik el akarják hitetni, hogy másokhoz képest a legtökéletesebb utat választották?! Pedig a gyónások és egyéb bizalmas kapcsolatok révén az uralkodók és főemberek kegyét élvezik, ezért a tatárok ellen a fülük be kellene kiáltaniuk hangosan, sürgetőn és nyersen, rosszul teszik, ha nem kiáltanak, még rosszabbul, ha csak színlelik, legrosszabbul, ha megalkusznak. Vajon a fekete és a fehér barátok meg a premontrei kanonokok, akik el akarják hitetni, hogy a világ számára meghaltak, e fenyegető veszedelmek láttán miért nem hirdetik meg a kereszt felvételét a tatárok ellen?![27] Ó, királyok ostoba tanácsadói, közönyösen hallgató püspökök és apátok! A soha nem hallott, bősz kegyetlenség már hat keresztény országot pusztított el, és ugyanez vár a többiekre is; ahelyett, hogy a meggyilkoltak példája a túlélőket óvatosságra intené, a legfélelmesebb ellenségeket otthagyjuk a hazában, miközben a tengeren túl harcba szállunk a legártalmatlanabbakkal! Ezért én, aki atyaságtok kegyéből vagyok az, aki vagyok, megfontolásra elétek tárom az Úrban: semlegesek lévén Franciaország, Anglia és Hispánia királya között, igyekezzetek őket, ha csak tudjátok, valami módon rávezetni, tegyék félre minden egymás közti viszályukat vagy örökre, vagy a jelenben, és még idejében tárgyalják meg együtt, személyesen, hogy hogyan tudnának e sokezernyi vad néppel biztosan szembeszállni. Esküszöm Krisztus hitére, amelyben üdvözülni remélek, hogy vagy ők űzik el ezt a sok szörnyeteget mind egy szálig, vagy egyenként fognak elveszni. Isten veletek!

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

9. Ponce d'Aubon francia templomos lovagrendi magister IX. Lajos francia királynak / 1241

A magasságos király őfelségének, Isten kegyelméből Franciaország királyának Ponce d'Aubon, a templomos lovagrend franciaországi nagymestere üdvözletet és készséget, hogy akaratotokat mindenben az Úr tiszteletére és dicsőségére teljesítse.

Íme, a tatárokról szóló hírek úgy, amint a káptalanba érkezett lengyelországi testvéreinktől hallottuk.[28] Tudatjuk felségeddel, hogy a tatárok elpusztították és letarolták Henrik lengyel herceg országát, őt magát számos báróval együtt megölték; a mieink közül hat fráter, három lovag, két altiszt és ötszáz ember halt meg, három testvérünk pedig, akiket jól ismerünk, elmenekült. Ezután tönkretették egész Magyarországot és Csehországot, majd a hadsereget három részre osztották: egyik van Magyarországon, a másik Csehországban, a harmadik Ausztriában. Lengyelországban két legjobb erősségünket és három falunkat lerontották; amink pedig Cseh- és Morvaországban volt, azt mind teljesen lerombolták. És attól tartunk, hogy ugyanezek a dolgok várnak Németországra is! Tudjátok meg továbbá, hogy a magyar és a cseh király, a lengyel herceg két fia, valamint az aquileiai pátriárka nagy sokaságot mozgósított, ezt három seregük közül egyik sem merte megtámadni. És tudjátok meg, hogy Németország valamennyi bárója, a király maga, az egész klérus és minden egyházi ember: szerzetesek és laikus testvérek, felvette a keresztet. A jakobiták és ferencesek Magyarországon is nyomban keresztet öltöttek, hogy a tatárok ellen menjenek. És amint testvéreink mondották nekünk, ha Isten akaratából úgy adódna, hogy ezek vereséget szenvednének, országotokig senkit se fognak találni, aki képes ellenállni ne-

kik. És tudjátok meg, hogy nem kímélnek senkit, hanem mindenkit legyilkolnak: szegényt és gazdagot, kicsinyt és nagyot egyaránt, kivéve a szép nőket, azért hogy kényüket töltsék rajtuk, s miután kényüknek alá vetették, megölik őket, hogy semmit se mondhassanak el seregük állapotáról. Ha pedig követet küldenek hozzájuk, a sereg elő őrsei elfogják, bekötik a szemét, és uruk elé vezetik, aki, mint ők mondják, az egész világ fejedelmévé kell hogy legyen. Várakat, erős városokat nem szállnak meg, de mindent lerombolnak. Mindenféle húst megesznek, kivéve a disznó húsát. Egyetlen várost sem gyújtanak fel, csak ha ellenáll nekik; akkor az ingóságokat egy magas helyen elégetik, hogy tüze messzire ellássék mint a győzelem jele. Aki elesik közülük, azt szintén elégetik; amelyikük pedig fogságba kerül, az többé nem eszik, s így éhhalálnak adja magát. Semmiféle vasfegyverzetük nincsen, szükségük sincs rá, nem is zsákmányolnak ilyet: az ő fegyverzetük cserzett bőrből készül. És tudjátok meg, hogy Cseh-, Magyar-, Lengyel-, Német- és Morvaországból a magiszter nem jött el káptalanunkba, mert annyi embert toboroz, amennyit csak tud, hogy a tatárok ellen menjen.[29] Ezt a káptalanunkba küldött testvéreink által jelentette nekünk, és mi hisszük, hogy így van. A tatárok nem adnak rá, hogy valaki vezesse őket. És tudjátok meg, hogy seregük akkora, amint az onnan menekült testvéreinktől hallottuk, hogy jó tizennyolc mérföld a hossza és tizenkettő a szélessége, és egy nap alatt annyit tesznek meg lóháton, amennyi Párizstól Chartres-ig az út.[30]

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

10. IX. Gergely pápa IV. Bélának / 1241. június 17.

Sírás és jajgatás hangját hallottuk az égben, és nagy szomorúsággal, keserűn fájlaljuk, hogy a mennyből lesújtó ítélet már mindenfelől pusztítja a keresztény népet, hogy hívők kardja hívők ellen fordul gyilkosan, s a pogányok pallosa kegyetlenül tombol Krisztus tisztelői között. Mert ahogy az emberiség bűneinek lármája egyre erősbödött, felszállt a Mindenható fülébe, s arra kényszerítette őt, aki mintha nem látná, mind ez ideig hallgatott, aki népe megjavulását béketűrőn várta, hogy a visszásságok megtorlására kardot rántson, s az utálatos gaztetteket a vétkesek által kihívott súlyos büntetéssel tüntesse el türelmessége elől. Ezért mindenki, akinek szívét az Úr félelme megérintette, szőrruhát öltve, magára hamut hintve, sóhajok és könnyek között kövesse meg illőn az isteni irgalmasságot, hogy az, aki a megbocsátásra mindig kész volt, aki a gonoszság fölött mindenkor győzedelmeskedett, a kivont kardot hüvelyébe visszaparancsolja, és haragját az istentelen népségekre fordítva, a Fia jelével megkülönböztetett népen könyörülni kegyeskedjék. Reméljük, hogy Istenünk, noha kemény szidalommal kezdett ostorozni minket, mégse szándékozik színe elől eltörölni azokat az országokat, melyek az Ő nevét hívják segítségül, sőt valójában arra törekszik, hogy az örök büntetéstől megmentse a vétkeseket, s az időszakos büntetés jótéteményét javukra, emberi nemünk megtisztulására fordítsa. Mert bár Izrael fiait is megérintette olykor a pusztában a halál kísértése, az Úr haragja sohase tartott sokáig. Bizony, noha mélységesen nyugtalanít minket az a nyomorúság, mely az összes hívőket fenyegeti, de Magyarország szerencsétlensége, hogy a tatárok megtámadták, és nagy részét elfoglalták, amint leveletek olvasásából sok könnyet ejtve megtudtuk,

annál is inkább nagy és különös szomorúsággal töltötte el szívünket, mert mi ebben az országban Isten és az apostoli szék iránti tiszta alázat jeleivel találkoztunk, s mert fényes emlékű elődeidet és királyi nagyságodat az egyház tetszését teljesíteni késznek ismertük. Vessük szilárd reményünket az Úrba, aki lehetővé tette ugyan, hogy Senacherib, az asszírok királya Izrael földjére behatoljon, de Ezékiás töredelmes bánatától megindulva, egyetlen éjszaka alatt megsemmisítette az ellenség sokaságát.[31] Intjük, figyelmeztetőn biztatjuk Felségedet, és kérleljük az Úr Jézus Krisztusban, hogy bízva Benne, aki az alázatos népet felmagasztalja, és megalázza a felfuvalkodottat, királyi nagysághoz illő erővel és eréllyel készülj fel megvédeni a fent mondott országot s a katolikus hitet, melyet azok a barbárok most tudvalevőleg különös indulattal szorongatnak; annál törekvőbb hévvel igyekezzél ostromuknak ellenállni, mert azáltal nevednek és tekintélyednek megkülönböztetett fenséget szerzel. Mindenesetre mi Isten segítségével hathatós támogatást és tanácsot fogunk nyújtani neked s a fent mondott országnak, hiszen ebben a válságos helyzetben nem lehet, nem szabad magadra hagynunk; személyedet és családodat az apostoli szék és a magunk oltalmába fogadva, azt a mentességet biztosítjuk és ugyanazt a bűnbocsánatot osztjuk neked, valamint mindenkinek, aki a kereszt jelét felöltve, a fent mondott ország védelmében a tatárok ellen indul, mint amit az egyetemes zsinat a Szentföldre menőknek ad. Kelt a Lateránban [1241.] június 17-én.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

11. IX. Gergely pápa a magyar főpapoknak / 1241. június 17.

Sírás és jajgatás hangját hallottuk az égben, és nagy szomorúsággal, keserűn fájlaljuk, hogy a mennyből lesújtó ítélet már mindenfelől pusztítja a keresztény népet, hogy hívők kardja hívők ellen fordul gyilkosan, s a pogányok pallosa kegyetlenül tombol Krisztus tisztelői között. Mert amint a mi Krisztusban kedvelt fiunk, Béla, Magyarország királya leveléből sok könny között megtudtuk, a tatárok istentelen népe, miután Magyarország egy részét már elfoglalta – ahogyan az Úr ezt megengedte –, nemcsak az említett országot kívánja tönkretenni, hanem az egész keresztény világ elpusztítására készül. Valóban, e király és országa fájdalmában annál is inkább osztoznunk illik, mert őt, valamint elődeit úgy ismertük, mint akik az isteni akaratot teljesíteni készek voltak, s az egyházhoz mindenkor forrón ragaszkodtak. Ezért intjük és figyelmeztetve biztatjuk mindnyájatokat, s a bűnök bocsánatára mellékeljük nektek az apostoli írás parancsát, hogy e királyt és övéit, ha bármikor részeitekre érkeznének, ott tartózkodnának, vagy rajtuk áthaladnának, teljes tiszteletadással fogadjátok, ellátásáról uralkodóhoz illően, tisztességgel gondoskodjatok, sem személyükben, sem javaikban akadályoztatni ne hagyjátok, hanem törekedjetek őt mások háborgatásától bátran és vitézül megvédeni és erőtökhöz mérten támogatni, hogy ezáltal az isteni engesztelést minél bőségesebben kiérdemelhessétek, minket pedig, akik az iránta mutatott tiszteletet és engedelmességet úgy tartjuk majd számon, mint amit teljes egészében nekünk s az egyháznak tettek, hálás viszonzásra kötelezzetek. Kelt a Lateránban [1241.] június 17-én.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

12. II. Frigyes német-római császár IV. Bélának / 1241

[...] A birodalom dicsősége, mely nekünk, császároknak a fenséget biztosítja, a zavaros idők során Itáliában erősen megkisebbedett; visszaállításának gondja tanácsod s más uralkodók tanácsa szerint sokáig e részekre kötött minket. [...] De mert korábban hallottuk a tatárok barbár népéről érkezett híreket, hogy váratlan támadásokkal behatoltak Magyarországra, úgy gondoltuk, amikor a legközelebbi védfal ég, megfontoltabban kell dolgainkhoz látni. Azonnal latolgatni kezdtük, mint aki egyrészt az egész kereszténység ügyeiben illetékes a tanácsra, másrészt a katolikus hit megoltalmazását mérlegeli: a keresztény vallás védelmére császári méltóságunk tiszte kötelez, ellenségeivel minden erőnkből szembe kell szállnunk. De a parancsoló szükség miatt későbbre kellett halasztani: a császárságnak ezt a nagyon nehéz, bennünket különösen, mindenekelőtt érintő ügyét nem szabad félretennünk, miután annyi harci áldozattal, német vér ontása árán tartottuk kézben, s a német fegyverekkel a célhoz már közel is vittük – ezt az ügyet a legrövidebb időn belül be kell fejeznünk. Nehogy rosszabbra forduljon, s ami könnyen megtörténhet, az itáliai népek uraik távollétét szokásuk szerint kihasználják, és a visszatérésünk érdekében kifejtett nagy munka s a ráfordított költség mind kárba vesszen, és az ügy kiújulása ismétlődő, súlyosabb veszélyt jelentsen nekünk s a császárságnak. Egy másik nyomasztó és nyilvánvaló akadály is fölmerült: ugyanis a római pápával fennálló, régi keletű viszályunk kiélesedése a múltbeli tapasztalat rémképét vetíti a jövőbe, mely mint indokolt félelem állandóan ott lenne gondolatainkban, s joggal nyugtalanítana: hogy azalatt, míg mi a barbár ellenség leverésére megyünk, netán a környezetünkbeli, belső ellenség [...]

or uralmunkra, mivel a közeli ellenség könnyebben tud ártani [...]. Ezért, minden mást mellőzve, szerencsés lépteinket a Város felé irányítottuk;[32] közeledünk a római részekhez [...]. Reméljük azonban, hogy jelenlegi lépésünkkel a béke áldását szerezzük meg a világnak, s miután Itália állapotát békésen rendeztük, és uralmunkat Isten biztonságába helyeztük, gazdagsággal megrakodva, nagyszámú egybegyűlt nemzet kíséretében, az anyaszentegyház várva várt áldásával fogunk felvonulni, hogy ha a seregek Ura megsegít [...], a tatárok sokaságát legyőzzük. Arra biztatunk tehát, igyekezzél ezalatt minden erődet összegyűjtve, kedvelt fiunkhoz, Konrád választott római királyhoz csatlakozni a közös ellenség támadásainak és betöréseinek erőteljes visszaverésére, hogy ne találhasson szabad teret, amíg mi a legnagyobb erővel végső elzavarásukra megérkezünk.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

13. Felix, a bécsi Schottenstift apátja a nyugati papságnak / 1242. január 4.

Az egyházi férfiaknak és az egész anyaszentegyház azon híveinek, akik ezt a levelet látni vagy hallani fogják, Felix, Szűz Mária alázatos apátja és ugyanazon hely Szent Benedek-rendi, Magyarországon lakó egész konventje a Szentlélek vigaszát a Szent Benedek által kiérdemelt üdvösséggel és örök dicsőséget.

Szeretetekbe ajánljuk e levél átadóit, B. és I. testvéreket, rendházunk szerzetes papjait, akiket az oroszországi Szent Mária-monostorból küldünk át Írországba, hogy ott tartózkodjanak. És ezt, ó, fájdalom, az izmaelitáknak mondott tatárok nem várt feltűnése miatt kell tennünk.[33] Ó, jaj, az anyaegyház búsul és bánkódik fiainak, Isten szolgáinak sorsa felett, hogy kü-

lönböző nemzetek közé szóródnak szét a váratlanu
felbukkant tatárok miatt, akik a keleti végeket hata-
mas erővel megtámadták, és az ott lakók nagy rész
kiirtották; ezenfelül egyházunk javait, a testvé
fenntartását szolgáló jövedelmeket teljességgel me
semmisítették. Azt mondják, negyvenkét év telt
azóta, hogy elindultak a hegyek közül, melyek körü
zárták őket. Előnyomulva az – úgy véljük – átkozo
helyekről, Ázsia tartományait bestiálisan feldúlták,
föld négy királyát a főemberekkel együtt kegyetlen
lemészárolták: megölték Kappadócia igen hatalma
királyát, a perzsák királyát elöljáróival egyetemben
hasonlóképpen huszonöt tekintélyes orosz herceget
a boldog emlékű H[enrik]-et, Lengyelország hercegé
negyvenezer emberrel – egyetlen napon, szinte eg
szempillantás alatt.[34] Ezután megfutamították Ma
gyarország Béla nevű dicső királyát, valamint háro
érseket, négy püspököt és hatvanötezer embert
Ugyanebben a csatában halálosan megsebesítették
Kálmánt, a fent mondott király öccsét, úgyhogy rövi
desen meg is halt. Innen továbbmenve, Ausztria e
Stájerország jeles hercegének, a trevisói őrgrófságnak
Morva- és Csehországnak határára, az Úr születés
napján a befagyott Dunán nagy erővel átkeltek a folyó
másik oldalára, a fent mondott uralkodók országait
feldúlták, és körös-körül mindent vadul megsemmisí
tettek.[35] Nem kímélik egyik nemet sem, és elmondha
tatlan szemérmetlenségeket visznek véghez; a templo
mokban asszonyokkal hálnak, más, Istennek szentelt
helyekből pedig – mely fájdalom! – a jószágnak istállót
csinálnak. Kevélységük Isten haragjából úgy elhata
masodott, hogy főpapok, tudniillik érsekek, püspökök
és apátok, előkelőek és közrendű népek megszámlál
hatatlan sokasága menekül a barbárok féktelen vezére
elől, mivel csak halál vár rájuk. A meggyilkolt szerze
tesek, apácák, prédikátorok szánandó halálukkal

Krisztus nevéért mártírokká lettek, akik, hisszük, örök boldogságban egyesülnek. Ezért alázatosan kérjük Kedvességteket, hogy e hozzátok menekülők előtt tárjátok ki az irgalmasság ölét. Kelt Bécsben, a kegyelem 1242. évében, január 4-én.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

14. IV. Béla a pápának / 1242. január 19.

Krisztusban szentséges atyának és úrnak,[36] isteni gondviselésből a szentséges római egyház főpapjának, B[éla], ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia és Kunország királya, mindenben ájtatos fiúi tiszteletét, amint illik.

A legfőbb atya, aki bölcsességével végtől végig mindent erősen kézben tart, és szépen elrendez, jegyesét, a szeplő és ránc nélküli egyházat, amelyet saját oldalsebéből kifolyó drága vérével váltott meg a kereszt fáján, olyan erős sziklára óhajtotta alapítani, hogy azt a pokol kapui is, erőt nem tudván venni rajta, szolgálják, különösképpen pedig egyedül Péterre és az ő utódaira bízta kormányzását, hogy mindazok, akik igazán ezen egyház fiainak vallják magukat, úgy engedelmeskedjenek neki, mint a tagok a fejnek, és kellő időben bizton kapjanak kölcsönös vigasztalást. Mivel az isteni gondviselés, amely rendeléseiben nem tévedhet, Titeket választott e tisztség csúcsára, mi pedig minden elődeinket és önmagunkat mindig ezen egyház ájtatos és engedelmes fiainak tudtuk, ezért különösképpen Bennetek vetjük meg reményünk horgonyát ezekben a napokban, mikor leigázott minket a tatároknak nevezett pogányok sokasága, nem tudván nekik mi és a mieink ellenállni, hacsak a Ti; az egyház és a katolikus fejedel-

mek segítsége Isten után nem támogat. Elküldtük a Szentszékhez először a tisztelendő váci püspök atyát, hogy Magyarország veszedelméről és Krisztus itteni egyházainak végveszélyéről értesítsen, másodszor Lukácsot, a győri egyház prépostját és István főesperest, akik, mint értesültünk, elpusztultak a tenger hullámaiban.[37] Íme, most harmadszorra küldjük Atyaságtokhoz kedves szerzetes testvéreinket, kérve Atyaságtokat, engedje szívéig hatolni a bilincsbe vertek sóhajait, a gyászoló özvegyek, árvák és kisdedek zokogását, és hogy a Magyarországon újonnan beplántált egyház iránti buzgóság nyomorultul tövestül ki ne gyomláltassék, minél gyorsabban küldjön Magyarországra olyan harcosokat, akik tudják, akarják és képesek velünk és Istennek hála, még szép számmal levő mieinkkel együtt Istenért magukat falként odavetni, főképpen azért, hogy a Duna folyót át ne léphessék, melyen a mindenható Isten eddig megakadályozta átkelésüket,[38] különben Krisztus nevének emlékezete s a római egyház áldásából nekünk és atyáinknak mind ez ideig juttatott korona dicsősége attól kezdve eltöröltetik, és szabad utat nyernek mindenfelé a többi országok megrohanására. Mert Krisztus nevének e káromlói nem elégszenek meg a mi határainkkal, hanem arra készülnek, hogy minden keresztény országot vad állati dühöngő kegyetlenséggel letiporjanak, és Isten egyházait lerontsák, ha tehetik. Arra kérjük tehát Szentségteket, hogy a velenceieknél, akiknek hajítógépeire a mondott folyón való átkelés megakadályozására leginkább szükségünk volna, de más keresztény fejedelmek országaiban is hirdessen keresztes hadjáratot, megértetve velük, hogy ez a veszedelem az egész kereszténység meggyalázásával fenyeget, s buzdítva őket és bűnbocsánat ígéretével lelkükre kötve, hogy aki az egyház közös javát és saját boldogulását egyaránt akarja, az üdvöt adó kereszt jelét felvéve, el ne

mulassza nagyböjt közepéig fegyveresen Magyarországra jönni. Bizton reméljük, hogy ha Szentségtek minderről gondoskodik, Isten segítségével győzelmet fogunk aratni a pogányokon. Buzgón kérjük azt is, hogy amit kedves testvéreink az elpusztult egyházak, nevezetesen az esztergomi, kalocsai és győri dolgairól megbízásunkból elő fognak Atyaságtoknak adni, hathatósan magáévá tenni kegyeskedjék. Kelt Császma mellett 1242. január 19-én.[39]

PATAKI JÁNOS FORDÍTÁSA

15. Magyarok a pápának / 1242. február 2.

A Krisztusban szentséges atyának [...], úrnak, a római szentegyház isteni gondviselésből rendelt főpapjának a székesfehérvári, esztergomi, budai, veszprémi és pécsi káptalan, a ciszterci, premontrei, Ágoston-rendi és Benedek-rendi apátok, perjelek és fráterek, a domonkos és ferences rend testvérei, az ispotályosok, templomosok és más rendek fráterei, ispánok, katonák, várnépek, városlakók és mindkét nembeli más közösségek Magyarország területéről, tudniillik a tatárok után megmaradottak, akik az említett városokban, várakban, vármegyékben és más megerősített helyeken öszszegyűltek, csókkal illetik a földet a szent lábak előtt.

Mivel a szentséges római egyház valamennyi egyház anyja és tanítómestere, a leginkább sanyargatott és tanácstalan egyházaknak Isten után egyedüli menedéke, hogy – nem tudva, mit tegyenek – miként az anyai ölre, reá emeljék tekintetüket. És mert evégből az isteni kegyesség az egész egyházról való gondoskodást tireátok bízta, Szentatya, hogy az irgalmas és könyörületes Isten példájára, akinek helytartója vagytok a földön, irgalmasak legyetek mindenkivel, de legfőképp

azokkal, akiket a Megfeszített nevének bántalma- nyomorúságba sújtott, így méltán bízik ebben M- gyarország egyháza is, mely sok, különféle csap- kis híján megsemmisült, s a gyötrelmek mély- mint Isten utáni egyetlen menedékre, reátok e- könnyektől elhomályosult szemét. Eközben erősen méli és szilárdan tartja azt, hogy ha az apostoli k- gyesség gyorsan a segítségére siet, nemsokára fel- madhat. Tudja meg tehát Szentatyaságtok, hogy a Keresztrefeszített ellenségei, akiket tatároknak h- nak – mint hisszük, bűneink miatt –, hirtelen és úgy szólván váratlanul Magyarországra törve, az orszá- legnagyobb részét a Duna folyóig elpusztították. Püs- pököket, apátokat, szerzeteseket, domonkosokat, fe- renceseket, templomosokat, ispotályosokat, préposto- kat, espereseket, kanonokokat, papokat, klerikusokat, ispánokat, katonákat, síró-rívó kisdedeket öltek meg és mindkét nemből megszámlálhatatlanul sok embert, akiket óvatlanul társaiktól különválva találtak. Falánk tűz emésztett meg ifjút és szüzet, csecsszopót és öreget egyaránt, akik után még jajveszékelő özvegyek sem maradtak, olyannyira, hogy már-már beteljesedik raj- tunk a prófétának a meggyilkoltak sokaságát vigasztal- hatatlanul elsirató panaszszava.[40] Sőt válogatás nélkül rabságba hurcolták a szegényekkel együtt a selymekbe öltözötteket is, és, ami mindennél sajnálatosabb és el- rettentőbb, Isten szentélyét a hívőre és a papra gyúj- tották, a szentek ereklyéit és magát az Úr testét kárho- zatuk növelésére lábukkal tiporták, a templomokból istállót, a szentek sírhelyéből a jószágnak jászolt csi- náltak. A nyomorúság eme éjszakáján szívünkkel és szánkkal egyszerre kiáltva, forró könyörgéssel ostro- moljuk Szentségtek fülét, míg csak irgalmasságotok- hoz hatol a bilincsbe vertek nyögése, hogy bosszút áll- jon Isten szolgáinak kiontott véréért, a Keresztrefe- szített nevének meggyalázásáért, hogy a gyilkosok,

szentségtörők, káromlók mind nyerjék el büntetésüket nagy gonoszságuk mértéke szerint, érezve, kit akartak átdöfni. Mi is vártuk egyház anyánk segítségét, hogy a Duna révjeinél szembeszegülhessünk Krisztus neve ellenségeivel – és nem volt segítség. Végül, mivel a Duna befagyott, mindenütt szabaddá vált az út előttük, és átkelhettek hozzánk. Miután pedig átjöttek, rossz szándékkal telve széledtek szét szerte a vidéken, hogy eltervezett gonoszságukat betöltsék. Mi azonban elég sokan és megfelelően felfegyverkezve behúzódtunk Fehérvár, Esztergom, Veszprém, Tihany, Győr, Pannonhalma, Moson, Sopron, Vasvár, Németújvár, Zala, Léka várába és más Dunán inneni várakba és erődített helyekre, a túlsó oldalon pedig Pozsony, Nyitra, Komárom, Fülek, Abaújvár és más várakba és hasonlóképpen megerősített helyekre, miközben Isten irgalma után Szentségtekhez és Isten egyházához fohászkodunk támogatásért, és szilárdan reméljük, hogy ha megszánva minket, kegyesen a segítségünkre siettek, képesek leszünk ellenségeinknek ellenállni, bárha csalárdságuk, mely még erejüknél is nagyobb, váltig fenyeget bennünket. Ezért összetört szívvel és panaszos hangon könyörgünk szent Atyaságotokhoz, hogy e sorok átadóit, Salamon mestert, Krisztusban kedves fehérvári kanonokunkat, a Szent Miklós-egyház prépostját és társait, akiket a magyar egyház megsegítését kieszközölni küldünk Kegyességtek lába elé, mint rendkívüli követeinket méltóztassatok együttérzéssel fogadni, Istenre való tekintettel nagylelkűen meghallgatni és, mert a késedelem ránk nézve veszélyes, Isten és a magatok dicsőségére a lehető leggyorsabban visszaküldeni hozzánk. Mivel pedig pusztulásunk szörnyűségét hosszadalmas – felmérhetetlensége miatt szinte nem is lehet – pontról pontra előadni, s hogy az írás terjengőssége a kényes ízlés ellen ne vétsen, ezért méltóztassatok soraink vi-

vőinek a legteljesebb bizalommal adózni mindenb… amit csak részünkről Szentségtek elé tárnak. Kelt Sz… kesfehérvárott gyertyaszentelő napján.[41]

GY. RUITZ IZABELLA FORD…

16. IV. Béla Simon ispánnak / 1243. janu… 24.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmá… Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomér… Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, … ezt a levelet majd megtekinti, üdvösséget az Úrb…

Mivel a híveket kimagasló szolgálataikért jutal… illeti, méltányos, hogy a királyi bőkezűség ado… nyokkal támogassa őket. Még sokkal inkább tart… az uralkodó visszaadni azt, amit talán kevésbé mél… nyosan elvettek valakitől. Ennélfogva minden m… élőnek és jövendőbelinek tudomására kívánjuk ho… e sorokkal, hogy megfontoltuk kedvelt hívünk, a … nyol Simon ispán sok dicséretes szolgálatát, mely… kezdetben boldog emlékezetű atyánknak, András … nak, Magyarország jeles királyának, majd nekünk, v… lamint az országnak teljesített a határon túli követ… gekkel és az országon belül egyaránt; a tatár veszed… lem idején is mind a csatamezőn, mind Esztergom vá… védelmével elismerésre méltó, dicső szolgálatokat te… nekünk.[42] Ezért számos hű helytállásáról megemlé… kezve, de nem teljes viszonzásul, mivel kimagasló, fé… nyes tettei jóval több jutalmat érdemelnének, mint … sorok kijelentik, Csenke földet szigettel, réttel és mi… tartozékaival együtt, amelyet Simon ispán ugyanazon … dicséretes emlékű atyánk adományából szolgálataival kiérdemelve valaha megkapott – de akkor úgy esett, hogy mi tőle visszavéve, Techa zsidónak adtuk volt …

visszaadtuk, visszaállítottuk, neki és örököseinek, valamint örökösei utódainak adjuk, adományozzuk és juttatjuk örök jogon való birtoklásra. E föld birtokába kedvelt hívünk, Achilles, a Szent Megváltó prépostja által beiktattuk.[43] Hogy tehát ugyanezen Csenke föld örökre az ő és utódai kezén maradjon, amint azt Techa zsidó is bírta adományunkból, s hogy valaki vagy bárki az udvarnokok közül, akikhez hajdan tartozott, az eljövendő időben meg ne háboríthassa, ez ügy örök emlékezetére jelen levelünket kettős pecsétünk erejével szilárdítva, az örök jog érvényével bocsátottuk ki. Kelt Nyitrán, Benedek mester, a királyi udvar kancellárja, fehérvári prépost, választott kalocsai érsek keze által.[44] Az Úr 1243. évében, január 24-én, uralkodásunk nyolcadik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

17. IV. Béla hat trencséni várszolgának / 1243. június 2.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szerbia, Ráma, Galícia, Lodoméria és Kunország királya Krisztus valamennyi hívének, aki ezt a levelet olvassa, üdvösséget a mindenek Megváltójában.

A királyok gondos körültekintése hálás jutalommal tartozik hívei szolgálatait viszonozni, hogy másokat is szolgálatok teljesítésére és hűség tanúsítására serkentsen. Ebből adódik tehát, amit jelen nyilatkozattal most élőknek és jövendőbelieknek egyaránt kijelentünk, hogy a trencséni vár Néver, Buda, Orcirad, Raschoh, Radila és Domoszló nevű, Wetislou falubeli embereit, akik nekünk páncélosan szoktak szolgálni – azért, amiért a tatárveszedelem idején egy percig sem haboztak Trencsén vár megvédéséért személyüket és javaikat

kockára tenni; majd amikor a tenger mellékéről vissza térve, Ausztria hercege ellen viseltünk hadat, illően felfegyverkezve, hálára kötelező, elismert szolgálatot nyújtottak; valamint azért is, amiért a nagyobb hűség bizonyságaként, személyünk és a királyi korona szolgálatára készen katonai fegyverzetet öltöttek –, leszármazóikkal együtt örökre e vár „szent király jobbágyaivá” emeltük.[45] Oly módon, hogy ezentúl mind ők, mind utódaik ellentmondás nélkül az említett vár jobbágyai közé soroltassanak, és soha egyetlen embernek se tartozzanak valamely dologban korábbi helyzetükből eredően felelni. Hogy pedig a nekik adott szabadság állapotát a jövőben ne lehessen visszavonni vagy bármi módon megtagadni, ennek rendíthetetlen állandóságára levelünket kettős pecsétünk erejével szilárdítva bocsátottuk ki. A kegyelem 1243. évében, június 2-án, uralkodásunk nyolcadik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

18. IV. Béla Fülöp és Detre ispánnak, Máté fiainak / 1243. június 5.

A Szentháromság és oszthatatlan egység nevében. Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, [Horvátország?], Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya, mindörökké.

Mivel minden király és ország hatalmát egyedül a hívek hűsége tartja fenn, és éppen a hűség, ez a többinél is fontosabb államerény vész ki most a hanyatló korszak romlottsága miatt az emberekből, ezért minél ritkábban tetszik föl, annál fényesebben kell megbecsülni és bőségesebb jutalomban részesíteni. Noha a hűség megérdemelten minden mulandó gazdagság fölött áll, illő és ésszerű, hogy a királyi felség ajánlásra

méltónak tartsa, ha találkozik vele, és bőkezűen megjutalmazza, hogy a viszonzás láttán felbuzdulva, a többiek is a hűség erősebb hevére lobbanjanak. Ezért jelen levelünkkel mindenki tudomására kívánjuk hozni, hogy kedvelt híveink, Fülöp és Detre ispánok, Máté fiai,[46] akik zsenge gyermekkoruktól fogva jócselekedetek gyakorlásában és bátor tettekben nőttek fel, szilárdan ragaszkodva hozzánk és drága Kálmán öcsénkhez, Galícia jeles királyához és egész Szlavónia hercegéhez, soha nem késlekedtek, nem lankadtak a hűség becses odaadását tanúsítani; sokszor tettek róla bizonyságot felséges szemünk láttára. És bár fent nevezett híveink egész sorsunk folyamán, mindenkor és mindenütt, mint rendíthetetlen pillér és szilárd fal, elválaszthatatlanul mellettünk álltak, de különösen abban az időben tűntek ki más választottainkkal egyetemben, mikor a magát tatárnak nevező nép Isten engedélyével ellenségesen országunkra tört: javaikat és személyüket habozás nélkül tették ki értünk a szerencse kiszámíthatatlanságának. Így az említett tatárokkal vívott ütközetben, melyben magunk is részt vettünk, fent mondott öcsénk csapatában dicséretesen harcba szálltak az ellenféllel, s vele együtt a csata kimeneteléig vitézül helytálltak. Ekkor végül az elébb mondott Detre bátran, szemtől szembe nekirontott az ellenségnek, és lándzsáját egyszer, még egyszer megforgatva, elsőnek tört be a csatasorba, sokakat levágott, még több halálos sebet osztott, de utána, miközben lovát megölték alatta, maga is súlyosan megsebesült. Később is, mikor az ütközetből visszavonulóban, a mieink segítségétől úgyszólván teljesen cserbenhagyva, egy maroknyi emberrel keltünk át Németországon, mivel Ausztria hercege lezárta előlünk a szabad áthaladást, kíséretünk élén ez a Detre halált megvető bátorsággal, derekasan, dicséretes tettrekészséggel biztosította nekünk a kívánt utat. Innen is követett min-

ket a tenger mellékére, és sok szolgálattal iparkodott segítségünkre lenni. Öccse pedig, a fent említett Fülöp, az őrizetére bízott Kemlék nevű várunkat[47] védelmezte okosan és hűségesen mind a tatárokkal, mint azokkal szemben, akik hűtlenségbe esve, Szlavónia felől többször megtámadták; ennek köszönhető tehát hogy Szlavónia feletti uralmunk megújult. Később, a tengermellékről visszatérve, Ausztria hercege ellen indítottunk hadat, és az általa elfoglalt Sopron mellett ütöttünk tábort. A vár visszavételére készülve innen is, onnan is bekerítettük; mikor itt a számszeríjászok alattomban, csellel kilopakodtak a várból, hogy a mieinken rajtaüssenek, a sokat emlegetett Detre, lándzsáját megragadva, nekik rontott, és visszakergette őket a várba. Közben számszeríjlövésből két súlyos sebet kapott, és alig menekült meg a halál markából. Fel sem lehet sorolni, hogy a fent említett ispánok, Fülöp és Detre hányszor adták még tanújelét hűségüknek, mennyi derekas tettet vittek véghez. Mi tehát, mivel királyi méltóságunkból folyó kötelességünk, hogy minden egyes személy érdemét felmérjük, s minden egyes érdemet viszonozni óhajtva, becses jutalomban részesítsünk, nekik adományoztunk bizonyos, alább név szerint felsorolt birtokokat, melyek a törvényes örökös nélkül elhalt Bors ispánról, Domonkos bán fiáról[48] országunk bevált szokása szerint a király kezére visszaszálltak, valamint egy bizonyos, Berzéte nevű birtokot tartozékaival együtt, melyek sajátlagosan minket illettek, hangsúlyozva, hogy ami kétszáz ezüstmárka értékű vagy azon aluli aranyat Berzéte határain belül lelnek, azt ők szedjék be békésen és háboríttalanul, ami pedig a kétszáz ezüstmárka értékét meghaladja, azt, harmadrészben az uraknak megtartva, a királyi kincstárnak kell beszolgáltatni; továbbá örökös birtokul rájuk és örököseikre ruháztuk a Gömör vára alól kivett két falut, Kövit és Licét is. Mindezek ténylegesen

birtokába királyi tekintélyünknél fogva beiktattuk őket kedvelt híveink: Albert, jászói prépost, valamint Záh-nembeli Mikó által. A fent említett birtokok, melyek egykor Bors ispánéi voltak, név szerint a következők: Pelsőc és tartozékai, vagyis Csetnek, Taplóca, Somkút, Pelsőc, Mirk, Ardó és Lekenye. Ezeket kifejezetten ugyanazzal a szabadsággal adtuk oda, amelylyel Torna uradalmat – tudvalévően ennek tagjából vétettek ki – elődeink, a híres emlékű királyok, mind a dézsmát, mind egyéb jogokat illetően a kezükben tartották, és Domonkos bánra ruházták volt. E birtokok, vagyis Pelsőc és Berzéte határai, amint azokat fent mondott híveink, Albert prépost és Mikó levelében áttekintettük, egy határkörben megvonva, e sorrendben következnek: az első határ a Gölnicnél kezdődik a nagy út mellett, ahol a Szomolnok a Gölnicbe ömlik; e Szomolnok víz mentén halad fölfelé egészen a fejéig, ahonnét a magasabb Golcsára megy fel, melynek tetején több régi határjel oszt meg egy bizonyos, borsodi Dobódélnek nevezett ligetet: ez egészében Tornáé marad, de a fenyőfák az ő részükre esnek. A hegyorron a Ronagozhoz ereszkedik le, majd a Csermosnyához: itt egy mesterséges, földből felhalmozott határjel van. Innen a Ronagoz mellett halad tovább, mely nekik marad várnak, a monostor előtti mező, az egész liget magával a monostorral együtt a Ronagozig viszont a miénk marad; felmegy a Karulleséhez, innen a Leánykőhöz, ahol két határjel áll: az első a királyé, a második Berzétéé. Ezután a Sólyomkőhöz megy, majd a hegygerincen át a Závozfőhöz, a jel pedig ott van, ahol az erdőből kiér. Ezután a Nyíresligethez ér, és régi, fákon levő jelölések mentén jut az úthoz, ahol Egruhhal, Éliás ispán fivérével határos. Továbbhaladva a Hlubokafőhöz érkezik, és Máté fia Milgoz határán ereszkedik le egészen a Sajó folyóig, majd e víz folyása mentén fölfelé tartva a vízösszefolyásig, Zágráb gömöri várjobbágy

faluja, azaz Mala határához jut. Nyugat felé átkelve, a Sajó folyón elér a Taplóca vizéhez ott, ahol ez a Sajóval egyesül; a Taplóca Malával közös határa, a jel pedig a nagy út mellett van. Innen a Prekupnához megy, melynek fejénél van a határjel, a következő meg a hegyek oldalában, és így ér el Özörényhez; ezután két völgy között egy nagy fa alatt van a határjel, majd a Záh-nemzetség határával érintkezve jut el Somkúthoz. Felmegy a Veternyik oldalába, ahol fákon vannak a határjelek: néhányukba Salamon kertjének jegye van bevésve, majd egy megégett fán, aztán élő fákon következnek a jelek egészen egy berkenyefáig, ahol a Veternyikhez érni. A Rozlozsnafőben Éliás és Detre határjelei állnak, azután a hegyen van a jel, majd pedig a [gömöri] vár jolsvai határának a jele kezdődik a Köz bércen, a Rozlozsnafővel. Innen a hegyen megy fákkal megjelölve, és belép a bükkerdőbe, ahol négy, fákon lévő jel található, majd a fenyvesbe, ahol egy fán van a jel, ahol pedig az erdőt elhagyja, ott két hárs is van határnak megjelölve. Az erdőbe bemenetnél a Lomnicafő a határjel, innen lép be a Fekete-erdőbe, és keletről Detre vasöntőjéé a folyó, nyugatról meg Jolsva részére esik. Ezután a Sárosfő Detre határjele oly módon, hogy a Körtvélyes patak egészében őhozzá tartozik, a Lomnicafő pedig balról a váré, jobbról viszont Detréé. A Vernice forrása Detréé, a Nagypatak forrása a váré. A kisebbik, Csernahorának nevezett bérc csúcsán több határjel van; innen a határ a Sajó fejéhez megy, mely az övéké, majd tovább a Gölnic folyó forrásához és ezt a határul szolgáló folyót követve, leér a fent mondott határjelhez, a Szomolnokhoz, és ott bevégződik. A fent mondott Kövi és Lice falvak határa, noha különböző határjárások alkalmával rögzítették, mégis, amint azt ugyanazon híveink, Albert prépost és Mikó levelében áttekintettük, e sorrendben következik: Kövi első határjele az út mellett van keletre egy

kerek fa alatt, innen a határ délnek tart a hegy tetején, és Bocskóval szomszédos. Innen lemegy a Lipóc patakához, innen a Szalma patak mentén felfelé a Manas patakáig, majd átszeli a Turócot nyugat felé, és a Rákos patakához jut. Innen leereszkedik a Bocskó patakához, innen Lipóca tavához, majd Turdosóhoz, innen pedig Zairashoz és innen a Sebes patakához. Innen lemegy a Turóc fejéhez, e víz a Sáros felé folyik, innen pedig felfelé tart Márton kövéhez, ahol Márton földje végződik. Ettől kelet felé fordul a Fábiánleséhez és a Nandrásfőhöz, majd Zedun-völgyön át visszakanyarodik az első határjelhez. Lice első határjele a keresztútban egy karácsonyfa, ahol Mellétével érintkezik; innen a határ a hegykanyarulatban elérkezik egy körtefához, ez a Tapolca mellett áll, majd a Jolsva és a Tapolca között továbbhaladva, a Katus patak fölött átkel a Jolsván. Innen a Melléte-völgyön át felmegy a hegycsúcsra egy, a várút mellett álló hársfához; ennek az útnak révén érintkezik nyugat felé Starkkal, akinek földjét a nagy út kettészeli, majd ugyanezen út révén határos Perpessel. Innen Dereskhez megy egy körtefáig, innen a Somos patakhoz, majd innen fel a Rákos patakhoz, és itt a hegygerincen keresztül átmegy a Közbérchez. Innen leereszkedik a Lipóc patakhoz, aztán a Jolsvához, majd Csákánnyal határosan átkel a Sziklás hegyen, és az úton visszatér az első határjelhez.[49] Hogy tehát jelen adománylevelünk nekik és örököseiknek, valamint örököseik utódainak háborítatlanul és visszavonhatatlanul, örökre megmaradjon, ezt az írásunkat királyi bullánkkal ellátva bocsátottuk ki. Kelt Budán, a Nyulak-szigetén, Benedek mester, fehérvári prépost, a királyi udvar kancellárja, választott kalocsai érsek kezével. Jelen vannak – az esztergomi szék betöltetlen – Bertalan veszprémi püspök, Benedek váradi püspök, a győri püspökség jelöltje, Isten egyházainak szerencsés kormányzói – az erdélyi egy-

ház betöltetlen –; László nádor és somogyi ispán, D
nes bán és egész Szlavónia hercege, Lőrinc erdélyi va
da, Demeter, udvarunk főbírája és mosoni ispán, Ma
tyás tárnokmester és pozsonyi ispán, Roland étekfo
gómester és nyitrai ispán, István főlovászmester és
bászi ispán, Móric pohárnokmester és győri ispán, va
lamint több méltóság és ispánság viselője.[50] Az Ú
1243. évében, június 5-én, uralkodásunk nyolcadik
esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

19. IV. Béla Donnak és Barnabásnak, Rugács fiainak / 1243

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. E levél valamennyi olvasójának üdvösséget a mindenek Megváltójában.

Jelen sorainkkal tudomására kívánjuk hozni mindenkinek, hogy Don és Barnabás, Rugács fiai színünk elé járulva, alázatosan kérték: sok hű szolgálatukért, továbbá még vérük ontásáért méltóztassunk nekik örökös birtokot adni. Mi pedig megfontolva szolgálataikat, melyeket személyesen tettek nekünk a tatárok idején, mikor is saját magukat a halálra elszánva, lovukat átadták nekünk, ezért Fáj birtokot Donnak és fivérének, Barnabásnak, Rugács fiainak, valamint örököseiknek és örököseik leszármazóinak adományoztuk, hogy örökre békében bírják azon régi határok között, melyekkel e földet korábban kijelölték. A már mondott föld határosai pedig keletről Kércs, a második oldalról Szebenye, délről Papi és északról Csenyéte. Innen [a határ] a Rozsaszófőhöz megy egy bércen át, mely Szemerétől és Güntertől választja el. Innen leereszkedik a kércsi völgyhöz, az első határhelyhez

ugyanazon jelek és határok mentén, mint amelyek között előző birtokosai meghatárolták és bírták.[51] Hogy pedig ezen adományunk a szilárdság erejét elnyerje, és érvényét az idők folyamán senki vissza ne vonhassa, jelen levelünket kettős pecsétünk erejével szilárdítottuk. Kelt Achilles mester, prépost, udvarunk alkancellárja, kedvelt hívünk keze által. Az Úr 1243. évében, uralkodásunk nyolcadik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

20. IV. Béla Mihály ispánnak, Apa ispán fiának / 1244. január 26.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, aki ezt az írást kézbe veszi, üdvösséget Abban, aki a királyokat üdvözíti.

A körültekintő királyi figyelemnek, mely egyesek érdemeit előrelátóan megfontolja, úgy kell az uralkodó jótékony kezét [...] az alattvalók jutalmazására irányítania, hogy azok, mivel az uralkodó meglátta bennük, és elismerésre méltatta, még inkább hű tettekre gyulladjanak. Ezért mindenkinek, most élőknek és jövendőbelieknek tudomására kívánjuk hozni e sorokkal, hogy visszaemlékezve arra a különleges és ugyancsak dicséretre érdemes szolgálatra, melyet Apa ispán fia Mihály, bolondóci ispán, egyéb szolgálatai között, a tatárokkal a Rákosnál vívott első ütközetünk alkalmával tett nekünk, mikor amazokkal elismerésre méltón hadakozva, kilenc sebet kapott, s ezeket világosan meg is mutatta nekünk és az összes szemtanúknak;[52] e különleges szolgálat jutalmaképpen, s mert tulajdon vérének bőséges ontása a testén még ma is tanúskodó

sebekkel együtt magas méltóságokra juttat és emel Gönyű falubeli udvarnokaink bizonyos földjét a Dunán bírt vizahalászati résszel, melyet közönségesen tanyának mondanak, a hozzá tartozó szigetekkel és más járulékokkal együtt ugyanennek a Mihály ispánnak, általa örököseinek, valamint örökösei leszármazóinak adtuk, hogy örök jogon birtokolják. E föld birtokába kedvelt hívünk, Tekes komáromi ispán által bevezettettük, az ott lakó udvarnokoknak elrendelve, hogy költözzenek át más udvarnoktársaikhoz. Hogy tehát jelen juttatásunk az örök szilárdságot elnyerje [...] közülük senki idő folyamán meg ne támadhassa, adományunk örök emlékezetére és állandóságára e levelet kettős pecsétünk erejével szilárdítva bocsátottuk ki. Kelt Fehérvárott az Úr megtestesülésének 1244. évében, január 26-án, uralkodásunk tizedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

21. IV. Béla Bogomér ispánnak / 1244. május 23.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, aki ezt az írást olvasni fogja, üdvözletet a mindenek Megváltójában.

Mivel a javakkal foglalkozó intézkedéseknek, elsősorban a törvényekkel kormányzó királyi tekintély által hozottaknak mindig épen és szilárdan kell fennmaradniuk, ezért a most élők és jövendőbeliek összessége tudomására kívánjuk hozni kedvelt hívünk, Bogomér ispán lankadatlan, állandó hűségét és számtalan derekas érdemét, mellyel kormányzásunknak mind köz-, mind személyes ügyei kapcsán Lengyelországban,

Bulgáriában és más országokban szemünk láttára rendkívüli módon kitüntette magát; de legfőképpen azt, hogy a tatárok támadásakor magát és javait minden veszélynek kitéve, becses szolgálatokat teljesített nekünk és a koronának. Noha hozzátartozóitól és rokonaitól elszakítva, súlyos sebeket hordozva, alig menekült meg a gonosz tatár nép karmából, mégis rettenthetetlenül, vitéz ellenállással őrizte meg minden károsodás nélkül, épségben az általunk rábízott határainkat ellenségeinkkel szemben, akik azokat ostromolni kísérelték. Nem mulasztjuk el megemlíteni, hogy amikor kedves vőnk, Boleszló, Lengyelország jeles hercege megsegítésére küldöttük őt Konrád herceg ellen, olyan vitéz tetteket hajtott végre, hogy felséges dicsőségünket tetemesen megnövelve tért vissza onnan.[53] Hűsége és vitézsége érdeméért neki és általa örököseinek adtuk a magtalanul elhalt Lesták, Előd fia Pruszka nevű, Trencsén megyében fekvő földjét, melyet kedvelt hívünktől, Máté tárnokmesterünktől és pozsonyi ispántól Tunyogföldért cserébe kaptunk, ugyanazon határjelek szerint, melyek alatt azt L[esták] is kezében tartotta, hogy örökre, békésen és háborítatlanul birtokolja. Hogy tehát ezen adományunk az örök szilárdság erejét elnyerje, és a jövőben senki érvényét ne vehesse, jelen levelet kettős pecsétünk erejével tartósan megszilárdítva adtuk át B[ogomér]-nak. Kelt az Úr 1244. évében, május 23-án, uralkodásunk kilencedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

22. IV. Béla három bolondóci várjobbágynak / 1245. szeptember 3.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmác
Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméri
Kunország királya Krisztus valamennyi hívének, ak
ezt az írást olvassa, üdvösséget az Úrban.

Mivel a dolgok régi rendje szerint mindenki a sza
badság ugyanazon állapotában részesült, az isteni ke
gyesség megengedi, a királyi jóindulat pedig pártol
tartozik, hogy azok, akikért a maguk vagy mások érde
mei nyilvánvalóan szót emelnek, megérdemelten a ko
rábbi szabadság körébe térjenek vissza. Ezért minden
most élőnek és jövendőbelinek tudomására kívánjuk
hozni e közléssel a következőket: minthogy híveink,
Budik fia Tivadar, Ompud fia Visobur és Farkas fia
Dema, Bolondóc vár Sőreg falubeli jobbágyai a tatár
járás idején egy bizonyos, öröklött földjükön emelke
dő, közönségesen Dánoskőnek mondott hegyet saját
költségükön megerősítettek, és benne igen sok nekünk
alárendelt népet sértetlenül és épségben megoltal
maztak, miközben javaikat és személyüket a koroná
nak kijáró hűséggel a szerencse kétes eshetőségeinek
vitézül kitették, érettünk vérüket ontották, ezért őket
– rendkívüli, állhatatos hűségük iránti fokozott figye
lemmel, szolgálataik jutalmaképpen, hogy ezentúl
maguk és példájuktól vezettetve, mások is a nekünk
teendő szolgálatokra nagyobb készséget mutassanak
Bolondóc vár joghatósága és szolgálata alól kivettük,
olyan szabadságot adva, hogy a jövőben korábbi álla
potukból kifolyólag sem az említett várnak, sem bárki
másnak ők vagy utódaik ne tartozzanak felelni. Ha pe
dig megfelelő készséget tanúsítanak, azontúl királyi
házunk szerviensei közé soroltassanak.[54] A fent mon
dott várat megerősítésre és megőrzésre [nekik] és álta
luk örököseiknek, valamint örököseik leszármazóinak

örök jogon, kegyünk teljéből odaadtuk azzal a feltétellel, hogy őket rokonaikkal együtt a vár szolgálata alól kivéve, seregünkben a király zászlaja alatt tíz páncélossal szolgálni kötelezzük. Hangsúlyozzuk, hogy a fent nevezett három ember mindegyike a maga személyében egy páncélosként szolgáljon, kivéve abból a tíz emberből, aki tőlünk előzőleg ugyanerre a szabadságra kiváltságot nyert. Hogy pedig ez az általunk juttatott szabadság mindig és rendíthetetlenül fennmaradjon, az ügy örök emlékezetben tartására jelen levelünket kettős pecsétünk erejével szilárdítva bocsátottuk ki. Kelt Sárosban a kegyelem 1245. évében, szeptember 3-án, uralkodásunk tizedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

23. IV. Béla Móric fia Móric főpohárnokmesternek / 1246. január 10.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, ki e levelet kezébe veszi, üdvösséget a királyok üdvözítőjében.

A bosszúállás Ura, aki büntető kardjával letöri a gőgösöket, és a botladozók nyakát kemény igába fogja, egyszersmind kegyes király is, akinek jósága gazdag jutalommal támogatja az alázatosakat és szerényeket; azért adott kardot a katolikusok jelesei kezébe, hogy a gonoszok azontúl a büntetésből tanuljanak, a derék emberek lelke pedig a kegyes bőkezűséget visszatükrözve, állandóan hű tettekben égjen, és betetőzésül a királyi hívek megnövekedett táborában még fényesebben tündököljön. Ezért mindenkinek, most élőknek és majdaniaknak vagy későbbieknek tudomására

kívántuk hozni e sorokkal a következőket: mivel Simon fia Fulkót számos botrányos tettéért a legsúlyosabb vádakkal illették nagyon sokan – szinte az egész ország –, akik mind tudtak becstelen gazságairól, ő tehát igen jogos ítélettel a legsúlyosabb büntetést érdemelte volna meg. Erősen megnövelte a róla táplált rossz véleményt Éliás fia Mihály halála is, amelyen báróink tanácsából bajvívásra ítéltük. Országunk több nemesének kérésére ugyan e nemes halála miatt megkegyelmeztünk neki, noha az ítéletre rászolgált, ő azonban nem telt el hűséggel, sőt nem átallt bűnt bűnre halmozni, irgalmunkkal szemben gyűlöletbe fordult, s a rossz szellem sugallatára a korábbiaknál is gonoszabb tettekre vetemedett. Így, mert a hívek hűtlenség, felségsértés és hamis pénz verése miatt a legsúlyosabban elmarasztalták, a bárók és vitézek jelenlétében meztelen bajvívásra ítéltük, amint azt országunk régi szokása az ilyen bűnökért megköveteli. Amikor a párbaj napja eljött, Fulkó több nemessel egyetemben felséges lábunkhoz borulva, oltalmunkba ajánlotta magát, mondván, hogy mérjünk rá bármi büntetést, de vére kiontásától és jószágai elvesztésétől kíméljük meg. Mi akkor visszaemlékeztünk az Ég királyának könyörületére, aki mindenkinek megbocsát, s csak lassú léptekkel közelít a büntetéshez, és bár Fulkó a halált is méltán megérdemelte volna, mégis megjavulása érdekében csak hosszabb börtönbüntetést szabtunk ki rá, azt is azonban, kegyünket megsokszorozva, országunk több nemesének közbenjárására elengedtük, és őt szabadon eresztettük a börtönből. De ő, a gonoszság orcátlan neveltje, a hűtlenség vétkétől gyalázatosan megfertőzve, ezután sem hagyott fel a legsúlyosabb, tűrhetetlen kicsapongásokkal. Egyéb gaztettei között az esztergomi egyház Hatvan nevű faluját Fülek vára szomszédságában, a lakosokat legyilkolva, úgy lerontotta, hogy ezt a tatárok betörése után a tisz-

telendő esztergomi érsek gondoskodásából kielégítően benépesített helységet újra pusztává változtatta. Ugyanő e falu plébániájának, egyben nemeseinek templomát a tatár fergeteg idejénél is kegyetlenebbül tövig lerombolta, a föld színével egyenlővé tette.[55] Mikor az ellene szóló jelentésekből értesültünk ezekről, sokak méltányos kívánsága szerint valamilyen kegyes cselekedettel próbáltunk a gyalázatosra, a súlyosakra válaszolni; ezért egy alkalommal vára, Fülek mellett átvonulva, követ útján magunkhoz hívattuk. Tulajdon királyi szánk ékesszólásával óhajtottuk az elkövetettek jóvátételére bírni és óva inteni továbbiak elkövetésétől, nehogy irányában többször is tanúsított elnézésünk hiábavalónak és kárba veszettnek lássék. De ő, a rossz szellem hasonmása, gazságában megátalkodva, nem akart eljönni, és nem is jött el. Sőt miután a fent mondott érsek is több ízben törvényesen megidézte, nem törődött vele, álnokul és elvetemülten távol maradt. Ezért, vétkeivel elválaszthatatlanul egynek látva, elfogattuk, nehogy a bűnök fiaként még vadabbul törjön Isten egyházaira és az ország híveire, gazdagokra, szegényekre egyaránt, akiknek panasza még sűrűbben érné, valósággal ostromolná királyi fülünket. Birtokait és összes jószágait Fülek várával együtt saját rendelkezésünkre lefoglaltattuk, amint ezt az ésszerűség és gaztetteinek nagysága megkövetelte. Mikor tehát országunk székhelyén, Fehérvárott kedvelt fiunkat, Istvánt Isten kegyelméből királlyá és egész Szlavónia hercegévé koronázva, törvénynapot ültünk, összes báróink tanácsából fővesztésre ítéltük; birtokairól, ingóságairól és ingatlanairól a kielégítő, jogos ítélet úgy rendelkezett, hogy azokat a királyi felség tetszése szerint bárkinek eladományozhatja.[56] Ő azonban a gazság mélyére süllyedve, Isten irgalmát s a miénket semmibe véve, teljesen javíthatatlanul kiszabadított egy bizonyos foglyot, aki bűnei miatt évekig raboskodva

együtt volt vele a börtönben, ezzel a gonosztevővel ki embert legyilkolt, és titokban megszökött. S noha el fogatására üldözőket küldtünk nyomába határozott halálos paranccsal, ha valahol sikerül őt elfogni, mégis a tulajdon gonoszsága lett a hóhérává: fejét búvóhelyén adta át a nyomorúságos végnek, mivel hűtlenségében elbujdokolva halt meg. Birtokait tehát és összes jószágait, bárhol fekvő ingatlanait és ingóságait, melyek országunk bevált szokása szerint, mint fentebb mondottuk, kezünkre törvényesen visszaszálltak, kedvelt hívünknek, Móric ispán fia Móric pohárnok mesterünknek adtuk megemlékezésül szolgálataiért. Ő ugyanis uralkodásunk kezdetétől fogva az ékes hűség okos odaadásával viseltetett korábban atyánk, András úr, Magyarország jeles emlékű királya iránt, később pedig irántunk. De leginkább abban az iszonyú időben mutatta ki még teljesebben, tettekkel győzedelmes lelke fényes hűségét, midőn az égi hatalom bűneink miatt a tatárok vadságával ostorozta országunkat. A tatárok betörésekor ugyanis, mikor táborukat kikémlelésére és erejük szemrevételére küldöttük, ő ezt és a vele kapcsolatos feladatokat hűségesen teljesítette, s e vitéz szolgálatban ügyes vakmerőséget tanúsítva, alig menekült meg a haláltól. Ezenfelül a Sajónál vívott ütközetünkben földre döntött egy, a hitetlenek sorából felénk törő és bárdját felemelve már-már nekünk támadó tatár harcost, amivel személyünknek, a koronának és az országnak kiemelkedő szolgálatot tett. Tudniillik a nekünk szánt halálveszélyben hűségesen és férfiasan maga állt helyettünk a halál elébe, továbbá ajánlásra méltó, hű tettekkel vett részt uralkodásunk valamennyi hadi vállalkozásában, néhányszor jeles emlékű atyánk idejében, néhányszor velünk együtt is. És mert hű elkötelezettséggel tette ki személyét értünk minden sorsnak, akkor is állandóan mellettünk volt, amikor a zavarok idején a tenger mellékére

igyekeztünk, s okosan és éberen, hasznos szolgálatokkal segített minket és egész házunk népét; hűségesen támogatott követségeinkben az országon kívül és belül egyaránt, valamint hatalmi jogaink visszaszerzésében is; abban az időben pedig elhárította tőlünk a gonosz tatárok üldözését. Ezért megemlékezve szolgálatairól, de nem teljes viszonzásul, mivel sírig hű személyét a jövőben királyi jobbunk magasabb ajándékaival szándékozzuk megjutalmazni, az említett Fülek várát, Fulkó minden birtokával és valamennyi jószágával, bárhol fekvő ingatlanaival és ingóságaival együtt ugyanennek a Móric mesternek, általa örököseinek és örökösei leszármazóinak teljes joggal, örökre odaadtuk. De miután a birtokba lépett, a tisztelendő István atya, esztergomi érsek háromszáz márka becsüösszegre vagy Fulkó birtokának harmadrészére szóló keresetet támasztott vele szemben. És mivel a tisztelendő atya joga jóváhagyást nyert, mi azt meg nem csorbíthattuk, s nem is akartuk, megítélve tehát, Móric mesterre kiróttuk, hogy fizesse meg az érseknek a mondott összeget; ezt ő meg is tette. A kielégítés után megparancsoltuk, hogy ez a kiváltságlevél adassék át neki, amit a kielégítés előtt semmiképpen sem tettünk volna meg. A birtokok neve és határai, amint azokat Marchrand újvári ispán[57] jelentéséből megismertük, aki által őt az összes fent mondottak tényleges birtokába bevezettettük, az alábbi sorrendben következnek: Fülek birtok határa Fülek vár kapuja mellett, délen kezdődik két kő határjellel, Baldvin ispán földjénél, majd Bábi földdel, tudniillik Primusével, azután Kovácsi földdel, majd a dúsai nemesek Kurtány földjével szomszédos, azután Purun fiainak földjével, és a Szuha folyó mentén Galsa földhöz érkezik, végül pedig az Ipoly folyóba fut. Ezen halad felfelé, és Garáb föld határához ér, mely Wechuslové, majd Eghruch földjével érintkezik, végül visszatér az Ipolyba, és azon megy

egész a forrásáig. Poltár-erdő közepén keresztül kri egy fehér kőhöz, azután a Poltár folyóba ereszkedik, azt átszelve, Záh-nembeli Mortun földje határához jut, végül a folyón átkelve, először Mustin földdel határos, mely Lamperté, azután Veselény Daróc földjével, azután a dúsai nemesek földjével, majd Torna Daróc földjével és újra a dúsai nemesek földjével, aztán Pestin földdel, aztán Lampert földjével és Arián szőlejével. Azután a két Lyukvához megy, majd Domokos mester Anyád földjéhez és a másik Anyádhoz, mely Baldvin ispáné. Megjegyzendő azonban, hogy a fent mondott részeken számos határjel mellett kanyarog, és végül visszatér az első helyhez, a kő határjelekhez, ahol indult a határ, és így bevégződik. Ragyolc-birtok határa, mely hét falut foglal magába, a Béna patak mellett kezdődik, és egy bizonyos szilfa alatt van a határjel; innen Baldvin ispán határa mentén halad előre több határjellel, végül Éliás fia Péter Tarján nevű földjével érintkezik, és számos határjellel elérkezik a Berény falubeli, nógrádi várjobbágyok határához. Tovább Áron föld a szomszédja, majd a magtalanul elhalt Iechdath és Pál földje, azután Izsép és Pilis föld, közösen fut Záh-nembeli Erazmus földjének, Pilisnek határával, majd Bábi földdel határos, mely Primusé; emellett sok határjellel továbbhaladva, Baldvin ispán földje mellé jut az első határjelhez, és itt végződik. Bábi föld határa délen kezdődik a Bábi patak mellett, ahol két határjel áll, szomszédosa pedig Purbuslou földje, amelyet szintén Bábinak hívnak; emellett sok határjellel haladva Pilis földdel, majd Laosdan földjével: Terbeléddel szomszédos, aztán Sebenis és rokonai Kovácsi földjével, végül pedig Icoiv fiainak földjével, amit Bábinak neveznek; ennek szomszédságában ismétlődő határjelekkel visszatér az első határjelhez, és így bevégződik. Simonyi föld határa a Rima folyó mellett kezdődik Serke föld szomszédságában, sok határjellel

Kimóc föld határára megy, majd Harmac, onnan pedig Darnya föld határára, mely Biucié, majd újra Serke föld mellé, és így visszafordul az első határjelhez, s ott bevégződik. Szilakszó föld határa az Utas patak mellett kezdődik földből hányt határjelekkel, Borsosszó, a détéri népek földjének szomszédságában, és Homfekrotu határához csatlakozik, mely Petvor [?] Istváné, és folytonosan sok jellel haladva, Gortvával, Dénes nádor földjével határos, majd Lampert Gede nevű földjével, aztán a fentebb már említett Borsos földdel; így visszatér az Utas patakhoz, az első határjelhez, és ott bevégződik. Dengeleg föld határa a Dengeleg nevű patak fölött kezdődik, amelynek mentén Elek Dengelegnek mondott földjével határosan, sok jellel megy Kökényes János Hatvan nevű földje határához, és ismételten sok határjellel továbbhaladva, Apc földdel határos, majd Etram földdel, majd pedig Selyp földdel, mely Hendriké, azután Hényel földdel, azután Kökényes földdel, azután János Cseplye földjével, azután a váci egyház Pitkál földjével, azután Úzsa földdel, mely Kökényes Jánosé. Innét csatlakozik Elek földjéhez, Dengeleghez, és így folytonosan sok határjellel visszafordul a Dengeleg patakhoz, az első határjelhez, és ott bevégződik.[58] Ezt a levelünket ugyanennek a Móric mesternek és törvényes örököseinek, adományunk folytonosságára és tartósságára kettős pecsétünk erejével szilárdítva adtuk át. Kelt Óbudán a hévizeknél. Az Úr megtestesülésének 1246. évében, január 10-én, uralkodásunk tizenegyedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

24. IV. Béla Gál erdélyi püspöknek / 1246 május 6.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya Krisztus valamennyi hívének, aki jelen írást olvassa, üdvözletet és minden jót.

A körültekintő királyi gondoskodás a kormányzás kötelességéből eredően tartozik hívei tiszteletteljes kéréseire beleegyezését adni és kegyét osztogatni. Ezért mindenkinek, most élőknek és jövendőbelieknek tudomására kívánjuk hozni e sorokkal, hogy a tisztelendő Gál atya, erdélyi püspök, színünk elé járulva, alázatosan és tisztelettel kérte a következőket: mivel püspöksége a tatárok háborús pusztításakor oly mértékben elnéptelenedett, hogy a vész idejétől egészen mostanáig püspöki székhelyén, Fehérvárott és más püspöki udvarhelyeken, név szerint a Doboka megyei Harinán, Bilakon, a Kolozs megyei Gyalun és a szolnoki Zilahon és Tasnádon nincsenek vagy alig vannak zsellérek, és nem is fognak oda költözni, hacsak nem kegyeskedünk nagyobb szabadságban részesíteni őket.[59] Mi tehát arra a megfontolásra jutva, hogy a püspöki dicsőség növekedése egyúttal a királyi méltóságot is növeli, s hogy ezt az egyházat korábbi állapotába lehessen visszahelyezni, királyi jóakaratunk kegyéből a következő kedvezésben részesítettük őt: mind a régebbi zsellérek, amennyiben maradtak ilyenek, mind az újonnan jövő, szabad állapotú hospesek[60] a fent mondott helységekben teljességgel vétessenek ki a mindenkori vajda, a parokiális ispánok és minden más bíró joghatósága alól, és csakis püspökük és a mindenkori falunagy bírósága elé tartozzanak járulni. Ha pedig a püspök vagy falunagy az igazságszolgáltatásban hanyag vagy elutasító lenne, vagy pedig az ügy volna oly nehéz, hogy nem tudnak ítélkezni benne, az

alyen ügy a királyi felség elé vitessék végzésre. Hogy pedig adományunk kegye az örök tartósság erejét elnyerje, levelünket kettős pecsétünk erejével szilárdítva bocsátottuk ki. Kelt az Úr 1246. évében, május 6-án, uralkodásunk tizenegyedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

25. IV. Béla Osl fia Herbort ispánnak / 1248. május 1.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, aki ezt az írást kézbe veszi, üdvözletet és minden jót.

Gondoskodásunkra, a körültekintő királyi figyelemre tartozik, hogy kegyünk bőségesebb ajándékával illessük alattvalóink érdemeit és azokat, akiket az állandó hűség köteléke és számos kiemelkedő szolgálat kapcsol hozzánk. Ezért tudomására kívánjuk hozni mindenkinek, most élőknek és jövendőbelieknek, hogy lelkünkben felidézve kedvelt hívünk, Osl ispán fia Herbort ispán rendíthetetlen hűségét, melyet udvarunkban dicséretesen felnövekedve, közös ifjúkorunktól fogva szüntelenül, odaadással tanúsított irányunkban, elhatároztuk, hogy királyi adományban részesítjük. És hogy csak néhányat felemlítsünk a mostaniaknak hűsége számos áldozatából, hisz valamenynyit felsorolni hosszú lenne: a báróink részvételével vezetett oroszországi hadjáratunk alkalmával dicséretesen harcolt Galícia nagy kapuja alatt, az úgynevezett Magyar-kapunál, majd a Dnyeszter folyó menti ütközetben is szemünk láttára vitézül helytállt. Ezután visszatérve velünk Magyarország belsejébe, több ízben teljesítette határon túli követségeinket. Idők múl-

tával, amikor Isten elkerülhetetlen akaratából a tatárok gyűlöletes népe rohanta meg országunkat, ő mind birtokait, mind vér szerinti édesfivéreit és más szeretteit is odahagyva követett kíséretünkkel a tengermellékére. S mivel itt ragaszkodón, folytonos szolgálattal állott oldalunkon, nagy bizalommal rendeltük kedves elsőszülöttünk, István, jeles király mellé, őt jelölve ki, hogy Klissza várában a mondott fiunkkal szomszédos házban lakjon, s az akkortájt fenyegető veszély esetén mint valami biztos védőbástya legyen a közvetlen közelében.[61] Fényes hűsége leginkább itt mutatkozott meg előttünk, ebben az időben szárazföldön és tengeren egyaránt dicséretes szolgálatokat tett nekünk. Amikor pedig Krisztus vezérletével visszatértünk a tengermellékről, és történt, hogy Ausztria hercege ellen vezettünk hadat, ott, mint más csatákban is, tisztességgel szolgált minket. Legvégül Kőszeg vára alatt, melynek erősségét kedves emberei és hívei ajánlására méltó csapatával győztesen bevette, miközben övéiből tízen halálos sebet kaptak; az ő diadalmas ostromuknak köszönhető, hogy ezt a várat visszaadta nekünk az égi hatalom. Megemlékezve tehát ily sok és nagy szolgálatáról, mégse teljes viszonzásképpen, hiszen ami neki jutalmul felajánlunk, messze kevesebb, mint ami tőle lankadatlan hűségben és kiemelkedő szolgálatokban ismételten kaptunk, egy bizonyos, Raszinya nevű, a Dráván túl, Zala megyében fekvő birtokot[62] Herbort ispánnak és örököseinek, valamint örökösei leszármazóinak adományoztunk, tisztán és teljesen, hogy szabad lehetőségük nyíljon bárkinek elajándékozni, eladni vagy végrendeletileg átörökíteni, ugyanazon határok, illetve határjelek alatt, az összes tartozékokkal együtt, melyekkel jó emlékű fivérének, Benedek néhai győri püspöknek – akinek halálával e birtok kezünkre visszaszállott – odaadtuk volt. E birtok határai pedig, amint azokat kedvelt hívünk, Dénes nádor, pozsonyi

ispán, akkoriban egész Szlavónia bánja levelében megállapította nekünk, a következő rendben sorakoznak: a határ keleten kezdődik Becynoy földjénél, ahol két Ilsenchnek nevezett patak egyesül, és egy földhalom határjel áll, mely által Vidus fia Becynoyval határos. Kissé lejjebb ereszkedve Apajjal érintkezik: itt is van egy föld határjel. Innen lemegy az úgynevezett Marton patakához, majd egy másik, Culbazunk nevű patakhoz, melynél a határjel áll. Ezt a folyót követi lefelé a kisebb Raszinyáig, és átkel a kisebb Raszinyán egy bizonyos körtefához, melybe kereszt van vésve, alatta pedig ott a földhalom határjel. Innen felmegy egy Bércnek nevezett dombra, ahol a jel egy bükkfa alatt van, magán a fán pedig a határjelnek használatos kereszt. Ezután lemegy egy bizonyos völgybe, ahol két patak egyesül, azokon átkel, és elér egy dombhoz, itt földből van a határjel. Ettől leereszkedik a völgybe, ahol a határjel egy bükkfa alatt van, a fán pedig kereszt. Innen a nagy Raszinya felé halad Colnomer határjárásával közös jelekkel, majd magán a Raszinyán tart följebb, délnek, a Szent Sír kereszteseivel közös határon.[63] A Raszinyát követve fölfelé Körös vár határaival érintkezik, ott, ahol Zodislow háza áll, majd ugyanezen a Raszinyán továbbhaladva fölfelé, elér egész a forrásáig, ahol egy bizonyos Vepernuk nevű patak torkollik a Raszinyafőbe. Innen a Vepernuk patakon megy följebb, és Cereaburdával érintkezik. Innen felkapaszkodik a hegyre, a nyugati részre, ahol földből való határjel van egy fa alatt; ettől kezdve a Toplica révén a nagy Mothimerrel határos, majd leereszkedik egy Vecurneuch nevű patakhoz, melytől északnak vesz irányt, és Zlownával határos. Ezután elér a nagy úthoz, itt a hegyen van a határjel, és Pathay fia Istvánnal határos. Ugyanezen az úton tart tovább a Zegunafőhöz és Wlcsuk fia Wlcsukkal határos. Innen határjelekkel az erdőn át haladva elér egy cseresznyefához,

ahol a határjel van. Ettől átszel egy kis erdőcskét, és felmegy egy dombra, ahol egy fa alatt van a határjel, a fán pedig kereszt. Innen a nagy útra megy, és ezt követve egy nagy erdőbe jut, ahol kereszttel megjelölt fák a határjelek, és Lukács fia György ispán határaival érintkezik, majd tovább ugyanezen a nagy úton viszszaérkezik az első határjelhez, és így bevégződik. Hogy pedig e birtoklásban az idők múltával sem őt, sem leszármazóit senki meg ne bolygathassa, vagy bármi módon meg ne háboríthassa, adományunk folyamatosságára és állandóságára e levelet kettős pecsétünk erejével szilárdítva, örök joggal bocsátottuk ki. Kelt az Úr 1248. évében, május 1-én, uralkodásunk tizenharmadik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

26. IV. Béla a nyitrai hospeseknek / 1248. szeptember 2.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Krisztus minden hívének, aki e levélről tudomást szerez, üdvösséget Abban, aki a királyokat üdvözíti.

A királyi felség köteles alattvalói érdemeit figyelmesen szemmel tartani és megszolgált adományokkal felelni rájuk, hogy a példa nyomán mások is hevesebb hűségre lobbanjanak. Ezért mindenkinek, most élőknek és jövendőbelieknek kijelentjük e sorokkal: midőn az egek ura, aki az országok minden hatalmát kezében tartja, a bűnök miatt megengedte, hogy a keresztény népet a tatárok ostorozzák, országunk pedig ugyane tatár vész kegyetlenül és megállíthatatlanul tomboló vadságát elszenvedte – mivel lakói egy részét nyomo-

rultul megölték, másokat rabságba hurcoltak, a föld elnéptelenedett, egyszersmind pusztává lett –, híveink, Nyitra vár polgárai e szerencsétlenség idején megingás nélkül, a sors változásában változatlanul, a jeles hűség tüzében dicséretesen kitartva, éber vigyázattal törekedtek Nyitra várát megőrizni, hiszen a tatárok támadása nemcsak rájuk, hanem sokakra másokra is bajt hozhatott volna: birtokunk lakóira és népeire, akik, hogy testüket mentsék, a várba húzódtak. Mikor pedig a tatárok elől országunk tengermelléki részére menekültünk, soraikból fegyveres férfiakat adtak mellénk kíséretül, hogy a királyi koronához fűződő ragaszkodó hűségüket tanúsítsák. Miután tehát emlékezetünkbe idéztük ezt a sok, rendkívüli érdemet és engedelmes hűséget, mert hálás fizetséggel kívántunk reá válaszolni – jóllehet híveink már korábban is mindenképp becses szabadságot élveztek –, mégis szolgálataik viszonzásául, állhatatos kéréseikre királyi jóakarattal hajolva, nekik és leszármazóiknak folytonosan a fehérvári polgárok szabadságát adtuk.[64] A maguk közül időről időre állítandó városbíró tizenkét esküdttel minden vagyoni, polgári és bűnügyben a mondott fehérvári polgárok módjára ítélkezhet, és a nyitrai polgárok senki kívülről jött bíró, tudniillik nádor vagy megyei ispán ítélkezésének nem kell, hogy alávessék magukat. Ha azonban valamely nehéz ügyben netán nem tudnának dönteni, úgy rendelkezünk, hogy saját személyünk vagy a tárnokmester elé hívassanak az ítélet meghozatalára és végrehajtására. Amennyiben pedig hadjáratra kerül sor országunk ellenségeivel szemben, a maguk közül állított tizenkét fegyveres a király zászlaja alatt fog harcolni. Továbbá hogy számuk növekedjék, a várban szabad vásárt adtunk nekik, melyet mindig keddi napon tartsanak oly módon, hogy az érkezők és távozók minden vámkötelesség nélkül szabadon jöhessenek áruikkal, és biztonságosan távozhas-

sanak. Azonkívül ugyanezen nyitrai vendégeinknek királyi földeket adtunk, adományoztunk, megparancsolva, hogy ezek tényleges birtokába hívünk, Iván fia András ispán beiktassa s a nyitrai káptalan tanúsága mellett törvényesen bevezesse őket. Ezután a káptalan megküldte nekünk válaszlevelét e szavakkal „Felséges urának, Bélának, Isten kegyelméből Magyarország királyának a nyitrai egyház káptalanja készségét és illő, alázatos imáit az Úrban. Kegyességed levelét tisztelettel kézhez véve, András ispánnal elküldöttük egy alkalmas hites emberünket, hogy nyitrai vendégeink általatok adományozott földjeit bejárja; ő később visszatérve hozzánk, ezeket mondotta nekünk: ugyanez az András ispán, egyúttal a határosokat és szomszédokat is összehíva, személyesen körbejárta e földeket, azaz határaikat bejárta, és, ellentmondás nem lévén, Kegyességed vendégei részére beiktatta. E földek határai s a határjelek e sorrendben következnek: a határ az első jellel a Nyitra nevű folyónál, az egyházunktól keletre fekvő ligetben kezdődik, és egy bizonyos körtefához megy, ahonnét Jób ispán erdeje mellett leereszkedik a nagy úton egy körtefáig. Innen Lodomér és Kúti Lukács erdeje mellett halad tovább egy fűzfás halomig, innen három nyárfáig, innen a Teszlény nevű folyóhoz, e folyótól pedig délnek fordul, és Deychen földje mellett megy a Nyitra folyóhoz. A Nyitrán ugyanezen Deychen földje mellett átkelve, egy bizonyos úton páros jelekkel egyenesen felmegy a Deber nevű hely irányába az úgynevezett kis útig, majd átmegy a Salába vezető másik nagy útra, melynek mentén Iudrich földje mellett Cheg- és Csápor-birtokok határjelei sorakoznak. Iudrich ispán falujának végétől ugyanezen az úton dél felé tart, és e szakaszon két határjel áll. Azután nyugatnak kanyarodik, innen visszatér feljebb a nagy út mellé, mely határjelekkel visz nyugati irányba, és három jelhez érke-

zik. Ezektől fogva a nyitrai várjobbágyok Buus nevű földjével szomszédos, és a feljebb mondott úton három jellel fölfelé haladva, a Mocsonok faluba vezető nagy út melletti két sarokjelhez ér. Ezt az utat a ludáni nemesek Innor nevezetű erdeje mellett észak felé átszelve, egy mindkét oldalról határjelekkel szegélyezett másik úton megy balra Feliciánnak [...] és nyitrai várjobbágy rokonainak földjéig. Az ő földjük mellett elfordul, Fábián völgyéhez megy, és jelekkel kelet felé halad ugyanezen várjobbágyok erdei mellett egy kettős határjelig. Ezt elhagyva, északnak fordul egy másik erdőhöz, amelyet két határjel szegélyez. Itt elválva a fent mondott várjobbágyok földjétől, jelek mentén egyházunk Ceregő nevű földje mellett megy a nagy úthoz. Azt átszelve, jobb felé leereszkedik, majd felmegy egy hegyre, melyet Csépán hegyének mondanak, ahol is a jel található. A hegyről leereszkedve, a zsidók várához megy, amely mellett egy nagy jel van. Innen Nyitra városának tart, Bolosey udvarházához, aki a nyitrai várjobbágyok közé tartozik. Innen egy bizonyos Vadas palotájának felső részétől a Szent Szűz- és Szent Mihály-egyházak között lejjebb ereszkedik egyházunk földjéhez, és a vár aljától elér a Nyitra folyóhoz; azon átkelve visszatér az első határhoz, és itt bevégződik. Davorcsány nevű birtokuk határjelei, illetve határai keleten kezdődnek a Cétény pataktól, Emőke nevű egyházunk s Szoboszló ispán Elő nevű birtoka mellett. A határ a réten át egy hármas jelhez tart, innen tovább egy egyes jelhez, melynek közepén egy almafa áll. Innen a csejtei nemesek földjével halad együtt a Nyitra folyóig. Ezt dél felé átszelve, egy olyan határjelet érint, melynek közepébe egy kő van állítva. Innen egyenesen fölfelé megy a Bércnek mondott hegyhez, amelynek oldalában a cserjésben magányos jelek állnak. Azután átszeli a Nyárhídra vezető utat, és elér a feljebb említett kis út mellett elhelyezett két sa-

rokjelhez. Innen nyugat felé fordul, és ugyanezen az úton elér egy határjelhez, amely alatt a galgóci várjobbágyok földjével szomszédos, majd egy kisebb szakaszon Nyitra vár Cabaj nevű földjével érintkezik. Ez után három sarokhatárjelhez ér, innen kezdődően a királyné asszony birtokával, Köröskénnyel határos. Egyes jelekkel kelet felé ereszkedik le, és újra a Nyár hídra vezető úthoz ér, amely mellett két földhalom határjel található. Az utat átszelve, a Nyitra folyóhoz tart, azután a réten halad, még mindig a fent mondott Köröskénnyel közös határjelekkel, egészen a Teszlény folyóig, ahol két jel áll, és e föld határa így zárul be. Köröskény nevű földjük határjelei pedig keleten kezdődnek, urunknak, a nyitrai püspöknek Emőke nevű földjétől, valamint a mi ugyancsak Emőke nevű várföldünktől. A határ egyes jelekkel halad a réthez, egészen az említett kis útig, amely mellett mindkét oldalon egy-egy sarokjel van. Ezen az úton nyugat felé megy Nyitra vár Cabaj nevű földje mellett Musk fia Tiborc birtokáig. Ugyanezen Tiborc birtoka mellett jelekkel ismét kelet felé ereszkedik a Nyitra folyóig. A folyón átkelve, jelekkel visszakanyarodik a réten a mondott Teszlény folyóhoz, a fent mondott püspök említett földjéhez, és így végződik be.[65] Kelt Szent Mihály arkangyal nyolcadán."[66] Hogy tehát ezen adományunk, illetve szabadságunk írása az örök szilárdság erejét elnyerje, jelen levelünket kettős pecsétünk erejével szilárdítva bocsátottuk ki. Kelt az Úr 1248. évében, szeptember 2-án, uralkodásunk tizenharmadik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

27. IV. Béla Geregye-nembeli Pál országbírónak / 1249. január 21.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya Krisztus valamennyi hívének, akihez ez az írás eljut, üdvösséget a mindenek Megváltójában.

A királyi udvarhoz híveket annál bőségesebb jutalomban kell részesíteni, minél inkább kitűnnek mások közül állhatatos ragaszkodásukkal és szolgálataikkal. Ezért mindenkinek, most élőknek és jövendőbelieknek tudtára kívánjuk hozni e sorokkal, hogy mivel kedvelt hívünk, Pál, udvarunk főbírája, zalai ispán valamennyi napjával csak sokasította érdemeit felségünk mellett, különböző erényeivel méltán rászolgált, hogy ne csupán nemességénél fogva, de nagylelkű tettei alapján is országunk előkelő és főemberei közé tartozzék. Maguk a tettek intenek és indítanak rá minket, hogy az ő odaadását az eljövendők tájékoztatására előtárjuk. Mert erényeit, melyekkel már fiatalon is ékeskedett, idejekorán bizonyítani kívánva, egy Boyzen nevű, hozzánk hűtlen személyt vitézül foglyul ejtett oly módon, hogy a szigeten egymaga küzdött meg vele. Majd Klissza vára megvívásakor ennek Domald nevű fivérét hasonlóképpen elfogta, és kiadásával más tizenkét nemesünket kiváltott az ellenség fogságából. Később ugyanez a hívünk, aki mindig is a királyi dicséret növelésére törekedett, az oroszok Halics nevű vára ostrománál hadakozva feltartóztatott egy bizonyos csapatot, mely titokban seregünkre készült törni, s így semmit sem tudtak ártani nekünk. Majd ismét más alkalommal, még a többieknél is éberebben vigyázva dicsőségünk megoltalmazására, harcba bocsátkozott egy másik, seregünkre rontó, gyalogos orosz csapattal, és katonáival megfutamította oly heves küzdelemben, hogy jóllehet győzedelmeskedett az

ellenségen, de mert nemes és erős lovát megölték alat ta, alig tudott az életveszedelemből megmenekülni.[67] Azután, hűségében mindenfelől az ország és korona méltóságának emelésén fáradozva, mikor a németek egy időben két várat, tudniillik Borostyánkőt és Lánzsért elfoglalva tartottak, mint a személyünket és urai munkat sértő jogtalanságok serény üldözője a parancsunkra gyűjtött sereggel a mondott várakat körülfogta, s az ellenség kezéből vitézül és erélyesen kiragadta. Ezenkívül, mikor később a németek a Murát elrekesztették, hogy vize a gát hatására több falu határát ellepje és elárassza, ő odaérve e vidékre, a szóban forgó gátat megnyitotta, s vele a falvak korábbi épségét helyreállította, bár ebben a mondott németek, mert akaratuk ellenére történt, mindenképpen meg akarták akadályozni.[68] Azután, a tatárok általános pusztítása idején, mikor országunk nemesei és közrendű népei együttesen menekültek előlük, hogy életüket mentsék, buzgó hűségtől serkentve vagy inkább saját vitézsége hevében fegyveresek nagy sokaságával vonult fel a Dunához, s a sors különböző eshetőségeinek félelem nélkül alávetve magát, a tatárok átkelését mindaddig feltartóztatta, amíg csak mindenki épségben el tudott menekülni támadásuk elől. A tatárok elvonulása után pedig az ország többi nemesei közül elsőnek kelt át a Dunán, mind ezen, mind az erdélyi vidéken kiirtotta és igazságos ítélkezéssel felszámolta a tolvajokat és rablókat, akik e tájakon a szokottnál nagyobb számban szaporodtak el; a szétszóródott népességet mindenünnen összegyűjtötte, az egybegyűltek és felleltek hűséges támogatására és fenntartására megnyitotta a sóbányákat, és mindent elkövetett, amit az ország helyreállítása érdekében, a királyság hasznára megtehetett. Ezenfelül az Ausztria ellen vezetett hadjáratunkban, melyben a harc folyamán a mieink Ausztria hercegét is megölték, országunk más híveivel egyetemben oly di-

cséretesen küzdött, hogy súlyosan megsebesülve itt végül hét más nemesünkkel együtt a németek fogságába esett, s onnan mind magát, mind a vele együtt fogságba jutott többi hét nemest ezer ezüstmárkáért megváltotta, s ezt atyaként, nem csekély áldozattal teremtette elő.[69] Jutalmul kimagasló, az emlékezetnek megőrzendő múltbeli érdemeiért, melyeket személyünk és országunk iránt hűségesen tanúsított, s hogy a jövőben még inkább képes legyen további szolgálatokat nyújtani nekünk, birtokul neki adtunk bizonyos földeket, név szerint a következőket: Bihar megyében Zsadány, Okány, Kér és a Körös mellett Bölcsi földet, valamint Gyarakföldet a középső Körös mellett és Zarándföldet, azután Hajó és Bikal földet, továbbá Füld földet és Almás földet; azután Szolnok megyében a Towtolov népek Kazárvár földjét a Szamosnál, és Szolnok vár vendégeinek Szolnok földjét; Kraszna megyében pedig Zovány, Nagyfalu és Valkó földet.[70] E földek reáruházását ebben az alakban rendeltük el, hogy amint országunk más nemeseinek szóló, hasonló adományainkat érvényesen és szilárdan fenntartottuk, úgy a fenti földek odaadományozását is nevezett hívünknek, Pál ispánnak és örököseinek csorbítatlanul és szilárdan megtartani ígérjük. Az ügy hitelességére és bizonyságára jelen levelet kettős pecsétünk erejével szilárdítva adtuk át neki. Kelt az Úr 1249. évében, január 21-én, uralkodásunk tizenötödik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

28. *IV. Béla Miklós dubicai ispánnak / 12.[?]0 március 25.*

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, aki ezt a levelet majd megtekinti, üdvösséget az igaz Megváltóban.

Mivel minden király és ország hatalma egyedül övei hűségén alapszik, s a hűség más államerényeknél an nál inkább becsülendő, minél ritkábban találkozni vele, ezért a királyi gondoskodásra tartozik, hogy azokat, akik kivételesen derék tetteikért jutalmazásra érdemesek, annál bőségesebben lássa el kedvezéssel és ajándékkal, minél komolyabbnak bizonyulnak érdemeik. Hogy a jutalmak termékenyítő hatására erényt erényre növelni igyekezzenek, úgyszintén mások is, példájukon felbuzdulva, lángolóbb hűségre törekedjenek. Amiért is mindenki tudomására kívánjuk hozni e sorokkal a következőket: amikor a tatárok váratlan betörése által – a mindenható Isten engedelmével – nagy veszteség érte országunkat, és lakói, nemesek, alacsony sorúak egyaránt, nagyobbrészt áldozatul estek a fent mondott népség öldöklésének, s kevesen maradtak életben, ezért az ő sokasodásuk, védelmük, egyszersmind megerősödésük kellő elősegítésére, báróink közös tanácsából, királyi tekintélyünknél fogva bizonyos erődítésre alkalmas helyeket híveinknek juttattunk, hogy várépítésre lehetőségük és módjuk legyen. Ezek közül a Baranya vármegyében fekvő Sársomló hegyet, mely várnak elég jól használható, kedvelt hívünknek, drága fiunk, István király tárnokmesterének, Miklós dubicai ispánnak és általa örököseinek, valamint örökösei leszármazóinak adományoztuk, mivel ott jóváhagyásunkkal, személye védelmére és az ország hasznára, saját költségén és erőfeszítésével

...rat épített magának.[71] És hogy a mondott vár meg...zésére megfelelőbben, jobban felkészülhessen, baranyai várnépeink ugyanezen hegy lábánál fekvő, Harsány nevű földjét – mert a hegyen az említett vár nem férhetett el teljes egészében, amint azt kedvelt hívünk, a tiszteletre méltó Rembaldus testvér, a jeruzsálemi ispotályos ház tengeren inneni tartományi mestere levelében jelentette nekünk[72] – e Miklós mester régtől fogva bírt része mellett a szükséges hetekényi vagy annál kissé nagyobb terjedelemben, hasznával és tartozékaival együtt, Baranyavár alól teljességgel kivéve [Miklós mesternek], személyünk és a korona iránti hűséges szolgálatai fejében, királyi nagylelkűségünkből örök birtoklásra odaadtuk és reáruháztuk. És mert Miklós mester parancsainkat tűzön-vízen keresztül is vállalva, semmi mással nem törődve, gyakran, igen gyakran tette ki személyét a sors esetőségeinek, derekas helytállásai közül néhányat, csak keveset a sok közül, csekélyeket a nagyon nagyok közül, emlékeztetőül a jövendőbeliek elé tárunk. Ő ugyanis a hűség más dicséretre méltó tanúságtételei mellett mint rendíthetetlen pillér ragaszkodóan mindig a közelünkben maradt, leginkább mégis az említett tatárok betörése idején a Sajónál vívott ütközetben, ahol amazokkal dicséretesen harcolva, erejéhez mérten támogatott minket. Ezután, mikor a tenger mellékére vonultunk vissza, úgyszólván megszakítás nélkül, fáradhatatlanul látott el hasznos szolgálatokat személyünk és házunk népe körül, követségeink okos véghezvitelével pedig még becsesebbé tette magát. Gyakorta tért vissza harcban kivívott dicsőséggel az Isten és emberek előtt gyűlöletes bosszniai eretnekekkel való háborúskodásokból is.[73] A Frigyes, Ausztria egykori hercege ellen viselt hadjáratunkban pedig, melyben e herceg fegyvertől átszúrva végezte be utolsó napját,

övéivel együtt megfelelően felfegyverkezve sok, hű-
tes szolgálatot tett nekünk; máskor is, számos alka-
lommal fáradozott azon, hogy jótetteket vigyen vé-
hez. A fent mondott Harsány föld határjelei pedig,
melyek mind a várnépek, mind Miklós mester rés-
együttesen övezik, amint azokat a mondott föld kivi-
gálásával általunk megbízott tiszteletre méltó fér-
az említett R[embaldus] testvér megállapította ne-
künk, e sorrendben következnek: Harsány föld hatá-
az első jellel Apor szőleje alatt a nagy úton, délről kez-
dődik, innen indul ki, és a mocsáron keresztül megy
egy körtefához, amely alatt egy nagy jel áll; ettől kez-
dődően Kristóf fia a határosa. Innen kissé az úthoz
közelítve, átmegy egy árokhoz, ahonnét Villus mes-
a határosa; az árok mentén elfordul nyugatnak, és
Érnek mondott patakhoz jut. Ezen átkelve, a nagy út-
hoz érkezik, és azon megy a sarokhatárjelhez, ahonnan
János fia a szomszédja. Innen ugyanezen az úton halad
tovább egy szilfákkal övezett, út menti körtefához,
amely alatt szintén van egy határjel; ez itt a Szentha-
romságról nevezett apátság határa.[74] E helyt átmegy a
jobb felől eső mezőhöz, és a szomszédok bozótosához
ér. Innen észak felé tart tovább, és jelekkel megy Apod
útjához. Itt felkapaszkodik a hegyre, és az erdőn ke-
resztül halad egy nagy körtefához, mely alatt egy nagy
jel található, s innen Mór a szomszédja. Majd a nagy
úthoz megy, ahol is egy magyalfa alatt van a jel, és
Miklós mester rokonságával határos. Innen jelről jelre
halad, és Katurman malmához ereszkedik le, ahol
Ombuzzal szomszédos. Innen elhajlik délnek, és Mik-
lós mester földjével egyesül. Innen a hegy lábához
megy, és itt bevégződik. Hogy tehát ezen adományunk
az örök szilárdságot elnyerje, és érvényét soha ne le-
hessen visszavonni, jelen levelünket kettős pecsétünk
erejével szilárdítottuk meg. Kelt Budán az Úr teste

öltése 1249. évében, március 25-én, uralkodásunk tizennegyedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

29. IV. Béla Ákos-nembeli Ernye főlovászmesternek / 1250. július 7.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, akikhez ez az írás eljut, üdvösséget a mindenek Megváltójában.

Noha a királyi felség gondoskodó körültekintése köteles minden egyes személy érdemét szorgos mérlegeléssel vizsgálóra venni és minden egyes érdemre külön-külön a viszonzás méltányos jutalmával felelni, mégis azokat, akik másokénál nagyobb hűségről tettek tanúbizonyságot, bizalmas szolgálatokat nyújtottak, és valamely jótettükkel kiemelkedően kitűntek, a királyi felségből adódó gondviselés különleges kedvezésével kell kielégítenie, és amint az erényes tettek fényességéből kitetszett, kegyének nagyobb juttatásával támogatnia. Hogy ezáltal a többieket az ilyen hűséges szolgálatok példáival és buzdításaival serkentve megerősítse, és a hűség hasonló szolgálataira még jobban felkészítse. Ezért e sorokkal mindenkinek, most élőknek és jövendőbelieknek tudomására kívánjuk hozni, hogy Ernye, kedvelt főlovászmesterünk, szolgagyőri ispán,[75] midőn a tatárok barbár népe háborús támadással lerohanta és elárasztotta országunkat, milyen nagyra becsülendő módon tűnt ki felséges szemünk láttára a hűség fényes tanúságtételével; mikor a mind növekvő szerencsétlenségben lovaink kidőltek, ő életével nem törődve, a mi életünket élete árán is megvál-

tani kívánva, a saját menekülésére szánt lovat szemé lyünk megmentése érdekében átadta nekünk. Ő maga, üldözőinkkel harcba bocsátkozva, több lándzsadöfés ből és nyíllövésből kapott sebbel vitézül ellenállt az ellenség rohamának, és Isten segítségével nagy nehe zen ki tudta magát szabadítani azok gyűrűjéből. Ezen kívül, midőn a tatárok elől a tengermelléki részekre vonultunk vissza, ugyanő parancsunkra, a sors különböző eshetőségeinek kitéve magát – abban az időben, mikor az utak veszélyessége és az ellenség cselvetései miatt nem lehetett biztonságosan közlekedni –, egyedül ment kifürkészni a tatárok szállását, és az ott szerzett hírekről hűségesen beszámolt nekünk. Minden nehézségben, az akkori mostoha körülmények hozta szerencsétlen helyzetünkben kitartó, hű szolgálattal állott állandóan mellettünk. Ezeken kívül akkor is, amikor Ausztria hercege ellen viseltünk hadat, akit harc közben az isteni kegyelem segítségével a halál gyászába taszítottunk, ugyanő a viadalban a hűség nagy és viszonzásra méltó szolgálatával kimagaslón tüntette ki magát színünk, valamint országunk összes bárói és nemesei előtt: egy Németországból való, kiváló és hírneves harcost saját lándzsájával szúrt le. Teljes győzelmet aratott fölötte, levágott fejét egy katonájával elküldötte nekünk, hogy lássuk mi is báróinkkal együtt. Ugyanígy, mikor egy alkalommal Ausztria ellen vezettük seregünket, mondott hívünk, a királyi felség dicsősége növelését és tiszteletét mindig szem előtt tartva, egy Preussel nevű, jeles és híres himbergi katonát, e vidék kapitányát, aki csapatával a mondott várból a mezőre kirontott, mindenkit megelőzve megtámadta, lándzsanyelével a nyeregből erőteljesen a földre taszította, és páncélját lándzsával átdöfve, ott helyben megölte. Ettől a mondott Preussel csapata megrettent, megzavarodva sarkon fordult, sokan ott is vesztek közülük, a többiek pedig üggyel-bajjal, futva

visszamenekültek az említett várba.[76] Mi tehát ily jeles hűségének tanúsításáért, szolgálataiért, ha nem is egyenértékű viszonzással, de teljes egyetértéssel, kegyességünk akaratából egy bizonyos Terebes nevű, Szatmár vármegyében, a Túr vize mellett fekvő, megürült földet – mely valaha [...] nembeli Póré volt, aki rablás és gyilkosság miatt elvesztette, s ezekről báróink ítélete révén megbizonyosodva, a mondott föld adományozásunkra visszaszállott – teljes joggal, királyi nagylelkűségünkből mondott hívünknek [...], örököseinek és örökösei leszármazóinak adtunk, adományoztunk, és rájuk ruháztunk örök birtoklásra. E föld békés és tényleges birtokába hívünk, Szatmári Merth fia Dénes által bevezettük, és parancsunkkal beiktattuk, a föld valamennyi tartozékát és járulékát beleértve, ugyanazon határok és határjelek alatt, amint azt valaha az említett Pór tudvalévően birtokolta.[77] Hogy pedig nagylelkűségünk ezen adománya az örök szilárdság erejét elnyerje, és érvényét idők folyamán senki ember fia vissza ne vonhassa, jelen levelünket a tartós állandóság érdekében kettős pecsétünk erejével bocsátottuk ki. Kelt az Úr testet öltésének 1250. évében, július 7-én, uralkodásunk tizenötödik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

30. IV. Béla IV. Ince pápának / 1250. november 11.

A Krisztusban legszentebb atyának, Ince úrnak, a római szentegyház Isten kegyelméből való főpapjának Béla, ugyanazon kegyelemből Magyarország királya mindenben köteles és alázatos tiszteletet.

Mivel Magyarországot a tatárvész nagyobbrészt pusztává tette, és mint juhaklot a kerítés, különböző

hitetlen népek veszik körül, így keletről a ruténok, kunok, brodnikok,[78] délről a bolgárok és a boszniai eretnekek, akik ellen seregünkkel egészen mostanáig harcban álltunk, nyugatról és északról viszont a németek, akiktől pedig az azonos hitvallás folytán valami támogatás illő gyümölcsét kellene érezze, de nem gyümölcsöt, hanem háborúja tövisét érezni kényszerül, mert váratlan rajtaütésekkel ragadják el az ország javait; ezért, de legfőképp a tatárok miatt, akiket rettegni a háború tapasztalata tanított meg, amint azt ugyanúgy más nemzetek is megtanulták, akiken csak átgázoltak, országunk főpapjainak és nagyjainak tanácsát kikérve, Krisztus helytartójához és testvéreihez fordultunk, mint a keresztény vallás végszükségében egyetlen és végső, igaz menedékéhez. Csak meg ne történjék velünk, helyesebben inkább – rajtunk keresztül – veletek és más keresztényekkel, amitől félni lehet! Ugyanis nap mint nap érkeznek hozzánk hírek a tatárokról: haragjuk leginkább ránk irányul, amiért ekkora csapás után is megtagadtuk, hogy meghódoljunk nekik, holott minden más nemzet, miután ellenséges erőiket megismerte, adófizetőjükké lett, különösen az országunkkal keletről szomszédos vidékek, mint Oroszország, Kunország, a brodnikok földje és Bulgária, amelyek ezelőtt nagyrészt uralmunk alá tartoztak. De nemcsak ellenünk, hanem az egész kereszténység ellen is összevonták erőiket, és mint igen sokaktól hitelt érdemlően, bizonyosra hallani, szilárdul elhatározták, hogy rövidesen egész Európa ellen megindítják számlálhatatlan sokaságú hadseregüket. Tartunk attól is, hogy ha ez a nép esetleg elérkezik, a mieink nem lesznek képesek, sőt talán hajlandók sem a tatár vadság tombolásával harcban szembeszegülni, és akaratunk ellenére félelemből ugyanúgy behódolnak nekik, ahogy a fent mondott szomszédok megtették: hacsak az apostoli szék körültekintő gondoskodása országun-

kat biztonságosabban és hathatósabban oltalmába nem veszi, hogy az itt lakó népek bátorítást kapjanak. Főként pedig két dolog miatt írjuk meg ezt: hogy sem a megtehető dolgok elmulasztása, sem hanyagság miatt ne érhessen vád minket. A megtehető tekintetében azt mondjuk, hogy ami tőlünk telt, a megkísérelhetőt megtettük, amikor mindenestől a tatárok addig ismeretlen erőinek és természetének elébe álltunk. Hanyagság vádja pedig éppenséggel nem illethet minket; az adott helyzetben ugyanis, amikor a tatárok még országunk területén harcoltak ellenünk, az egész kereszténység három legfőbb udvarához fordultunk, tudniillik a Tiétekhez, melyet a keresztények isteni eredetűnek és valamennyi között tanítómesternek hisznek és vallanak, továbbá a császárihoz, sőt emiatt még hűbéresül is felajánlottuk magunkat, amennyiben a mondott veszedelem idején kellő segítséget és támaszt nyújt. A franciák udvarát szintén megkerestük, de egyiküktől sem kaptunk semmiféle bátorítást vagy segítséget, csak szavakat. Ahhoz folyamodtunk hát, amihez tudtunk: a kereszténység érdekében, királyi méltóságunkban megalázkodva két leányunkat két rutén herceghez, a harmadikat pedig Lengyelország hercegéhez adtuk nőül, hogy rajtuk és más keleti barátainkon keresztül értesüljünk a tatárok mélységesen titkolt újdonságairól, s így szándékaikkal és csalárd fortélyaikkal valamelyest felkészültebben nézhessünk szembe.[79] A kunokat is befogadtuk országunkba, s ó, fájdalom, ma pogányokkal védelmezzük országunkat, és pogányokkal verjük le az egyházhoz hűtleneket. Mi több, a keresztény vallás védelmére elsőszülött fiunkhoz kun nőt kapcsoltunk a házasság kötelékével, hogy ezáltal a rosszabbat elkerüljük, és valami alkalmat találjunk rá, amivel sikerül őket a keresztség felvételére szólítani, amint már többekkel meg is tettük.[80] Ezek és mások miatt azt óhajtjuk, az érvelés tegye világossá

a legfőbb pap őszentsége előtt, hogy ennyire szorongatott helyzetünkben a keresztény Európa egyetlen uralkodójától vagy népétől sem kaptunk valamiféle előnyös segítséget, csak a jeruzsálemi ispotályos háztól, amelynek tagjai kérésünkre nemrég fegyvert öltöttek a pogányok és szakadárok ellen, országunk és a keresztény hit védelmére. Egy részüket már el is helyeztük a legveszélyeztetettebb helyen, tudniillik a kunok és bolgárok határán, a Dunán túl, ahol már országunk megszállása idején is behatolt hozzánk a tatárok serege.[81] Evvel a területtel az a szándékunk és reményünk, hogy ha ténykedésünket és a mondott testvérekét Isten megsegíti, és az apostoli szék is méltóztatik kegyében részeltetni, a testvérek által sikerülni fog a Duna mentét egész a konstantinápolyi tengerig a katolikus vallás vesszejével beoltani, és így a római birodalomnak s a Szentföldnek is hasznos szolgálatokat tehetnek majd. Másik részüket országunk belsejében azoknak a váraknak védelmére állítottuk, melyeket a Duna vonalán építettünk, mivel ebben a mi népünk járatlan. Tanácsunk ugyanis többszöri megfontolás után arra az eredményre jutott, hogy üdvösebb lenne nekünk, valamint egész Európának is, ha a Dunát várakkal erősítenénk meg. Mert ez az ellenállás vize: itt szállt szembe Heraclius Chosroesszal a római birodalom védelmében, s mi magunk is, mindenképpen készületlenül és porig sújtva, tíz hónapon keresztül itt álltunk ellen a tatároknak, akkor, amikor országunkban még szinte egyáltalán nem voltak erődítések és védők.[82] Ha ezt a területet a tatárok birtokba vennék, ami be ne következzék, kitárulna előttük a kapu más katolikus hitű vidékek felé. Mert egyrészt ezen az oldalon nem állja útjukat tenger a keresztények irányában, másrészt e helyen csodálatosan jól tudnák elhelyezni családjaikat és állataikat, alkalmasabban, mint bárhol másutt. Álljon itt például Attila, aki keletről

jőve a Nyugat leigázására, Magyarország közepén állította fel fejedelmi székét, másrészről pedig a császárok, akik nyugat felől harcoltak, hogy a Keletet meghódítsák, a legtöbbet téve a hadsereg szervezésére, országunk területén belül fektették le a határokat. Ezeket mérlegelve tehát gondoskodjék főpapi Szentségtek, és mielőtt még elmérgesedne a seb, kegyeskedjék gyógyírt helyezni rá. Ugyanis a bölcsek sokasága módfelett csodálkozik, amiért Atyaságod hagyta, hogy Franciaország királya, az egyház ily jelentős tagja a mostani körülmények között eltávozzék Európa határairól. Csodálkozik, és nem szűnik meg csodálkozni azon, hogy az apostoli kegyesség sokakról gondoskodik, mint a konstantinápolyi császárságról, és a tengeren túli részekről, melyek, ha elvesznének, mentsen Isten, nem ártana annyit Európa lakóinak, mint ha egyedül a mi országunk kerülne a tatárok birtokába.[83] Isten és ember a tanúnk rá, helyzetünk olyannyira szorongatott, hogy ha az utak különböző viszontagságai nem akadályoznának, nemcsak követeket küldenénk, amint tettük, hanem személyesen járulnánk lábatokhoz szemtől szembe odakiáltani az egész egyháznak mentségünkre, felmentésért, hogy amennyiben a szentatya nem nyújt segítséget, és a szükség rákényszerít, akaratunk ellenére ugyan, de megegyezünk a tatárokkal. Könyörgünk tehát, tekintse az anyaszentegyház, ha nem is a magunk, de legalább elődeink, a szent királyok érdemeit, akik teljes alázattal és tisztelettel rendelték alá magukat és népüket, az igaz hitet hirdetve, és a világ más uralkodói között tiszta hittel, engedelmesen szolgálták; ezért ígérte meg nekik és utódaiknak az apostoli szék kegyét és támogatását, ha szükség fenyegetne, noha nem is kérték, mert mindaddig kedvezően alakultak dolgaik. Ez a súlyos szükség pedig, úgy hisszük, most valóban fenyeget. Nyissátok meg atyai szíveteket, e válságos időben nyújtsatok kel-

lő segítséget a hit védelmére, a köz javára. Különben ha a római egyház híveinek oly egyetemesen kedvező és szükséges kérésünk elutasításra találna, amit nem hihetünk, kénytelenek lennénk az atyai nyájból szinte kirekesztve, nem mint édesfiak, hanem mint mostohák, a szükségtől hajtva, támogatást kéregetni. Kelt Patakon Szent Márton püspök és hitvalló napján, november 11-én.[84]

GY. RUTTZ IZABELLA FORDÍTÁSA

31. IV. Béla Ivánka fia András mesternek / 1253. március 13.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Mindenkinek, akihez ez az írás el jut, üdvösséget Abban, aki a királyokat üdvözíti.

A királyi gondviselés az alattvalók összességével szemben adakozó, úgy osztja szét közöttük kiválóságu adományait; a hívekkel annál bőkezűbb, minél nagyobb készséget tapasztalt bennük a vitézi tettekben megnyilatkozó hűségre. E sorokkal tehát mindenki tudomására kívánjuk hozni a következőket: hívünk, Ivánka fia András mester elénkbe járulva, alázatosan kérte, hogy kegyünk teljéből fakadó jóindulattal méltóztassunk neki adni egy bizonyos, Gímes nevű földet, mely Divén nevű vásárolt birtoka mellett fekszik, ahol is ő várat építtetett.[85] Mi tehát, mint aki a jótteteként méltón megfizet, aki hívei érdemeit igazságos jutalmakkal viszonozza, az emlékezet számára felidéztük ugyanezen András mester szolgálatait, hogy másoknak példaképül álljanak. Közöttük azt, ami összes szolgálatai közül kimagaslott, s amit elsőnek adunk elő: mikor ugyanis a Sajónál – mint hisszük, Isten

büntetéséből – a tatárok veszedelmesen űzőbe vettek minket és a mieinket, és lovunk, melyen ültünk, már-már kimerülten fújtatott, ez az András a benne lobogó hűség különleges hevében menekülésünket a magáénál fontosabbnak tartva, a saját friss és gyors lovát önként átadta nekünk, miközben ő és fivére gyalogosan maradt hátra; fivérét aztán a tatárok meg is ölték. Azonkívül ugyanez az András mester szívós munkával, hosszan tartó fáradozással nagyon megerősítette Turóc várát, hogy mindig fennmaradjon uradalmunkban, és népeink sokasága benne oltalmat találjon. Ezt hasonlóképpen a legnagyobb hűség bizonyságaként tartjuk számon. A fentieket tehát és hűsége más érdemeit is, melyeket egyenként taglalni hosszadalmas volna, teljes készséggel mérlegelve, igyekszünk kérelmeinek e helyt a megillető kedvezéssel eleget tenni, hogy a többieket példája követése által mindinkább hű tettekre ösztönözzük: a mondott Gímes földet, mely az ő Divén nevű birtoka mellett van, ahol, mint előrebocsátottuk, a vára áll, neki és általa örököseinek, valamint örökösei leszármazóinak juttatjuk. Határai pedig, amint azokat a Krisztusban tisztelendő M[iklós] atya, nyitrai püspök megírta nekünk, ily módon következnek: az első határ a zobori egyház faluja: Kolon földjénél kezdődik, azon a helyen, ahol három, földből emelt határjel áll; innen kiindulva páros jelek mentén megy fölfelé a Piliskőnek nevezett hegyre, és itt ugyanezen hegy csúcsán keresztül törvényesen elhelyezett jelekkel halad lefelé egy bizonyos, alacsonyabban levő föld határjelhez, ahol ugyanezen András mester királyi adományból bírt, ugyancsak Gímesnek nevezett földjével egyesül. Innen lemegy egy kereszt alakot képező úthoz, ezt közönségesen keresztútnak mondják, és az út egyik szárán visszakanyarodik ugyanezen András vára felé egy bizonyos patakhoz,

ahol egy földből felsáncolt határjel van. Innen aztán a patak folyása mentén lemegy egy Orjas nevű patakhoz, és így összeér mindkét Gímes föld, tudniillik az a másik, amelyik törvényesített határjelekkel halad fel felé egész a Bércnek nevezett hegyek csúcsáig, és a Bérc révén érintkezik az Elefánt falubeli nemesek földjével. Velük szomszédosan halad a Bércen Kosztolányig, azaz a fent mondott mester vásárolt birtokáig, ahol két, földből formált sarokhatárjel van. E helyt aztán Kosztolány földtől elkanyarodva, Divén-hegy irányába, melyen a fent mondott vár áll, kettős jelek mentén halad fel a hegyre, és a várhoz közel, attól egy rövid kőhajításnyira kel át rajta; itt kissé távolabb két mesterséges földhalom van. Innen ugyanazon Kosztolány földdel határosan halad a Bérc hosszában, lemegy a völgybe Lédecnek, vagyis az esztergomi érsek falujának földjéig, ahol két, földből felsáncolt határjel található. Itt Lédec földdel szomszédosan terjed addig, ameddig szemmel be lehet látni: két nyíllövésnyire, ahol is két sarokjel van földből felhalmozva. Innen kezdődőleg egy, az erdőcskék között vezető ösvényen továbbhaladva, Nemcsic faluval tart szomszédságot, majd elfordul bal felé, ahol délre van egy földhalom, mely Nemcsic falu és Ivánc falu érintkezését jelöli, azután pedig egy, a Gímes földet Ivánc földtől elválasztó földjelhez ér. Innen egy másik, az Orjas folyó mellett földből emelt határjelhez megy tovább, melynél a folyót átszelve halad a Nyitrára vezető nagy úthoz, ahol egy földből készített határjel található. Innen továbbmenve, visszatér az első határjelhez, ahonnan kiindult, s ahol, mint feljebb mondottuk, három földhalom határjel áll.[86] Hogy tehát e birtok adománya az örök szilárdság erejét elnyerje, s a jövőben semmi módon ne lehessen támadni, e levelet kettős pecsétünk erejével szilárdítva bocsátottuk ki. Kelt az Ú-

1253. évében, március 13-án, uralkodásunk tizennyolcadik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

32. IV. Béla Kozma ispánnak és Achilles ispánnak / 1256. június 21.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szerbia, Ráma, Galícia, Lodoméria és Kunország királya. Krisztus valamennyi hívének, aki ezt a levelet majd megtekinti, üdvösséget a mindenek Megváltójában.

Noha a királyi magasság tetszése szerint nyújtja alattvalóinak ajándékosztó kezét, mégis inkább azokat tartozik jutalmul adományokban részesíteni, akiknek érdemeiről, hűségéről, a királynak és az országnak tett szolgálatairól világosan meggyőződött. Ezért e sorokkal mindenki tudomására kívánjuk hozni a következőket: amikor a tatárok visszavonulása után az illetéktelenül elfoglalt várak jogainak megújítására különböző bírákat küldöttünk szét egész országunkba, egyebek között híveink, Kozma és Achilles ispánok is alázatosan kérték, hogy Szakolca földet, mely Nyitra várához tartozott, nekik adományozni és kiváltságunkkal megerősíteni méltóztassuk. Emlékezetünkbe idéztük tehát rendkívüli szolgálataikat, tudniillik hogy amikor a Sajónál a tatárok ellen vívtunk ütközetet, Kozma és Achilles ispánok a harcban vitézül ellenállva, maguk is súlyosan megsebesültek, fivérük pedig a király és a korona iránti kötelességét híven teljesítve elesett. Továbbá mialatt a tenger mellékén maradtunk, országunk határát sértetlenül, épségben megőrizték legtöbb ellenségünkkel, Ausztria hercegével szemben, ahol is a fent mondott Kozma irántunk tanúsított hű-

ségből tizenkét sebet kapva fogságba esett; határunkat Achilles ispán az ő fogsága idején is sértetlenül meg tartotta. Mikor a tengermellékről visszajőve, Ausztria hercege ellen hadat viseltünk – a fent mondott Kozma még mindig fogságban lévén –, ugyanez az Achilles, hozzánk való hűségét tanúsítva, Ausztria országát Pozsonytól egész Bécsig elpusztította. Felidézve tehát ezeket és más szolgálataikat is, melyeket hosszadalmas lenne egyenként elbeszélni, a mondott Szakolca földet Kozma és Achilles ispánoknak, örököseiknek, való mint örököseik leszármazóinak adtuk, hogy békésen birtokolják, ahogyan azt tudvalevően apjuk is bírta. Ugyanezen föld határjelei pedig, amint azokról a birtok minőségének, nagyságának és határainak kivizsgálásával általunk megbízott tisztelendő Vince atya, nyitrai püspök leveléből megbizonyosodtunk, ily módon következnek: az első határ nyugaton kezdődik a Hajnica nevű mocsár végénél, ahol az a Morva folyóba torkollik. E víz mentén észak felé halad fel egy helyhez, ahol bizonyos Velika nevű folyó van, mely ugyan csak a Morvába ömlik. Innen a mondott folyón fölfelé a Tozy-kapuhoz tart; ezen kimenve, a csehországi kémlelők útját követi, melyet közönségesen Simarútnak mondanak, keleti irányban egész a Woysich mocsár fejéig. Ezután egy nagy erdőn keresztül megy fel a Bércre egy réttel borított partoldal mentén. Innen a völgyön leereszkedik az úgynevezett Hosszúmezőre. Innen továbbmegy, és a mondott Hajnica folyó forrásába torkollik, s a mondott folyót követve, leereszkedik az első határjelhez. E Szakolca föld határosai nyugatról és északról csehek, keletről pedig Aba mester és Miklós birtoka. Délről a szenicei és az újvári falubeliek a szomszédai, és itt e birtok határai bevégződnek." Hogy pedig adományunk és megerősítésünk az örök szilárdság erejét elnyerje, e levelet bizonyságképpen kettős pecsétünk erejével szilárdítva adattuk ki. Kelt

Smaragd mester, fehérvári választott prépost, udvarunk alkancellárja, kedvelt hívünk keze által.[88] Az Úr 1256. évében, június 21-én, uralkodásunk huszonegyedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

33. IV. Béla Urosnak és Jánosnak, Csektő száznagy fiainak / 1257. június 26.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria és Kunország királya mindazoknak, akik jelen levelet olvassák, üdvösséget a királyok üdvözítőjében.

Mindenkinek tudtára kívánjuk hozni e sorokkal, hogy mivel Csektő száznagy fiai, Uros és János, akiket kicsiny korukban a tatárok elhurcoltak, később a tatárok fogságából az Úr engedelmével kiszabadulva, a köteles hűség szerint hozzánk visszatértek, mi hűségüket királyi keggyel akarván jutalmazni, a királyi csőszök állapotából kivettük, és örökre szervienseink sorába helyeztük át őket azzal a földdel együtt, melyet atyjuk Ete faluban bírt.[89] Hogy pedig ez az általunk nyújtott szabadság mindenkor épen és rendíthetetlenül megmaradjon, jelen levelünket kettős pecsétünk erejével szilárdítva adtuk ki. Kelt kedvelt hívünk, Smaragd mester, fehérvári prépost, udvarunk alkancellárja, kalocsai választott érsek kezéből, az Úr 1257. évében, június 26-án, uralkodásunk huszonkettedik esztendejében.

GY. RUITZ IZABELLA FORDÍTÁSA

1 Az ismeretlen magyar püspök volt párizsi iskolatársához intézett leveléből a keltezést annak a megjegyzésnek alapján lehet meghatározni, hogy a tatárok még nem keltek át a Dnyeper folyamon, és a folyó befagyását várják. Kijev elfoglalása és az átkelés 1240 decemberében megtörtént, a levél tehát 1240 nyarán vagy őszén kelt. Oroszország alatt valószínűleg Halics értendő, ahol Dániel, a magyar király hűbérese uralkodott. A levelet egyébként két angol forrás őrizte meg. Màtthew Paris krónikájában a Guillaume d'Auvergne-nek szóló változat maradt fenn. Guillaume 1228-tól haláláig, 1249-ig volt Párizs püspöke. A Waverley-kolostor évkönyveiben annak a változatnak a másolata maradt fenn, amelyet egy párizsi főesperesnek küldött az ismeretlen magyar püspök. Ez a levél a következőképp fejeződik be: „Óvakodjanak mind, akik ezt hallják, és tartsák mindezt bizonyosságnak; meg fogják látni, szemükkel fogják tapasztalni öt éven belül, én mondom ezt, ahogy vallom is, Magyarország püspöke. És hogy ezt tudják Párizsban, és ha lehet, kedvező döntést hozzanak Isten kegyelméből, egy főesperesnek, párizsi iskolatársamnak, elküldöm ezt a megpecsételt átiratot." Ebből arra következtethetünk, hogy a levél eredetije az egyházi rangban magasabb párizsi püspöknek szólt, de a levél másolatát a volt iskolatárs esperesnek is megküldte a magyar püspök.

2 A tatárokat sok forrás azonositja a bibliai Góg és Magóg népével, mivel ezeket tartották az Isten országa elleni utolsó, sikertelen ostromot vezető pogány hatalmasságoknak. Az Egogg név azonban nem értelmezhető.

3 Más olvasat szerint „zsidó betűket" használtak a

tatárok. Az említett írástudók nesztoriánus keresztény szerzetesek voltak.

4 Egymással vetélkedő zsidó vallási pártok; természetesen ez is a korra jellemző, alá nem támasztható bibliai analógia.

5 A Zingiton névalak Dzsingisz kán nevének eltorzítása. A nagykán pecsétjét a mongol udvari tisztviselők a nyakukba kötve hordták.

6 A volgai mordvinok.

7 II. Hermann türingiai tartománygróf és szász palotagróf Lajos tartománygróf és Magyarországi Szent Erzsébet fia volt, 1227-től 1241-ig uralkodott nagybátyja, IV. Henrik Raspe gyámsága alatt. II. Henrik brabanti herceg a sógora volt, mert Hermann nővérét, Zsófiát vette feleségül.

8 1241. április 7. II. Henrik sziléziai herceg 1241. április 9-én szenvedett vereséget Legnicánál, és utána a tatár hadak valóban Morvaországon keresztülvonulva támadtak északnyugati irányból Magyarországra.)

9 A húsvét előtti harmadik vasárnapon, 1241-ben március 10-én.

10 Vagyis húsvét (1241-ben március 31.) táján. A tatárok március 10-én lépték át a határt, és április 11-én verték szét a Sajó mentén IV. Béla seregét.

11 Báncsa-nembeli István (Stephanus) püspök 1238-tól fogva kancellár, 1241-ben váci püspök, 1242-től esztergomi érsek, 1252-től prenestei (palestrinai) püspök és pápai kuriális bíboros.

12 IV. Béla pontos képet fest a tatár előnyomulás útvonaláról.

13 Megint csak Báncsa-nembeli István váci püspökről van szó. Ebből az utalásból tudjuk, hogy a levél a pápának szólóval nagyjából egyidőben íródott.

14 Az oroszok elleni húszéves ostrom a Kalka menti csatától (1223) számítva értendő. A Magyaror-

szágról szóló mondat pedig a levél keltezésének kö rülbelüli megállapításában is segít: 1241 májusa júniusa.

15 1241. július 25.

16 A gyülekező német sereg nem sokat tett a tatárok ellen, hiszen azok a sziléziai győzelem után nem Németország felé vonultak. A II. Frigyes császár és IX. Gergely pápa közti vita miatt a német seregek a császárpárti és pápapárti hadak összecsapására tartogatták erejüket. Magyarországot mindkét fél cserbenhagyta.

17 A cseh sereg segítségül jövetele is elmaradt.

18 Karniola, későbbi Krajna, körülbelül a mai Szlovéniának felel meg.

19 Harcias Frigyes magyarországi vitézkedéséről lásd Rogerius *Siralmas Ének*-ét.

20 Franciaországban IX. (Szent) Lajos uralkodott (1226–1270), Spanyolországban III. (Szent) Ferdinánd, Kasztília és León királya (1217–1252), illetve I. Jakab, Aragónia királya (1213–1276), Angliában pedig II. Henrik (1216–1272).

21 Yvo de Narbonne-t nyilván albigens eretnekséggel vádolták. Ennek az Albi délfrancia városról elnevezett pápaellenes vallási mozgalomnak a tagjai franciaországi leveretésük (körülbelül 1230) után tömegesen menekültek Észak-Itáliába. Itt – akárcsak Boszniában – patarénusoknak nevezték őket. Töredékeik máig is fennmaradtak (valdensek).

22 Yvo a patarénusok főbb észak-itáliai fészkeiben járt: Comóban, Milánóban, Cremonában (mindhárom Lombardia tartományban). Tuscia a Firenze vidéki Toscana tartomány. Péter hite a római katolikus vallás, az apostoli hitvallás a katolikus hitigazságokat összefoglaló, Hiszekegy néven ismert imádság. A Forum Julianum nem Cremona

vidéke, hanem Északkelet-Itália. A ravioli olasz étel, paradicsomos, húsos derelye.

23 Petrus Gallus a patarénusok egyik főpapja. Aquileia érseki székhely volt Velence és az Adriai-tenger közelében, az utóbbival hajózható csatorna kötötte össze. Friesach város és erősség Ausztriában, Karintia tartományban, jelentős domonkos kolostorral.

24 Neustadt a mai Wiener Neustadt (Bécsújhely, Németújhely). A beginek (beghardok) voltaképp nem szerzetesek: templomot és kórházat fenntartó jámbor férfiak, illetve nők. 1180 körül alapította rendjüket Lambert de Bèghe brabanti hitszónok.

25 Az ausztriai herceg a már ismert II. Frigyes (uralkodott 1230–1246), a cseh király IV. Vencel (1240–1253); az aquileiai pátriárka Meráni Bertold, IV. Béla nagybátyja (1217–1251); a karantán herceg Sponheimi Bernát (1202–1256), a német költészet jeles támogatója; az őrgrófnak nevezett badeni pedig VI. Hermann badeni őrgróf (1242–1250), az osztrák herceg unokahúgának és örökösnőjének férje.

26 Kölnben őrzik a bibliai háromkirályok (Gáspár, Menyhért, Boldizsár) ereklyéit; Galícia itt Spanyolország északnyugati tartománya, ahová – Santiago de Compostela városába – Jakab apostolnak, Spanyolország védőszentjének állítólagos sírjához tömegesen zarándokoltak a hívők.

27 A fekete barátok a bencések, a fehérek a domonkosok.

28 A lovagrendek élén a nagymester és a rendkáptalan állt; az egyes rendtartományok élén egy-egy magiszter. Ponce d'Aubon a Franciaországot és Auvergne-t magában foglaló tartomány mestere volt.

29 A templomos rendnek önálló rendtartománya volt Felső-, illetve Alsó-Németországban, Csehor-

szágban (Morvaországgal és Lengyelországgal együtt) és Magyarországon (Horvátországgal, Szlavóniával és Dalmáciával együtt).

30 Párizs Chartres-tól körülbelül kilencven kilométerre van.

31 A történet a bibliai Királyok II. könyvének 18. és 19. fejezetében olvasható. Maga az esemény i. e. 700 körül történt.

32 Róma, az örök város felé.

33 Felix a bécsi Schottenstift bencés apátja volt. Izmaelitának az orosz évkönyvek nevezik a tatárokat, itt nyilván az Írországba küldött oroszországi szerzetesektől vették át az elnevezést.

34 A sziléziai herceg halálát kivéve pontatlan értesülések.

35 A Velence melletti Treviso őrgrófságáig a tatárok nem jutottak el. Ekkor még a Dunán sem keltek át a határvidéket a Szilézia felől érkező hadak dúlták fel.

36 A pápa neve azért hiányzik a levélből, mert IX. Gergely 1241. augusztus 22-én, utóda, IV. Cölesztin pedig 1241. november 10-én meghalt. Az új pápát, IV. Incét végül is csak 1243-ban választották meg.

37 Báncsa-nembeli István váci püspök követjárásáról már olvastunk; Lukács prépost és István főesperes követségéről csak ebből a levélből értesülünk.

38 A befagyott Dunán csak 1242. január végén keltek át a tatárok.

39 Csázma neves társas káptalan székhelye és hiteles hely volt Zágráb mellett.

40 Jeremiás Siralmairól van szó.

41 1242. február 2-án. A Szent Miklós-prépostsági templom Székesfehérvárt a városfalakon kívül, a budai külvárosban volt.

42 Simon ispán testvérével, Bertranddal együtt Aragóniából jött be Magyarországra. Gyakran járt

külföldi követségekben, még 1250-ben is ő viszi IV. Béla híres levelét IV. Ince pápához. Derék katona volt, harcolt a muhi csatában, és sikeresen megvédte Esztergom fellegvárát a tatárok ellen.

43 Huntpázmán-nembeli Achilles prépost 1242-ben IV. Béla kíséretében volt Dalmáciában. Utóbb székesfehérvári prépost és alkancellár, majd pécsi püspök lett. Csenke föld Esztergom vármegyében volt, Muzsla (ma Mužla Szlovákiában) mellett, a Duna bal partján.

44 Benedek 1240-től volt fehérvári prépost és kancellár, 1241-től kalocsai érsek, majd Báncsa-nembeli István érsek utódaként a pápa kezdeti vonakodása ellenére 1254-től haláláig, 1261-ig esztergomi érsek.

45 A „szent király jobbágya" vagy „szent király szabadja" a katonáskodó várjobbágyok előkelőbb rétege volt; helyzetüket még Szent István állapította meg.

46 Az Ákos-nemzetségből. Ők a Bebek család ősei.

47 Ma Kalnik Horvátországban, Zágrábtól északkeletre, a Kalnik-hegységben.

48 A Miskolc-nemzetségből; az Árpádok rokonai. Domonkos bán, III. Béla országbírája, fiával, az 1237 körül meghalt Bors ispánnal együtt a borsmonostori apátság alapítója.

49 A szép határjárással körülírt birtokok Gömör vármegyében feküdtek. Jászón (ma Jasov Szlovákiában), Kassától nyugatra, premontrei prépostság volt. A helységnevek: Berzéte (Brezotín), Sajógömör (Gemer), Kövi (Kameňany) és Lice (Licince). Pelsőc és tartozékai felsorolásánál: Csetnek (Štitnik), Kuntapolca (Kunova Teplica), Somkútpuszta (Drienová studňa), Pelsőc (Plešivec), Pelsőcardó (Ardovo), Lekenye (Bohúňovo). A határjárásban megadott helységnevek közül ma is megtalál-

hatjuk a térképen Nyírjespusztát (Brezina), Özö rényt (Gemerská Hôrka), Jolsvát (Jelšava), Mellé tét (Meliata), Perpes pusztát és Deresket (Držkov ce).

50 Mint láttuk, Mátyás esztergomi érsek, Gergely győri és Rajnald erdélyi püspök elesett a muhi csatában. Az esztergomi székre IV. Béla István váci püspököt, a győrire Benedek váradi püspököt szemelte ki, de pápa nem lévén, a megerősítés váratott magára. Az udvari méltóságokat azok töltik be, akik IV. Béla kíséretében jártak Dalmáciában: Kán-nembeli Gyula fia László 1245-ig tölti be a nádori tisztet, utána szlavón bán; Türje-nembeli Dénes 1246-ig Kálmán herceg utódaként bán és Szlavónia hercege, majd nádor; Lőrinc 1251-ig erdélyi vajda; Csák-nembeli Demeter főasztalnokmester és udvarispán volt; Csák-nembeli Mátyás főasztalnokmester, majd tárnokmester; Rátót-nembeli Roland ispán főasztalnokmester, majd országbíró, később nádor, végül szlavón bán; Gutkeled-nembeli István főlovászmester és orbászi ispán, később nádor, szlavón bán, Stájerország kapitánya; Pók-nembeli Móric fia Móric ispán főpohárnokmester, később tárnokmester.

51 Rugács székely vitéz 1217-ben, II. Endre szentföldi hadjáratában esett el. Fiai, Don és Barnabás a Fáy család ősei. A határjárásban szereplő községek Fáj helységgel együtt Abaúj vármegyében (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) találhatók: Fulókércs, a Garadnához tartozó Szebenye, a Fájhoz tartozó Papi-tanya, Csenyéte és Szemere.

52 Apa fia Mihály a bolondóci határispánság ispánja, azelőtt pedig főlovászmester volt. Bolondóc vagy Beckó vára a Trencsén vármegyei Beckó (Beckov) község mellett, a Vág bal partján van. Gönyű ma is

meglevő község Győr megyében, a Duna déli partján Győr és Komárom közt.

53 Szoboszló fia Bogomér ispán a székelyek ispánja és vezére volt Béla ifjabb királynak a bolgárok elleni hadjáratában, 1230-ban. V. Boleszló lengyel herceg (1226–1279) IV. Béla lányának, Kunigundának (Kingának) volt a férje. Konrád herceg Boleszló nagybátyja, Mazóvia és Kujávia ura. Az oklevélben említett helységek Trencsén vármegyében voltak: Poroszka (Pruské) és Tunyogfalva (Tunežice).

54 Sőreg (Šurice) Gömör vármegyei község a Trencsén vidéki Bolondóc várnak birtoka volt. Dánoskő nem azonos Ajnácskő várával. A szerviensek közvetlenül a király szolgálói voltak, és maguk is kisebb-nagyobb földbirtokkal rendelkeztek. Belőlük alakult ki a későbbi köznemesség.

55 Simon fia Fulkó (Folkus) a tatárjárás után felbukkanó rablólovagoknak volt talán legjellegzetesebb képviselője. Többek között megölte Éliás fia Mihályt, kegyelmet kapva, hamispénzverésbe kezdett, füleki várából kirontva feldúlta Hatvant. A meztelen bajvívás azt jelentette, hogy az elítéltnek egy szál ingben és egy szál karddal kellett megküzdenie a király bajvívóinak valamelyikével.

56 Istvánt, IV. Béla fiát 1254-ben koronázták ifjabb királlyá, és tették meg Szlavónia hercegének. Ekkor ítélték véglegesen el Fulkót.

57 Aba-nembeli Marchrand Abaúj vármegye ispánja volt.

58 A terjedelmes határjárásból az első birtok leírása Nógrád megyébe kalauzol: ma is megtaláljuk a térképen Füleket (Fiľakovo), Fülekkovácsit (Fiľakovské Kováče), Kurtánypusztát (Kurtáň), Ipolygalsát (Holiša), Kálnógarábot (Hrabovo), Poltárt, Nagydarócot (Veľké Dravce), Dusát (Dúžava) és

Lyukvapusztát. A második birtok is Nógrádban van: Ragyolc (Radzovce), Salgótarján, Karancsberény, Fülekpilis (Pleš). Nógrád megyei a harmadik leírt birtok is: Terbeléd (Trebeľovce) közelében. A negyedik Gömör vármegyében van: Rimasimonyi (Šimonovce), Serke (Širkovce), Harmac (Chrámec), Darnya (Drňa). Gömöri a következő birtoktest is: Détér (Gemerské Dechtáre), Gortvakisfalud (Gortva), Kerekgede (Hodejovec). Az utolsó körülírt birtok megint Nógrád megyében van: Egyházasdengeleg, Nagykökényes, Hatvan, Apc, Selyp, Hényelpuszta, Cseplyepuszta.

59 Gál a Sajó menti csatában elesett Rajnald utóda az erdélyi püspöki trónon. Az idézett helynevek és mai román névalakjuk: Gyulafehérvár (Alba Iulia Fehér megyében), Harina (Herina Beszterce-Naszód megyében), Bilak (Domnești Beszterce-Naszód megyében), Gyalu (Gilău Kolozs megyében), Zilah (Zălău Szilágy megyében) és Tasnád (Tășnad Szatmár megyében).

60 A hospesek (vendégek) bizonyos kiváltságokkal felruházott külföldi vagy hazai telepesek.

61 Az Osl vagy Ost nemzetségből származó Herbort ispán Benedek győri püspök testvére volt. Részt vett az 1229–1231. évi halicsi hadjáratban, a tatárjárás során pedig István trónörököst kísérte a Spalato (Split) közelében levő Klissza várába. A tatárjárás után a II. Frigyes osztrák herceg elleni hadjáratban vitézkedett.

62 Ma Rasinja, Körös várától (Križevci) északra, Horvátországban.

63 A Szent Sír lovagrendnek birtokai voltak a Dráván túl, így a Raszinya melletti Glogovnicán is.

64 Fehérvár városi szabadságait, melyek elsősorban a kereskedelemnek kedveztek, számos város meg-

kapta a 13. században – IV. Béla idejében Nagyszombat például már a tatárjárás előtt, 1238-ban.

65 A határjárásban szereplő helységnevek közül több ma is megtalálható a térképen: Nyitra (Nitra), Csápor (Čapor), Búspöröspuszta, Mocsonok (Sládečkovce), Davorcsány (Dvorčany), Nagyemőke (Veľké Janíkovce), Csejte (Čachtice), Galgóc (Hlohovec), Cabaj, Alsóköröskény (Dolné Krškany), Felsőköröskény (Horné Krškany).

66 Október 6-án, de még 1247-ben.

67 Ezek a hadakozások II. Endre király idejében voltak.

68 Az 1230-as évek elején sok vita és küzdelem folyt a magyar–stájer határon a vizek felhasználása és felfogása miatt. Borostyánkő (Bernstein) és Lánzsér (Landsee) ma Ausztria Burgenland szövetségi tartományához tartozik.

69 Ezúttal az 1246. évi osztrák hadjáratról van szó.

70 A határjárásban említett helységneveket gyakorlatilag hiánytalanul megtaláljuk a térképen ma is: a most Békés megyéhez csatolt Zsadányt és Okányt, Alkért (Cheriu), Felkért (Felcheriu), a Zsadány melletti Bölcsipusztát, a Fekete-Körös-völgyi Erdőgyarakot (Ghiorac), Hájót (Haieu), Magyarbikalt (Bicălatu), Alsófüldet (Fildu de Jos), Középfüldet (Fildu de Mijloc) és Felsőfüldet (Fildu de Sus), Váralmást (Almașu), Kozárvárt (Cuzdrioara), Szolnokházát (Izvoarele), Szilágyzoványt (Zăuan), Szilágynagyfalut (Nușfalău), Alsóvalkót (Valcău de Jos) és Felsővalkót (Valcău de Sus).

71 Balog Miklós a Száva menti Dubica vármegye ispánja, később pedig főasztalnokmester volt.

72 Rembaldus de Voczon a johannita lovagrend nagypreceptora, itáliai, magyarországi és szlavóniai rendtartományának mestere. (Nem tévesszten-

dő össze a Sajó menti csatában elesett Rembaldus de Carumb templomos lovagrendi mesterrel.)

73 A patarénusok ellen 1237 óta több hadjáratot viselt Béla király.

74 Az adományozott birtokkal szomszédos siklósi apátságról van szó.

75 A Vág menti Szolgagyőrről (Galgóc, Hlohovec) elnevezett szolgagyőri ispánság határvédelmi célokat szolgált. Ákos-nembeli Ernye különböző ispáni tiszteket töltött be, később bán és országbíró is volt.

76 A két viadal az Ausztria elleni 1246., illetve 1250. évi hadjárat során esett meg. Himberg helység Bécstől közvetlenül keletre volt.

77 A birtok a később Ugocsa vármegyéhez tartozó Túrterebes vidéke (ma Turulung Románia Szatmár megyéjében).

78 Az Al-Duna vidékén élő brodnikok voltaképp nem nép voltak, hanem a későbbi magyarországi hajdúkhoz hasonlóan katonáskodó martalócok.

79 IV. Béla lányai közül Anna Rosztiszló csernyigovi fejedelem, Konstancia Leó halicsi trónörökös, Kinga pedig V. Boleszló lengyel herceg felesége lett.

80 IV. Béla fia, a későbbi V. István egy kun vezér keresztény hitre tért lányát, Erzsébetet vette feleségül.

81 A johannita lovagok a tatárjárás után megkapták a Szörénység román-szláv-kun lakosságú területét, melyen ekkor már kialakulófélben voltak a magyar koronától függő kisebb román vajdaságok.

82 Heraclius bizánci császár a 7. század elején valóban harcolt II. Chosroes perzsa királlyal, de természetesen nem a Duna partján, hanem Elő-Ázsiában.

83 IX. Lajos francia király 1248-ban indította meg Egyiptom ellen a hatodik keresztes hadjáratot.

A konstantinápolyi latin császárság, a Kis-Ázsiába átszorult bizánci (nikeai görög) császárság és az elő-ázsiai keresztes államok állandó támadásoknak voltak kitéve, kivált a törökök fenyegették őket. A pápák újra meg újra iparkodtak megsegíteni, kivált a szentföldi keresztes államokat, de végül is hiába.

84 A levél keletkezési ideje vitatott, valószínűleg 1250-ben kelt Sárospatakon.

85 A Huntpázmán-nembeli Ivánka fia András (később a banai várispánság ispánja) a Forgách család őse. Gimes vára (Ghymes, ma Jelenec, Nyitrától északkeletre) a Forgách család egyik ágának birtokközpontja lett.

86 A határjárásban feltüntetett helységnevek közül ma is megvan Zobor, Kolon (Kolíňany), Alsóelefánt (Dolné Lefantovce), Felsőelefánt (Horné Lefantovce), Ghymeskosztolány (Kostoľany pod Tríbečom) és Barslédec (Ladice).

87 A Nyitra vármegyében, a Morva folyó közelében levő Szakolca szlovák neve Skalica. A határjárásban Szenice (Senica) község és Újvár, azaz Holics (Holič) vára szerepel.

88 Smaragd mester utóbb kalocsai érsek lett. Fivéreivel együtt ő alapította a zsámbéki prépostságot.

89 Ez az Ete valószínűleg a Pozsony vármegyei Hegyéte (Hegybeneéte, Töböréte, ma Kútniky).

TARTALOM

PRO MEMORIA

TÖRTÉNELMI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ZSEBKÖNYVTÁR

Szerkeszti Katona Tamás

Kiadta az Európa Könyvkiadó. A kiadásért az Európa Könyvkiadó igazgatója felel. Készült az Alföldi Nyomdában (2734.66-14-2) Debrecenben, 1987-ben. Második, bővített kiadás. Felelős szerkesztő Király László. A kötetet tervezte Miklósi Imre. Műszaki szerkesztő Maczó Zsuzsanna. Készült 10 000 példányban, 24,19 (A/5) ív terjedelemben, Plantin betűvel.

ISBN 963 07 3999 2

HU ISSN 0139 133X